

A MAGYAROK HADMŰVÉSZETE

ÍRTA:

DR. ERDÉLYI GYULA

BUDAPEST, 1933.

Könyv- és Lapüzem, Budapest. VI. ker. Próféta utca 7.

Előszó

Több mint félszáz éve már, hogy a magyar hadi viszonyok ismertetését Meynert Herrmann: Das Kriegswesen der Ungarn című munkájában megkísérelte. Idegen ember, német nyelven foglalkozik a magyar hadügy problémáival s így nem is lehet csodálkoznunk, ha a mű szelleme és megállapításai ellen már a kortársak is jogos kifogásokat emeltek. Nem kétséges ugyanis, hogy a helyes, tárgyilagos értékelés ellen könnyen véthet a magyarság gondolatvilágától távolálló tudós még akkor is, ha tárgyszeret adta kezébe a tollát. Hisz a magyar nyelv ismeretének hiányában a magyar nyelvű forrásoknak és feldolgozásoknak legfeljebb fordításban vagy csak másodkézből való áttanulmányozása válik számára lehetővé, sőt legtöbbször a forrásművek nem teljes számú vagy hiányos felhasználása következik be. Meynert műve tehát — úttörő jellege dacára is — hiányos és ma már sok tekintetben meghaladott álláspontot képvisel.

Azok az eddig megjelent, magyar nyelvű kisebb tanulmányok, melyekben hadtörténelmünk magyar művelői érintették hadművészetünk fejlődésének kérdését, vagy már szintén elavultak, vagy csak egy bizonyos vonatkozásban nyúltak a tárgyhoz, vagy csak egy-egy történelmi korra szűkített területen tárták elibénk katonamúltunkat.

Művem kiadásával ezeken a hiányokon óhajtottam segíteni. Olyan *kézikönyvet* juttatok a magyar hadtörténelem iránt fogékony közönség kezébe, mely az ugor-magyarság korától kezdve az állandó hadsereg felállítása koráig azaz addig az időpontig, amíg a magyar haderő magyar szervező és vezető kezek aiatl működött, katonamúltunk egész területét felöleli.

Ebből a szempontból művem a maga nemében *egyedülálló, hézagpótló és nélkülözhetetlen.*

Az anyagot 4 részre tagoltam s külön fejezetekben tárgyalom a *hadieseményeket*, a *hadiszervezetet*, a *hadvezetést* és a *fontosabb hadműveleteket.*

A hadiesemények rövid áttekintését azért tartottam

szükségesnek, hogy az olvasó újra felidézhesse az összes magyar fegyvertényeket, érezze át újra katonanemzet voltunkat s vésse mélyen lelkébe, hogy a győzelmek-vereségek váltakozva ismétlődő sorozata ennek a népnek örök fennmaradása mellett tesz tanúbizonyságot.

A *hadiszervezet* ismertetésére nagy súlyt helyeztem, mert ezen a téren leghiányosabbak ismereteink; itt van a legtöbb meg nem oldott probléma, itt legnagyobb terjedelmű a vitaanyag. Különösen fontosnak tartottam, hogy az egyes korok véderőrendszerét, parancsnoklási és létszámviszonyait, a haderő kötelekeit, a fegyvernemeket és szolgálati ágakat, a fegyverzet és felszerelés anyagát, a kiképzés lefolyását és a hadseregszellemet röviden, de minden részletre kiterjedő alaposággal szemügyre vegyem.

A *hadvezetés* kétirányú tevékenység lévén, külön tárgyaltam a hadászat és külön a harcászat korok szerint változó formáit, szabályait. Ahol lehetett, események kapcsán mutattam rá a hadászati és harcászati elvek alkalmazására, csak-hogy minél alaposabb tájékozódást nyújtsak olvasóimnak a szűkebb értelemben vett magyar hadművészet fejlődéséről.

Az egyes korok fontosabb *hadműveleteit* aként csoportosítottam, hogy ne egyoldalúan csupán győzelmek, vagy csupán vereségek sorakozzanak fel művemben. Minden kornak megvannak ugyanis a maga jellegzetes győzelmei, amelyek a magyar vezetés nagyszerűségét hirdetik, de vereségei is, melyekből okulást meríthetünk. Tanulságok levonásához győzelmes hadjáratok és veszteséges csaták egyaránt szükségesek.

Legyen munkám tartalmánál és szelleménél fogva büszke hirdetője a magyar hadművészet páratlan nagyszerűségének. Legyen hangszórója annak a gondolatnak is, hogy a magyar tölgyet országot megrázó viharok sem dönthetik meg, mert *ennek a katonanemzetnek élnie kell, mivel nagy volt és nagyra hivatott!*

Dr. Erdélyi Gyula

I. FEJEZET.

A törzsszervezet kora

A magyar őstörténet korának hadügyi viszonyai

a) Ugor-magyarság kora.

Ugor-magyarság korán őstörténetünk azon időszakát értjük, amikor a *magyar nyelv kialakult*. A mai nyelvtudomány megállapítása szerint nyelvünk szerkezete kétségtelenül *finn-ugor eredetű*. Emellett a családi kapcsolatot kifejező szavak: a testrészek, a halászat, vadászat és állattenyésztés alapvető szavai szintén finn-ugor eredetre vallanak.

A finn-ugor nép már korán — évezredek előtt — 2 ágra szakadt. A magyarság a keleti ághoz tartozik s az őshazát az Ural hegységtől keletre, az Ob és Irtis folyók vidéken kell keresnünk. Legközelebbi rokonaink az obi-ugorok: a vogulok és osztyákok.

Az ugor-magyarság korára jellemző az államélet hiánya; legfeljebb egy szűkebb, család fölött *álló* társadalmi alakulásról beszélhetünk, melyben igen korlátolt hatalmú nemzetségek voltak az irányadó személyek. A fejlettebb viszonyokat feltételező államélet hiányában a műveltség is primitív fokon állott. Katonai vonatkozásban ez azt jelentette, hogy nagyobb zsenialitást igénylő területszerző, hódító hadjáratokat nem folytattak, inkább csak nőrabló kalandok, vérbosszú, zsákmányszerzés jellemzik hadakozásaikat. Legtöbbször a nemzetségfő X, „fejedelem hős” az obi-ugor népköltészetben) párbaj jellegű mérkőzése dönti el a harc sorsát.

Harcaik jellegéből folyik, hogy amennyiben hadászati és harcászati ismereteikről beszélhetünk — azok nagyon kezdetlegesnek mondhatók. Ennek oka nem a finn-ugor népek szel-

lemi indiszpozíciójában keresendő, hanem a mostoha földrajzi elhelyezkedésben, a mocsaras erdővidékben, zord éghajlatban, a közlekedési nehézségekben, stb. Az obi-ugorok harcra indulása is ladikon, vagy rénszarvas szánon történt; harcaik gyalogharcok; lovasmérkőzésről nem tesznek említést a fennmaradt vogul népének.

Fegyvereiket részben maguk készítik, részben kereskedelem útján szerzik be. Az előbbi csoportba tartoznak: az *ij, nyíl, tegez, szahu*, (balta vagy fejsze) *dárda, kés és bunkósbót*; az utóbbiakhoz a *kardot* és a *páncélruhát* soroljuk. Amazokat a köznép, emezeket csak a „fejedelem-hősök” használták.

Finn-ugor eredetűek: *ló, nyereg* és *ostor* szavaink. Ismerik a *zabiát* is. Semmi pozitív bizonyíték nincs azonban mellett, hogy az ugor-magyarság harcait lóháton viselte volna; lovas temetkezésnek nincs nyoma s a vogul énekgyűjteményben a ló csak mint áldozati állat, vagy mint az istenek szent állata fordul elő. *Az ugor magyarság tehát nem volt lovas nép*, azzá csak a későbbi ogur-török hatás alatt lett.

Védekezésre 180 négyszögölnél nem nagyobb, árkokkal és bevett karókkal körülvett erődök szolgáltak; ezeket az archeológusok *csontos gorodiscseknek* nevezték, miután a bennük feltárt leletek kb. 90%-át csonttárgyak képezik. Ezen őskori erődök kis terjedelme és berendezésének primitívsege szintén *az ugor-magyarság korának kezdetleges hadügyi viszonyairól* tanúskodik.

b) Az ogur-török (hun-bolgár) hatás kora.

Az ugor-magyarság nem maradt meg azon az alacsony; kulturális fokon és abban az elszigeteltségben, amely a mostoha természeti körülmények folytán évezredek át sorsa volt.

A változást *az az ethnikai asszimilálódás* tette lehetővé, amely az ogur-törökség (nem a ma is élő keleti törökök, hanem az u. n. nyugati törökök, akik közé a hunok, bolgárok, csuvaszok stb. tartoznak) és ugor-magyarság között idők folyamán bekövetkezett s a *történeti magyarság kialakulását eredményezte.*

Amikor a törökfajú *hunok* első töredéke kínai nyomás alatt megkezdte nyugatra vándorlását (Kr. sz. előtti század) s az ugor-magyarság lakta Ural vidékre (Jugria, Ural hegység-

től keletre) jut, a magyarság életében nagy, a műveltség minden ágára kiterjedő átalakulás következik be. Nemcsak az ugor-magyarság nyelve egészül ki *ugor-török jövevény szavakkal*, hanem a hun nép messze kimagasló katonai erénye, hadászati és harcászati zsenialitása, fegyverzetének tökéletesebb volta a korábbi *ugor-magyar hadügyet is alapjaiban változtatja meg*.

A hun hadsereg zöme tudvalevőleg nagyszerű *vértés lovasságból* állott. Fejüket *süveg*, testüket *vért* fedte, oldalukon *pallósszerű kard* lógott. A kardon kívül *kopja, balta, csákány* szolgálit közelfegyverként. Távolharceszközük az *íj*; a *nyílhegyeket* legszívesebben csontból készítették.

Lóállományuk igen tekintélyes, lóanyaguk kiváló. Isteneiknek fehér lovat áldoztak. A felszerelési tárgyak között a nyergen, ostonon, zablán kívül ismerik a *kengyelt, hantárt* és *gyeplőt*. Várostromnál a nyeret halomra rakva jutottak az ostromlott falakra.

Szállításra, utánpótlásra *kocsikból* álló vonat szolgált. Táborozáskor *sátrak* alatt laktak. Vadászatokon, amelyek a *hadgyakorlatokat* helyettesítették, csaholva hajtó *kopófalkákat* alkalmaztak. A lovasvadászatok nyújtottak ugyanis legjobb alkalmat arra, hogy az íj kezelésében, mozgó célok nyíllal való eltalálásában — ami az íjász lovas népek harcainak leglényegesebb feladatát képezte — páratlan jártasságra tegyenek szert.

A hun lovasság hadműveleti egysége a *tömény* (tumän) volt. A szó 10.000-et jelent. Minthogy a hunoknál 24 főméltóságról tudunk — kiket „tízezer lovas”-nak neveztek, — valószínű, hogy az egész haderő 24 töményből állott. (Mai nyelvünkben a tömény szó már csak a „*töméntelen*” származékában él.) További kisebb egységeik a 10-es számrendszer alapján tagozódtak, amennyiben minden egyes főméltóságnak 1000, 100 és 10 ember felett álló parancsnokok voltak alárendelve. Fejedelmüket „tan-hu”-nak nevezték, aki minden év első hónapjában az összes főméltóságok bevonásával haditanácsot tartott. A hadsereg ember- és állatállományát a minden év 5. hónapjában eszközölt összeírásakor őriztette ellen.

Természetes, hogy az ugor-magyarság a közójük települt s vezetésre, irányításra hivatott jövevény hunoktól nemcsak katonai műszavakat vett át, mint új fogalmat (a *ló*

finn-ugor szó, de már *csikó*, *gyeplő*, *békó*, *kantár* ogur-török jövevényszók), hanem a gyorsan bekövetkezett asszimiláció folytán a hun hadügyi intézményeket, szervezeti és vezetési elveket is magáévá tette. Az összeolvadást nagyban elősegítette az a körülmény, hogy Kr. u. II. század elején újabb üldözött hunttöredék jutott Jugria földjére; amikor pedig Kr. u. V. században már a Kaukázustól északra eső területen találjuk őseinket, ismét *ogur-török eredetű bolgárok szomszédságába és behatása alá* kerülnek.

Az ogur-törökségbe való beolvadás nyomán lettünk *harcias lovas néppé* s lettünk részesei annak a magasabb katonai tudománynak, mely nyers erőt szellemmel párosított s a sztratégiai és taktikai eszközök kimeríthetetlen tárházáról gondoskodott.

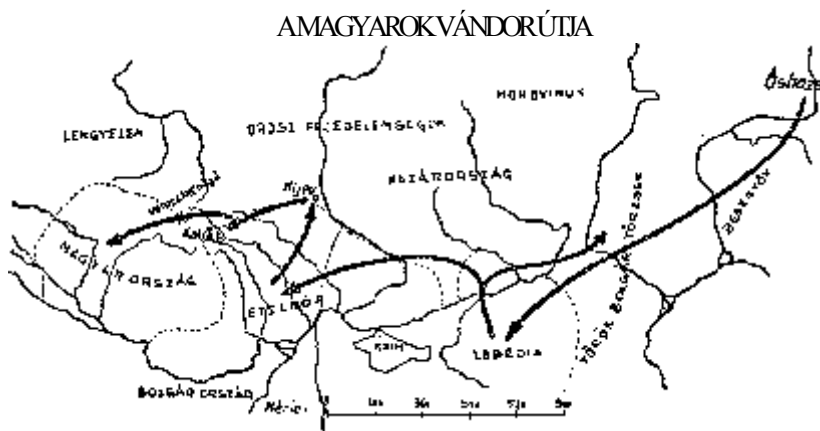
A magyar vándorút

őseinkről részletesebb és megbízhatóbb adatok csak attól az időponttól kezdődőleg vannak, amikor már a Fekete tenger partvidékén találjuk őket. Ezt a hazájukat a Nyék törzs fejről Lebedről *Lebediának* nevezték. Itt törzsek szerint elkülönülten, politikailag teljesen laza szervezetben élnek. A szomszéd *kazárok*kal álltak fegyveres szövetségben, s ha a kazár khánnak segítséget kellett nyújtani, 20.000 főnyi sereggel siettek táborába. Veszedelemes ellenfeleik a *bessenyők* voltak, akik kitűnő hadseregükkel, számbeli fölényükkel, mindig jobban nyugatra üzték őket. Lebediát is miattuk kellett kiüríteniük. A bessenyők ugyanis a kazár területet északról megkerülték s megrohanták váratlanul a magukra maradt őseink: szállásait; a magyar vereség következménye az lett, hogy őseink újra tovább vándorolnak nyugatra s a IX. század nyolcvanas éveiben a Dnyeperen átkelve a Bug—Dnyeszter—Frut—Szeret vidékére költöznek, melyet folyamairól *Etelköz-nek* (Vízköznek) hívták. Ezzel a magyar vándorlással megszakad a magyar-kazár közvetlen érintkezés, hisz a bessenyők fészkelik be magukat a két szövetséges nép közé. Ez a körülmény a kazár birodalomra is súlyos veszélyt jelentett. Minthogy pedig a kazárok továbbra is nagy súlyt helyeztek a magyar fegyveres erő fenntartására és fejlesztésére, a közös ellenség ellen való védekezés sikeressége érdekében azt tanácsolták

őseinknek, hogy egy *állandó katonai vezetőt* állítsanak törzseik élére. Ezt, az eleinte kizárólag katonai jellegű méltóságot töltötték be aztán a Megyer-törzsbeli fiatal, tetterős Árpáddal, akit pajzsra emelve fejedelmükké választottak (vérszerződés).

Az eredetileg 7 törzsből álló nemzet itt az Etelközben még egy törzsszel szaporodott és pedig egy fellázadt s őseinkhez csatlakozott kazár töredékkal (kabarok) s ekép a néhány év múlva újabb honfoglalásra indult magyarság már 8 törzs katonai erejével rendelkezett.

Vándorútjukon russzokkal (oroszok), bessenyőkkel, bolgárokkal, kazárokkal és a bizánci császársággal tartanak fenn érintkezést. A kazárokhoz szövetségi kapcsolat fűzi őseinket,

a bizánciak pedig zsoldba fogadják őket, valahányszor országukat erősebb ellenség fenyegeti. Legkedvencebb vállalkozásuk a tőlük északra lakó russzok felkeresése, honnan hadifoglyok tömegével térnek vissza. Ezeket azután a Fekete tenger melléki városok rabszolgavásárait értékesítik. Legveszedelmesebb ellenfeleik a számra erősebb bessenyők, kiktől többször szenvednek vereséget. Mikor a bizánci császár követ útján arra akarta rávenni őseinket, hogy a bessenyők ellen hadba vonuljanak, a következő választ adták a követnek: „Mi bizony nem megyünk neki a bessenyőknek, mert nem birunk velük. Nagy a földjük, sok a népük és kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert még hallani sem szeretjük!”

A nyugati népekkel Etelközből jutottak először kapcsolatba. Így Arnulf német király a Nagy-Morva birodalom

elleni harcban Etelközből hívott magyar segélycsapatokra támaszkodott (892). Ekkor jártak őseink első ízben mai hazánk területén.

Ugyancsak etelközi tartózkodásukhoz fűződik a rokon bolgárok elleni vállalkozásuk is; VI. v. Bölcs Leó császár, minthogy Simeon bolgár uralkodó már Bizáncot fenyegette, őseinket segítségül hívta. A császár hajóhadával (valószínűleg Galac tájékán) szállította át őket a Dunán. A hadjárat folyamán a bolgárokat 3 nagy csatában annyira megverték, hogy Simeonnak serege romjaival Szilisztria (akkor Disztra) várába kellett menekülnie. Őseink ostromeszközök híján megelégedtek a vár körülzárásával; közben azonban a sereg nagyobb része bekalandozta az egész vidéket. Filippopolison túl a Presztova szorosig nyomult előre dus zsákmányt és rengeteg foglyot szerezve. A vállalkozás vezetője Árpád fia: Levente volt.

A bolgárok bosszút esküdtek. Szövetkeztek a magyarság ősi ellenségeivel a bessenyőkkel. Kihasználva azt a pillanatot, amikor a magyar sereg nagyrésze ép távol volt, etelközi szállásaikra rontottak. A bolgárok délről, a bessenyok keletről támadtak s öldöklő küzdelemben legyőzték s menekülésre kényszerítették őseinket. Újra hazát kellett keresniök.

A honfoglalás

1. Előzmények, okok.

Az Etelközben bekövetkezett katasztrofális vereség, melyet bolgár-bessenyő fegyverek idéztek elő, új haza keresésére kényszerítette őseinket. *Anonymus* előadása szerint a kiköltözködés a Dnyeper folyása mentén történt északi irányban. Továbbjutásukat az oroszok kun segítséggel meg akarták akadályozni. (*Anonymus* a már korábban említett kabarokat nézhetette kunoknak.) A Kíev környékén végbement mérkőzés azonban őseink javára folyt le. A megvert oroszok Kíev falai közé menekültek, ami a város ostromát, majd az orosz fejedelem meghódolását és a kunok őseinkhez való csatlakozását vonta maga után. Egyezmény jött létre, mely Árpád népének a Kárpátokig való nyugodt vonulását biztosította. Így jutottak őseink: a vereckei szoroshihoz, hogy azután a Kárpátok gerincét átlépve mai hazánk földjét megszállják.

2. *Előkészületek.*

A honfoglalás gyors és eredményes lefolytatásához kiváló katonai vezetésre, ügyes szervezésre és nagyszerű katonanyagra volt szükség. A fejedelem tanácsadói, a katonai vezetők és parancsnokok, a megszállás szervezői a magyar nembeliek (Anonymus nobilisei, előkelői) sorából kerültek ki, míg a hadműveletek katonaelemét az egyes törzsek zsoldos harcosai (Anonymus milesei), a hozzánk csatlakozott kabarok és az itt talált, őseink mellé állt hun ivadékok: a székelyek szolgáltatták. (Anonymus adatai.)

A honfoglalást végrehajtó haderő nagyságáról hiteles értesüléseink nincsenek. Ha számításba vesszük, hogy a keleti kútfők a vándorúton levő magyarság haderejét 20.000 lovásban állapítják meg, akikhez Anonymus szerint kunok és székelyek is csatlakoztak, legalább 30.000 főnyi haderő vett részt a honfoglalás végrehajtásában.

A hadműveletek legfőbb irányító személye az Etelközben fejedelemmé választott Árpád lett, aki emellett a Tisza—Duna mentén előnyomuló főszeregnek vezéréként is működött. Neki segédkeztek a törzsbeli vezetők (törzsfők, nemzetségfők), hogy mint egy-egy nagyobb hadműveleti egység parancsnokai a foglalás részletfeladatait hajtsák végre.

Anonymus előadásában Árpádon kívül Bars, Taa, Szames, Töhötöm, Horka, Szoard, Kadocsa, Huba, Léi, Bölcs., Botond, Báta, Ete, öcsöb, ősi és Velej névvel találkozunk.

3. *Haditervek.*

Sok vita folyt arról, vajjon a honfoglaló magyarság minő úton jött és minő haditerv alapján szállta meg az országot. A Vereckei hágón való benyomulás mellett az erdélyi szorosokon, sőt a Vaskapu szoroson át való előnyomulás gondolatának is voltak hívei. Bár a borgói szoros kedvelt betörő útja volt a bessenyőknek és kunoknak, ez az út mégsem valószínű, mert a nagy málhavonattal haladó magyarságot e szűk helyen könnyen megsemmisíthették volna üldözői ellenfelei. A bodzát szorost csak II. Endre korában tette járhatóvá a német lovagrend. Még később nyíltak meg a székely szorosok. A Vaskapu szoros irányában való előnyomulás zavartalanságát meg a bolgár hadsereg fenyegethette volna.

Nem marad más hátra, mint Anonymus említette lég-

valószínűbb lehetőséget: a Vereckei hágón át való betörést tényként elfogadni.

Árpád haditerve eszerint a következőkép alakulhatott: A Kárpátok vonalát átlépi Vereckénél, azután a Felső-Tisza Vidékére előnyomulva, birtokba veszi alvezérei révén a Tisza jobb és bal partján elterülő vidéket: jobbra Felső Magyarországot, balra az Erdélybe vezető kapukat. Majd a Tisza mentén lefelé haladva a Maroshoz érkezéskor a Temtesvidéket, a Dunához érkezéskor Szerbia, Bosznia, Dalmácia, Horvátország területét szállatja meg alvezéreivel. Ő maga főserégével most nyugatra fordul s a Duna balpartján maradva halad Pest felé; Megyéméi átkel a réven a jobb partra s a Vértesen át Győrnek tart, míg alvezérei a Dunántúlt hódoltatják meg.

Miután Magyarország területét őseink már korábbról ismerték (892), a honfoglalást a legnagyobb tervszerűséggel hajthatták végre. Tökéletesebb munkát ma sem tudna egy hadvezér sem végezni.

4. Események.

Anonymus nyomán a honfoglalás főbb eseményei a következők voltak:

A Vereckei hágó átlépése után Munkács, majd Ungvár megszállása következett. Innen ment egy különítmény a Bodrogköz, egy másik pedig Ugocsa vidékére Borsováig.

Ezután a főserég Tarcal és Szerencsnek tart, majd a Sajóig és Sóvárig nyomul előre. Ez alkalommal válik ki a serégből Bars vezér, hogy előbb Borsódig, majd a Tátráig hódítson, azután Tas, Szabolcs, Töhötöm és ennek fia Horka, akik a Tisza balpartjára kelnek át. A Ládi-rév és Szabolcs megszállása még közös ténykedésük, de azután kettéválnak s míg Tas és Szabolcs a Tisza mentén, Szamos mentén és Szatmáron át ijut el a Meszeshez, addig Töhötöm és Horka a Nyírségen, Érmelléken, Zilahon át éri el a Meszes vidékét. Ekkor Tas és Szabolcs nyugatnak tart s az Érmellék, Szerp, Szeghalom, Tur vize érintésével Dorogmánál jut ki a Tiszához, Töhötöm és Horka pedig Erdély felé nyomul s Esküllöt éri el.

Ezalatt a főserég tovább jut Ernőd, Nyárádvize, Szihalom, Egervize érintésével a Zagyva vidékére. Ez alkalommal is egy nagyobb különítmény válik ki belőle Szoard (Zuard), Kadocsa, Huba vezetése alatt; Pásztó, Hangonypatakmente a

Sajóig, Rima balpartja, Füle, Balliádhegy, Galgapatak, Vác, Verőcepatak, Ipoly, Garam és a Garammenti Várad jelzi útirányukat. Ez utóbbi helyen csatlakozik hozzájuk Bars vezér különítménye.

A főserg a Zagyva vidék elhagyása után tovább tart délnek a Duna jobbpartján s Tetétlent, Alpárt, Pusztaszert, Titelt megszállva eljut a zalánkeméni révig. Itt nyugatnak fordul a Duna mentén s Bácsón, Bezdánon át a Csepel szigetre jut. Bár Anonymus későbbi időpontra helyezi, de minden valószínűség szerint mégis ez alkalommal küldte öcsőb-Velej vezereit Árpád a Bódi Tisza-réven át Korogyér, Szarvas, Tekerőér irányában Bihar helységig; ekkor foglalhatta el a Temesvidéket a Nyitravidékről visszatért Szoard, Kadocsa s az eddig nem említett Báta. Útjuk Magyarkanizsa, Arankavize, Béga, Temes, Tomasovác, Pancsova, Kéve és Orsova volt. Ugyancsak ezúttal került sor Léi (Lehel), Bulcsú (Bölcs), Botond hadjáratára. (A nevek helyessége nem valószínű. Lehel és Bulcsú 955-ben az augsburgi vereség alkalmával jutnak hadifogságba s akasztatnak fel, Botond pedig még később szerepei Konstantinápoly ostrománál.) E hadjárat a Dráva vonalától délre elterülő tartományok meghódítását célozta s állomásai-kéit Belgrád, Trajánkapu, Rácország, Spalato, Fetargóz, Glina, Petrin ja, Zágráb, Pozsega és Valkóvár (Vukóvár) említetnek.

Csepelről a főserg Soroksáron át Megyernek tartott, ott átkelt a réven Ó-Budára, majd Sós-kút, Bodajk, Pannonhalma érintésével a Rába, Rábca vonaláig hatolt előre. Még (Csepelről vált ki belőle Ete és Báta vezérek különítménye, hogy a Duna jobbpartját vegye birtokba Csepeltől Baranyáig Százhalom és Baranyavár megszállásával. Csepelről indultak ki Öcsőb és Ösi vezérek is, hogy Százhalom, Pákoz, Pét, Veszprém, Lapines folyó, Vasvár, Balatonmellék és Tihany megszállása után ismét Veszprémbe érkezzenek s e körútjukkal a Dunántúl nagyrésztét magyar fennhatóság alá helyezték.

5. összefoglalás.

A honfoglalás Árpád és vezértársainak mintaszerű katonai elgondolása és a magyar katonanemzet bámulatraméltó teljesítménye volt. Nincs ennek a hadműletnek egy olyan epizódja sem, mely a leleményességnek, a helyes stratégiai és

taktikai elhatározásoknak, a precíz kivitelnek híjjával volna.

Már az országbalépés helyének és irányának megválasztása is zseniális vezetésre mutat. A Kárpátok hegykoszoruja ép itt Verecke táján a legkeskenyebb (Havas hegység) s ilyenformán itt járt legkevesebb fáradtsággal a síkságra való lej utas.

A munkácsi tartózkodás nem (tervszerűtlen és könnyelmű pihenést jelentett számukra, hanem szüntelen folyó, nagyobb erővel végrehajtott felderítést és területmegszállást, amivel egyrészt a tábor és az élelmezés (főként legelőterület) biztosítását érték el, másrészt nagyszerű hadászati alapot (bázis) teremtettek maguknak a Laborca-Latorca alsó folyása Tisza-Nagyág vonalában. Ezt a hadászati alapot tágították ki Ungvár és Borsóvá megszállásával s biztosítottak jobb oldalban s hátban Bars vezér Borsodig-Tátráig való előnyomuláéával.

Az Erdély felé előretolt seregre igen jellemző volt a 2 oszlopban történt előnyomulás, mely terepszakaszonként s közben erődök emelése mellett folyt le. Ezzel a hadművelettel volt kapcsolatos az Almás vize melletti csata (Töhötöm-Gyelő), melynél az átkarolásra és meglepetésre való törekvést kell kiemelni.

Rendkívül jelentős fegyvertény volt Felső-Magyarország elfoglalása. Enélkül ugyanis a Duna—Tisza közére nem teheték volna nyugodtan lábukat őseink. A Dunától északra fekvő terület megszállása tehát fontos stratégiai szükségesség volt, mert morva támadás esetén oldaluk, hátuk veszélyeztetve lehetett volna. Ez az oldalban és hátban való biztosítás tette lehetővé az ezután lezajló alpári csata szerencsés lefolyását.

Az új haza déli határvonalát a Balkánra indított hadművelet, Dalmácia és a Dráva—Száva közének bekalandozása biztosította.

A Dunántúl megszállását Árpád 3 hadoszloppal végzeteti. Kétségtelenül ez volt e terület elfoglalásának leggyorsabban célhoz vezető módja. A honfoglalás sikeréhez nagyban hozzájárult még az a körülmény, hogy az elfoglalt területen lakó népek, fejedelmek izoláltan léptek fel őseinkkel szemben. Közös, egyöntetű hadvezetés és haditerv nagyban kétségessé tette volna a számra nem jelentős magyarság hadműveleteit.

A kalandozások

A Duna—Tisza medencéjének 896. táján történt megszállása nem juttatta nyugvópontra a magyar fegyvereket. A honfoglalók úgynevezett délpannóniai csoportja — a legújabb tudományos megállapítások szerint — meg sem állt a Dráva-Száva vonalán, hanem a Pó-síkságnak tartott, hogy 6 éven át (898—904.) meg-megújuló támadásaival tartósan megszállni igyekeztek azt. Ezek a honfoglalási célt szolgáló itáliai kalandozások azonban lényegükben nem jártak a kívánt eredménnyel, mert őseink Felső Itáliában erősségeknek, kőfállal körülvett váraknak egész sorába ütköztek, melyek között megtelepedniök nem lehetett. Még az a fényes győzelem sem biztosított számukra tartósabb eredményeket, melyet 899-ben Berengár olasz király őseinknél háromszorta nagyobb hadereje fölött arattak a Brenta mentén.

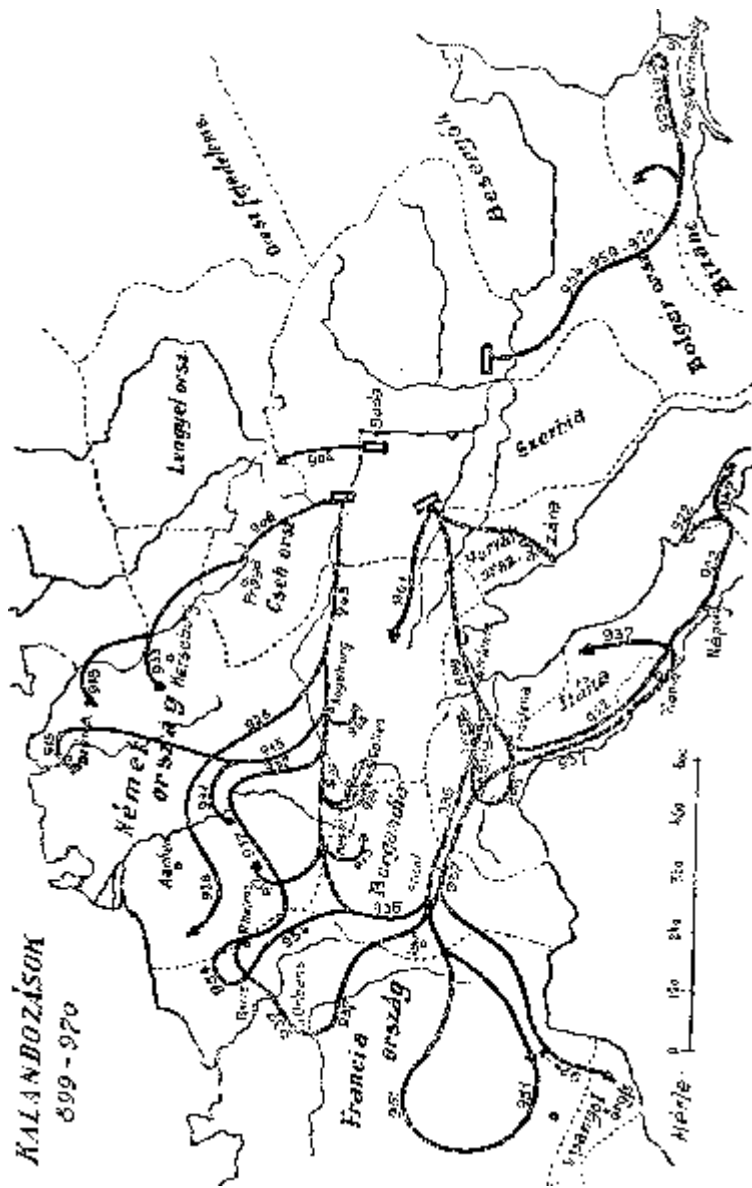
Külön hadtörténeti nevezetessége ezen itáliai kalandozásoknak a Velence elleni hadművelet, amennyiben ezt a szigetvárost őseink *lőháton* igyekeztek megközelíteni és birtokba venni.

Velence városát a *Littoralénak* nevezett szigetpad választja el a nyílt tengertől. Ezt a Littoralét szemelte ki a kalandozók egyik csoportja a város megközelítésére. Egyik szigetről a másikra tömlőik segítségével, lovaik farkába kapaszkodva, fegyvereiket a lovaik hátára rakva igyekeztek eljutni. Először az Észak-Littoralén nyomultak előre. Amikor itt az előrehaladást tovább folytatni nem tudták, visszafordultak s Velencét a szárazföldön körben megkerülve a Déli-Littoralén próbálták a város közelébe férkőzni. Ekkor azonban már Velence is felkészült a támadásra, s mielőtt még őseink az utolsó szigetpadot elérhették volna, a velencei hajóhad megjelent s visszavonulásra kényszerítette őket.

Az itáliai támadásokkal egyidejűleg megkezdődik már a Nyugat felé irányuló kalandozás is. Egy csapat Karinthia területére lép, egy másik Morvaországot pusztítja. Majd Bajorország, Szászország következik.

Az állandóan ismétlődő magyar támadások megakadályozására 907-ben egész Németország mozgósított. A német hadműveleti terv abban állott, hogy 4 hadsereget alakítanak, mélyből 3-nak Magyarország területére való benyomulás jut

KALANDOZÁSOK
899 - 970

feladataul, míg a 4-ik tartalékként Ennsburg vára környékén marad vissza. A három előnyomuló sereg közül egyik a bajor Luitpold vezetése alatt a Duna balpartján, a másik Ditmár salzburgi érsekkel az élen a Duna jobbpartján vonul előre, míg a 3-ik sereg Sieghard herceg, a király rokonának parancsnoksága alatt magán a Dunán hajóhadon közeledett. A magyar vezérek a belső vonalon való hadművelet mellett döntöttek, vagyis egyesült erővel az egyes ellenséges sereget külön-külön akarták megverni. Alkalmos pillanatul az a helyzet kínálkozott, amikor a két szárazföldi sereg *Pozsony vidékére* ért és megerősített táborba szállott. 907 augusztus 8-án indítottak először támadást őseink Ditmár táborára, s miután az első meglepetésszerű támadás a kívánt eredménnyel nem járt, kisebb osztagokkal az egész nap folyamán, sőt még a 9-re átmenő éjszaka is szakadatlanul támadták, nyugtalanították a táborban lévőket. 9-én reggel már annyira kimerült a német tábor, hogy egy újabb általános támadásnak ellenállni nem tudott s áldozatul esett a szörnyű öldöklést végző magyaroknak.

Ekkor, nehogy a Duna balpartján táborozó Luitpold-téle sereg értesüljön a jobbparti sereg tragédiájáról s ellenrendszabályokhoz nyúlhasson, még azon éjszaka átúsztat a magyar sereg a Dunán, s 10-én hajnalban a mit sem gyanító, alvásba merült német táborot rohammal elfoglalja.

Most már nem ment nagyobb feladatszámba a hajóhadat kísérő partmenti csapatok szétszórása és a hajóhad megsemmisítése (augusztus 11.).

Ilyenformán csak az Ennsburgnál álló tartalék sereg volt még érintetlen, mely két erdő között állott fel. Őseink csellel ezt is megsemmisítették. Seregüket ugyanis 3 részre osztották. Kettővel oldalállást vettek fel, két erdőszegélyen, s a harmadikkal színlelt visszavonulás közben odacsalták a német sereget, melyet azután közrefogtak és megsemmisítettek.

A győzelmes magyarok ezután a Lech folyóig nyomultak előre. Amikor zsákmánnyal megrakodva hazafelé tartottak, Regensburg tájékán bajor csapatok állták útjukat. Ezeket is szétverték, vezetőiket pedig agyonnyilagták.

A következő évtizedekben egyik látogatást a másik

után teszik Nyugaton. 910 és 913-ban újra Bajorországban vannak, 915-ben a fuldai monostort, 916. és 917-ben a Kajnáig jutva Baselt, 918-ban Brémát dúlják fel. 919-ben Szászországban, 921—922-ben és 924-ben Felső-Olaszországban találjuk őket, ahol felgyújtják a fővárost Páviát. 925-ben újra Szászországot látogatják meg, s miután ez alkalommal egyik vezérük fogságba esett, szabadonbocsájtása fejében 9 évre békét kötnek a szászokkal, 926-ban Svájc, Elzász-Lotharingia, Belgium földjén vonulnak végig. Ehhez a hadjárathoz fűződött a híres szentgalleni kaland, Besancon és Verdun feldulása. 927-ben már Bulgáriában járnak, mely elismeri a magyar fennhatóságot.

A szászokkal kötött békét Henrik szász herceg és német király a magyarok elleni hadikészületre használta fel. Haderejét újjászervezve és új taktika szerint kiképezve megtagadta a kikötött adó megfizetését, őseink ennél fogva $93\frac{3}{4}$ tavaszán megrohanták Szászországot. Haditervük az volt, hogy 2 oldalról nyomulnak be egyszerre erre a területre, s az ország szívében egyesült seregükkel folytatják majd hadműveleteiket. Csakhogy a Thüringia felől előnyomuló nyugati seréget vereség érte, a keleti sereg pedig Merseburg várát hiába ostromolta. Ezt a pillanatot használta ki í. Henrik arra, hogy őseinkkel leszámoljon. Március lő-én a Riade mentén folyt le a, csata; miután a nedves, ködös időjárás a szokott magyar nyílharcnak nem kedvezett s a szász nehéz lovasság tömör alakzatát megbontani nem sikerült, visszavonulásra kényszerültek őseink. Ez volt az első nagyobb nyílt csata a honfoglalás óta, mely a magyar sereg megfutamodását vonta maga Után.

A Riade menti csata megtépázta ugyan a magyar győzhetetlenség nimbuszát, de még nem járt sorsdöntő következményekkel. A külföldi hadjáratok tovább folytatódtak s őseink 934-ben Bulgárián át Tráciába nyomulnak. Már Konstantinápoly falai alatt jártak, amikor bizánci ajándék és adófizetés visszatérésre bírja őket. 936-ban sváb és frank földön, 937-ben Elzászban, Lotharingiában, Keims vidékén, a Champagneban és Aquitániában vannak, sőt kijutnak az Atlanti ólamiig. 938-ban újra Szászországot keresik fel, de ismét kevés szerencsével. 940-ben Olaszországon keresztül Spanyolország földjére indulnak, s a mórok ellen hadakoznak. 943-ban

Tráciában, 944-ben ellenben már megint Bajorországban vannak. 947-ben Olasz földön keresztül lejutnak az otrantói szorosig, hogy 948-ban a bizánci császárság lássa őket viszont. 950-ben az új bajor herceggel Henrikkel mérik össze fegyvereiket — ámbár sikertelenül. Annál több dicsőséggel jár 951-1 vállalkozásuk, amikor Felső-Olaszországban és az Alpokon át Franciaországba jutnak s a Rhone, Loire vidékét pusztítják. Megismétlik a vállalkozásukat 954-ben, csakhogy ezúttal Bajorországon keresztül mennek Lotharingia, Burgundia, Franciaország és Belgium területére.

Németország zilált belső viszonyai s Ottó német király ellenfeleinek meghívása 955-ben újra Bajorország területére csábította őseinket. A Lech folyó mentén, Augsburg körül mérközött meg a magyar sereg a németek 8 légióból álló haderejével; őseink kb. 10.000 főnyi serege megsemmisült, vezetői Bulcsú és Lehel fogságba jutottak, majd Regensburgban felakasztattak.

Az augsburgi vereség fordulópontot jelentett őseink életében. A német és olasz földre intézett vállalkozások abban maradtak, s kezdetét vette a békés megtelepedés; egyidejűleg szükségessé vált a határvédelem megszervezése. Erre annál is inkább rákényszerülnek, mert a Bizánc ellen irányuló vállalkozásaik sem járnak már a korábbi sikerekkel. 958, 961, 966, 968-ban lejutnak ugyan Tráciába s talán erre az időre is esett Botond vezér Konstantinápoly előtti kalandja, nagyobb eredményt felmutatni nem tudnak. Amikor pedig 970-ben orosz, bolgár és bessenyő szövetségben kerülnek szemben Bardosz bizánci vezér seregével, Arcadiopolis mellett súlyos vereséget szenvednek.

Az idők jelét mutatta az a küzdelem is már, mely Mölk határvárat juttatta 984-ben Luitpold örgróf kezébe. Gyepüvonalunkat a Szárhegyig (Kahlenberg) vissza kellett helyeznünk s Nyugat-Magyarország védelmére a pozsonyi, mosonyi, óvári és soproni kapukat kellett kiepitnünk és jól megerősítenünk.

A magyar hadszervezet a IX—X. században

Véderendszer.

A vándorúton levő magyarság katonai szervezetéből Leó császár Taktika c. munkája nyújtja a legbecsesebb adatokat. Eszerint „a turkok és saracénok hadseregei nem állnak válogatott, sem pedig toborzott *vágy* fogadott férfiakból, akikből fegyelmet és rendet szerető erőtényező képeztek; nem. *Összeszedett népség* az, mely a *zsákmány reményében* és *hamis vallásbuzgóságból* szolgál; ennek egyik következménye az, hogy az őket érő legkisebb szerencsétlenségnél azt hiszik, hogy az Isten ellenük fordult s ők vele nem ellenkezhetnek”.

A törzsfő tehát a törzse keretén belül élő, azaz nem kizárólag a nemhez vérségileg tartozók (nembeliek), hanem a legkülönbözőbb rendű és rangú népelemekből szedte, gyűjtötte össze harcosait, akiket vagy vallási fanatizmus vitt a zászló alá, vagy a kilátásba helyezett, esetleg megállapodászerűen kikötött zsákmány reménye. Ez tehát azt jelenti, hogy ebben az időben nem volt még őseinknél semmiféle kiválasztási rendszer azaz sorozás, sem toborzás vagy felfogadás útján alakult haderő. De nem volt általános védkötelezettség sem, s csak ki-ki egyéni érdeke vagy fanatizmusa szabta meg, vájjon a haderő tagja legyen-e vagy sem.

Ezt a katonaelemet nehéz feladat volt együttartani. Ezért történhetett meg, hogy gyakori volt a megszokás, átpártolás, a többet ígérő bizánciak zsoldjába szegődés. A drákói szigor is ezzel magyarázható. Miután zsákmány képezte katonai szolgálatuk ellenértékét, a zsákmány pedig a zsold egy nemének tekinthető, a törzsi haderő *zsoldosrendszeren* nyugodott. Zsoldon e korban ruházat, fegyverzet, felszerelés, élelem, főként azonban vállalkozások alkalmával szerzett zsákmány, vagy a zsoldba fogadó szövetségéstől előre megállapított összeg és anyag (pénz, értéktárgyak, fegyverzeti, ruházati, közszükségleti cikkek stb.) értendő.

A *szolgálati kötelezettség* a törzsi seregbe való belépés időpontjától kezdődött s időtartamát kölcsönös megállapodás szabhatta meg. Hadkiegészítési területekként az egyes törzsek által megszállva tartott területrészt szolgált.

Az etelközi tartózkodás ideje alatt a 7 magyar törzshöz 3 törzserejű s gyűjtőnéven *kabar-nak* nevezett kazár néptöre-

dék csatlakozott. A kabaroknak mint könnyű lovas idegen-törzsbelieknek keleti szokás szerint őseink azt szabták feladatukul, hogy harcban ők járjanak mindig előttük, Anonymus ezeket nézhette kunoknak. A honfoglalás alatt itt talált hun ivadékok: a *székelyek* csatlakoztak seregükkel önként őseinkhez. Árpád utóda: Zsolt idejében nagyarányú *bessenyő* telepítés következett el. Mindezek a nemzetiségek pontosan megállapított katonai kötelezettségek vállalása mellett (könnyű fegyverzetű lovas szolgálat) *kiváltságos népek* gyanánt nyertek elhelyezkedést a magyar területen.

Parancsnoklási viszonyok.

Etelköz előtt az egyes törzsek csak laza szövetségben (megtámadtatás esetére szolgáló szerződéses viszonyban) voltak egymással; az etelközi tartózkodás eredményezi a szorosabb katonai együttműködést. Ekkor történt, hogy a kazár uralkodó unszolására nemzetbiztosító (honmentő vagy Hon-szerző) harcaik vezetésére fővezért: *fejedelmet* (kündü — kende) választanak; ezzel ezentúl a törzsek közös hadműveleteit egy egységes központi szerv irányította; a honfoglalás mesteri kivitele már ennek a reformnak volt köszönhető. Az; egyes törzsfők korábbi katonai hatalmát és jelentőségét a változás nem érintette; így a törzsi zsoldos sereg továbbra is (Szt. István koráig) lényeges elemét képezte a magyar honvédelemnek.

Létszám és kötelékek.

A honfoglalás időpontjáig a fejedelem vezette haderő összlétszáma a keleti kútfők egybehangzó tudósítása szerint 20.000 főre rúgott; ez a létszám a honfoglalás alatt és után jelentékenyen emelkedett. A már említett népek: székelyek és bessenyők hozzávetőlegesen 30.000 főre szaporították a X. század végéig a magyar haderőt. Leó császár Taktikájában *dnmgos* azaz *dandár* néven emlegeti a hadierő egyes részeit. Valószínű, hogy a törzsek csapatait kell rajtuk értenünk. Ezek a dandárok lehettek a fejedelmek korabeli magyar haderő hadműveleti egységei. A további tagozódás a hun-skytha analógiára valószínűleg az 5-ös és 10-es számrendszeren alapult. Ezt őseink vérdíjrendszere (5, 10, 25, 50, 100) is alátámasztani látszik.

Fegyvernemek.

Már Leó császár említi, hogy őseink hadműveleteit a *száguldozók* vagy *előcsatárok* vezetik be. Ezeken tehát nagy fürgeséggel bíró és fokozottabb menetteljesítményre képes könnyű fegyverzetű lovasok érthetők csak.

A X. század közepén uralkodott s őseinket jól ismerő Konstantin bizánci császár (Leó fia) meg arról értesít, hogy az Etelközben őseinkhez csatlakozott kabarok igen bátrának és vitézeknek mutatkoztak; őket választották tehát, hogy „*háborúban elől járjanak*”. Az előljáráson nyilván bátorságot, leleményességet és gyors mozdulatokat kívánó felderítő szolgálatot érthetett, ami szintén könnyebb fegyverzetre enged következtetni. Anonymus kunjai, székelyei és bessenyői kizárólag könnyű lovasok voltak. Ezen adatokkal szemben Leó császár a magyarok fegyverzetének ismertetésekor őseinket (a turknak nevezett magyarokat) *vértes* (páncélos) lovasoknak mondja, kiknek előkelői még lovaikat is elől vassal vértetik. Ilyformán minden valószínűség mellett szól, hogy lovassági fegyvernemünk már a honfoglalás és kalandozások időpontjában *nehezebb és könnyebb fegyverzetű elemből állott*.

A csatlakozott, meghódolt vagy letelepített keleti nemzetiségek (kazár-kabarok, székelyek és bessenyők) szolgáltatták a könnyebb fegyverzetű lovas elemet, míg a magyar (7 türk) törzshöz tartozók (nembeliek) és harcosaik a nehezebb fegyverzetűeket.

Szolgálati ágak.

A *folyón való átkeléshez*, ha gyors mozdulatokra volt szükség, a már említett *tömlőt* használták. Egyébként ott a helyszínen összetákolt *vizijárműveket* (tutaj) alkalmaztak. Az anyagot természetesen a közeli erdők szolgáltatták.

A *szállító szolgálatot* bőrrel bevont *járművekkel* (szekerek) bonyolították le. Ez a *vonat* harc esetén a felfejlődött sereg mögött, jobbra vagy balra tőle, kb. 1—2 római mértföldnyire foglalt helyet

Az *élelmezésről* részben harácsolás útján gondoskodtak, részben azon állatállomány révén (ló, vágómarha, juh), melyet nagy tömegben (ménés, csorda, nyáj) hajtattak maguk után. Természetes, hogy magával is vitt minden egyes harcos 1—2 napi élelmet.

Fegyverzet és felszerelés.

Támadó kézi fegyvereik a *kard*, *szablya*, *íj*, *kopja*, később még a *fokos*, *csatabárd* és *buzogány* voltak. Védelemre a *sisak*, ércláncszövetű *vértzet*, *gyűrűs páncéling* (sodronypáncél) és a *pajzs szolgál*t. A kard nehéz, széles, egyenes, kétélű oldalfegyver volt, a szablya ellenben könnyű, keskeny, kissé görbült és egyélű. A fegyvereket aszerint csoportosították és viselték, amint azt a könnyebb vagy nehezebb lovasság fegyverneme kívánta.

A főkülönbség Európa lovassága és a honfoglaló kalandozó magyarok fegyverzete között abban állott, hogy míg az előbbi nélkülözötte a távolharc eszközöket, addig a magyar lovasnak még a nehezebb fegyverzetűnek is főfegyvere ép a szárazanyagból készült, átlag 100 méter hordtávolságú *íj* volt a hozzávaló nyilakkal. A nyilak vesszőformájú s vége felé vékonyodó nyele fából, hegye pedig kovácsolt vasból készült. Maga a nyílhegy — miután valószínűleg házilag állították elő — a legkülönbözőbb formákat mutatja.

Az *íj* jókarbantartására és befedésére szolgáló toknak *puzdra*, a nyíltartó toknak pedig *tegez* volt a neve. Kb. 30—40 nyílvessző fért meg egy tegezben. Hogy a nyílvesszőket eső behatása ellen védjék, a tegezre bőrfedőt alkalmaztak.

A legszükségesebb kézi eszközök őrzésére minden magyar lovas csinos, legtöbbször ezüst lemezekkel díszített *tar-solyt* hordott magával. A sarkantyút a *korbács* helyettesítette.

A harcfelszerelésükhöz tartozott még a vizén való átúszáskor használt *tömlő*, a jelzéshez szolgáló *kürt* s minden valószínűség szerint a *zászló* is.

A magyar lovasnak kis alacsony, de boszorkányos gyorsaságú, állóképes, teherbírás és igénytelenség tekintetében páratlan *keleti lófajta* állott rendelkezésére.

Lovaikra fából való bőrrel bevont *nyerget* helyeztek. A favázat vasak tartották össze. A biztos ülés megkönnyítésére *kengyelvasakat* használtak, melyeknek előállítására hazai műhelyekben s nem valami nagy műgonddal történt. A ló kézbentartását szolgálta a *zabla*; *szerszámzatuk* általában igen díszesnek volt mondható; a bőryanagot *pikkelygombok* ékesítették, a ló szügyét pedig *szívalakú ezüst lemezekkel* bontották.

Büszkén hangsúlyozhatjuk, hogy a magyar lovasságot

a támadó és védő fegyvereknek legszerencsésebb kombinációja jellemezte. Távolharcra az íj, vágásra a kard, szablya és a bárd, szúrásra a kopja, ütésre a fokos és buzogány kiválóan alkalmas fegyvereknek bizonyultak, emellett a védőfegyverek (vértezett, sisak, pajzs) alakja, súlya és anyaga is olyan volt, hogy a harcos gyors, fürge mozdulatait, könnyebb lóanyag tartását is így eredményes, lendületes támadás lehetőségét nem zárta ki. A kézi fegyvereken kívül *hadigépek* is állottak rendelkezésükre. Amikor a kalandozások megújuló harcai és a szakadatlan magyar győzelmek hatásaként Nyugat hadseregei kővárakban való védekezésre térnek át, nem lehetett többé kiéheztetéssel, felgyújtással várakat bevenni. *Tormentum* vagy *instrumentum-nak* nevezett különböző fajtájú törő és vető (hajító) gépeket kellett munkába állítani. A lobbesi kolostor ostromakor 954-ben és Augsburg 955-i ostrománál már hadigépekkel próbálták a várfalakat rohaméretté tenni.

Kiképzés.

Őseink tüneményes sikereit a hivatásos haderőn, az egyetemes központi katonai vezetésen és a támadó-védő fegyverek szerencsés kombinációján kívül még a céltudatos *békekiképzés* is nagyban elősegítette. Egykori tudósítások szerint a telet soha sem töltötték pihenéssel, hanem „*fegyvert kovácsoltak, nyíl és kopjahegyeket élesítettek és újoncaikat gyakorolták a fegyverforgatásban*”. Emellett arra is volt gondjuk, hogy a *hadgyakorlat-számba menő vadászataikon* minél nagyobb ügyességre tegyenek szert az íj mesteri kezelésében, terepakadályok gyors leküzdésében, Ezek a lovasvadászatok kitűnő álltáimul szolgáltak még arra is, hogy lovaikat begyakorolják, teljesítőképességüket fokozzák. A csaholva hajtó *kovák* is azért állottak olyan nagy becsben őseinknél (még a sírba is fegyvereik társaságában maguk mellé helyezték azokat), mert hadgyakorlatszerű vadászataikban nélkülözhetetlen munkatársaik voltak.

Hadseregszellem.

A honfoglaláskori magyar haderő tagjai vezetőtől le az utolsó emberig az igazi katonai ideál megtestesítői voltak. A vezetőkre főként a megfontoltság, erős kéz, szigorú, de igazságos bánásmód és önfeláldozó bátorság volt jellemző. Az alárendeltek a nélkülözések, fáradalmak türelmes elviselése, fe-

gyelmezettség, mindhalálíg elszánt vitéz magatartás tették a legkiválóbb katonanyaggá.

Menetteljesítményeik ma is bámulatba ejtenek. Hadmozdulataikat a legnagyobb csendben, titokban végzik, pihenők során azonban annál vígabban dalolnak, táncolnak. Támadásaikat egetverő haj! haj! kiáltással vezetik be. Győzelem esetén nem a zsákmányszerzésre van legfőbb gondjuk, hanem az ellenfél teljes megsemmisítésére. Harc alatti tevékenységüket a gyorsaság, fürge ügyesség jellemzi; emellett sohasem hiányzik náluk a kellő hév s az akadályokat elsöprő lendület. A harc legfőbb éltető elemük. Leó császár mondja róluk: *„Ennek a nemzetnek csak arra van szorgalmatos gondja, hogy ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék”*. Az egykorú longobárd történetíró Liutprand szerint is *„nem volt ennek a népnek másban öröme, mint a harcban”* s *„nem látsz szomjas embert mohóbban nyúlni hűs ital után, mint ahogy e nép várta a csata napját”*.

A magyar seregben minden erény együtt volt, ami joggal tette őt e korban Európa sorsát irányító tényezővé. A nyugati krónikásoknak rosszindulatú, irigység sugallta ama beállítása, mintha őseink kegyetlen, erőszakos, kapzsi, kincssóvár emberek lettek volna, amilyen megalázó, annyira alaptalan is. Nem szabad feledni, hogy a rablás, gyűjtogatás, rabszolgaságbahurcolás a középkori hadviselés velejárója volt s az ellenünk vádat kovácsoló szomszédaink ép úgy éltek vele, mint a mi csapataink. Az embertelen hadviselésért legfeljebb az akkori közszellemet lehetne felelőssé tenni!

A magyar hadvezetés a IX—X. században

1. Hadászat.

Nemzetünk hőskorának hadműveleteit boncolgatva, lehetetlen kitérni annak megállapítása elől, hogy egy korát — katonai téren — messze felülmúló nép bámulatos zsenialitásával állunk szemben.

Őseink a stratégiai és taktikai ismeretek valóságos kiemérelhetetlen tárházával rendelkeztek. Katonai fölényüket jellemzi, hogy Nyugat kénytelen volt nem egy tekintetben magyar utánzónak beállani s egész hadügyét, sőt politikai szervezését is megváltoztatni. Ekorbeli magyar hadművészetünk örök hirdetője marad az a tény, hogy őseink harc fölényének

ellensúlyozására a magyar lovasság mintájára könnyebb fegyverzetű (pajzsos) thüringiai légió felállításáról hallunk, hogy a magyar támadási körzetben a kőből épült és kitűnően megerősített várak egész sora s így városi élet keletkezett, hogy a Német birodalom s ezzel a német nemzet megalakult. A legnagyobb tragédiánk talán éppen abban állott, hogy támadásaink hatása alatt Nyugat társadalma megtalálta a várak,, városok területén a biztos védekezésnek és kulturális fejlődésnek lehetőségeit; a magyarság ellenben harcfölénye tudatában nem kényszerült hasonló intézkedésekre s így az országot ért első erősebb támadásnak, a tatárbetörésnek ellenállni nem tudott.

Hadjárataikat 2 nagy csoportba oszthatjuk. Beszélhetünk honmentő, honszerző, gyűjtőnéven *nemzetbiztosító* hadjáratokról s azután szövetségi minőségben folytatott vagy büntető jellegű, *kalandozásoknak* nevezett vállalkozásokról. A nemzetbiztosító hadjáratok *támadó és védő* jellegűek, a kalandozások pedig *csak támadó* jellegűek voltak. Levedia, Etelköz megszállása, azután a honfoglalás *nemzetbiztosító támadó*, a bessenyők elleni küzdelmek, a 907-i német betörés kivédése *nemzetbiztosító védelmi* háborúknak nevezhetők. Színterük mindig csak a haza, vagy hazául kiszemelt terület. Ezzel szemben a kalandozások színhelye idegen országok földje s céljuk vagy a szövetséges-társ támogatása bizonyos anyagi és politikai előnyök kikötése mellett, vagy valamely sérelem megtorlása. Egyszer pénzben, arany és ezüsttárgyakban, szövet és vászonanyagban fizetendő hadisarc, évi adó kivetése vagy behajtása, rabszolgaszerzés stb. a velejárói ezeknek a vállalkozásoknak, máskor messzeható politikai tervek, szövetségi, rokoni, baráti kapcsolatok teremtése, szabad átvonulási utak biztosítása adnak fegyvert őseink kezébe.

A nemzetbiztosító háborúból az egész nemzet *egyetemlegesen* kivette a részét, *míg* a kalandozások csak a győzelmes zsoldos hadsereg hadműveletei voltak. Az etelközi fedelemválasztás óta minden nagyobb, az egész közösséget érintő hadjárat előtt összeült a *törzsfők tanácsa*, hogy közös akaratlan állapítsa meg a hadjárat céljait és a cél elérésének módjait haditervét. Itt dőlt el, hogy minő legyen a haderő csoportosítása, hol gyülekezzen s mikor legyen az indulás időpontja. A közös megbeszélés, tanácskozás a hadműveletek végrehajtása közben sem szünetelt, új elhatározások és tervek sürgős megállapítása és gyors foganatosítása esetén a vezető *kürtjelzéssel*,

kérette magához egységparancsnokait s velük személyesen, szóbelileg közölte a megváltozott harchelyzetet s a nyomában járó teendőket.

Ritkán találjuk a 8 dandárt együtt egy-egy hadjárat folyamán. Ugyanis csak a nemzetbiztosító háborúk követelték meg a teljes haderő mozgósítását. Külföldi kalandozásokon legtöbbször csak egy-két, legfeljebb 4 *dandár* vett részt. Ennek az elvnek betartására valószínűleg az etelközi hazájukat ért bolgár-bessenyő támadás tanulságai alapján kényszerültek. Ennek volt az is köszönhető, hogy ha valamelyik vállalkozás balul ütött ki (mint p. o. Riade 933. Augsburg 955) nem járt a vereség nyomán a magyarság katonai erejének megsemmisítése, összeroppanása s így nem kellett attól tartanunk, hogy a hunok, avarok példájára Nyugat még nevünket, emlékünket is kifborli Európa térképéből.

A hadbaindult dandárok sem vonultak fel mindig egy tömegben és egy helyre, hanem 2—3 részre különülve, különböző irányokban és más-más területen jártak. A haderőnek ez a szétforgácsolása nem volt mindig szerencsés gondolat. A 933-i Riade menti vereségüket például ép az okozta, hogy csapataik egyidejűleg Thráciában, Olaszországban és Thuringiában harcoltak.

A nemzetbiztosító háborúkat maga a fejedelem vezette, míg a kalandozások irányítói rendszerint a résztvevő dandárok parancsnokai közül kerültek ki.

Hadászati alapvonalul (bázis) mindig az ellenséghez legközelebb levő területrészt jelölték ki. A honfoglaláskor Ungvár—Munkács vidéke, németországi hadjárataikban Pozsony—Csallóköz, Olaszország felé Somogy—Zala, a Balkán felé pedig Temes—Torontál megyék és a Szerémség szolgáltak bázisul, gyülekező és kiindulási helyül. Északi és keleti irányban még ebben az időben nem viseltek hadjáratokat. A Kárpátok gerince viszont nagyszerű védelmet nyújtott esetleges betörés ellenében. *A hadászati visszavonulásban* utolérhetetlen művészeknek bizonyultak. Túlerővel szemben ez biztosított számukra sikert elsősorban. Klasszikus példával szolgál erre a Brenta menti csatájuk 899-ben.

Ha külföldre irányult vállalkozásuk, a lehetőség szerint mindig a *külső vonalon való hadműveletek* mellett döntöttek. Országukat ért nagyobb erők támadása esetén pedig a *belső*

vonalon való hadművelettel csikartak ki döntő győzelmet ellenükkel szemben (Gyermek Lajos német király támadása 907-ben).

896—970 közti időszakban kb. 40 nagyobb *támadó hadjáratban* vettek részt. (Ezekből 24 esik Németország, 7 Olasz, 5 Görög és 4 Franciaország területére.)

Hadászati védelmet csak az országba tört ellenség erejének felemésztésére alkalmaztak; azonban ilyenkor is alig várták, hogy az egyes ellenséges oszlopoknak belső vonalon való megverése után támadásba menjenek át s a harc színelvét a betört ellenség területére vigyék át (907-i német betörés).

Kalandozásaik lefolytatására a tavaszi, nyári és őszi évszakokat használták fel úgy, hogy mire a lomb és az első hó lehullott, már szállásbirtokaikon voltak az egyes dandárok. A téli hadjáratok kerülésének több oka volt. így nem egyszer került sor arra, hogy úszva kellett lovaikkal egyik-másik folyót átlépniök, ez pedig télvíz idején, zajló jégtáblák közt nem lett volna könnyű feladat még a nélkülözésekhez, fáradalmakhoz szokott őseinknek sem. Azt sem szabad számításon kívüli hagyni, hogy őseink meglepetésre, cselre alapított taktikájukban nem nélkülözheték a lombos erdőt, az áttekinthetetlen cserjés dombos vidéket. Ezért csak azok az évszakok voltak hadjáratok intézésére alkalmasak, amikor még levélerdő borította a fákat s így észrevétlenül lehetett az ellenfelet megközelíteni. A szállító szolgálatban használt szekérparkokkal is könnyebb volt ide-oda vonulni jó időben, száraz utón, mint sáros, jeges, sikamlós talajon, télvíz idején.

Március-április hónap a legkorábbi időszak az elindulásra s szeptember-október havára már be is fejezik hadjárataikat.

Hadjárataik folyamán rendszeren 4 útvonalat használnak. Ezek a morva-cseh területen, a bajor fennsíkon, a Pó mentén és a Balkánon át vezető útvonalak. A morva-cseh útvonalon Thüringiába, Szászországba, bajor földön keresztül Franciaországba, Burgundiába, a Pó mentén Itáliába, Franciaországba, Burgundiába és a Spanyol félszigetre jutnak el, a Balkánon át pedig Bizánc területét és Konstantinápolyt érik el.

Legtöbbet jártak azon a hadiúton, mely Pozsony vidékéről a Duna mentén a Rajnához vitt, hogy azután a Doubs

vagy Saone folyása mentén délre ereszkedjenek, a Rohne mentén keletre forduljanak s a Lombard síkságon át magyar földre térjenek vissza. Máskor a megfordított sorrendet használják. Észak-Németország felé tartó útjukban a Zwittawa-Elba folyását követik, míg Konstantinápoly megközelítésére a Morawa, Struma folyók mentén futó út szolgált.

Kalandozásaikra még az is jellemző, hogy sorozatos győzelmeik ellenére sem gondoltak a honfoglaláskor megszánt területek növelésére. Az új haza katonai védelme és politikai megszervezése volt számukra a legfontosabb feladat. Amikor tehát őseink megelégedtek a természetes határai révén könnyebben védhető nagy magyar medence birtokbavételével s minden további vállalkozásuk inkább csak a határok megvédésére, anyagi erőforrásaik növelésére, ellenfelük erőgyűjtésének megakasztására szolgált, megcsodálni való iskolapéldáját adták a katonai megfontoltságnak és a politikai bölcsességnek.

2. *Harcászat.*

A menetek tervezésénél és az oszlopok alakításánál legfontosabb kiindulási alap az úthálózat volt, melyet térkép hiányában alapos szemrevételezés útján állapítottak meg. Dandárait ritkán meneteltették egy útvonalon, hanem több oszlopot képezve, széles kiterjedésben. Ekkehard ezt akként fejezi ki, hogy őseink sohasem valamennyien egyszerre — „egy tömegben együtt” — haladtak előre, hanem „csapatonként”, melytől senki sem maradozhatott el.

Nagy súlyt helyeztek a *menet fegyelmre*. Az ellenség közelében sem a kürtszó, sem a hangos beszéd nem volt megengedve.

Hosszabb menet után a csapat pihenőt tartott, melyet vidám hangulattal, nem ritkán páros viaskodásokat tartva igyekeznek kellemessé tenni. Így tettek 926-ban Szt. Gallen városában is, ahol Ekkehard szerint a kolostor udvarán összegyűlt vitézek „Kitűnő kedvvel táncoltak, -daloltak főnökeik előtt, némelyek pedig fegyverrel összecsapva mutogatták, mennyire értenek a fegyverforgatáshoz”.

Ha a pihenőt váratlan körülmények megzavarták és sürgős harchozfejlődésre volt szükség, páratlan gyorsaságot és dicséretreméltó fegyelmezettséget tanúsítottak. A riadó jelzésére *kürtszó* szolgált.

A főcsapatok napi menetteljesítménye 30—40 km körül

mozgott, míg a könnyű lovas felderítő osztagaik 75 km-nyi körzetben derítettek fel naponta.

Ha a harchelyzet (visszavonulás közbeni gyors leszakadás) vagy valamely kedvező alkalom megragadása (meglepetésszerű támadás) úgy kívánta, *éjjeli menetektől* sem riadtak vissza. Különös ügyességet mutattak a szinte járhatatlan *hegyiutakon való menetelésekben is*. Ilyenkor szívesen alkalmaztak *kalauzokat*.

Éjjel, vagy ha egy helyen hosszabb ideig tartózkodott a csapat, *szekerekkel* körülvevett *sátortáborban* szállottak meg. A szekereknek és sátraknak kombinatív alkalmazása azért volt előnyös, mert amíg a szekerek meglepetésszerű éjjeli támadás esetén védelmet tudtak nyújtani a felszerelését letett csapatnak, addig a sátrak a kényelmes alvást biztosították, őseink szekértáborra tehát nem volt támadó jellegű harceszköz, hanem csak védekezésre és pihenés biztosítására szolgált. A szekerek komoly támadó harceszközökké csak a XV. század folyamán lettek (huszita szekérvár).

A szekértáborot rendszeren nyílt, füves terepen és folyóvíz mentén állították fel olymódon, hogy egyik felével a folyó medrére támaszkodott. A nyílt tér azért volt fontos, hogy ellenfelüknek megnehezítsék a meglepetésszerű támadást; a füves réten kiváló alkalom kínálkozott lovaik és barmaik legeltetésére; a vízre meg állatállományuk könnyebb itatása céljából volt szükség.

Őseinkhez hasonlóan a nyugati népek is szekerek védelme alatt pihentek meg. Csakhogy amíg a szekértáborrendszer nagyszerűen megvédte őseinket a nyugati népek lovasrohamaival szemben, addig ugyanaz a szekértáborrendszer Nyugat hadseregei számára a *magyar nyílhatás* következtében alkalmatlan védelmi eszköznek bizonyult.

Az a hadtörténelmiig végtelen érdekes eset következett tehát be, hogy amíg a nyugati népek a magyar támadások hatása alatt lassan-lassan felhagytak ezzel a kevésbé célszerű védelmi eszközzel, s inkább várakban, fallal megerősített helyeken keresnek védelmet, addig őseink, mint idegen országokat felkereső támadó szellemű nép emellett a mozgó várrendszer mellett továbbra is kitart, hogy azután a tatárjárás szokom tanulságai alapján maga is várépítőnek álljon be.

Az ősmagyar hadvezetőség mindig nagy súlyt helyezett arra, hogy a csapatokat menetelés és pihenés alatt meglepetés ne érje. Ezt a menetek és táborhelyek tökéletes biztosítása révén érte el. Menet közben *elővéd*, *utóvéd* és *oldalvéd* alkalmazásával ellenséges támadástól nem kellett tartanom, *tábor (ozáMás) őrsök* felállításával biztosították, ha azonban az ellenség közelében tartózkodtak, mélységben tagozódott s összefüggő biztosító vonalat alkotó *előőrsöket* alkalmaztak. Micsoda főlényt jelentett a biztosítás állandó és ügyes megszervezése Nyugat harcosaival szemben, kiket a biztosítás elhanyagolása folytán annyiszor leptek meg őseink s akikről Leó császár is azt írja, „hogy a tábor biztonságával nem gondolkodnak s könnyű őket hátba és oldalba fogni, mert őrsök s más elővigyázati rendszabályok nincsenek náluk szokásban!” Még harchoz felfejlődött egységeik hátát is biztosították *tartalék lovassorokkal*; a seregvonalt (málha) őrizetére *fedezetet* rendeltek ki.

Nagy előnyt jelentett őseinkre, hogy az akkori európai hadseregekkel ellentétben nem alapítottak mindent *fizetett lérmek* jelentésére, hanem maguk eszközölték az ellenség és a terep felderítését. Ezt annál is inkább megtehették, mert a könnyű lovasaik gyors mozdulatokra alkalmas, fegyverzetükben igen nagyterületeket kémlelhettek ki (átlag naponta 75 km-es körzetben). A 899-i brentai csata megnyerését annak köszönhetjük, hogy már az előző évben 3 napon át tartó *terepfelderítést* eszközöltek azon a helyen, ahová a következő évben olasz ellenfeleiket hadászati visszavonulás közben csalták. Ha *hadifoglyok* kerültek kezeik közé, nem mulasztották el kikérdezésüket; a tőlük nyert adatokat azonban saját felderítéseik útján ellenőrizték.

A felderítést *sohasem szüneteltették*. Jellemző erre a már említett Szt. Galleni eset, amikor a kolostorban mulatozó főcsoport felderítő osztagokat küldött ki a szomszédos erdők és rejtkehelyek felkutatására. A járőr „kürtszóval és kiabálással” adta tudomásul, hogy a közelben fegyveres csapatokkal megrakott kastély van.

A felderítéseiket mindig *támadó szellemben* hajtották végre. Amíg a nyugati népek megelégedtek azzal, hogy a vártornyok fülkéibe és várfalak tetejére állított őrségeik jelezzék az ellenség közeledését, addig őseink felkeresték ellenfeleiket

s ha kellett, harc árán kényszerítették őket erejük eláulására, gyengébb pontjaiknak, hézagjaiknak stb. felfedezésére.

A magyar sikerekben nagy része volt annak is, hogy őseink tervszerűen megszervezett összekötő szolgálattal rendelkeztek. Ez tette lehetővé, hogy a részek mozgásába összhangot, célirányosságot tudtak belevinni. Eszközeik a mai viszonyokhoz mérten rendkívül egyszerűek voltak, s így természetesen tökéletesek sem lehettek. Alkalmazásuknál azonban annyi tervszerűséget, gyorsaságot fejtettek ki, hogy az összeköttetés mindig kifogástalanul működött. Ma csak „szükség híradóeszközök”-nek nevezzük azokat a fény-, lát- és hangjelzéseket, melyek annakidején a csapatok irányítására, figyelmeztetésére szolgáltak. Fényjelzésre a kiemelkedőbb tereppontokon éjjel gyújtott *máglyatűzet*, látjelzésre a *füstöt* (talán a zászlót is), hangjelzésre pedig az *élőszót* és a *kürtöt* használták.

Az ősmagyarok harc eljárásának legjellemzőbb vonása és egyúttal sikerük legbiztosabb alapja az íj mesteri alkalmazásában rejlett. Harcaiknak a nyíl harc annyira szükséges és nélkülözhetetlen velejárója volt, hogy közel támadást soha nem kezdtek, amíg az íj a maga halálos aratását el nem végezte.

Harcaikban két főmozzanatot különböztetünk meg: a *távolharceszközökkel való előkészítést* és a *közelharcot*. Ebben különbözött őseink harc eljárása Nyugatétól. Mert amíg Nyugat lebecsülte, sőt megvetette a távol harc akkori leghatásosabb fegyverét, az íjat s így mellőzte az előkészítést, addig az ősmagyarok harcában ép ennek volt döntő szerepe. Soha sem szabad felednünk, hogy a ma alkalmazott harcgépek hatásával volt egyenértékű az, amit a nyíl harc elért akár egyes célzott lövésekről, akár pedig nyílzáporról (tömegtűz) volt szó. Egy hátránya volt csak ennek a fegyvernek: nagyon függött az időjárástól. Jól tudták ezt Nyugat népei s győzelmeiket nem egyszer az íj találati pontosságát s hordképességet lényegesen befolyásoló, a célpontok helyes kiszemelését akadályozó esőnek, ködnek köszönhették.

A *nyilazásnak* tehát harcdöntő jelentősége volt. Azzá segítette az ősmagyar harcot és lovát jellemző boszorkányos gyorsaság, melyben Nyugat nem tudta őseinket utolérni. A rajtaütésszerű meglepetés, az ellenféltől való gyors leszakadás, a fokozott teljesítményt követelő átkarolási művelet mesteri keresztülvitele a nyergéből visszafordulva is sikeresen nyilazó

lovasnak és a mokány gyors keleti lófajtának volt köszönhető. A nyilazást kiegészítette a *kopják alkalmazása*; erre akkor került sor, mikor az ellenfél heves rohamban olyan távolságra közelítette meg, őket, hogy őseink részéről a kopjaharc sokkal célravezetőbbnek látszott a nehéz lovasság sorainak megbontására, mint a nyíltámadás folytatása.

Harcaik második mozzanata a *közelharc* csak ezután kezdődött. Ennek az volt egyik jellemzője, hogy ritkán nyilatkozott tudatos és tervszerű arctámadás formájában, hanem legtöbbször csak az üldözés folyamán jutott kifejezésre. A szemben levő harcot nem gyávaságból kerülték őseink, hanem” mert az ügyes taktikai fogásokat többre becsülték a nagy áldozattal járó vak nekirohanásnál.

A nyilazás természetéből s az ellenfél tömör oszlopban való felállításából következett őseink *széles kiterjedésre* való törekvése. Ez biztosította a nyilazás állandóságát, egységeik mozgékonyosságát, a tömör vonalakban küzdő ellenfél leküzdését arcban és oldalban s főként az ellenfél megtévesztését a saját erők helyzete és nagysága felől. Hogy azonban az erők eme szétvonása, egységeik széthúzása vonalaik könnyű áttörését lehetővé ne tegye, a széles kiterjedést szívós és huzamos erőfeszítést megengedő mély tagozással kötötték egybe.

A *szélességben és mélységben való tagozódás* legfőbb harcelve volt őseinknek. Ez volt a nyitja a magyar sereg rugalmasságának, a csapateltolások könnyű keresztülvitelének s a legkülönbözőbb terepalakulatokhoz való alkalmazkodásnak. Csak így volt elérhető, hogy a nyílhatás az egész ütközet folyamán szinte állandósult. Mert amikor az első nyilazó rajok (csapatok) az ellenfél közelébe érve az új használatának beszüntetésére kényszerültek, a térközben jobbra-balra kifordulva gyorsan visszavonulhattak, anélkül, hogy a hátrább álló csoportok rendjét megzavarták volna. Helyükbe ilyenkor az utóbbiak léptek, ami tehát a nyilazást állandósította.

A *tartalékképzést* sohasem mulasztották el őseink. Leó értesítése alapján tudomásunk van teljesen kikülönített (harcrenden kívül álló) nagyobb tartalék seregnek szerepéről és a harchoz felfejlődött egységek tartalékairól (tartalék lovasok). Az előbbieket vagy oldalállások (lesek) megszállására és átkarolásokra rendelték ki, vagy szorongatott válságos helyzetbe jutott nagyobb egységek támogatására, esetleg felváltására

használták fel, míg a tartalék lovassoroknak az elől lévő egységek támogatása mellett inkább a harcban résztvevő csapatok oldalának és hátának biztosítása vált feladatává.

Őseink harcmódját a *támadó* szellem jellemezte. Ez azonban nem azt jelentette, hogy az ember és lóanyagot nem kímélő vak nekirohanás volt jelszavuk. Sőt, ha csak lehetett, a legkisebb áldozatot kívánó támadási módot választották. Ezért kerültek a kizárólagos *arctámadást* s kombinálják *átkarolással*, *hátbatámadással*, amikor mindig az utóbbiakon van a fősúly. Nagyon kedvező terepviszonyoknak kellett lenniök és igen gyengének az ellenfélnek, ha kizárólag arctámadás mellett döntöttek. Az arctámadás korlátolt alkalmazása, illetve átkarolással kombinált módja mutatja legjobban a magyarság messze kimagasló taktikai képességét. Nyugat hadseregei ugyanis ép az arctámadásra helyezték a fősúlyt, s páncélos lovasaikkal ércfalként igyekeztek ellenfelüket lehengetni. Erre a nekirohanásra alapozták támadásuk sikerét s ha ez be nem következhetett, tehetetlenül áldozatul estek a sokkal leleményesebb, ügyesebb fogásokkal élő magyaroknak.

A középkori lovag ugyanis, amennyire megvetette a távolharceszköz e korbéli egyetlen eszközét: az íjat, ép úgy megbecstelenítőnek találta a nem szemben való támadást, a lovaghoz nem méltó taktikát s a győzelem tétjét egyedül az arctámadás ütőkártyájára tette fel.

Ezzel szemben őseink az arctámadást legtöbbször csak színlelték s csak annál az oszlopnál alkalmazták, melynek az ellenfél magárvonása, maga után csalása, kelepcébe juttatása volt a feladata. Ez a színlelt arctámadás sem volt mindig közelharccal kapcsolatban, hanem inkább az ellenfél sorainak nyilazás és közelharc révén való megbontását célozta.

A színlelt arctámadást kiegészítette a színlelt visszavonulás; ennek az volt a célja, hogy az ellenfél a közelharc elől megfutni látszó őseinknek utána, nyomuljon és olyan terepszakasra érjen, ahol már várták őt az oldalban felállított lesek (oldaltámadásra, hátbatámadásra kirendelt egységek); ebben a pillanatban megszólaltak a kürtök, jelezve, hogy a döntő mérkőzés most kezdődik. A színlelt visszavonulásban levő és megtévesztés céljából időközönként védekező vagy nyergében visszafelé fordulva nyilazó oszlop hirtelen megfordult s az ellenfél felé rontott, akit ugyanekkor oldalból is, vagy

hátban is megtámadtak a rejtekhelyeikről kitörő lesek, hogy pusztító nyilzáport zúdítsanak a meglepett ellenségre. A minden oldalról körülvelt ellenfél sorai megbomlottak s a lovagok menekülésre fogták a dolgot. Ekkor repültek ki hüvelyükből a kardok és szablyák, kerültek marokba a fokosok, bárdok, buzogányok, hogy elvégezzék a maguk halálos aratását. A zárt rendjében megbontott és nehéz lovaival gyors futásra nem képes lovasseregre a teljes megsemmisülés várt.

Őseink ugyanis az ember és lóanyag végső erejének megfeszítésével igyekeztek ellenfelüket minden további ellenállásra képtelenné tenni. Eljárásukat Leó császár a következőképpen festi: „Ha egyszer ellenfelüket megszalasztani sikerült, a többit másodrendűnek tartják, kíméletlenül szorítják s az üldözésen kívül semmi egyébre nincs gondjuk. Mert nem elégednek meg, miként a rómaiak (bizánciak) s a többi népek mérsékelt üldözéssel, az ingó jószág elrablásával, hanem addig-addig üldöznek, míg csak az ellenséget teljesen meg nem bomlasztották; s erre minden utat, módot felhasználnák”.

A támadás rendszeren *készenlétből* történt, melynek időpontja az ütközet előtti éjszaka volt.

A *fejlődésnél* mindig szem előtt tartották, hogy lehetőleg erdős, bokros, dombos terepalakulatok biztosítsák zavar talanságát.

A *megközelítés* távolsága kb. 100—120 m lehetett; ezen a távolságon belül jutott alkalmazáshoz először az íj, azután a kopja.

Támadásaik során három támadásnemet szoktak leginkább alkalmazni és pedig: a) támadást *találkozó harcban*, b) támadást szekérvárban védekező ellenséggel szemben és c) támadást *állandó erődítések* (várak) ellen.

Őseink a találkozóharcban való támadásnak voltak legnagyobb mesterei. A színlelt arctámadásnak és visszavonulásnak, oldalállások (lesek) alkalmazásának, átkarolásnak, megkerülésnek, bekerítésnek ez a támadásnem nyújtott legtöbb lehetőséget.

Szíves-örömet támadtak oly ellenség ellen is, mely szekérvárakban tartózkodott, vagy karókkal, árkokkal hevenyészetten megerősített állásokban szállott velük harcba. Nem ismerünk X. századbéli őseink hadműveletei során egyetlen olyan esetet sem, amikor megerősített táborállások elleni tá-

madásuk sikertelenül végződött volna. Ha csak teheték, mindig táborhelyén keresték fel az ellenfelüket éspedig vagy étkezési idő alatt, vagy a kora hajnali órákban, azaz olyan időpontban, mikor a nehéz fegyverzet nem védte őket, harcalakzat fejjétele már nem volt eszközölhető s a meglepetés zavart, pánikot idézett elő.

Legkevésbé szerették s ha csak lehetett, kerültek az állandó erődtések (várak, kőfallal körülvett kastélyok kolostorok) támadását.

Eleinte ugyanis a kiéheztetés és felgyújtás is hatásos eszköznek bizonyult, idővel azonban rendszeres várostromra, nagy emberáldozatba kerülő közelharcra kényszerűtek. Nyugat hadvezetősége sorozatos vereségei nyomán rájött arra, hogy nyílt csatákban nem boldogulhat öseinkkel szemben. Ezért tér át zseniális sakkhúzással a várban való védekezés rendszerére. A meglepetésre, cselre alapított magyar taktika többé alig érvényesülhetett. Döntő csapást sem mérhettek most már ellenfeleikre, mert ezek a magyar beütések hírére bevehetetlen falaik mögött kerestek védelmet. A falak vívása közben a magyar erő felörlődött, erkölcsi értékét, nagyszerű szellemét kikezdte a napokon át eredménytelen ostrom, a szokatlan közelharc, a súlyos ember- és anyagvesztés. Ehhez járt, hogy a várívás időpontja különösen kedvező alkalmat nyújtott az ellenfélnek öseink megtámadására, kiket így nemcsak a várostrom abbahagyására, vagy legalábbis erői megosztására kényszerített, hanem arra is, hogy a vár és a közeledő ellenség közti terepen, mintegy két tűz közé szorítva vegyék fel a küzdelmet,

Nem csekély dolog történt tehát, minthogy a korábban annyiszor bevált, diadalt-diadal után szerző ősmagyar taktikát kellett várostrom esetén szegreakasztani. Az ősmagyar katona minden ideje, minden tudása a nyíltharcra és lovas-támadásra volt beállítva, kinek nem volt mindegy, vajjon száguldó lovasrohamban száll-e ellenfelével síkra, vagy pedig napokon, heteken át tartó idegölő várostrom, hadigépek alkalmazása és gyalogharc árán vívja-e ki sikereit.

Öseink támadásaik menetébe mesterien tudták beilleszteni a *védelmet*, melynek az volt a kimondott rendeltetése, hogy kedvező feltételeket teremtsen a támadásra akár időnyerésről, akár támadásra alkalmas terep biztosításáról volt szó.

E két harcmód kombinatív alkalmazásában szinte felülmúlhatatlannak bizonyultak.

Ha gyorsan, sietve kellett folyón átkelniök, a magukkal hordott *tömlőiket* használták. Ez rendszeren fahánccsal volt megtöltve s arra szolgált, hogy testük alá helyezve a víz színén könnyebben fennmaradhassanak. Az átkelésnél azután lovaik farkába kapaszkodtak, fegyvereiket és felszereléseiket pedig a ló hátára helyezték.

Nyugodtabb átkeléseknél s vonatanyag esetén a folyómenti erdők fáiból *tutajokat* készítettek s a szállítást azokon eszközölték. *Színlelt jellegű visszavonulásuk* azt a célt szolgálta csak, hogy az ellenfelet a felállított lesek karjai közé csalja; *kierőszakolt visszavonulás* esetén az ellenféltői való teleszakadásra törekedtek. Ez gyorsabb lovaik révén nem ment nagyobb feladat számba. Visszavonulásaiknál általában leleményességet, gyorsaságot és elszántságot tanúsítottak. Jellemző azonban őseink támadó szellemére, a példa nélkül álló magyar katonai virtusra, hogy nem egyszer erőszakos eszközökkel lehetett csak őket visszavonulásra bírni. Ez volt a helyzet 954-ben a lobbesi (francia) kolostor ostromakor; a vezető *korbácsolással* tudta csak nyilazó őseinket a várfalak alól eltávolítani s az ostrom abbanhagyására kényszeríteni.

Fontosabb hadműveletek

1. A brentai csata 899. szept. 24.

Előzmények, okok.

A honfoglalásban részt vett magyar erők délpannóniai csoportja nem elégedett meg a Dráva—Száva vonalának elérésével. Már 898-ban kisebb erejű felderítő osztagokat küld a Karszt hegyvidékén keresztül a Pó mentére. A Lombard síkság megszállása nem látszott kivehetetlen feladatnak. Itália földjén ebben az időben ugyanis a legáldatlanabb viszonyok uralkodtak. Két trónkövetelő állott egymással szemben s harcaik megosztották a nemzetet ép akkor, midőn a német Arnulf király és a római szentszék egyaránt befolyást gyakorolni igyekeztek Itália sorsára.

Ezt a körülményt használták ki őseink a 899. év folyamán s — talán honfoglalási célból is — nagyobb erőkkel jelen-

nek meg Lombardia földjén s a brentai csatában teljesen megsemmisítik Berengár itáliai király seregét.

Előkészületek.

Őseink itáliai vállalkozásukhoz nagy tervszerűséggel készültek elő. Már a 899-i hadjáratot megelőző évben kisebb felderítő erőkkel megjelennek a Pó mentén, a Brentánál táborot ütnek, kikémelelik a viszonyokat, a terepet, a lakosság számát, az erősségek és a haderő nagyságát. Mikor azután 3 napon át tartó felderítésüket befejezték, s visszatérnek 8—10 napi járásra fekvő dunántúli szállásaikra, hozzálátnak felszerelésük tökéletesítéséhez, harckészségük fokozásához. Liutprand longobard író szerint az egész telet fegyverkezéssel, nyílköszörüléssel töltötték. A hadjáratokban résztvett sereg száma alig lehetett több 5.000 főnél.

Itáliában ép ebben az évben halt el az egyik trónkövetelő s így a hatalomban egyedül maradt Berengár királynak uralma megszilárdítása, az egységes itáliai királyság megszerzése lett főfeladata. Szinte tudomást sem vesz a magyar felderítő csapatok megjelenéséről s nem tesz semmi előkészületet a várható támadás kivédésére. Seregének létszámát egy megbízható kútfő a magyar sereg létszámának háromszorosára becsülte. Ekép az olasz haderő 15.000 fő körül mozgott.

Haditervek.

Őseink a 898-i felderítés alkalmával a Brenta felső folyása mentét, a Vicenzától keletre eső terepszakaszt találták átkaroló, bekerítő mozdulatok zavartalan, észre nem vehető végrehajtására legalkalmasabbnak. Hadműveletüket akként tervezték, hogy a főerővel Lombardia fővárosának: Páviának falai alá vonulnak, kisebb-nagyobb osztagokkal pedig benyargalják, feldőlják az egész Pó síkság területét Velencétől Itália nyugati határáig. Ha pedig e pusztítás zsákmányolás hírére megjelen az itáliai király serege, az eddig elszórt kalandozó csapatok Pávia környékén gyülekeznek. Ezután hadászati visszavonulásba fognak azzal a céllal, hogy ellenfelüket a Brenta felső folyása mentén kiszemelt tereprezre csalják maguk után; itt azután lesbe állított egységeikkel átkarolással megsemmisítik. Nehogy az itáliai király tervszerű hadászati visszavonulásukat párhuzamos üldözés bevezetésével megzavarja s

így haditervüket felborítsa, seregük baloldalát a Pó jobbpartján visszavonuló oszloppal szándékoztak biztosítani. Jobb oldalról az Alpeselek hegyvonulata folytán nem kényszerültek hasonló intézkedésre.

Berengár feladata a magyar haderő kiverése volt. Miután az itáliai sereg megjelenése hírére a szerteszét zsákmányoló magyar osztagok Pávia környékén egyesültek, terve nem lehetett más, minthogy ezt a magyar erőt felkeresse, döntő ütközetben megverje, megfutamítsa s üldözés közben Itália területéről kizorítsa.

Események.

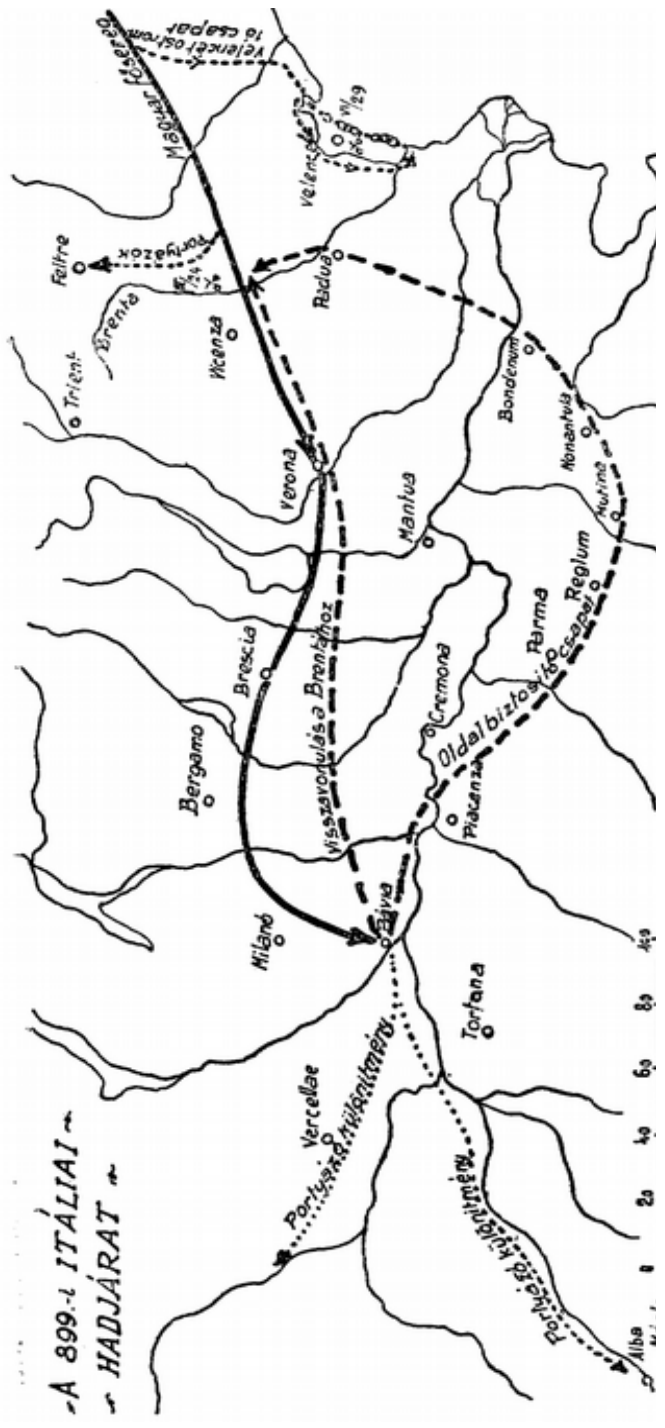
A magyar főszereg Aquileja és Verona városokat ostrom nélkül elmellőzve Páviáig nyomul előre. Hogy szárnyait útközben biztosítsa, már a Brentához érkezés előtt jobbról Féltre, balról Velence irányában tói ki kisebb erőket (Velence ostroma). Ezt az elővigyázati rendszabályt a további előnyomulás folyamán sem hanyagolta el. A felderítő osztagok Pávián is túl Vercellae és Alba városáig jutnak el.

Berengár Etruria felől közeledett s a Liguri Appeninek és a Felső-Pó között lépett a lombard síkságra. Őseink Pávia, Milánó városok és az Adda folyó közti térségen vették fel vele az érintkezést. Mihelyt a nagy túlerőről meggyőződtek, a tervszerű hadászati visszavonuláshoz fogtak. A főcsapat a Pótól északra levő síkságon (az előnyomulási területen), egy biztosító oszlop pedig a Pótól délre fekvő síkságon vonult vissza.

A főcsapat minden folyó mentén megállva, szabad elvonulást kérő alkudozásokkal Berengárban azt a hitet, keltette, hogy teljesen kimerült, ellenállásra képtelen.

A Verona—Brenta közti terepszakaszon erőteljes utóvédharcba elegyedtek, hogy így főcsapatuknak a Brenta vonalon való felvonulását s oldalállások felvételét biztosítsák. Őseink erőteljes védekezése Berengárt az egész zömmel való felfejlődésre kényszeríti. A magyar utóvéd harcát Berengár félremagyarázza, s azt hiszi, hogy az egész magyar haderőt verte meg. Győzelemittasan közeledik a Brentához. A folyó balpartján átkelt magyar utóvéd újlag szabad elvonulást kér követői útján. Amíg a korábbi alkudozások folyamán csak a zsákmány visszaadására és váltságdíj fizetésére tettek ajánla-

-A 899-¹ ITALIAI
- HADJÁRAT -

tot, most már csak az egy pusztá ló meghagyását kérik, sőt azt is ígérik, hogy soha se lépnek többé Itália földjére.

Berengár serege és a magyar utóvéd egyidejű *leg* ér a Brentához. Berengár az alkudozásokból, nemkülönben az előzően lefolyt sikeres harcból a magyar sereg harcképteienségére következtetett; az üldözést nem tartja már sürgősnek, a Brenta mentén pihenőt ad seregének. A lovagi fegyverzetű ellenfél megoldotta fegyverzetét, letette páncélzatát s gondtalanul étkezéshez fogott.

Őseink eközben észrevétlenül végrehajtják táborozó ellenfelük átkarolását. Három oldalállásból (lesállás) rontanak előre s ezt a támadást a folyón egyidejűleg átkelt seregrész is támogatja. A meglepett, védőfegyvereit használni nem tudó ellenség képtelen a koncentrikus támadásnak ellenállni. Liutprand szerint „a magyarok oly heves rohamban törtek rájuk, hogy egyeseknek torkukba szegezték az ételt, másokat futás közben öltek meg, miután lovaikat elvették...”

A magyar győzelem teljes volt, s a háromszoros túlerőben levő ellenségből alig egy-két hírmondó menekült meg.

Összefoglalás.

A brentai csata joggal nevezhető a honfoglaláson magyar hadművészet legmesteribb megnyilatkozásának. A tudatos és alapos felderítés, meneteik biztosítása, a kezdeményező szellem, az ellenfél megtévesztésére való törekvés, a tervszerűen végrehajtott hadászati visszavonulás, a párhuzamos üldözés ellen való védekezés, az időnyerés céljából folytatott, s az ellenfelet szétbontakozásra, erejének megmutatására kényszerítő utóvédharcok ezt a csatát hadászati és harcászati iskolapéldává avatják. Ha ehhez hozzávesszük még, hogy a döntést azon a terepszakaszon erőszakolták ki őseink, amelyet e célból már korábban felkerestek és alkalmasnak találtak vagyis akaratukat ügyes fogásokkal rá tudták kényszeríteni ellenfeleikre, a döntő pillanatban pedig a legkevesebb veszteséggel és legbiztosabb eredménnyel járó *átkarolást* (lesek, oldalállások) alkalmazták, a magyar faj messze kimagasló katonai zsenialitását kétségbevonhatatlanul igazolva látjuk. A háromszoros túlerővel szemben csak a hadvezetést művészetté fokozó magyar géniusz tudhatott döntő sikert elérni.

2. Az augsburgi csata 955. aug. 10.

Előzmények.

Európát járt őseink vállalkozásai sorában a legnevezesebbek közé 954. és 955-i hadjárataik tartoznak. Az első zsákmányt, nagy dicsőséget szerzett, hisz győzelmet, győzelem után aratva járták be Németország és Franciaország területét, a 955-i vállalkozás azonban annál tragikusabb fordulatot vett, mert nem csak a magyar haderő egy jelentékeny részének teljes megsemmisülésével járt, hanem nemzeti öntudatra ébresztette a germán világot, mely erős központi nemzeti királyság alapításával végetvetett a Nyugat felé irányuló magyar vállalkozásoknak.

Korábban ugyanis az volt a helyzet, hogy a német (főként szász, frank, bajor) hercegek a hatalomért szakadatlanul, áldatlan küzdelemben állottak egymással. A szász dinasztiából származó királyoknak nem volt kellő tekintélyük, s nem egy ízben került testvérharcra sor. A magyarok ilyenkor mint meghívott szövetségesek állottak egyik vagy másik fél oldalára s a megvert ellenség területét feldúlták, elpusztították. Ez történt 954—55-ben is. A 954-i vállalkozásuk folyamán Konrád frank herceg társaságában igyekeznek francia földre; a következő évben a német király, Ottó szász herceg ellenfeleinek meghívására jelennek meg Bajorország földjén. Ekkor történt, hogy Augsburg várát — melynek ura Ulrich püspök Ottó szövetségese volt, rendszeres — bár eredménytelen ostrom alá veszik s a vár felmentésére siető Ottótól pedig döntő vereséget szenvednek.

Előkészületek.

Őseink 955-ben, nyár elején kb. 4 dandárnyi erővel, ami kb. 10.000 főnek felel meg, Bulcsú főparancsnoksága alatt indultak útnak Bajorország területére. A seregben jelentékeny számú hadigépezelő legénység is helyet foglalt. Szemtanú előadása szerint kőhajító és nyílvető gépek rontották a falakat, tizedelték a védőket. Lovasaik úgy látszik a várvívás nehéz gyalogsági munkáját is begyakorolták, mert egyik rohamot a másik után intézték a várfalak ellen. Az sem tartható kizártnak, hogy várvívásra kiképzett s talán szekereken továbbított gyalogság harcával állunk szemben. Bulcsún, a főparancsnokon

kívül a krónikák Lehel, Botond és Urkon vezérekről tesznek említést.

A német seregnek Ottó király volt a vezére. A németek július hónap folyamán kezdtek gyülekezni, amikor a magyarok már átlépték a Lech vonalát és a Fekete erdőig terjedő területet tüzzel-vassal pusztítva bekalandozták. A sereg 3 bajor, 2 sváb, 1 szász (királyi légió), 1 frank és 1 cseh, összesen 8 légióból állott és a Donauwörth-Mertingen közti kb. 5 km. széles sík terepszakasról a Duna—Lech szögletéből indult meg őseink ellen. A légiók közül csak a cseh légió létszámát ismerjük „pontosan (1000 fő), a többiét nem. Valószínű, hogy létszámuk különböző lehetett, s 1000—2000 fő között mozgott. Bár Augsburg várából is kiszökött az őrség egy része és Ottóhoz csatlakozott, a német sereg létszáma sem volt jóval több, mint a magyaré (kb. 10—15.000 fő). A sereget nehéz fegyverzetű lovasok alkották, kiket jelentékeny nagy vonatcsapat kísért. Ottón kívül különösen a frankok hercege: Konrád tűnt ki vitézségével; (a bajor Henrik herceg betegsége miatt távol volt). Konrád életét magyar nyílvesző is oltotta ki abban a pillanatban, amikor a magyar megkerülő oszlop szétverése után övéihez visszatért s a nagy melegben páncélzatát megeresztette.

Haditervek.

Bulcsú vezér Ottó ellenfeleinek meghívására vonult bajor területre. Feladata az Ottó-barát főurak megfenyítése, javaiknak elpusztítása volt. Terve eszerint úgy alakult, hogy seregével feldúlja az ellenfél birtokait; ha pedig valamelyik főúr várában ellenállást kísérelne meg, ostrom alá fogja, megadásra kényszeríti. így került sor Augsburg várának 955-i ostromára.

Ottó király, mihelyt tudomására jutott, hogy őseink Bajorországot feldúlva szövetségeseinek Ulrich püspöknek várát Augsburgot körülfozták, a vár felmentését vette tervbe. Seregével a Dunán átkelve a Duna—Lech alkotta szögletből indul meg, s azután a Lech folyása irányában Augsburg felé tart, hogy őseinket két tűz közé (várőrség és előnyomulási sereg) szorítva megsemmisítse.

Események.

Bulcsú már több napon át Augsburg falai alatt tartózkodott s a vár rendszeres ostromát — melyhez ostromgépeket is használt — augusztus 9-én kezdette meg. Az első támadási napon a vezetőség legfőbb törekvése a Lech-re néző (keleti) várkapu elfoglalására irányult. A támadás azonban nem járt kellő sikerrel. Ezért a következő napra az egész vár körülzárását, minden oldalról való megrohanását határozták el. Augusztus 10-én már napfelkeltekor ostromhoz látott a magyar sereg, s egyik támadást a másik után intézte a vár ellen; ekkor érkezik Berthold reisenburgi várúr, Ottó ellensége Bulcsúhoz, hogy tudtul adja a magyar vezérnek Ottó Augsburg felé való megindulását és felmentési terveit.

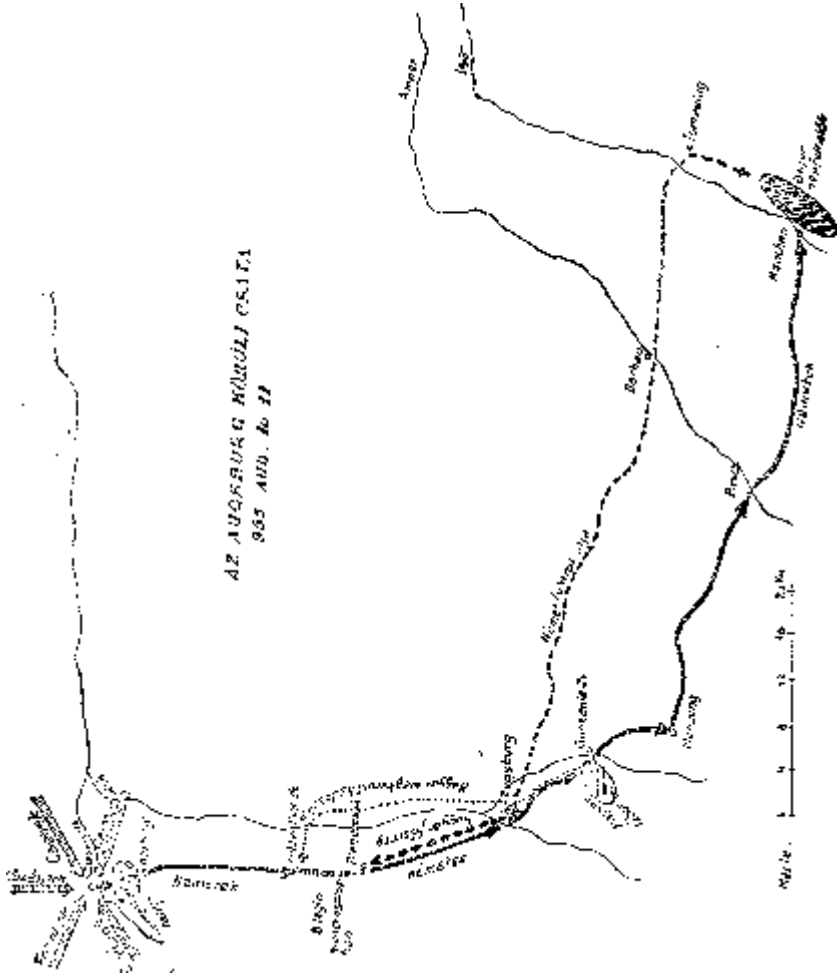
Bulcsú azonnal félbeszakítja az ostromot és a kürt jellel magához gyűjtött alvezéreivel akként állapodik meg, hogy az egyik dandár (valószínűleg Lehelé) megkerülő mozdulatot hajtva végbe hátba támadja az Augsburg felé vonuló német sereget; ő maga pedig a sereg zömével (3 dandár) Ottó elé vonul s arcban támad ellenfelére.

A megkerülő dandár feladatához híven a mai *Kühlen-thal* környékén rohamozta meg a vonat (málha) fedezetét Képező cseh légiót s miután azt szétszórta, a vonat előtt menetelő 2 sváb légióra rontott s azt is pánikszerű futásra kényszerítette. A német sereg a legváltóságosabb helyzetben volt már, amikor a 4. légió Konrád frank herceg parancsnoksága alatt ügyes oldaltámadással megbontotta a magyar megkerülő dandár — részben már zsákmányoláshoz látott — sorait s őket menekülésre kényszerítette.

Ilymódon Bulcsú azon számítása, hogy a megkerülő dandár támadása folytán ő már csak egy harcrendjében megbontott sereggel fogja magát szembetalálni, nem vált valóra. Nem volt más választása, mint rövid ideig tartó eredménytelen arctámadás után Augsburg irányában visszavonulásra fogni a dolgot.

Az üldözéshez látott németek nyomon követték őseinket s mire bealkonyodott, már az Augsburgtól kb. 8—10 km-nyire délre fekvő magyar tábor elfoglalására is sor került. Ez volt az a harc, melyet a krónikások mint a *Gunzenlé* melletti ütközetet emlegetnek.

Az éjszakát Ottó már Augsburg városában töltötte. Az üldözés folytatására másnap, augusztus 11-én hajnalban került sor. Amíg a német főszereg Merching—München irányában visszavonuló őseinket követte, Ottó gyors futárokat (könnyebb fegyverzetű lovasokat) küldött Augsburgból Dachau

irányába, hogy az Amper—Isar menti lakosságot a magyar vereségről értesítse s az utak, gázlók elállására megszervezze. Ennek az intézkedésnek köszönhetően Ottó, hogy amikor ősemiv 11-én éjszaka fáradtan, kimerülve az átkelő helyekhez, gázlókhoz érkeztek, a teljes megsemmisülés várt rájuk. Egyrészüket

még a parton rohanták meg és ölték le a párt védelmével megbízott bajor őrségek, másrészüket átkelés közben fullasztotta vízbe a hajókon közlekedő őrszemélyzet.

Bulcsú és Lehel foglyul estek s Regensburgban felakasztattak. A sereg megsemmisült s nem kevesebb mint 10.000 magyar vitéz fizette meg életével a vállalkozást.

Összefoglalás.

Az augsburgi sorsdöntő vereség előidézésében a következő főbb okok játszottak közre:

a) őseink — szokásuktól eltérőleg — a támadás súlypontját nem a megkerülést végző dandárra (1 dandár), hanem az arctámadó csoportra helyezték (3 dandár);

b) visszavonulással és oldalállások felvételével kapcsolatos átkarolás, vagy megkerülés helyett, amely támadási nemnek pedig a hadtörténelem tanúsága szerint legnagyobb mesterei voltak, támadó előnyomulással kapcsolatos megkerülést alkalmaztak;

c) visszavonulásuk útját kellőleg nem biztosították s ilyformán lehetővé vált az Amper—Isar gázlóinak és partmentének elállása, a visszavonulási út elvágása;

d) az összműködés az átkaroló dandár és Bulcsú fősege köfcött nem lehetett tökéletes, mert különben a két sereg rész támadása nem mehetett volna végbe különböző időpontban; ez tette Ottó számára lehetővé, hogy először a megkerülő dandárt veresse széjjel, majd a magyar fősereg támadását az elül álló légiók meg nem bontott soraival felfogja, sőt ő maga menjen át támadásba. Az egyidejű magyar támadás elmaradásának oka vagy Lehel vezér idő előtti beavatkozása, vagy a fősereg megkésett felvonulása lehetett.

Az Árpádházi királyok kora

Hadi események áttekintése

Szent István hadjáratai

Szent István uralkodásával forduloponthoz ér a magyar történelem. A külföldi vállalkozások abban maradnak és az ország védelemre rendezkedik be. A pogányság állapotát a kereszténység, a törzsszervezet intézményét a patrimonialis királyság váltja fel. A nagy átalakulás és szervezés nem ment teljesen zavartalanul. Részben a korábbi pogány vallás, részben a törzsfői hatalom és önállóság visszaállítása céljából az u. n. pogány (nemzeti) párt belháborúkat idéz elő, melyek *Koppány, Gyula és Ajtony lázadásai* néven ismeretesek s Szent István seregének győzelmével végződtek.

II. Konrád hadjárata Magyarország ellen 1030-ban.

Szent István külpolitikájában a békés kapcsolatok teremtését és fenntartását tűzte ki céljául. Mégsem kerülhette el, hogy amikor sógorának, II. Henrik német római császárnak halálával II. Konrád lépett trónra, a Konstantinápolyba igyekvő Werner püspöknek, mint német követnek feltartóztatása miatt háború ne törjön ki a magyar és német nemzet között. A német haderő a Duna balpartján *Esztergom* vidékéig, a jobbparton pedig a *Rábáig* nyomult előre; szt. István régi hadviselési elv szerint előlük mindent elpusztított, s a legenygült, éhező német sereg kénytelen volt visszafordulni. Ekkor támadásba ment át szt. István, s annyira tönkre verte ellenfelét, hogy még *Bécs* is magyar kézre került. Ez a győzelem a Lajta—Fischa közti terület birtokába juttatta őseinket.

Péter és Aba Sámuel hadjáratai

Aba Sámuel betörése német területre 1042-ben.

Szent István halála után bekövetkezett belpolitikai zavarok a német befolyást nagyon megerősítették. III. Henrik német-római császár egyik pusztító hadjáratát a másik után

intézte s okul rendesen valamelyik viszálykodó magyar párt meghívása szolgált. Amikor Urseolo Péter királyt 1041-ben őseink a trónjától megfosztották, III. Henriktől kért segítséget. Amíg a német sereggyűjtés folyt, Péter utóda: Aba Sámuel — a császárt megelőzendő — hadseregével német területre tört be. A király vezette főszereg a Duna jobbspártján haladt, a *Traisen* folyóig nyomult előre s gazdag zsákmánnyal háborítatlanul tért haza. A másik 2 sereg már nem járt ilyen szerencsével, A Duna balpártján haladót visszatértében a *Morva folyó* mentén, a Steierországba betört oszlopot pedig *Fitten* körül súlyos vereség érte.

III. Henrik első hadjárata a magyarok ellen 1042-ben.

E támadás hírére nagy hadsereg gyűlt egybe Németországban, mely azután *Hainburg* várát feldúlta, átkelt a Dúnán s *Pozsony* alá vonult. Pozsony elestével a *Garamig* hatolt a császár, majd az elfoglalt területek váraiba német őrséget helyezve, visszatért Németországba.

III. Henrik második hadjárata a magyarok ellen 1043-ban.

Aba Sámuel csapatai a német sereg kivonulása után sorban visszafoglalták a megszállt várakat. Ez újabb háborúra vezetett. III. Henrik ezúttal a Duna jobbspártján maradt s a *Rába* vonaláig nyomult előre. Mivel Aba Sámuel nem érezte elég erősnek magát arra, hogy a küzdelmet siker reményében felvehesse, békealkudozásokat kezdett s visszaadta Szt. István hódításait.

III. Henrik harmadik hadjárata 1044-ben.

Amikor a béke megállapodásainak végrehajtására került a sor, Aba Sámuel ellenszegült, sőt háborúra készülődött. Erre a hírre III. Henrik újra Magyarországra vonult s Aba Sámuel a Fertő mocsaraitól délre csatára hívta. Aba nem jelent ott meg, hanem a Rába mögé vonulván a *ménfői síkon* óhajtotta a küzdelmet felvenni. A német nehéz lovasság tömör sorait őseink nyílzáporral próbálták megbontani. De ép nagy szélvihar támadt s a port óriási felhőként hajtotta a magyar sereg felé. Ilymódon a szokásos nyilazás nélkül kellett a zárt egységben közeledő németeket megrohmozni; a győzelem az ellenfélét lett, mely csakhamar megszállotta Győrt, s III. Henrik diadalmenetben vonulhatott be a fővárosba: *Székesfehérvárba*.

I. Endre és I. Béla hadjáratai

277. Henrik negyedik hadjárata 1051-ben.

I. Endrének trónralépése visszaadta a nemzetnek önbi-zalmát s amikor a Vata-féle pogánylázadás hullámai elsimultak, a független magyar királyság megszilárdítására és a harc-

képesség fokozására fordította minden erejét. Minthogy Gebhard regensburgi püspök magyar területre tört, a nyugati kapuk védelmével megbízott magyar őrség visszaadta a kölcsönt; berontott a Neumark-ba, s *Hainburgot* feldúlta. III. Henrik erre újból hadjáratra határozta el magát. Hogy vállalkozásának hadászati alapot szerezzen, Hainburg várát ismét felépíteni rendelte. Őseink azonban 1050 őszén éjnek idején megtámadták a vár körüli erődített táborn s nyilaikkal valósággal elborították. Volt sátor, melyben 200 nyilvessző hatolt. Bár 7 napon át folyton megismételték a támadást, nem tudtak döntő sikert elérni s a 8. napon kitörő németekkel szemben visszavonulásra kényszerültek, mire a vár is akadálytalanul felépült. 1051-ben azután megindult III. Henrik Magyarország felé. Minthogy a mosoni-soproni kapukat erős magyar őrség védte, úgy határozott, hogy főserégével a Rába, Zala forrásvidéke felől tör az országba. Egyidejűleg Gebhard püspök hajóhadról kíséri a Duna jobbpartján, a cseh segédc csapatok pedig a Duna balpartján nyomultak előre. III. Henrik elől azonban Endre király és kiváló hadvezéri képességgel megáldott öccse: Béla herceg mindent elhordták, elpusztítottak. Nagy nélkülözések közepette érkezett Tapolca—Veszprém irányából — *Székesfehérvárra* a császár serege, ahol fegyveres őrség védte a várat. III. Henrik ekkor Győrnek vette útját, hogy a másik 2 sereggel találkozzék. Útközben azonban a moóri horpadásban *Bodajk* táján éjjelező táborát megrohanták őseink s nagy pusztítást vittek a németek között végbe. Ettől kezdve állandó lesz a harc a két fél között, melyet magyar részről a guerillaharc mód jellemzett. Győr alá érve kétségbeesetten tapasztalta, hogy sem a hajóhad, sem a 2 sereg nincs sehol. Őseink ugyanis a császár nevében írt levéllel visszatérésre utasították őket. Nem volt más választása, mint a nyugati magyar kapuk védővonalán átvágni magát. Az *Abda* körül vívott harcokból 111. Henrik már csak serege roncsaival tudott tovább menekülni.

III. Henrik ötödik hadjárata 1052-ben.

Vereségét megbosszulandó 1052-ben újra Magyarországon van a császár. Ezúttal *Pozsonyt* veszi ostrom alá; a 8 héten át tartó várostrom azonban eredménnyel nem járt, amiben nagy része volt egy Zothmund nevű magyar bűvárnak, ki egy éjszaka Henrik Pozsony alatt időző hajóit sorban megfúrta s víz alá süllyesztette. Henrik kénytelen volt eredmény nélkül hazatérni.

Magyar betörések Németországba 1053, 1054-ben.

A német vereségek annyira felbátorították a magyar hadvezetőséget, hogy most már ő lépett fel támadólag. A birodalmi átokkal sújtott Konrád bajor herceg támogatására két ízben is magyar sereg tört be német földre. 1053-ban Karin-

thia a támadás központja s *Hengstburg* vára kerül magyar kézre, 1051-ben pedig már 2 sereg is úton van, hogy az egyik része *Karinthiát*, a másik *Ausztriát és Bajorországot sarcolja, végig.*

Endre és Béla háborúja 1060-ban.

I. Endre király és Béla öccse között a trónöröklés kérdésében viszály tört ki. Béla kénytelen volt Lengyelországba menekülni s a lengyel dandár élén térni vissza, melyhez később magyar csapatok is csatlakoztak. A *Tisza mentén* ment végbe af első mérkőzés. A győztes Béla elől Endre és a segítségül hívott német—cseh csapatok a mosonyi kapun át igyekeztek német területre menekülni. Ámde Béla *Mosonnál* útjukat állta s csatára kényszerítette őket. A harc folyamán Endre serege megsemmisült s őt magát is haldokolva vitték Zircre, ahol sebeibe belehalt. Tihanyban temették el.

IV. Henrik első hadjárata 1063-ban,

I. Béla helyébe I. Endre fiának, Salamonnak trónrajuttatása érdekében IV. Henrik császár háborút határozott el. Amikor *Mosont* elfoglalta, Béla király pedig nemsokkal a vár eleste után trónja összeomlása következtében meghalt, IV. Henrik akadály nélkül vonult *Székesfehérvárra*, ahol Salamont királlyá koronáztatta.

Salamon és I. Géza kisebb hadjáratai 1067-1072 között

Salamon 1067-ben két háborút is viselt. Segítette a *horvátokat* és támogatta a lengyeleket a *csehek* elleni hadjáratukban. A csehek már *Trencsénig* hatoltak, amikor nemcsak kivertük őket, hanem még Csehország nagy részét is elpusztítottuk.

1068-ban kun-bessenyő betörés ellen kellett védekeznünk. Ez a könnyű lovas keleti nép a borgói szoroson át behatolt Erdélybe s Bihar várig kalandozott. Visszafelé tartó útjában a *Kenési dombon* (irodalomban Cserhalom) fogta ostrom alá őket a magyar sereg, melynek Salamon és a hercegek: Géza, László voltak a parancsnokai. Ozul, a kun-bessenyő vezér csatát veszített s egész hadserege oda veszett. — A bessenyők egy másik alkalommal Délmagyarországon (buziási síkság) fosztogattak. Minthogy ide görög területen át jutottak el, a magyarok *Belgrád* (később Nándorfehérvár) görög lakosságát békeszegéssel vádolták meg s a vár elfoglalását határozták el. A harcban magyar hajóhad is résztvett, melyet görög tüzzel hiába próbált az ellenséges hajóhad felgyújtani. A vizén és szárazon körülvelt vár vezére: Niketász bessenyő segítséget vett igénybe. Ezeknek lett volna feladatuk az ostromló magyarok megrohanása; ámde Iván ispán dandára felfogta a támadást és szétszórta a bessenyő sereget. A vár ostroma tovább

folytatódott s a legkülönfélébb hadigépek jutottak működéshez. A 2 hónapon át tartó ostrom akkor fejeződött be, amikor egy fogoly magyar leány a várost felgyújtotta. Niketász szabad elvonulást nyert és vitézeivel hazatávozott.

A mogyoródi csata 1074-ben.

Salamon és a nagybátyjai között nem volt teljes az egyetértés, s ez rövidesen polgárháborúra vezetett. Salamont a németek császára támogatta, a hercegeknek pedig Ottó morva herceg sietett segítségére. Gézának az volt a terve, hogy a Salamonnal való megütközés előtt egyesüljön László herceg és a cseh-morva segélyhadakkal. A tiszamenti *Kemeji* síkon azonban csatát veszített. Salamon azon hiszemben, hogy Géza ereje megtört, hazafelé tartott. Géza azonban új sereget teremtett és Lászlóval egyesülve *Mogyoród* táján ütközött meg Salamonnal. A heves küzdelemből a hercegek kerültek ki győztesen. Salamon kénytelen volt elmenekülni, s a trónt Géza foglalta el.

IV. Henrik második hadjárata 1074-ben.

Salamon újra a császárhoz fordult támogatásért. Géza az annyiszor bevált taktikához fordult s a német sereg elől mindent elpusztított úgy, hogy bár ez *Vácig* jutott el, az éhínség visszatérésre kényszerítette.

Szent László hadjáratai

A kunok-bessenyők elleni első hadjárat 1085-ben.

Salamon nem tudott trónja elvesztésébe belenyugodni, & mivel IV. Henrik vállalkozása nem járt eredménnyel, a kun-*bessenyők népéhez fordult. Kötesk nevű vezérük a Felső-Tiszai vidékéig hatolt, de *Munkács, némelyek szerint Kis-Várda* tár*ján Szt. László győzelmet aratott felette.

Horvátország meghódítása 1091-ben.

Amikor Zvonimir horvát király, Szt. László nővérének: Honának férje meghalt, súlyos belpolitikai zavarok támadtak Horvátországban. Ezért Ilona hívására haddal vonult Szt. László az országba s 2 hónap alatt az egész területet meghódította.

A kunok-bessenyők elleni második hadjárat 1091-ben.

Még Horvátországban kapta Szt. László a hírt, hogy; a kun-bessenyők újra hazánkba rontottak, s Kapolcs nevű vezérük a Tiszán átkelve a Duna vonaláig rabolt, pusztított. Már hazafelé tartottak, amikor Szt. László Horvátországból kivont hadaival utánuk rontott s a *Pogánis patakál* (Temesvártól DK-re) meglepte őket. A véres küzdelemben Kapolcs elesett, serege részben lekaszaboltatott, részben fogságba jutott.

Ezt a vereséget akarta megbosszulni egy újabb kun sereg. Szt. László azonban elébük ment s *Orsován* túl *Ákos* nevű vezérüket megölve a sereget visszaverte.

Lengyel hadjárat 1094-ben.

A király és nemzete között kitört belviszályok elfojtása céljából Szt. László Lengyelországban is megjelent. Ez alkalommal *Krakó* ostromára került sor.

Kálmán király hadjáratai

A keresztes hadak átvonulása Magyarországon 1096-ban, Amíg a francia Valter lovag és Amiens-i Péter keresztes vitézeit Kálmán zavartalanul engedte át az országon, a táblásra vetemedett Volkmár és Gotschalk-féle hadakat *Nyttra táján*, Vilmos és Emikó grófok hadait pedig *Mosón* mellett «zétverte Kálmán király. Ezek után a Buillon Gottfried vezette főszereg is csak túszok adása mellett vonulhatott át az országon.

Horvátországi hadjárat 1097-ben.

Péter, a régi horvát királyok sarja, fellázította a magyar uralom ellen a horvátokat. A *Petrovoselo* táján vívott csatában a trónkövetelő elesett, s Horvátország végleg meghódolt.

Orosz hadjárat 1099-ben.

A kievi fejedelem segítségére Kálmán tekintélyes sereggel indult Oroszország felé. Minthogy az ellenfél *Przemysl* várába zárkózott, a magyar sereg ezt vette ostrom alá. Az ellenfél szövetségében levő kunok Bonyák nevű vezérük haditerve alapján megtámadták a várat ostromló magyarokat s maguk után csalták olyan terepre, ahol felállított leseikkal oldalba és hátbatámadhatták őket. A váratlan támadás a magyar sereg megsemmisülését vonta maga után.

Dalmácia elfoglalása 1102—1105.

Horváthország meghódítása után az Adriai tenger partvidékének elfoglalására került a sor. *Zára*, *Trau*, *Spalato* sorban elestek, *Veglia* és *Cherso* szigetek meghódultak, csak *Arbe* szigetét kellett 2 ízben is hajóhaddal ostrom alá venni, hogy a magyar fennhatóságot elismerje.

Az apuliai hadjárat 1108-ban.

A normannok ellenében Kálmán a bizánci császárságot akként segítette, hogy velencei hajókon Itália területére vult s *Brindisi* és *Monopoli* városokat elfoglalta.

V. Henrik hadjárata hazánk ellen 1108-ban.

A trónra áhítózó Álmos herceg, Kálmán király öccse, 1108. évi. Henrik császár és Szvatopluk cseh herceg támogatásával

óhajtotta bátyját a tróntól megfoosztani. Amíg a németek *Pozsonyt* ostromolták, a csehek *Komáromig* nyomultak előre. Kálmán szövetségese III. Boleszlav lengyel király azonban Csehországba tört s Szvatoplukot visszavonulásra kényszerítette. Pozsonyt sem sikerült V. Henriknek elfoglalnia s a német sereg is haza vonult.

II. István hadjáratai

A dalmát háborúk 1115—1117 és 112b—1125 között. Velence nem tűrte a magyar terjeszkedést Dalmácia területén s Zárát, Spalatót, Arbe szigetét visszahódította. 1124-ben sikerült ugyan ideiglenesen II. Istvánnak a szigetek és Zára kivételével a tengerpartot visszaszerezni, de már 1125-ben *Zára—Vechia* mellett csatát veszve újra elveszett Dalmácia.

Cseh és orosz háború 1116—1123.

II. István békés viszonyba óhajtott lépni a csehek fejlődelmével s azért 1116-ban fegyveres találkozásra hívta meg a határra. Bujtogatások és félreértések következtében a békés tárgyalások helyett csatára került a sor s minthogy a csehek II. István *Magyar-Bród* körüli táborát megkerülték, súlyos veszteséget szenvedtünk. Maga a király is csak nagy nehezen menekülhetett meg.

Nem járt eredménnyel az 1123-i orosz hadjárat sem, amit azért kellett a királynak abbahagynia, mivel a vele levő főurak a hadjáratot céltalannak tartva s az engedelmisséget megtagadva, hazavonultak.

A görög háború 1127—1130.

Arra a panaszra, hogy a határmenti görögök a magyar kereskedőket kirabolják, bántalmazzák, II. István 700 francia zsoldossal szaporított seregével 1127-ben betört Görögországba s elfoglalta *Nándorfehérvárt, Barattes várát, Nist és Szófiát*. A görög császár, Komnenos János nem maradt adós, s a következő évben (1128) Magyarország ellen vonult. Azt színelve, hogy Haramvárnál óhajt a Dunán átkelni, a Krassó-Néra közti síkon összpontosult a magyar sereg holott keletre Bázias táján kelt át serege egy része s ez oldalba támadta a meglepett magyarokat. Ugyanekkor maga a császár is — a magyar hajókat felgyújtva — átkelt a Dunán s a 2 tűz közé fogott őseinket a *Krassó* folyónak szorította, majd a Duna mentén felfelé haladva elfoglalta *Zimonyt* és megszállotta a *Szerémséget*.

II. István a következő évben (1129) újra visszafoglalta a Szerémséget, sőt Barancs várát is elfoglalta; ez utóbbi várat megtartani azonban már nem tudta, mert a császár 1130-ban visszahódította.

II. Béla hadjáratai

A lengyelek és Borics támadása hazánk ellen 1132-ben.

Kálmán király kitagadott fia: Borics III. Boleszlav lengyel király támogatásával óhajtotta a magyar trónt elnyerni. Lengyel—orosz csapatok nyomultak a Poprád völgyén át hazánkba s már a *Sajónál* jártak, amikor II. Béla serege valószínűleg *Zsolca* tájékán megsemmisítő csapást mért rájuk»

Dalmácia és Ráma (Bosznia) megszerzése 1136—1138.

Velence normann háborúi következtében elgyengült, s nem volt képes Dalmáciát birtokában megtartani. 1136-ban újra magyar kézre került *Spalato* és a dalmát partvidék; majd a következő években nagyobb ellenállás nélkül meghódolt *Ráma* is.

II. Géza háborúi

Az osztrák háború 1146-ban.

Borics a lengyel-orosz sereg veresége után a németekhez fordult támogatásért. Konrád a németek császára és Jasomirgott Henrik bajor herceg és osztrák örgróf meg is engedték neki, hogy német zsoldosokat toborozhasson. Ezeknek segítségével éjjeli rajtaütéssel *Pozsony* várát el is foglalta, de a magyar király seregének megjelenésekor a zsoldosok váltásdíj fejében a várat átadták. II. Géza bosszúja most Henrik ellen fordult, kit a *Leerfeldi* vagy *Lajtamellék-i* csatában döntőleg megvert s egész a Fischa folyóig üldözött.

Orosz háborúk 1149—1152.

II. Gézának a kievi fejedelemmel Izváslájjal való rokonsága 4 ízben is Oroszország földjére szólította a magyar hadsereget. Dolgorukij György szuszdáli és Vladimirkó halicsi fejedelmek több ízben kétségessé tudták tenni Izvásláj uralmát, sőt még magából Kievből is elűzték. Izvásláj azonban II. Gézához fordult ilyenkor segítségért. Az 1149-i hadjárat folyamán 10.000 magyar lovas vonult Lodomériába, de fegyveres összecsapásra nem került sor. 1150-ben azonban már megszállták *Szánót* és elpusztították *Przemysl* környékét. Hőiben *Bilgorod* került magyar kézre, sőt *Kiev* is megnyitotta kapuit s Izvásláj visszatérhetett trónjára. Miután azonban egy magyar segélyhadat *Szponyigándl* lemészárolt a halicsi fejedelem, 1152-ben újra háború tört ki. 73 magyar dandár élén vonult II. Géza Halicsba, Vladimirkót megverte, aki erre *Przemysl várába* menekült. *Az ostrom* alá fogott fejedelem Szt. István keresztjére esküdve fogadott hűséget a magyar királynak.

Görög háborúk 1150—1156.

Miután Szerbia már II. Béla idejében elismerte a magyar fennhatóságot s Komnenos Manuel bizánci császár Szerbia ellen támadt, 1150-ben magyar segélyhad jelent meg Bágyon ispán vezetése alatt szerb földön. A Tára folyó melletti csatában Mánuel győzött.

1152-ben Borics trónkövetelő társaságában már magyar területre tört Mánuel. II. Géza ép Halicsban járt s így nem volt kellő számú sereg, mely a császárt a határon feltartóztassa. Átkelve a Dunán elfoglalta *Zimonyt* s végig pusztította a Szerémséget. Arra a hírré, hogy II. Géza közeledik, visszavonult a Duna jobbpartjára, A 2 sereg sokáig farkasszemet nézett egymással, de azután anélkül, hogy bármelyik is az átkelést megkísérelte volna, hazatértek, akárcsak 4 évvel később 1154-ben, amely hadjárat újra nem volt más, mint felvonulás a Duna vonalára, mérkőzés, döntés nélkül. Ugyanígy végződött II. Géza 1151-i hadjárata is.

Az 1155-iki hadjárat folyamán II. Géza már átkelt a Dunán, ostrom alá fogta *Barancsot*, majd hazatérő útjában *Nándorfehérvárt* is, de egy utóvédjét támadó kisebb görög sereg megsemmisítésén kívül nagyobb eredményt elérni nem tudott.

III. István hadjáratai*Görög háborúk 1163—1167.*

III. Istvánnal szemben Mánuel IV. Lászlót, majd annak váratlan halála után IV. Istvánt, a király nagybátyját emelte a magyar trónra. III. István Pozsonyba menekült s innen indult 1163-ban a trónbitorló IV. István ellen, kit görög segélyhad támogatott. A *székesfehérvári* csatában IV. István fogságba jutott, de később III. István nagylelkűen szabadon bocsátotta. Erre IV. István újra Mánuelnél keresett támogatást, s mikor 1164-ben végrehajtott támadása nem járt kellő sikerrel, Mánuel nagy sereg élén hazánkba tört s *Bacs* környékéig nyomult előre. III. István ekkor cseh hadakkal erősödve vonult Mánuel ellen, ki sietve visszavonta csapatait a Duna jobbpartjára. A megindult béketárgyalások eredményeképp Horvát és Dalmátország Mánuel kezébe került, aki azokat az udvarába fogadott Béla herceg, a király öccse örökségképen követelte.

A béke azonban nem volt tartós. A görög hadak Bács környékén is hódítottak, mire III. István 1165-ben a Szerémségbe tört, *Zimonyt* elfoglalta. Az ostrom közben halt el a várban rekedt IV. István. Mánuel a magyar támadás hírére újra megindult seregével s a Gergely ispán vezérlete alatt vé-

dett Zimonyt visszafoglalta, a Szerémséget, Dalmáciát ismét birodalmába kebelezte.

Az 1166-ik év a magyar és görög seregek több irányú vállalkozásáról nevezetes. Dénes ispán *Batajnica* közelében szétverte a Szerémséget védő sereget, de ezzel szemben a görögök a törcsvári és borgói szorosokon át oláh csapatokkal szaporodva Erdélybe törtek és pusztították. A *Spalato* melletti csatában Dalmácia újra magyar kézbe került.

Mánuel 1167-ben nagy sereget gyűjtött össze, hogy a magyar sikereket kérdésessé tehesse. A görög seregnek Konvesztéséget szenvedett, hogy visszatért a Száván és a magyar területet Zimony kivételével kiürítette. Dalmácián III. István rancsnoka. A *Zimony* melletti csatában a magyar nehéz lovaság elvesztette a mérkőzést, de a görög sereg is oly érzékeny tosztefánosz Andronikosz, a magyarnak Dénes ispán volt a patitolsó éveiben Velence és Bizánc osztozott.

III. Béla hadjáratai

Görög háborúk 1180. 1183.

Mánuel császár 1180-ban bekövetkezett halálával Ili-Béla az annak idején örökségkép Bizánchoz csatolt Szerémség és Dalmácia visszaszerzését határozta el. 1180-ban meghódolt *Zimony*, 1181-ben pedig *Dalmácia*. Sőt a bizánci belzavarokat felhasználva 1182-ben még támadó hadjáratra is indult Bizánc ellen, elfoglalta *Nándorfehérvárt*, *Barancsot*, 1183-ban pedig *Nis* és *Szófia* városokat.

Halicsi hadjáratok 1188. 1190.

Halics és Lodoméria fejedelmei között kitört viszályt kihasználva III. Béla 1187-ben megszállta *Halicsot*, felvette a halicsi király címét és 12 éves Endre fiát tette meg fejedelmmé. A száműzött korábbi fejedelem azonban lengyel támogatással 1190-ben kiverte a magyar sereget Halics földjéről.

Dalmát háború 1190—1194.

Velence nem tudott belenyugodni Dalmácia elvesztésébe. 1190-ben nagy hajóhaddal támadt a tengerpart ellen. A záraiak és magyarok hajóhada azonban a *traui* hegyfoknál legyőzte a velenceieket, akiknek 1193-ban megismételt támadása sem járt sikerrel.

Imre király háborúi.

Testvérháborúk 1197., 1199., 1203.

Imre királynak állandó súlyos gondot okozott öccsének Endre hercegnek trónravágyódása. 1197-ben a horvátországi *Macki* mellett (Kőrös megye) Endre le is győzte bátyját, de már 1199-ben a somogy megyei *Rád* helységeknél Imre diadal-

maskodott. Endre azonban nem tudott megnyugodni S-1203-ban olyan jelentékeny erővel támadott bátyjára, hogy ea csak lélekjelenlétének köszönhette trónja megtartását (*Drávaparti jelenet*).

Balkán háborúk.

A Szerbiában kitört trónvillongás arra kényszerítette Imrét, hogy 1202-ben szerb területre vonuljon seregével. Vuk-ot nagyzsupánná téve, ő maga felvette a Szerbia királya, címet.

Egyidejűleg a bolgárokkal is harcba keveredett Imre. Szerbia meghódítása miatt ugyanis a bolgárok kun segédcsoportokkal betörték hazánkba s Imre király erre a szerb háború befejeztével a Morava mentén a bolgárok ellen vonult, s több csatában levervén őket, felvette a Bulgária királya címet is.

Dalmácia elvesztése.

A velencei hajókon szállított 4. keresztes hadjárat vitézei Dandolo Henrik velencei dogéval kötött megállapodásuk értelmében a Dalmát tengerpartot Velence számára meghódítani igyekeztek. Istria megszállása után *Zára* elfoglalására került a sor, mely több mint egy hónapig tartó ostrom után elesett és meghódolt Velencének.

II. Endre háborúi

Halicsi hadjáratok 1206—1216, 1219., 1226., 1229., 1231.

A halicsi zavarok szinte állandóvá tették II. Endre Halics földére intézett vállalkozásait. A Jaroslávics és Igorevicak családok trónért való küzdelme már 1206-ban magyar beavatkozást vont maga után s 10 év alatt 7 magyar hadjáratot váltott ki. Ezek során az 1211. és 1216-iki hadműveletek jártak legtöbb katonai sikerrel s *Przemysl, Zvenigrod, Grodek* és *Holies* megszállásán kívül Endre fia Kálmán herceg királlyá koronázását eredményezték.

1219-ben a novogorodi fejedelem Msztiszláv kun segítséggel megtámadta és megverte az érmelléki Füle vezetése alatt álló magyar sereget s *Halics* várában magát Kálmán királyt is elfogta. Halics trónjára ekkor Endre király hasonló nevű fia, Endre herceg került.

Msztiszlávval 1226-ban újra harcba keveredett Endre király, kit lengyel sereg támogatott. Bár *Przemysl, Trembovki, Krenjenec* a magyar-lengyel fegyverek dicsőségét hirdette, *Zvenigrodnál* azonban az orosz-kun sereggel megerősödött. Msztiszláv győzött. Endre herceg továbbra is Halics ura maradt.

Amikor Msztiszláv 1229-ben elhalálozott, Danilo lodomériai fejedelem támadt *Halicsra* s a várost védő őrséggel együtt Endre herceget is foglyul ejtette, majd hazaküldte Ma-

gyarországba. II. Endre király ekkor Béla ifjabb királyt küldte Halics alá; amíg az ostrom tartott, Túrje Dénes *Kuzmino* táján leverte Danilót, Béla serege pedig *Luckot* foglalta el. A Halics alatt maradt sereg azonban vereséget szenvedett s így a hadjárat eredménytelenül végződött.

Nagyobb és jelentősebb sikerrel járt II. Endre király 1231-i hadjárata. *Jarosláv* elfoglalása után, ahol Túrje Dénes meg is sebesült, *Halics* nyitott kaput, majd *Ladomér*, *Belz* és *Cserven* városok elfoglalása következett, úgy, hogy Endre herceg ismét visszakerült Halics trónjára s azt haláláig meg is tartotta.

Magyar kereszties hadjárat 1217—18.

A laterani zsinat határozata értelmében II. Endre a szentföldi hadjáratát, tovább nem halaszthatta. 1217. nyarán *Spalato* kikötőjéből főként velencei hajókon kb. 10.000 főnyi magyar seregével indult meg s Ciprus szigetén is pihenve október közepén érkezett *Akkon* városába. A magyar haderő első ténykedése a *Genezáret tava* körül végzett körút volt, majd november végén a nem messze fekvő *Táborhegy-i* török várat vette ostrom alá, eredménytelenül. December közepén *Hannál* pihenés közben lepott meg egy kisebb magyar csapatot az ellenség és szétverte azt. 1218. januárjában azután II. Endre, miután előzőleg meglátogatta Tripolist, hajón visszatért.

Bolgár hadjárat 1228.

A moldvai kunok megtérítése és a szörényi oláhok meghódítása féltékennyé tette Bulgáriát. 1228-ban *Widdin* vagy Bodon körül folytak a harcok, de a várost a magyaroknak elfoglalni nem sikerült.

Osztrák hadjárat 1235.

Frigyes osztrák herceg a magyar határvidéket háborgatta s 1235 nyarán személyesen vezetett hadával fel is dúlta. Ennek megbosszulására II. Endre, Béla és Kálmán fiaival ellene indult s Ausztriát *Bécsig* elpusztította. Frigyes pénzen tudott csak békét vásárolni.

IV. Béla háborúi

Tatárjárás 1241.

Ogotáj mongol kán öccsének Batunak Európa meghódítását tűzte ki célul. Miután 1237-ben az oroszok, 1238-ban a kunok leverettek, 1241-ben Magyarország földjére lépett a tatár sereg. Batu vezér Szubotáj és Sejbán alvezéreivel a vercekei hágón, Kádán a borgói, Bogutáj az ojtózi szoroson, Bedzsák Orsova felől rontott hazánkba, míg Orda Liegmtznél megverve a lengyel sereget a Vág völgyén ereszkedett le a

Duna felé. *Vereckénél* Dénes nádor sikertelenül próbálta meg a tatárok feltartóztatását s a tatár elővéd március 17-én már *Vácot* gyűjtötte fel. A magyar hadsereg Pest körül gyülekezett. Itt tartózkodott Frigyes osztrák herceg jelentéktelen kis segédhadával és a tatárok elől hazánkba menekült Kötöny kun fejedelem is harcosaival, akik azonban mielőtt még a tatárok elleni harcban részt vehettek volna, uruk megöletése miatt pusztítva kivonultak Bulgáriába. IV. Béla elég erősnek érezvén magát a nagy küzdelemre megindult *Muhi* felé, ahol a tatár főszereg gyülekezett. Április 11-én ment végbe a nagy csata, mely a magyar sereg teljes pusztulásával járt. Közben Kádán vezér *Radna*, *Beszterce*, *Kolozsvár*, *Nagyvárad*, Bogutáj pedig *Küküllővár*, *Nagyszében*, *Gyulafehérvár* érintésével végig dúlták Erdélyt és *Csanádnál* egyesülve a Duna vonaláig jutottak el. Orda — bár *Trencsént*, *Nyitrát*, *Pozsonyt* sikertelenül ostromolta — szintén elérte a Duna balpartját. Minthogy a Duna folyó ép e télen befagyott, Batu és Kádán a Dunántúlra nyomult. Batu *Budát*, *Esztergomot* ostromolta, Kádán pedig az először Ausztriába majd Spalatóba menekült király után indult, ki azonban addigra *Trau* falai alatt keresett menedéket. A tatárdúlásnak 1242 márciusában lett vége, amikor Batunak trónörökösödési igényei miatt Keleten szűksége volt hadseregére.

Frigyes ellen viselt háborúk 122., 1246.

Frigyes osztrák herceg a hozzá menekült IV. Bélától Idncseit és a határmenti Mosón, Sopron és Locsmánd vármegyéket elrabolta. Ez a körülmény vezeti a magyar sereget 1242-feen *Kőszeg*, *Sopron* visszafoglalására. Amikor pedig 1246-ban Frigyes újból hazánk ellen támadt, a *Lajta melléki* csatában, ahol a IV. Béla által újra befogadott és letelepített kunok is résztvettek már, maga a herceg is elesett.

Dalmát háborúk 1243., 1244.

A tatárjárás veszedelméből Velence is hasznot akart húzni. 1243-ban 40 hajóból álló tengeri haderővel jelent meg *Zára* alatt s azt Túrje Dénes bán hősiei védelme ellenére is elfoglalta. *Nova* alól azonban a magyar lovasság elűzte a velenceieket. 1244-ben Spalato és Trau között tört ki háborúság. Magyarország ez utóbbi pártjára állott, s Dénes bán segélyhada elfoglalta *Spalatót*.

Halicsi háború 1244.

Rasztiszlav, IV. Béla veje Halics birtokára vágyván, magyar-lengyel sereggel *Jároszláv* alá vonult. Halics urának, Daniló hercegnek felmentő serege azonban szétverte az ostromló sereget s Füle magyar ispánt elfogta és megölette a herceget.

Ottokár ellen viselt háborúk 1252., 1253., 1258., 1260.

Frigyes halálakor birtokaira a magyar király és Ottokár cseh király egyaránt igényt tartottak. Ez több véres váborut vont maga után (1252., 1253., 1258., 1260.), melyek közül az *első morvamezei vagy másnéven Kroissenbrunni* csata 1260. jul. 12-én volt a legjelentősebb s a magyar vereség Ausztriát és Styriát Ottokár kezére juttatta.

IV. Béla harcai fiával István ifjabb királlyal 1264.

István herceg nem volt megelégedve az atyja által neki juttatott hatáskörrel: a viszálykodás 1265-ben fegyveres mérkőzésre vezetett. Az Erdély földjén megindult hadjárat a tiszai síkon folytatódott s *Isaszegnél* fejeződött be, ahol IV. Béla serege vereséget szenvedett.

Balkán háborúk 1266., 1268.

A Szörényi bánóságba betört bolgárok ellenében István ifjabb király vezetett hadat 1266-ban. *Bodon, Vrácsa, Plevna* elfoglalását egész Bulgária feldúlása és a magyar fennhatóság elismerése követte. 1268-ban a macsói bánágot nyugtalanító lizerb fejedelem ellen kellett hadat viselni, amikor újra a magyar fegyverekre mosolygott a szerencse.

V. István háborúi

Ottokár elleni hadjáratok 1270.. 1271.

Az 1270-ben Ausztria földjére intézett sikeres magyar támadás megbosszulására 1271-ben Ottokár nagy hadsereget gyűjtött össze Nyugat-Magyarország elfoglalására. Bár *Dévény, Pozsony, Bazin, Szentgyörgy, Nagyszombat, Nyitra, Magyaróvár, Mosón* Ottokár kezébe kerültek, a Rába mellől megindított magyar ellentámadás kiverte a cseh hadakat az ország földjéről.

IV. László háborúi

Ottokár elleni hadjáratok 1273., 1276., 1278.

Ottokár nem tudott a kudarcba belenyugodni s 1273-ban újabb hadművelethez fogott, amely végre *Pozsony, Mosón, Óvár* és *Sopron* birtokbavételét eredményezte számára. 1276-ban azonban Habsburgi Rudolf és IV. Kun László szövetsége *Bécs* falai alá vitte a magyar fegyvereket s Ottokár kénytelen volt Ausztriát a német birodalomnak, a nyugati határvárainkat pedig IV. Lászlónak visszaadni. Ottokár a vereség ellenére sem mondott le terveiről. 1278-ban lengyel, sőt bajor, brandenburgi, meissenai és thüringiai segítséget és sereget biztosítva magának újból szembeállott Habsburgi Rudolf és IV. László egyesült seregével. A Morvamezőn, *Stillfried—Dürnkrut* táján zajlott le a nagy mérkőzés, mely a magyar sereg lendü-

letes támadása folytán Ottokár teljes vereségével végződött. Maga Ottokár is 17 sebből vérezve holtan maradt a csatatéren.

Belháborúk 1281—1290.

IV. Lászlónak sok gondot okozott az idegen kóborló kunok megfékezése. 1280-ban *Hód-tavánál* ütközött meg a király serege a kunokkal, s a kunok megsemmisítő vereséget szenvedtek.

Sok gondot okoztak IV. Lászlónak az elhatalmaskodott oligarchia családok is, kik közül főként a Héder nemzetségben Henrik fiai harcoltak legtöbbit a királlyal.

Tatár betörés 1285.

A tatárok újra életjelt adtak magukról. 1285. február havában a vereckei szoroson át berontva *Pest felé* nyomultak, de néhány heti pusztítás után Erdélyen át kitakarodtak az országból.

Osztrák támadás 1289.

A Henrikfiak: főként Iván ellen nemcsak IV. Lászlónak, hanem Habsburgi Albert osztrák hercegnek is sok panasza volt. Azért ez utóbbi a magyar király beleegyezésével 1289-ben megtámadta Nyugatmagyarországi birtokait. *Nagy-marton, Sopron, Rohonc, Pinkafő, Magyaróvár*, majd *Kőszeg* és *Szentvid* elfoglalása jelezték Albert sikereit.

III. Endre háborúi

Osztrák hadjárat 1291.

III. Endre nem tudta tűrni, hogy Nyugatmagyarország várai Albert kezébe jutottak. *Magyaróvár* visszafoglalása után 1291 júliusában már osztrák területre lépett s *Rorau, Petronett* után *Bécs* körülvételére került sor. Albert kénytelen volt a magyar területeket visszaadni.

Belháborúk 1292—1296., 1300.

A trónkövetelő Martell Károlyt támogató Henrikfiak ellen III. Endre is állandó küzdelemben állott. 1292-ben maga a király is Iván fogságába esett s csak 3 hónap múlva bocsátott szabadon. 1295-ben a Brebiriek, 1296-ban a Henrikfiak ellen száll harcba s ez alkalommal *Kőszeg, Sümeg* került a király kezére. 1300-ban Martell Károly fia, Károly Róbert szállt Spalatóban partra, hogy a Brebiriek segítségével a magyar trónra juthasson. E hadjáratra való előkészületek közben halt el hirtelen III. Endre.

Magyarok részvétele a göllheimi csatában 1298.

Habsburgi Albert Nassaui Adolf császári méltóságára vágyott. A hadjáratban való részvételre a magyarokat is si-

került megnyernie. Miklós fia Demeter parancsnoksága alatt meg is jelent egy magyar sereg Németország földjén s a Rajnán átkelve a *göllheimi* csatában segítettek Nassau Adolfot megverni, aki maga is elesett

Hadszervezetünk az Árpádházi királyok korában

Véderendszer.

Szent István uralomra jutásával a magyar nemzet történetének új fejezete kezdődött. A korábban tisztán hadvezéri szerepet betöltő fejedelmi méltóság helyébe az államhatalom minden ágát korlátlanul felölelő királyi méltóság lépett. Az előző századokra jellemző törzsszövetséget (törzsi alkotmányt) a centralizált monarchia váltotta fel.

Ennek a mélyreható politikai változásnak legelső hadügyi következménye a törzsfők önálló katonai szerepkörének megszüntetése lett. A törzsszervezet alkotmánya ugyanis túlságos önállóságot biztosított az egyes törzsfőknek, mint katonai vezetőknek. Ez azután nem egyszer azzal a következménnyel járt, hogy egyes törzsfők kockázatos, a nemzeti érdek ellen való, néha a nemzeti erőt egyenesen hasztalan pazarló vállalkozásokba fogtak. Ennek véget kellett vetni.

A nagy átalakulással kapcsolatban nem volt elkerülhető az sem, hogy a törzsi hadseregek korábbi jellege és szervezete is megváltozzék. Az állandó megtelepedésre való áttérés előtt ugyanis a harcos szolgálatának ellenértéke legfőként a zsold, a külföldi vállalkozások során szerzett *zsákmány* stb. volt. Szent István korától kezdve már a *földbirtok* szolgál elsősorban a katonai szolgálat tartós és biztos alapjául s a zsold (stipendium) csak ideiglenesen felfogadott vagy magánszolgálatba állott harcosok fizetését s olyan katonai szolgálat ellenértékét jelentette, mely a megállapított kötelezettséget meghaladta.

A törzsszervezet korabeli haderő különböző elemei közül a *honfoglaló magyar nemzetségek vérségi utódai* (a nembeliek, nobiles regni) nagy kiterjedésű szállásbirtokokat nyertek s ezeken nemzetségi közösségben, osztatlan állapotban éltek. Sem ők maguk, sem birtokaik semmiféle intézménybe nem tartoztak. Uruk kizárólag a király vagy helyettese: a nádor volt. Katonai szolgálatot csak végveszély idején teljesítettek

s ilyenkor *királyi zászló alá* („sub vexillo regio”) sorakozva. *személyesen* vonultak hadba.

A szállásbirtokokon kívül fennmaradt területek a rajtuk elhelyezkedett különböző állapotú és szolgálatú néposztályokkal a király rendelkezése szerint kerültek felosztásra. Az ország birtokállományának legnagyobb részét a király saját hatásköre alá helyezte, de jelentős birtokokat juttatott a királynénak, főként pedig az egyházaknak.

Miután a birtok és a rajta lévő néposztályok képeztek az *új honvédelmi rendszer* alapját, anyagi és személyi torráaait, oly intézmény volt szükséges, mely a különböző jogok, kiváltságok, köteleességek, szolgálatok szerint elkülönült osztályok egységes katonai és gazdasági vezetését, ellenőrzését végezte. Ez az intézmény volt az *ispánság* egy-egy *ispánnal* (comes) az élén. Az ispánok tehát eleinte nem valamely terület, hanem intézménybe tömörült néposztályok legfőbb tisztjeként szerepeltek. Ilyformán a királyi várak néposztályai élén várispán, a királyi udvartartást ellátó népek élén a nádorispán áll; de ispánokat találunk a királyné, az egyházak népei és az egytömegben megtelepült nemzetiségek élén is.

A várispánságok központja egy-egy vár (civitas később castrum) volt; ekörül települtek meg azok a néposztályok, amelyeket a király tisztjei igazgattak és vezettek hadba. Anonymus szerint már a honfoglalás harcaival egyidejűleg megkezdődött az elfoglalt területek biztosítása *váruk, erősségek* (földvárak) *emelésével*. Erre a célra külön ehhez értő *földművesiparos* elemeket gyűjtöttek és telepítettek együvé *őseink*,, akiket *cíviseknek* neveztek (a német *burger*, a magyar *polgár*). Ez a várépítő és várjókARBANTARTÓ osztály csak úgy tudott feladatának mindenben megfelelni, hogy a várterületen talált *őslakosság* nagyrésze a cívisek szabadjaként (liber-eként) a vár szolgálatára rendeltetett. Ezeket tehát *dviliseknek*, *3aa.z* a cívisekhez tartozóknak nevezték. Minthogy mind a két osztály (civis és civilis) a castrum szóval jelölt várnak népe volt, gyűjtőnevként a XII. század óta a „castrensis = várhoz tartozó” lett szokásos.

A várispánságok legelőkelőbb osztályaként a nehéz regyezetű lovasok szerepeltek. Ezek nem tartoztak vérségileg a magyar nembeliek közé, de a magyar törzsek állományába soroltak s akárcsak elődeik a honfoglalás és kalandozások korá-

ban — a költségesebb nehéz fegyverzetű lovas szolgálatot teljesítették. A királyi várbirtokok területén szabad tulajdonul nyert több ekealj nagyságú (1 ekealj kb. 120—150 hold) birtok urai lettek. A birtok és jövedelme tette lehetővé a drága páncélzat és hadiló tartását, továbbá a hosszú és sűrűn ismétlődő külföldi hadjáratok költségeinek fedezését. Aki katonai hivatása mellett valamilyen vártisztséget is elnyert, annak neve a XI. században *minister* volt, melyet a XII. század óta a magyar *jobbágy* szóval (jobb ági, jobb ágból való; latin alakja jobagio) cseréltek fel. A várhoz tartozó tiszteket ettől kezdve a *vár jobbágyainak* (várjobbágyok = jobagiones castri) hívták, míg a vártisztséget nem viselőket a *vár jobbágyok fiainak* (jobbágyfiúk = filii jobagionum) nevezték. Amennyiben a jobbágyfiú öse már Szent István korában várhoz tartozó katona (miles) volt, *Szent István király* vagy rövidebben *a Szent király jobbágyfiának* hívatta magát megkülönböztetésül a később kinevezettekől, akiknek *keltjobbágyfiúk* vagy *szállásadók* (szállásadásra kötelezettek) lett a nevük.

A kétféle jobbágyfiú között nagy volt a származásból folyó ellentét; hiteles adatunk van arra, hogy egy várispáni seregszemle alkalmával a dobokai várispánság Szent király jobbágyfiai kidobták soraikból egyik társukat, akit — bár jogtalanul — keltjobbágyfiúnak mondtak.

Határvédelmi szempontok főként a XIII. század folyamán arra kényszerítették királyainkat, hogy ennek a jobbágyfiú-elemnek egy részét az északi határrészekre telepítsék. Ilyenformán a Felvidéken (Liptó-i, Turóc-i medence, Szepesség) szinte külön jobbágyfiú intézmény alakult ki; erre az volt jellemző, hogy 1) átlag 2 ekealj nagyságú birtokot nyertek a letelepült jobbágyfiúk tulajdonul; 2) *többen együtt* (rendszen négyen) állítottak ki maguk közül egy nehezebb fegyverzetű harcost; 3) általában a *király zászlója alatt* (s csak ritkán a várispánnak alá rendelve) teljesítették katonai szolgálatukat.

Királyi várbirtokokon nyertek elhelyezést az itt talált vagy letelepített *keleti, déli és nyugati nemzetiségek* is.

A *keleti nemzetiségek* sorát a *kabarok* (Anonymus *kunjai*) nyitják meg; ők legkorábban, még Etelköz területén öseinkhez csatlakoztak, a honfoglalók könnyű lovasságát alkották, speculatorokként (kémlelő, felderítő) is működtek s egy-egy épülő vár szolgálatára rendeltettek. A speculatorokat,

magyar néven *őröket* XI. századi törvényeink *custodes confinium*: határőrök néven említik; a gyepek (országhatárok) őrzése, figyelése, kémlelése volt a feladatuk. A speculatorok birtokait királyaink adományozhatták s őket magukat is oda telepíthették, ahová akarták. Szolgálatukat minden időben (azaz állandóan, hivatásszerűen) „jól tartott *lovakon* és illő *fegyverzetben*” követelték tőlük. Legfőbb fejük mindig a várjobbágyok sorából került ki.

A *székelyek* — Anonymus szerint honfoglaláskor itt talált s önként meghódolt hun ivadékok — szintén várispánságokra szétosztva köteleztettek *könnyű lovas* szolgálatra. Kiváltságaik alapján csak bizonyos, helyenkint meghatározott létszámban és csak hadjáratok esetén fogtak fegyvert. Nem voltak tehát állandóan fegyverben álló, hivatásos katonák, csak *felkelők*. Különálló ispáni szervezetben egyedül a Székelyföldön letelepültek éltek az *udvarhelyi székelyispán* vezetése alatt.

A *bessenyők* — akik Anonymus szerint Zsolt fejedelem idejében kerültek hazánkba — a székelyekhez hasonló módon települtek meg; katonai szolgálatuk módja és természete is ugyanaz. Külön *bessenyő ispánról* csak a soproni vár ispánság területén, *Árpáson* letelepült bessenyőkkel kapcsolatban hallunk. Az 1222-i kiváltság levél szerint ezt az árpási bessenyő ispánt a nádor nevezte ki 3—3 évre. Hadjárat-elmulasztás esetén minden hadiló után 6 penza hadbírságot kellett az illetőknek fizetni.

A székely és bessenyő harcosok szerepe hadjáratok esetén a felderítés, biztosítás, az ellenséges nehéz lovasság sorainak nyilazással való megbontása (harcbevezetés) és megsemmisítő üldözés volt.

A XI. század folyamán letelepített *izmaeliták* szintén a várispánságok területén nyertek birtokot. *Sagittani regales*-eknek *királyi nyilazóknak* vagy *királyi lövőknek* (lövérék) nevezik őket okleveleink. A Sopron vár körül lakó lövöket a XIII. század második felében civisjogú soproni polgárokká tették királyaink, hogy Sopron vára ezzel is erősíttessék, polgárainak száma pedig szaporíttassék. Nevük hivatásukat is ki-fejezi; ők a királyi zászlóalj könnyű lovas íjásza. Jóhírű, kiválóan képzett harcosok lehettek, mert még Barbarossa Fri-

gyes német-római császár is igénybe vette támogatásukat Milano ostromakor (II. Géza kora).

A tatárjárás után (1243) *kun* harcosokkal szaporodik a magyar haderő. Ezek azok a kunok, akik a bessenyőket Nyugatra szorítva jutottak el Etelköz területére, majd a tatárok elől menekülve, magyar földre nyertek bebocsátást, Végleges megtelepedésük azonban a tatárjárás utáni évekre esett. Királyi földön (mai Kunság területén) egy tagozatban jelöltetett ki birtokállományuk; a közbeékelt nemesi és vár jobbágyi birtokokat a király pénzért megváltotta, vagy a tulajdonosokat hasonló értékű földdel másutt kárpótolta); eredeti nemzetségszerveattüket megtartva a nádor hatósága alá helyeztettek. Csak hadjáratok esetén fogtak fegyvert s nem valamennyien, hanem csak bizonyos létszámban vonultak hadba. Könnyű iovasok és feladatuk a székely-bessenyő csapatokéval volt azonos. A kunokhoz hasonló körülmények, feltételek és kötelezettségek mellett települtek meg a könnyű lovas *filiszteusok* vagy *jászok* is. A területi szomszédság, a jogok és kötelezettségek azonossága folytán lesz idővel a két nép megjelölésére a jász-kun elnevezés szokásos.

A *déli nemzetiségek* sorában a *vlachok* vagy *oláhok* említendők. Erdély területén a szászok és székelyek szomszédságában laktak. 1217-ben hallunk először említést katonai szerepükről; ekkor vettek részt a bolgár cár megsegítésére küldött szebeni (cibinvári) ispán seregében — szász, székely és bessenyő harcosok társaságában — Bodony (Viddin) vár elfoglalásában.

Nyugati nemzetiségek gyűjtőfogalma alá az összes nyugatról jött keresztény telepesekeket foglaljuk, akiknek sorában tehát a legnagyobb számmal szereplő *németeken* kívül *olaszokat*, *franciákat* és *szláv fajú* népelemeket találunk. Törvényeink, okleveleink *hospes* néven említik őket. Részben királyi földön, részben magánurak birtokain települtek meg.

Az u. n. *libera villa-kban* (szabad falvakban) megtelepült hospesek katonai kötelezettségét az egyes kiváltságlevelek tartalmazzák; ezek helyek szerint változó számú harcosok kiállítását teszik a hospesek kötelességévé. Legtöbbször a *mansiók* X telkek) száma szolgál kulccsul. Pest p. o. tíz (10) jól felszerelt harcost ad, ha a király is jelen van a seregben. Nyitra tizenkettőt (12), Szatmár hatot (6). Szombathely 100 mansió

után ad egy (1) harcost, Körmend 15 után, a zamári hospesek 6 után egyet (1). A kiváltságlevél azt is megszabja, vajjon a harcos királyi zászló alá, vagy valamelyik ispán csapatába vonuljon-e be.

Az Erdélyben megtelepült s *külön szebeni ispánságban* tömörült *szászok* az ország határain belül folyó háborúkhöz 500 harcost állítottak zászló alá; az ország határain kívül, ha a király maga is hadbaszállt százat (100), ha csak főúr vezette a sereget ötvenet (50), A *szepesi szászok* bel- és külföldön folyó háború esetén egyaránt 50 lándzsást küldtek a király zászlója alá.

Királyi seregben küzdő harcosokat találunk azon néposztályok sorában is, amelyeknek a *királyi udvartartás* ellátása, szolgálása volt feladatuk. Fejük a királyi udvar ispánja: a *nádorispán*, neki pedig a *mesterek* (magisterek) a munkatársai. Legnépesebb volt az *udvarnokok* és *tárnokok* (kamarások) osztálya.

Az a katonaosztály, mely a királynak közvetlenül alárendelten a királyi zászlóalj hivatásos, nehézfegyverzetű harcoselemét alkotta, *serviens regis* (király szolgálja) néven szerepelt. Az aranybulla kiadása korában már olyan tényezővé váltak, hogy a származási előkelőkhöz hasonló kiváltságos helyzetet biztosították maguknak. Az összes szolgáltatások elengedése mellett csak az ország határain belül való katonáskodás lett kötelességük, a zsold fejében végzett katonai szolgálat pedig csak külföldi hadjáratok esetére szólt.

Szent István a királyné tekintélyének és költséges udvartartása fényének emelését nagy kiterjedésű királynéi birtokok megteremtésével segítette elő. Hasonló szempontok vezették akkor is, midőn az egyházak (érsekség, püspökség, apát-ság) számára biztosított hatalmas területeket. Természetes, hogy a birtokkal együtt a legkülönbözőbb jogállású és foglalkozású néposztályok is a királyné, illetve egyházak fennhatósága alá kerültek, kiknek irányítását szintén ispánok és tisztek végezték. E birtokok katonaeleméből külön *királynéi* és *egyházi haderő* alakult ki a várispánsági katonai szervezethez hasonló alapokon. Itt is a nehezebb fegyverzetű lovaselemet *harcosjobbágy* (exercitantes jobagiones) névvel jelölik. Al tisztséget betöltőknek ezzel szemben *előkelő jobbágy* (nobiles jobagiones) a nevük.

A magyar honvédelem eddig felsorolt elemeinek *hivatalos* jellege volt. Méltóság, hivatali állás, nemzetiséghez, intézményhez való tartozás kötelezett személyes katonai szolgálatra, illetve katonaaállításra. Voltak azonban olyan harcosok is, akik magánszemélyek szolgálatába állottak s ilyformán egy-egy előkelő, vagy nagy vagyonú urnák *magánseregét* szaporították.

Már Szent István elrendelte, hogy a *sentoroknak* nevezett gazdag előkelők mindegyike *milest* tartson, akit sem elcsalni, sem magához venni senkinek se szabadjon. Kálmán király meg az *ispánok* kötelességévé tette, hogy saját birtokaik jövedelme arányában állítsanak ki mileseket; éspedig, ha köve-
delmük legalább 100 penzára rúg (1 penza = 30 dénár; 1 dénár = 18 fill.) *páncélos vitézről*, ha csak 40-re, *páncél nélküli műesről* gondoskodjanak; csak 40 penzán aluli jövedelem esetén mentesülnek a katonaaállítás kötelezettségétől.

Ilyformán a királytól lefelé minden nagyobb, saját vagyonnal rendelkező nemzettag birtoka és jövedelme arányában még magánkatonaságot is tartott. A birtokadományozások általában ennek a magánjellegű katonaságnak szaporítását célozták. A *nyugati hűbériség* intézménye így vált lassanként nálunk is rendszerré.

Az Árpád-korban azt, aki valakivel szemben szolgáltra volt kötelezve, *serviensnek* (szolgálatát végző, szolga) nevezték. Minthogy a szolgálat neme katonai is lehetett, voltak katonaserviensek is. Az úr (dominus) hatalma katonaserviensei számától függött. Az Árpád-kor vége felé az erőszakos foglalások és a királyi várbirtokok rendszertelen, tékozló adományozása folytán odáig fajult a helyzet, hogy egyes magánurak *serviens-serege* a király katonai hatalmára is veszélyessé kezdett válni (oligarchák).

Ez a szinte feltartóztatatlannak látszó folyamat arra kényszerítette királyainkat, hogy a hivatalos jellegű haderő rovására, sőt ennek feláldozásával magánhaderejüket igyekezzenek növelni. Így bomlik fel pl. a várispánsági intézmény is katonaosztályaival. Ezzel szemben mind nagyobb súlyra, tekintélyre, majd a származási nemesek rangjára emelkednek a *serviens regis-ék*. (királyi szolgák). A hivatalos haderő tagjának mi sem lehetett forróbb vágya, minthogy a *serviens* régisek sorába emelkedjék. Háborús vitéz magatartás, a királynak, az országnak stb. tett jelentős szolgálatok révén így kerülnek

a jobbágyok, örök, castrensisek, nemzetiségek, a királyné é& egyházak katonatagjai a serviens régisek közé, hogy már 1260-tól kezdve *nobilis servions regisként*, azaz *előkelő* (nemes) *királyi szolgálóként* említessenek, vagyis a nemesi társadalom tagjainak tekintessenek.

Ha a magán-katonai szolgálat alapja kizárólag valamely adományként nyert földbirtok *praedium* volt, melyet a megadományozott csak addig birtokolt, amíg a birtokkal együtt járó katonai kötelezettségnek (személyes szolgálat vagy katonaszerelés) mindenben eleget tett, akkor az ilyen *praedium* birtokosát *praedialisnek* nevezték. A birtokot továbbadományozni, venni és eladni lehetett, de az új tulajdonosnak az előző szolgálatát átvennie kellett. Mivel *praedialis* bárki lehetett (tehát nemes ember is), ezt az intézményt tekinthetjük a magyar hűbériség legszabadabb formájának.

A katonaserviens és *praedialis* viszonyban csak az jutott kifejezésre, hogy valaki katonai szolgálatban állott; annak jelzésére, hogy valaki udvari tisztség, hivatal vagy állás betöltője, szóval udvartartási személy számba megy, a *familiaris* (családhoz tartozó) megjelölést használták. A familiához való tartozás nem jelentette még azt, hogy valaki katona; de mint-hogy katonaszemélyek is tartoztak az egyes előkelők és méltóságok házához, udvartartásához, beszélhetünk *katona-familiárisokról* is. így p. o.: a királyi udvarban nagy számban tatálunk előkelő, nemes ifjakat, akik hadjáratok alkalmával királyuk oldalán, annak mintegy testőrségét képezve küzdenek. Nevük *juvenis noster* vagy *familiáris juvenis* (a mi ifjunk, vagy familiáris ifjú); ha királyné oldalán teljesítenek szolgálatot *juvenis reginae* (a királyné ifja). Familiárisnak vehetjük a királyi udvarban apród szolgálatot ellátó *parvulus noster*-eket, (a mi apródunk) és az udvarőrség tagjait, az u. n. *aule nostre mile*-eket (udvari katonák).

A meghódított szomszéd tartományok is kötelezve voltak katonaszolgáltatásra, illetve pénzbeli támogatásra. így p. o.. Horvátország nemesei Kálmán király által arra köteleztettek* hogy 12 nemzetségük egyenként 10—10 azaz összesen 120 nehéz fegyverzetű lovast szereljen fel s küldjön saját költségén a Dráva folyóig; innen már a király viseli a költségeket, kiadásokat; a királyi seregben addig maradnak, amíg az egész haderő együtt van (hadoszlásig).

A déli határ mentén elterülő tartományokban külön katonai határőrvidékek keletkeztek. Ezekben a *bánságokban* (szlapon, horvát, dalmát, ozorai, sói, macsói, szőrényi) állandó magyar haderő tartózkodott. IV. Béla p. o. a János lovagoknak (Johannita rend) határvédelem fejében adta hűbérül a Szőrényi bánságot és Kumánia tartományt.

A magyar haderő imént felsorolt elemei nem voltak támadó (külföldi) és védő háborúra egyaránt kötelezve. így a magyar nembeliek csak az ország határain belül, végveszély esetén fogtak fegyvert. Ugyanezt a kiváltságot nyerték a serviens régisek is, azzal a hozzáadással azonban, hogy királyi zsold fejében külföldi hadjáratra is kötelesek menni. A külföldi hadjáratokban való résztvételt az 1231-i Aranybulla szabályozta. E szerint az ispáni és várjobbágy csapatok, a zsoldban részesülők, a hivatalból kötelezettek és a birtokkal gazdagon megadományozottak vesznek részt külföldi hadjáratokban. Maga az egész magyar haderő XIII. századi adataink szerint *királyi* és *bároi* seregre tagozódott. A bároi cím ettől a századtól kezd nálunk általánossá lenni. Jelölték e címmel azokat, akik valamely közjogi méltóság, vagy hivatal élén állottak (ispánok, vajdák, bánok, stb.). Ettől kezdve, ha királyaink valakit akár személyes katonai szolgálatra, akár katonai állításra köteleznek, mindig világosan kifejezésre juttatják, vajjon az illető a királyi zászló alatt vonul-e hadba, vagy pedig a „societas baronum”, a bárók szövetségének seregében fog-e szolgálni.

Ami a magyar haderő összetételét illeti, az Arpád-házi királyok seregében a *magyaron* kívül *kazár*, *kabar*, *székely*, *besenyő*, *izmaelita*, *oláh*, *jász*, *kun*, *szász* és külföldi szerzetes *lovagrendek* küzdöttek *szlapon*, *horvát*, *dalmát*, *boszniai*, *szláv*, *bolgár*, *halicsi*, *lodomériai* segéds csapatokkal együtt. Volt azonban idő, mint II. István görög háborúja idején, hogy még *francia* zsoldosok is (700 fő) harcoltak a királyi seregben.

A magyar faj katonai és politikai zseniálításának lehet-e beszédesebb tanúbizonysága, minthogy a számra csekély, szinte maroknyi magyar nembeliek ennyi idegen elemet tudtak a magyar honvédelem keretei közé illeszteni, anélkül, hogy ez a körülmény a magyar faj uralmát kétségessé tehette volna; a tartósan megtelepült nemzetiségek tekintélyes része gyorsan lett magyarrá nyelvből és érzésben. A nemzeti hála és a leg-

főbb hadúr elismerése jutott kifejezésre abban, hogy a magyar földért, a magyar érdekekért vérüket ontó idegen fajú harcosokat mind tömegesebben nemesítették királyaink s tették őket ezzel a magyar nemzeti gondolat megrendíthetetlen oszlopaivá.

Parancsnoklási viszonyok.

Az Etelközben kötött vérszerződéssel Árpád és leszármazol ragadták magukhoz nemzetbiztosító háborúk esetén a legfőbb katonai hatalmat; ilyenformán a törzsfők kalandozásaik során különálló, vezéri helyzet ükei megtartották. Ha meggondoljuk, hogy Etelköz előtt csak laza szövetségi viszonyban voltak egymással a törzsek (Leó Taktika 65. §-a szerint „... sok törzsből állók, miért is atyafiságnak és egymás iránt való érzelmeknek nincsen náluk tisztelete”. — Konstantinos szerint „... csak szerződésben vannak, hogy a folyók szerint, amelyik részen háború talál kiütni, egymást készséggel és buzgósággal segítik”) a fejedelmválasztás már határozott haladást jelentett az egységes központi katonai hatalom kiépítése felé, amit egy évszázad múlva Szent István valósított meg.

A nagy király idejében megszűnt a törzsi sereg, s múltté lett a törzsfők különálló katonai hatalma is. A *kfirály* lett az államba tömörült törzsek és a *haderő* kizárólagos ura, feje, irányítója, kivel szemben minden törzsfő és nemzettag békében és háborúban egyaránt alárendeltségi viszonyba került. Nem ment simán, zökkenő nélkül az átalakulás. A hatalmukat veszített törzsfők az u. n. *pogánylázadások* egész sora val kísérlék meg korábbi hatalmuk visszaszerzését.

Szent István fiához, Imréhez intézett Intelmeiben három olyan tényezőről tesz említést, melyeknek katonai volt hivatásuk: ezek a *princeps-ek*, *comes-ek* és *miles-ek*. A nyugati kútfők a X. században a kalandozó magyarok törzsfőit neveztek princepseknek. Szent István korában is nyilván a nagyobb hadműveleti egységek parancsnokait illethették e névvel.

Ily alapon megértjük, miért sorol fel egy XII. századbeli oklevél Pannónia négy princepsé között a nádoron és egy várispánon kívül még két egyházi főméltóságot is (egyházi haderő). Később is, IV. Béla korában is a princepsok az ország legelőkelőbb személyiségei, kiknek egyedül nem égettette el székeit a király, mikor a bárókkal és nemesekkel hatalmát éreztetni akarta a királyi tanácsban.

A princeps név parancsnoki jelentéséből folyt, hogy a fogalom köre idők folytán bővült s az Árpádkorban már a princeps exercitus várjobbágyi tisztség címe volt, princeps málitiae néven pedig egy-egy hadba indult sereg vezérét nevezik.

Az *ispánok (comesek)* uraik kinevezett s hűtlenség esetén azonnal elmozdítható legfőbb tisztjei. Soraikban a legkülönbözőbb származású és vagyonú személyeket találjuk. Csak az utolsó Árpádházi király (III. Endre) rendeli el törvényileg, hogy a comes-nek ezentúl előkelő (nobilis) rangú embernek kell lennie.

Fontos katonai szerepet töltöttek be a *várispánok (comes castri)*. Szt. István korában kb. 45, később a XII. század végén már 72 volt a várispánságok száma. A várispánok voltak az ispáni (később megyei) szervezetbe tartozó osztályok vezetői, a királyi várbirtokok kezelői (ezért illette meg őket a várbirtok jövedelmek $\frac{1}{3}$ -a) és az összes várispánsági csapatok legfőbb parancsnokai. Békében a kiképzés irányítása, seregszemle etb. egyszóval a harckészség fenntartásáról való gondoskodás volt feladatuk, hadjáratok alkalmával pedig az ispáni sereg hadbavezetése. Széles munkakörük megkívánta, hogy kelid számú munkatársaik legyenek; ezeket a tiszteket nevezték a XII. századtól kezdve *vár jobbágyoknak*.

Közülük azt, aki a várispán állandó helyetteseként szerepelt közigazgatási, gazdasági és bírói tekintetben *udvar, ispánnak (comes curialis)* más néven udvarbírónak hívták.

A *hadnagy (maior exercitus, nevezték még princeps erercitusnak vagy dux exercitusnak is)* a várispánsági haderő állandó jellegű katonai vezetője, a várispán helyettese volt.

Az *őrök-nek* várjobbágyfeje az *őrnagy (major speculatorum, a XIV. század elején már capitaneus speculatorum)*. A határőrszolgálat és a kémiszolgálat megszervezése és irányítása képezte a feladatát.

A *várnagy (maior castri, hívják még praefectus castri-nek is)* feladata lehetett a várvédelem szervezése, a vár jókarbantartásáról való gondoskodás, a várszolgálat szabályozása, irányítása stb.

Mindazok a néposztályok, melyeket nagyobb számuknál fogva csak bizonyos kisebb egységekre tagozva lehetett szolgálati kötelezettségük ellenőrzése céljából vezetni, *centuriona-*

tusokban (századosság) tömörítették. A századosság feje volt a *százados* (centurio), kinek *tizedesek* (decuriók) segítettek. A castrensisek nagy számára való tekintettel a várcenturionatusok száma volt legtöbb. A várispánság centuriói szintén a vár jobbágysai közé soroltak.

A várjobbágyi tisztség viselése nem volt örökletes és állandó jellegű; ugyanazt a várjobbágyot időnkint más és más vártisztségben találjuk, aszerint, hogy az ispán minő feladattal és mennyi időre bízta meg. Az 1222-i Aranybulla azonban már úgy intézkedett, hogy ha hősi halált halt egy jobbágytisztt., akkor fiát vagy testvérét a király valamely hasonló tisztséggel köteles kárpótolni,

A várispánsági szervezethez hasonlóan a *többi ispánok* is a legfőbb katonai személyek s nekik is megvannak a tisztségeik, akiket egyszerűen *jobbágyoknak* (jobagio) neveznek.

Az erdélyi haderőt *vajdák*, a bánági szervezettel bíró déli tartományok katonaságát pedig *bánok* irányították.

A *szerves lovagrendek* csapataiban a tiszti helyet *commendátor-ok* töltik be; ők vezetik harcban a *serviens-testvéreket*.

A magánhaderők élén *az úr* (dominus) állott. A serviensek, familiarisek és praedialisek tehát uruk zászlója alá sorakoztak, így pld.: a királyi serviensek élén maga a *király* vagy helyettese: a *nádor* (comes palatii) állott.

A végveszély esetén fegyverre kelő *nembeliek* (nobiles regni) szintén a *király* vagy helyettese: a *nádor* személyes vezetése alatt vonultak harcba.

Létszám és kötelékek.

A létszámviszonyokról semmi megbízható adatunk nincs. Hiteles magyar létszámkimutatással nem rendelkezünk, a külföldi egykorú krónikások tudósításai pedig legtöbbször nyilvánvalóan tévesek, vereségeik szépítése céljából tudatosan hamisak.

Így pl. egy cseh forrás szerint az 1278-i morvamezei csatában csak magyar részről (Habsburg Rudolf seregét nem számítva) 40.000 magyar és 16.000 kun harcos vett részt 6.000 cseh harcossal szemben. Miután a magyar-német egyesült seregnek csak nehéz harcok árán sikerült győzelmet kivívnia, teljesen valószínűtlennek hangzik a magyar sereg közel tízszeres fölénye. A magyar haderő létszámának ilyen túlzott felbecsülése más magyar győzelmek alkalmából is megállapítható.

Bizonyosnak csak annyi tartható, hogy a fejedelmek korához viszonyítva a sok és főként katonai célból történt telepítés következtében a hadviselésre kötelezettek létszáma megnövekedett. Legelfogadhatóbb még az a XII. század közepéről való adat (egy görög fogságba jutott fogoly vallomása), mely szerint II. Géza király szerémségi (görögök elleni) harcaiban: 36 ispán 15.000 lovassal vett részt. Ha számításba vesszük azt, hogy ebben az időben 72 volt a várispánságok száma, az egész ispánsági haderő a XII. század végén 30.000 fő körül mozgott. A magán-haderő erőteljesebb kifejlődése és az időközben letelepített különböző nemzetiségek ezt a létszámot 40—50.000 főre emelheték. Ha ehhez a számhoz a nembeliek végveszélyes esetén s az ország határain belül személyesen felkelő seregét is hozzáadjuk, az összlétszám akkor sem haladhatta meg a 60—70.000 főt, (Tatárjárás: 65.000 fő.)

Már Szent István korára jellemző volt, hogy a magyar haderő tagjai vagy intézmény keretén belül vagy magánszemélyhez kapcsolódva végeztek katonai szolgálatot. Ez a differenciáltság később sem szűnt meg, sőt inkább egyre jobban szembetűnőbb volt.

Magánserege a királyon kezdve minden nagyvagyonú és főbb tisztséget betöltő személynek volt. Aki a király magánseregébe tartozott, az *sub vexillo regio* azaz királyi zászló alatt szolgált (királyi zászlóalj.) A tömeges nemesítések e korban a királyi magánsereg létszámának szaporítását célozták. Az ország nemesei a királyi magánseregben voltak kötelesek harcolni. Csak III. Endre 1298-i törvénye alapján nyernek jogot arra, hogy más urnák seregében is szolgálhassanak.

A fejlődés a XIII. századtól kezdve mindinkább oly irányú lesz, hogy még a hivatalból katonai szolgálatra kötelezettek is a magánseregekbe szívódnak fel. Ilyenformán p. o. várispáni szervezetbe és a jobbágyintézménybe tömörült katonaelem zöme a következő századok folyamán már részben a királyi bandériumok létszámát szaporítja, részben a várbirtokok adományozása folytán főpapi, főúri, nemesi stb, bandériumok tagja lesz. A király a várak és határok védelmét ezután már zsold fejében felfogadott állandó katonasággal eszközi.

Fegyvernemek.

A lovassági fegyvernemeknek a IX.—X. században tapasztalt nehezebb és könnyebb lovasságra való tagozódását Szent István hadügyi reformja nem érintette. A változás az Árpád-házi királyok korában inkább csak abban mutatkozott, hogy a *nehezebb (páncélos) lovasság száma* és jelentősége mindjobban fokozódott! Jellemző erre Kálmán király már idézett törvénye, mely a saját birtokai után 100 penza jövedelem mel bíró ispánnak is már páncélos vitéz kiállítását teszi kötelezővé.

A nehéz lovasság javára megindult fejlődést legjobban IV. Bélának az egyik székely telep javára adott ama kiváltságlevele bizonyítja, mely szerint ezek a székelyek ezentúl nem az eddig szokásos bizonyos meghatározott számban vesznek részt a hadjáratokban, hanem a serviens-regisek módjára nehezebb fegyverzetben és „per se et personaliter” azaz saját személyükön keresztül, (vagyis saját nevükben s nem többek megbízásából!) és személyesen. Csak a tatár könnyű lovasságtól szenvedett megsemmisítő vereség hatás alatt következik el újra a könnyű lovasság reneszánsza; a jászoknak és kunoknak letelepítése és jelentős kiváltsággal való felruházása erre enged következtetni.

A magyar haderő zömét alkotó nehezebb fegyverzetű lovasság mellett a békebeli őrszolgálat, nemkülönben a felderítés, biztosítás és összeköttetés *könnyebb fegyverzetű lovasságot* is igényelt. A lovas *őrök* a határok őrzését és a kémiszolgálatot látták el; a székelyek, bessenyők, izmaeliták majd a jászok és kunok szolgáltatta *nyilazók* (sagittarii) pedig a hadrakelt sereg könnyű fegyverzetű elemét képezték.

A *pedites-gyalogosok* kifejezést először a XIII. század folyamán halljuk. A gorikai jobbágyfiúknak lett kötelessége, hogfy 15 lovas és 100 jól kiképzett hazai (honi) gyalogost állítsanak ki hadjáratok esetén. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e fegyvernemet korábban ne ismerték, illetve ne alkalmazták volna őseink

Már a kalandozások korában is, őseink 954—955-i hadjáratai folyamán (Lobbes és Augsburg ostroma) várívó gyalogharcra és hadigépezésre kiképzett alakulatokkal találkozunk. Amikor azután a kalandozások abbamaradtak, sőt Szent Istvári korától kezdve egy félszázadon keresztül állandó német betörések színhelye lesz az ország, a határmenti várak feladata lett elsősorban az ellenséges haderők feltartóztatása. A Szent László kezdeményezte magyar hódító külpolitika újra idegen

országok területére vezeti seregeinket, ahol minden talpalattnyi területet a várak egész sorozata véd.

Szakadatlan várostrom, vérvédelem tölti be az Árpád-házi királyok korát s erre a célra gyalogharcot vívó egységekre is fölötte szükség volt. A falakat megrohanó s közelharcot folytató harcosok, a várbelieket tizedelő számszeríjászok, a vár faházait tüzes kanócokkal felgyújtó, a várfalakat romboló nyilvető és hadigépkezelő alakulatok képezhették eleinte a magyar haderő gyalogfegyvernemét. A nyílt csatában való döntésre ez a kor még kizárólag a lovasfegyvernemet alkalmazza, a gyalogság szerepe csak a várharcokra korlátozódott.] Később (a 14. századtól kezdve) a céhekben tömörült városi lakosság sorából kerültek ki a várvédők és a tüzérségi anyag előállítói és kezelői.

Amikor Dalmácia elfoglalásával magyar tengerpart birtokába jutottunk, *tengeri haderőről* kellett gondoskodnunk. Az Árpádok korában még az a helyzet, hogy a meghódoló dalmát városok köteleztettek saját haditengerészetükkel öseink hadműveleteinek támogatására, csapataink tengeri szállítására. (Pl. II. Endre kereszties hadjárata 1217.)

Szolgálati ágak.

A szállító szolgálat ellátására csapatszállító és után szállító eszközökkel bőven rendelkeztek. Csapatszállításra főként *vízi járműveket* alkalmaztak. Ha a szükség úgy kívánja, harcászati alkalmazásukra is sor kerül oly formában, hogy a hajókat folyók elzárására láncsal kötik össze. Krónikásaink tudósítása szerint Aba Sámuel, III. István és III. Béla királyok idejében jutott különösebb szerephez a magyar dunai hajóhad. Ez utóbbi király állítólag Frigyes német-római császártól kapott ajándékba hajókat annak viszonzásául, hogy Szentföldre tartó útjában fényes, baráti fogadtatásban volt része.

Az utakon való szállítást *fogatolt járművekkel* hajtották végre. Eredetileg a király családjainak (libereknek) volt kötelessége, hogy a király számára lovakat és igás szekereket bocsássanak rendelkezésre. *Csapat és seregvonattal* egyaránt rendelkeztek.

Az *ellátó szolgálat* kifogástalan működése nagyban hozzájárult öseink sikereihez. Idegen országok területén a harácsolás, a helyszíni élelembeszerzés volt jelszavuk.

Fegyverzet és felszerelés.

A nehezebb fegyverzetű lovasságra a *lorica-nak* nevezett *gyűrűs vasing* és a *sisak* (vassüveg) volt jellemző. A gyűrűs vasing a gyűrűs páncélingből azaz vasgyűrűkkel erősített bőr vagy loricából keletkezett olyképpen, hogy a vasgyűrűket egymáshoz kapcsolták. A gyűrűs vasing alatt *derékszorítót* azaz szűk, bőrből vagy párnázott és tűzött vászonból készült ujjas mellényt hordták. Erre a derékszorítóra öltötték fel a gyűrűs vasinget. A sisak vagy vassüveg fejhez illő bronz vagy vassapkából állott s a fej tetején csúcsba ment át; egyes típusoknál nem mozdítható szilárd orrvéddel is találkozunk; a nyakszirtet a *nyakvért* védte; a sisakot a nyakvért drótfonadékból vagy bőrből készült *kámzsája* tartotta, mely alatt a paplanszerűen bélelt és tűzött *salap* volt. Már a XII. század vége felé a vasfonadékból készült nyakvért nem a sisak, hanem a szintén vasfonadékból készült gyűrűs vasing tartozéka lett s e kettős öltönyt nevezték őseink a francia „haubert” szó nyomán „*vashomer*”-nek. (Besztercei szószerző.)

A XIII. században a sisakok ormára dísz, francia „*rimiér*” magyarul: „*timer*”-t helyeznek; nálunk a címer szó azonban nemcsak oromdísz jelentett, hanem az egész nemesi jelvényt együtt. A *magyar nemzetiségi* címerek legrégibb időpontja 1217. A címer a lovagkorban arra szolgált, hogy megismerjék egymást az egy csapathoz tartozó páncélosok. Az úr zászlóján és sisakján látható címer került a pajzsokra.

Még az Árpádházi királyok korára esik Európában a *vaskalapoknak* nevezett vassüvegek általános elterjedése. A kereszties hadjáratok idején jött divatba s a meleg eilen védő karima jellemezte. A felszerelés divat kérdése volt s így az európai hatás alól mi sem mentesültünk. Később az arcvértés *pikonhog* és a csuporsisak vagy *helym* lett szokásos.

A *pajzsok* általában faanyagból készültek s enyves vászonnal, a gazdagabbaknál bőrrrel voltak bevonva. Alakjuk korok és fegyvernemek szerint más és más volt Európában. A XI., XII. században a lovasság mandulaalakú, erősen hajlított pajzsot visel, a gyalogság kerek alakút. Majd a tojásdad alakúak lesznek divatosak. A XIII. században a nagyobb pajzsokra térnek át. A gyalogosok alul hegyben végződő pajzsot használnak, hogy azt a földre szúrhassák; így a pajzs mögött

mind a két kezüket szabadon és fedetten használhatták.

A már korábról ismert kézi *íjon* kívül ebben a időszakban lesz elterjedt Európaszerte a *számszeríj*, amely tulajdonképp az íjnak aggyal való összetétele. Az agy felső részében egy vályú volt, ebben egy tengely körül forgó diót helyeztek el s a dió mögé húzták és akasztották a hűrt. A dió aljához ravasz volt erősítve, s ha a ravaszt megnyomták, a húr a nyilat kiröpítette. A számszeríj fő alkotó részei voltak tehát az *íj*, melyet rendszeren szaruból készítettek, a tölgyfából készült *agy* a *dióval* s *ravasszal* és a *húr*.

A XIII. század végén a csehekkel vívott harcokban *harcicsépekről* is hallunk.

A nehezebb fegyverzetű lovasság öklelésre, szúrásra (döfőfegyver) a nyársszerű *lándzsát* (dzsidát) használja. Hossza néha a 4 métert is eléri. A gyalogság rövidebb döfőfegyverét *dárdának* mondták.

A kard és szablya most is a nehezebb, illetve könnyebb fegyverzetűek fegyvertárához tartozik.

Annak a harcosnak, aki „*arma militaria*”-ban vagyis katonai fegyverzetben vonult hadba, páncélingje, vaskalapja, pajzsa, lándzsája, íja, nyila és katona lova volt. (IV. Béla oklevele 1252.)

A könnyű fegyverzetű lovasokat a XIII. század végén így írják le a németek: *íjászok*, páncélatot nem viselnek és oly merészek és gyorsak, hogy nincs víz, amelyen lóháton át ne úsznának.

A külső díszre, csínre most is nagy gondot fordítottak, így ismeretes, hogy Péter vitéz. Géza herceg embere sárga lovával, ragyogó vasingével és aranyos sisakjával tűnt ki az 1074-ben viselt harcokban. Opos pedig fakó lovon ült, s csuklyás vasingével vált ki társai közül Salamon seregében.

Hadigépeik a kor színvonalán állottak s várostrom, várvédelem esetén nagy jelentőséget nyertek. Már Aba Sámuel 1041-i harcaival kapcsolatban tudjuk, hogy amikor a Hazánkba tört III. Henrik elől a Rába mögé vonult, a folyó védelmére hadigépeket (*machina*, *tormentum*) állíttatott fel a király. Salamon Nándorfehérvár (Belgrád) ostromakor 8 fatornyon és 8 faltörőn kívül másfajta hadigépeket is használt, melyekről külföldi hadtörténészek azt állítják, hogy tüzet vető csőalakú gépek lettek volna.

Váraink berendezéséről egykorú adataink nincsenek.. Pedig sok harc folyt a nyugati és déli határok mentén épült váraink körül, amikor a németek és bizánciak támadásait kellett kivédenünk. A tatárjárás után váraink száma jelentéke-nyen emelkedett. IV. Bélától kezdve királyaink minden rendelkezésükre álló eszközzel (kiváltság, cím, rang, adomány-birtok) azon vannak, hogy a magánurak is emeljenek vára-
kat s azokat lássák is el katonasággal. Egy ilyen XIII. század második felében emelt várnak 16. századból származó alap-rajza nyomán az Árpádkor végén a magyar kővárak építési rendszere általában a következő volt:

Meredek hegy tetején emelkedik a vár, melyhez szik-
lába vágott kanyargós út vezet. A *főkapun* keresztül *előud-
varba* jutni, majd egy *újabb kapun* át a másfél öl széles, fedet-
len *sikátorba*, mely az u. n. egész *főépületet* körülveszi. Ahol
úgyis roppant meredek volt a hegyoldal, ott erősebb tornyok
helyett 2 *szöglet-bástyát* találunk 3—3 *lövessel*. Ahol már
gyengébb az oldal, ott *félkörű* erősebb *bástyát* építenek, a leg-
gyengébb oldalra számos lőréssel ellátott *kőbástya* kerül, amit
még a négyszögű *örtorony* (*donjon*) is erősít vastag alapfalai-
val és emeletén lőrésekkel, melyekből a vár közepén levő *ud-
vart* is védelmezhetni. Az *előudvart* a cselédség lakta. A 3 eme-
letes főépületben *lovagtermet* és *várkapolnát* találunk s ugyan-
csak itt voltak a várúr és vendégek *lakosztályai* is. A főépü-
letet a bástyával a sikátor fölött húzódó *áthidalt folyosó* kö-
tötte össze. így a bástyáról a sikátor fölött a főépület felső
helyiségeibe lehetett jutni.

A *zászló* már állandósult hadijelvény ebben a korban. Szent István király Szent Márton és Szent György vértanú képével ékesített zászlóval vonult a pogány lázadások leveré-
sére. Salamon király fehér, Szent László vörös színű zászlókat
használt. A XII. század bizánciak elleni harcával kapcsolatban
arról hallunk, hogy a magyar nehéz lovasság harcrendjének
közepén ökrös szekereken vitték az ország nagy zászlóját. (Az
ilyen zászlós szekerek — olaszul: *carroccio* — a középkori
olasz városok gyalogcsapatainál szolgáltak a főhadiszállás jel-
zésére.) A zászló latin neve *vexillum* később *bandérium* volt.
A bandérium átvitt értelemben nagyobb számú harcos csoport
neve leit, ahol a harcosok közös zászló alatt küzdenek (zászló-
alj). Olasz nyelven a zászló neve: *bandiera*. Ezért általában az

Anjoukkal hozzák kapcsolatba a bandérium kifejezést és a banderiális hadrendszer meghonosodását, holott már a XI. LI. században is találkozunk a címeres zászlót jelentő bandérium szóval.

Kiképzés.

Miután még a nehezebb fegyverzetű lovasok fegyvertárához is hozzátartozott az íj és nyíl, az íjkezelésben való jártasságra nagy gondot fordítottak. Vadászataiknak tehát még ebben a korban is nemcsak szórakozás, hanem hadgyakorlat jellege volt.

A nehezebb fegyverzetű vitézek közelharc készségének, a párviadal jellegű szemben való harcnak gyakorlására *lovagi tornák*, lovagi mérkőzések jönnek szokásba. A Szentföldet megjárt II. Endre korában a magyar lovagi intézmény már első virágkorát éri. Ennek a lovagi szellemnek hatására vezethető vissza a perdöntő *bajvívásnak* (duellum) mind gyakoribb alkalmazása az igazságszolgáltatásban; ez tehát szinte kényszerítette az embereket, hogy a fegyverek forgatásában minél nagyobb jártasságra tegyenek szert.

A békekiképzés, meglétét, az állandó felügyeletet és a készenlét biztosítását igazolja az a XIII. század elejéről való adatunk, mely szerint a dobokai ispán seregszemlét tartott várispáni csapata felett. (Várad Regestrum 1214.)

Hadseregszellem.

Az Árpádházi királyok korában az utánzásra méltó vitéz katonáknak se szeri se száma. Királyok és hadvezérek egyaránt az elszánt bátorság és önfeláldozás mintaképeiként a magyar katona magasan álló erkölcsi értékéről tesznek tanúbizonyságot.

A magyar hősiességnek és katonai tudásnak emelt emléket Homecki Ottacker cseh lovas, amikor a morvamezei csatáról szóló krónikájában azt mondja öseinkről, hogy „úgy küzdöttek mintha csak Franciaországban (e kor leghíresebb lovagi vívőiskolájában) tanultak volna vívni; páncélos lovasaik úgy csépeltek, akár a cséplők”. Egy más helyütt arról tesz említést, miért mellőzte magyar királlyá való választását Vencel, a csehek királya. Szerinte Vencel azzal mentegetődzött, hogyha a magyarok nem is vennék mindjárt észre csekély hadiképes-

ségét, azt azonban csakhamar megtudnák, hogy nem képes az ijjal bánni és 6 mérföldes utakat nyargalva bejárni.

Vitézségük, felszerelésük tökéletessége annyira közismert lett Európaszerte, hogy még ruházatunkat, vitézi szokásainkat is magukévá tették a külföldiek. *Harcias Frigyes*, Ausztria főhercege járt elől, akiről kortársai megjegyzik, hogy ruházatban, viseletben, fegyverzetben *magyar módra* öltözködött. Példáját számos osztrák és cseh lovag követte.

Habsburg Rudolf is az utolérhetetlen magyar katonakerényeknek köszönhette a morvamezei diadalt s így háza, családja hatalmának megalapítását. A magyar királyhoz intézett köszönő soraiban szinte áradozó hangon emeli ki a magyar nagylelkűséget, a szövetségi hűséget és azt a csatadöntő erőt, umclyet a magyar hadsereg képviselt a hadjárat folyamán. „Nyelv meg nem mondhatja, toll le nem írhatja végtelen örömmünket, írja Rudolf — hogy oly *nagylelkűen* s oly *hatalmas erővel* keltetek közös sérelmeink megbosszulására, miért is istent dicsérve a legnagyobb hálát mondjuk királyi Felségednek s fennhangon ígérjük, hogy a neked fogadott szövetségtől el nem állunk, hanem a ti ügyeteket mindig és mindenben a magunkénak fogjuk vallani!”

Hadvezetésünk az Árpádházi királyok korában

Hadászat.

Magyarország a Kárpátok nehezen járható hegyvonulata folytán főként a Nyugaton és Délen való védekezésre kényszerült. Ez a földrajzi helyzet szolgál kulcsul annak megértésére, miért érte nemzetünket már az Árpádok korában (éppen e két irányból annyi és olyan súlyos támadás, Amíg a kún, bessenyő, tatár betörés csak múlt epizód volt nemzetünk életében, addig Nyugaton a németek és csehek, délen pedig a bizánciak támadása állandó veszélyt jelentett számunkra.

A politikai viszonyok alakulása folytán a XI. században a nyugati határ mentén, a XII. században délen a Duna—Száva vonalán, a XIII. században újra Nyugaton kellett védekeznünk. A Géza fejedelem korában megkezdődött s az egész XI. század folyamán tartó német befolyás az akkori Közép-európa legnagyobb hatalmasságának, a német-római császárnak hadait zúdította hazánkra. A Szent László kezdeményezte

délre irányuló hódító politika Bizánc ellenállásába ütközik s az egész XII. század folyamán magyar—görög harcok színhe-lyévé teszi a déli határszélét. A XIII. században ismét Nyugat lesz a főhadszintér, miután az új erőre kapó és cseh hegemonia alatt szervezendő nagy szláv birodalom kialakításának gondolata élet-halál küzdelmet vált ki a magyar és a cseh nemzet között. A nagy mérkőzést a magyarság és a germán világ ösz-fozefogása, egymásratalálása billentette végleg javunkra.

A XI. század magyar hadműveleteinek hadászati bá-zisa a Nyugati határon a pozsonyi, mosonyi, magyaróvári és soproni kapuk vonala lesz. Nagyobb ellenséges erők támadása esetén ez a jól kiépített erődítménysor szolgál egyúttal elő-deink első védelmi vonalaként is. Ha ezt bármi okból feladni kényszerülnek, a Rába, Duna, Vág vonalában, mint második védelmi vonalban veszik fel a mérkőzést. A Rába szakasz a né-met támadások esetén fontosabb volt mint a Vágé, mert amíg az utóbbi szakaszon a Garam, az Ipoly s a Dunáig lenyúló Bör-zsöny-hegység a Duna balpartján nem tett az ellenség számára további gyors hadműveleteket lehetővé, addig a Rába vonalá-raik áttörése vagy megkerülése megnyitotta az ellenségnek az utat a Dunántúl és a főváros: Székesfehérvár felé. Erre az Árpádházi királyok korában kétízben került sor. Először 1044-iDen, amikor a németek Árpás környékén kierőszakolták a ha-digépekkal is védett Rábán való átkelést, majd Ménfőnél meg-semmisítették Aba Sámuel seregét s azután akadálytalanul nyomultak előre Székesfehérvárig; másodsor 1051-ben, ami-kor III. Henrik megkerülve a Duna jobbpartján levő kapukat, a Zala forrásvidéke tájáról nyomult előre s a Bakonyon át ju-tott el Székesfehérvárra. Helyesen ismerték fel őseink a Kába-Duna—Vág vonal fontosságát s azért, amennyire csak lehe-tett, megerősítették azt. A Rába előtt fekvő Fertő, Hanság és Rábca mocsárvidékén és a Vág vidékén telepítették le könnyű lovasságuk jelentékeny részét (székelyek, bessenyők), itt volt legjobban kiépítve a speculator (lovashatárőr) intézmény, Ht találunk legnagyobb számban izmaelita lövőket.

Amikor a XIII. század folyamán itt Nyugaton a cseh lesz a támadó fél, főhad szintérré a Duna balpartján elte-rülő vidék válik. Pozsony, Nagyszombat, Bazin, Szent György, ^iröskő várak birtokáért folynak a legádázabb harcok. El-foglalásuk után Nyitrára kerül a sor s csak a Garam, Bör-

zsöny-hegység vonalában állnak meg a csehek. A Dunán való» hídverésre a dévényi Duna-szakaszt választják. Ha itt átkelniök sikerült, Mosony, Magyaróvár, Sopron, Győr elfoglalása következett. A Rába vonalán túl azonban egyszer sem tudják lábukat megvetni,

A nyugati határszélen dúló harcokban azonban nemcsak védekező fél voltunk mindig. Ellentámadásaink során, vagy más önálló támadó hadművelet esetén a harc színhelyévé Ausztria, Morvaország és Csehország területe lesz. Az osztrák örgrófság felé a Pozsony—Sopron közti kapuvonalból mint hadászati bázisból kiindulva a Lajta folyó elérése lesz az első hadműveleti cél. Ha itt átkelniök sikerült, legelőször a *Lajta—Fischa közti síkságon* méri össze erejét a magyar és német.. A csehek ellenében Pozsony vidéke a hadászati alapvonal; innen jutnak el a Morvához, hogy azután átkelve rajta a *Morva-mezőn* számoljanak le ellenfelükkel,

A XII. század folyamán hazánk déli határa lesz hadszíntérré. A Szent László kezdeményezte politika ugyanis ebben a században kezünkre juttatta a Száva—Duna vonalától délre eső szláv területeket. Ezzel a hatalmas Bizánc (korábban Kelet-római császárság) szomszédaivá lettünk, A bizánci érdekszférába tartozó területek magyar kézre jutását Komnenos Mánuel bizánci császár nem nézte tétlenül s belpolitikai viszályainkba avatkozva hűbéres tartományainak visszaszerzését sőt ezen túlmenően hazánknak is bizánci érdekkörbe való bevonását tűzte ki céljául.

E törekvéseknek őseink fegyverrel szegültek ellen s a bizánciak támadásaival szemben természetnyújtotta védelmi vonaluk a Száva—Duna mente lett. A hosszú szakasz azonban nehezen volt megfigyelhető, még kevésbé megszállható. Ezt használta ki Mánuel arra, hogy színlelt hadmozdulatokkal mindig más helyre csalja és összpontosíttassa a magyar csapatokat, mint ahol tényleg átkelni akart. így nem egyszer kardcsapás nélkül került át seregével a magyar partra, melynek csak egy számbavehető erőssége volt: a Nándorfehérvárral szemben épült *Zimony* vára, a Szerémség kulcsa. Ennek a várnak környékén zajlik is le a legtöbb hadművelet. Zimonyon kívül még a Krassó és Néra folyók közt, a mai új-Paifánka helyén állott *Harám* várnak volt nagyobb őrsége. A bizánci sereg Nándorfehérvár (mai Belgrád) és a Mlava folyó torkolatánál fekvő

Barancs vár vonalát választotta rendesen hadműveleti bázisául. A Száva—Duna átlépése esetén vagy a Krassó—Nera közti síkságon vagy a Szerémség (Dráva—Duna—Száva szöglete) területén folyt le a döntő mérkőzés. Ha a magyar haderő volt a támadó fél, először Nándorfehérvár, majd Barancs elfoglalása volt hadműveleti célja, hogy azután a Morava völgyében déli irányban előnyomulva Nis, Szófia elfoglalására kerüljön a sor.

Amikor Szent László Szlavóniát és Horvátországot, Kálmán pedig Dalmáciát meghódítja, tengerpart birtokába jutunk. Ennek megtartása érdekében királyaink az Adriai tenger mentén sorakozó várakat magyar őrséggel rakják meg s tengeri erőket szerveznek. A védelmi intézkedésekre nagy szükség van, mert a magyar terjeszkedést Velence és Bizánc egyaránt féltékeny szemmel nézik. Egyik ostrom a másikat követi; még tengeren is folynak hadműveletek, melyhez a hajókat a dalmát városok szolgáltatják. Zára, Trau, Sebenico városok és Arbe szigete élt át legtöbb ostromot.

Az Árpádházi királyok korában északi és keleti szomszédainkkal is harcba elegyedünk. Ezek a hadműveleteink is részben támadóak, részben védelmi jellegűek. A Kárpátoktól északra lakó és az Árpádházzal rokoni viszonyba került szláv fejedelmek belviszályaik esetén gyakran kérték a magyarok segítségét. Ezek a szövetségi minőségben folytatott hadműveletek vezették seregeinket az „orosz kapun” (Vereckén) át Przemysl, Ladomér, Jaroszlav, Trembovla, Zvenigrod, Luck, Beiz, Szánok, Bilgorod, Halics és Kiev falai alá. — A Havasalföld és Moldva megszállása szintén erre a korra esik. Voltak esetek, amikor nekünlj: kellett védekezni. Salamon és Szent László korában kunok, bessenyők, II. Béla idejében a Poprád völgyén át betört lengyelek, IV. Béla idejében a Kárpátok egész hegy koszorúját egyidejűleg 5 helyen átlépő tatárok ellenében kellett hadakoznunk.

Ennek a kornak hadászatára jellemző, hogy a hadjáratok nem mindig vezettek az ellenfél haderejének teljes megsemmisítésére. Sokszor nem is történt más, mint mozgósítottak, felvonultak, hogy végül csak farkasszemet nézzenek egymással az ellenfelek, főként ha folyó választotta el a seregeket egymástól. Van rá eset, hogy takarmányhiány miatt kőtnek

fegyverszünetet, máskor meg nagyobb zivatar az indok arra, hogy a két sereg kardcsapás nélkül visszaforduljon.

A középkori lovagi szellem erős térfoglalására vall a2 a gyakran ismétlődő jelenség is, hogy hadászatukban nem a cselre, meglepetésre törekszenek, hanem az ütközet helyét előre kijelölik, megbeszélik az ellenfelek. Nem a stratégiára bízzák a harcra kedvezőbb terepalakulat elérését; azt akarják inkább megmutatni, ki a külön páros viaskodásban a másiknál. Így állapodott meg pl. Aba Sámuel és III. Henrik 1044-ben abban, hogy a Fertő és a Hanság mocsaraitól délre (Kapuvár és Nyele között) találkoznak; Aba azonban nem jelent meg és seregével inkább a Rába mögé húzódott.

Legjellemzőbb azonban az az eset, amikor 1260-ban magyar-cseh seregek álltak napokon át szemben egymással a Morva folyó mentén. Ottokár cseh királynak fogyott él hamarabb a türelme, s azt izente IV. Bélának, hogy „vagy jöjjön ő át, vagy engedje a csehek átjönni és ütközzenek meg”. IV. Béla úgy döntött, hogy ő fog cseh területre lépni; a csapatmozdulatok végzésére másfél napi fegyverszünetben egyeztek; meg; ezalatt Ottokár seregét visszavonta s helyet csinált a folyón átkelt magyaroknak.

A nagyobb és fontosabb hadműveleteket maga a király irányítja, a kisebbekkel báróit bízza meg. Kiskorú királynak rendesen a nádor a helyettese. Így pl. az 1278-i morvamezei csatában a 16 éves Kún László egy közeli domb tetejéről nézte végig a sorsdöntő küzdelmet, míg seregét Csák Máté nádor vezette. A nádon kívül más főméltóságokkal is (országbíró, bán, vajda, főlovászmester, stb.) találkozunk vezéri szerepben, sőt ispáni vezetőkről is tudunk (Bágyon, Dénes ispánok).

A hadműveletekkel kapcsolatos tervek, intézkedések stb. a *senatus regalis*-ban, azaz a királyi tanácsban tétellel megvitatás, megbeszélés tárgyává. Szent István király Imre fiához intézett Intelmeiben ezt aként fejezi ki, hogy „a haza megvédése, hadjáratok megtervezése, győzelem kivívása, ellenség elűzése, szövetségesek szerzése és az ellenfél várainak lerombolása” képezi a királyi tanács feladatát.

A gyülekezési helyet aszerint jelölték meg vajjon támadó vagy védelmi háborúról volt-e szó. Az előbbi esetben az ellenséges országhoz legközelebb eső terület lett a felvonulási körlet; az országot ért támadás esetén rendesen a királyi szék-

hely közelében gyülekeztek a csapatok s innen indultak meg a király személyes vezetése alatt a betört ellenség ellen.

A hadjáratokat már nemcsak nyári időszakban folytatják, mint ahogy a fejedelmek korában tették. Rendszeresen a megtámadott ország terepviszonyai döntötték el, vajjon nyári vagy téli had járatra kerüljön-e sor. Oroszország mocsaras területén való hadakozásra a havas, fagyos tél látszott nehezebb lovasságuk számára előnyösebbnek; ezeknek a hadműveleteknek zöme télen is játszódott le. November—december havában indulnak el a seregek s februárra, márciusra térnek vissza. A nyugati és déli hadszíntéren rendszeren tavasztól őszig hadakoznak.

Minthogy a nehezebb lovasság a csatadöntő tényező, mindig külön gondot fordítanak arra, hogy a terep a nehéz lovasság (lovagi párharcok, tömör alakzatban való támadás stb.) számára alkalmas legyen. A korábbi idők harcaival ellentétben már nem mindig dombos, erdős vidéket választanak a mérkőzések színhelyül; a cselvetést, a meglepetésre való törekvést elhanyagolva, a nehezebb lovasság rohamára leginkább alkalmas *sík területet* keresik; ennek lesz következménye azután az, hogy mind ritkábban kerül sor a régi harcászati elvek alkalmazására s a nehezebb lovasság követelte harcmód gyakran vezet vereségre.

Több oszlopban előnyomuló ellenféllel szemben törekvésük mindig arra irányul, hogy *belső vonalon* való hadműveleteket hajtsanak végre. Ez volt eljárásuk III. Henrik hadműveletei esetén. Ellenben saját vereségüket gyakran okozta az a körülmény, hogy egyidejűleg két hadszíntéren is foglalkoztatták csapataikat, mint II. Géza orosz és bizánci háborúi idején.

Amikor túlerőben levő ellenségről van szó, arra törekednek, hogy az ellenfeleket az előnyomulási terület elpusztításával (állatállomány elhajtása, élelem, a hajlékul szolgáló épületek felgyújtása stb. révén) elgyengítsék, kétségbeejtsék. Kerülik a döntő mérkőzést is, helyett« inkább guerilla-harcokat folytatnak s éjjel-nappal szüntelen támadva kimeríteni próbálják ellenfelüket.

Hadműveleteikkel kapcsolatban mind gyakrabban kényszerülnek *várak* ostromára, illetve védelmére. Időt, áldozatot nem kímélve nagyszámú hadigéppel támadják az ellenfél erőseit, vagy védekeznek saját váraikban utolsó lehelletig. Ta-

muló iskolául a német, bizánci és orosz háborúk szolgáltak, A XIII. században az osztrák-cseh határon már szinte rendszeressé vált a várharc.

Ha a körülmények szükségessé tették, a szomszéd államok csapatait is igénybe veszik. Az ilyen szövetséges haderőkben azonban maguknak tartják fenn a vezetést.

Harcászat.

Az elővédet alkotó, felderítést és biztosítást végző könnyebb fegyverzetű lovasságot több kisebb oszlopban, széles kiterjedésben meneteltették; a nehezebb lovasság számára a hadiutak felhasználása, az egyes oszlopban való menetelés lesz főszabály.

Ha meglepetésszerű támadást készítettek elő, éjjeli meneteket alkalmaznak. Ilyenkor az volt az eljárásuk, hogy a szeszenben álló ellenség megtévesztésére az éjjeli tábortüzeket visszahagyott különítményekkel egész éjten át élesztették s maguk erőltetett éjjeli menetben valamelyik -ellenséges «sereg-rész átkarolására vagy egy erősség meglepetésszerű megtámadására indultak. (Bilgorod elfoglalása 1151.) Az éjjeli menetek azonban csak akkor voltak eredményesek, ha a vezető megbízható, terepviszonyokkal ismerős személy volt. Ellenkező esetben a legveszedelmesebb helyzetbe kerülhetett a sereg.

Így járt pld. 1260-ban István ifjabb király, ki 10.000 főnyi különítményével azt tervezte, hogy meglepi a cseh főse-regtől 4 mérföldnyire táborozó sziléziai segédcsapatokat s így egyesülésüket megakadályozza. Borús, esős nyári éjjelen kelt ét seregével a Morván, de miután a kalauz utat tévesztett, amire megvirradt, a cseh fősereg közvetlen közelében lyukadt ki s csak gyors visszavonulás mentette meg őt is, seregét is az elfogatástól.

A szekerekkel körülvelt sátortábor az Árpádházi királyok korában is kedvelt elhelyezési módja volt a pihenőre tért seregnek. A sátorok cölöpökkel, kötelekkel voltak a földhöz erősítve. Ez azzal a hátránnyal járt, hogy pánik esetén lovak, lovak megbotlottak bennük s a zavart csak még jobban fokozták.

Ez volt a helyzet a muhi pusztai táborban is 1241-ben. A tatárok hajnali támadása, és nyílzápora — mely ellen a sátoranyag nem védett — akkora zúrjavart támasztott, hogy minden fegyelem felbomlott s a tervszerű felállás, harchoz fejlődés nem volt többé lehetséges.

Meneteik közben és pihenés alkalmával most *nem* mulasztják el a biztosítást. Elővéd, utóvéd és tábor (szállás) - őrsők most sem hiányoznak. Erre a célra a könnyű lovasságot alkalmazzák s ilyformán székelyek, bessenyők, majd kunok feladata lett a magyar sereg biztosítását ellátni. A határok biztosítását a speculator néven szereplő lovashatárőrök végezték.

A harc színhelyéül választott terep gondos szemrevételezése, az ellenség erejének, helyzetének, szándékainak megállapítására őseink ebben a korban is nagy gondot fordítottak. Ez is a könnyebb lovasságnak jutott feladatául; néha kisebb osztagok, máskor egész seregek vesznek részt a felderítésben.

Így pld. az 1278-i morvamezei csatát megelőzően a magyar hadvezetőség 8.000 főnyi, többnyire kunokból álló sereget bízott meg Baksa Simon fia György mesterrel az élen hírszerzéssel, fogolyszerzéssel, terepfelderítéssel. A sereg meg is felelt lelkiismeretesen feladatának. Ennek -az alapos felderítésnek volt köszönhető, hogy a két sereg közt elterülő nádas járhatósága és az azon át való támadás lehetősége megállapítást nyert, továbbá, hogy a két sereg közt húzódó Weidenbach patak gázolható s előnyomulásnál akadályt nem képez.

Igen gyakran alkalmaztak őseink kémeket is, akiknek jelentése alapján kimerítő tájékozódást nyertek az ellenfél helyzetéről.

Az 1146-i lajtamelléki győzelmet annak köszönhatték őseink, hogy kémeik útján — kik között egy Gunzel (Göncöl) nevűt említ is a krónika, biztos tudomást szereztek Henrik osztrák örgróf felkészületlenségéről. A kémiszolgálat is főként a speculatorok feladatát képezte.

Ha ellenség tört be az országba, a határszéli ispánság gyors futárokkal (Cursorok) tudósította a királyt az eseményről. Harc folyamán eszközeik ugyanazok maradtak, mint a korábbi korszakban. Máglyatűz, füst, kúrtszó, élőszó szolgált fény, lát- és hangjelzésre. Néha egész falvak felgyújtásával jelezték a felderítő osztagok előnyomulásuk vonalát.

Őseink ebben a korban is sikereik jórészét annak köszönhatték, hogy a nehezebb és könnyebb lovasság taktikáját megfelelő módon kombinálni, a kétféle taktikába célszerű összhangot belevinni tudtak. Ez nem volt könnyű feladat, ha elgondoljuk, hogy a kétféle fegyverzetű lovasságnak más volt *B.* menetteljesítménye, más a harcalakzata s különböző terep-

alakulatot kívánt harcuk is. Magyar katonai zsenialitás kellett ahhoz, hogy a két merőben különböző taktika harmonikus egészlet alkosson. Ez a zseniális magyar taktika az összes szomszédok taktikájára átalakító hatással lesz. Ezért fogadják őseinkkel szemben zsoldba vagy szövetségesül az oroszok a kún könnyű lovasokat, a bizánciak a kún és török íjászokat. Még a könnyű lovasságot nélkülöző németek és csehek is arra kényszerültek, hogy nagyobb súlyt helyezzenek a gyalogos számszerű ász alakulatok kiképzésére.

Ha nem áll elegendő íjász rendelkezésükre, hozzánk fordulnak, mint Barbarossa Frigyes német-római császár tette* kinek II. Géza királyunk küldött Milánó ostromához 50(1 íjászt. Habsburg Albert göllheimi csatájában is (1298. jul. 2. Rajna melléke) a segítségül küldött magyar könnyű lovasság (Miklós fia Demeter mester vezetése alatt) segítette a csatát Albert javára eldönteni.

A könnyű lovasság (székely, bessenyő, izmaelita, jász, kún csapatok) harcái járása teljesen a régi marad. Kis, egymástól térközökkel elválasztott egységekben száguldva rohanják meg az ellenséget, hogy nyilaikkal, kopjáikkal megbontsák a tömören álló nehéz lovassági sorokat. A támadást arcban és oldalból egyaránt folytatják s ha eredményt azonnal elérni nem tudnak, színlelt, menekülésszerű visszavonulásba kezdenek; ennek az a célja, hogy az ellenfél sorainak zártrendje üldözés közben megbomoljék, mert csak ilyen állapotban van kilátás arra, hogy a saját, ércfalként csoportosult nehezebb lovasság (a páncélosok) támadása kevés áldozattal sikerre vezessen. Ha az ellenfél sorainak megbontását elérniök sikerült, s a nehéz fegyverzetűek párviadala megkezdődhetett, *xyors* iramban elhagyták, kiürítették a küzdelem színterét, ezután vagy átkaroláshoz, oldaltámadáshoz csoportosultak, vagy hátsót b állásban várták be a nehezebb lovasság közelharcának eredményét.

Mihelyt nyilvánvalóvá lett, hogy az ellenfél menekülésre fogja a dolgot, megkezdődik újabb szerepük: a megsemmisítésig folyó üldözés. Az íj, szablya, kopja megkezdheti halálos aratását. A hátrafordult ellenfél lovait célbaveszik íjaikkal, s ha a 15 összerogyott, a földön tehetetlenül vergődő páncélos vitézt könnyű volt már harcképtelenné tenni; a kézitásban is meg van az az előnyük, hogy a menekülő ellenfelet oldalból vagy hátulról támadhatják meg, aki ilyformán komoly

ellenállást kifejtteni nem tud. De ezzel még nem nyert befejezést a nagy munka. Egyes egységek a leggyorsabb vágásban, párhuzamos üldözéshez fognak s a visszavonuló ellenség elé kerülve szétrombolják a hidakat, eltorlaszolják, elállják íz utakat s megadásra kényszerítik ellenfeleiket.

Amíg a könnyű lovasság inkább a harc bevezetésében és az üldözés folyamán jutott szerephez, a harc eldöntése kézre vívott mérkőzésben a nehéz lovasság feladata lett. A bizánciak elleni harcaikkal kapcsolatban tudjuk, hogy nehéz lovasságunk a XII. században *tömör alakzatban* (bizánci kútfő „toronyinak mondja), egy tömegben nyomult előre. Az alakzat kiválóan alkalmasnak látszott áttörés végrehajtására. A lovasok közt térköz nem volt, páncélszövetük szinte egymást érte s valószínű ércfalat képeztek, mellyel az ellenfelet legázolni, lehengetni igyekeztek. A bizánci kútfő arról is tudósít, hogy a sereg élén a fővezér, Dénes ispán lovagolt, kit a páncélos és lándzsás vitézek nagy tömege kísért egymáshoz kötözött s homlokon-szügyön vértezett lovakkal. Félelmetes had volt ez — mondja — lándzsaerdejével, a napban tündöklő fegyverzetével; középen ökrök által vont szekéren hosszú árbocon a sereg főzászlóját lengette a szél...

A nehezebb lovasság harca során, mihelyt egymáshoz ért a két fél, kezdetét vette a fegyveres tusa. Kézbe kerültek a hosszú, erős lándzsák, melyek az ellenfél keresztülzúrására vagy a nyeregből való kivetésére szolgáltak; ezután kirepültek hüvelyükből a nehéz, széles lovagi kardok, hogy halálos csapást mérjenek az ellenfélre. Minél nagyobb volt a lököerő s minél tömörebb, meg nem bontott a rohamra indult csapat, annál nagyobb volt a valószínűsége az ellenfél legázolásának vagy futásra kényszerítésének.

Miután a győzelem kivívásában nagy szerepet játszott a személyi rátermettség, vívási képesség, a nyers erő és elszánt bátorság, gyakran hallunk olyan esetekről, hogy a vezérek, nevesebb vitézek egymást keresik a harcok folyamán megvívandó életre-halálra. Ilyen párbajszerű harc folyt az 1074-i kemeji csatában, Péter vitéz és Bátor Opos között; párviadalban ölte meg Szent László a kunok Ákos nevű vezérét; izgalmas viaskodás folyt a Tára folyómenti csatában. 1150-ben is, Bágyon ispán magyar vezér és Komnenos Mánuel bizánci császár között. Bágyon. miután a császár rokonának Kantakuzenosz Jánosnak előzőleg már 2 ujját levágta, Mánuelre rontott. Rettentő csapást mért a császár arcára; Mánuel csak arc-

vértje mentette meg a biztos haláltól; állát így is keresztülvágta az ütés ereje. Mánuel azonban nem vesztette el lélekjelenlétét, kiütötte Bágyon kezéből a kardot s foglyává tette a magyar vezért.

A győzelem csak azok ellenében volt kétséges, akik az esélyeket kiegyenlítendő a nehéz és könnyű lovasság együttes alkalmazásában utánoztak minket, vagy tisztán könnyű lovas tömegeket állítottak öseinkkel szemben. Ezért veszítünk csatát orosz földön, ahol a kún lovasság jut szerephez, Mánuel ellenében, akit kún és török lovasság támogatott a harcban és a tatár betörés idején.

A XIII. század első felében a nyugati lovasság hatása alatt a magyar könnyű lovasság kezdi elveszíteni eddigi súlyát, jelentőségét. A változás akkor következik be, amikor olyan ellenfél tűnik fel a láthatáron, kivel szemben épen könnyebb lovasság tudna csak boldogulni. A mohi pusztai katasztrófa ilyformán elkerülhetetlen volt. Amily borzasztó csapást jelentett nemzeti szempontból a tatárdúlás, országpusztulás, olyan nagy volt katonai jelentősége azáltal, hogy meggyőzte a magyar hadvezetőséget a könnyű lovasság mellőzhetetlenségéről. sőt minden elképzelhető módon való fejlesztésének szükségességéről. Ekkor kerül sor a kunok visszahívására és letelepítésére.. IV. Béla, V. István, IV. (Kún) László és III. Endre nyugati (osztrák, cseh) háborúi és a nyomukban járó győzelmek már ennek a szervezési és vezetési reformnak voltak következményei.

A támadó szellem mindenkor magyar sajátosság volt. Ez még a XI. század harcaiban is kifejezésre jutott, amikor a németek ideglenes fölénye következtében védelmi háborúkat kellett folytatnunk. A tudatosan, tervszerűen intézett hadászati visszavonulás, egész országrészek kiürítése, szándékos elpusztítása csak azért volt, hogy az első kínálkozó alkalmat felhasználva magukhoz ragadják öseink a kezdeményezést s támadásba menve át ellenfelüket megverjék, megsemmisítsék. (I. Endre, Béla herceg hadműveletei.)

Amily mértékben egyre nagyobb jelentőséget nyer a nehezebb lovasság, abban az arányban helyeződik a támadás súlypontja mindig jobban az arctámadó csoportra. Miután a nehezebb lovasság harcát a szemben való nekirohanás, az ellenfél legázolására való törekvés jellemzi, ez a fegyvernem keresi a közelfegyverekkel való harcot s lovagi mérkőzésre igyekszik ellenfelét kényszeríteni. Harcában mindjobban háttérbe szo-

rul az íj használata, s ahogy páncélzata nehezebbé válik, már csak a lándzsa és a kard marad számára a főfegyver.

Ezzel szemben a könnyebb lovasság továbbra is kerüli a számára kilátástalan arctámadást s átkarolással, bekerítés-sel, csellel, meglepetéssel próbálja az ellenfél sorait megbontani s az üldözés folyamán megsemmisíteni.

Ha a nehezebb lovasság első vonala nem tudta az arctámadást oly sikerré fokozni, hogy nyomában az ellenfél meghátrálása következék be, akkor a második, esetleg a harmadik harcvonal lépett küzdelembe. A döntő pillanatra maradt a tartalék sereg. Amikor ezt a mélységben való harcászati tagozást elmulasztották, vagy annak keresztülvitelére nem volt már idejük, a vereség ritkán maradt el. (Zimonyi csata 1167. jun. 18.)

A támadási nemek közül leggyakoribb volt a *találkozó harcban* való támadás. Mivel az egyre nehezebbé váló páncélos lovasság más irányban alig volt alkalmazható, döntést, elhátározó győzelmet csak ez a támadásnem hozhatott.

Szekértáborban pihenő ellenséggel szemben most is szeretik a rajtaütésszerű, meglepő támadásokat. Nagyobb mozgékonyágánál és gyorsaságánál fogva főként könnyű lovasságot alkalmaznak e célra, mely nem egyszer éjjeli menetekkel igyekezett a mitsemsejtő ellenfelet meglepni s nyílzáporral megsemmisíteni.

Igen gyakori lesz ezzel szemben a korábbi idők harcászataival — az *állandó erődítések*, várak ostroma. A nyugati és déli határszélen emelt várak sokszor cseréltek gazdát, külföldi vállalkozásaik során is a jól megerősített várak egész sora meredt eléjük, melyek elfoglalása nélkül továbbhaladniuk nagyon kockázatos lett volna. Ilyen körülmények között a várvívó gyalogság mindig jelentékenyebb tényezővé lesz; segítőtársaik a számszerűjászok és a hadigépkezelők, hogy megtizedelni segítsék a védőket vagy ostromlókat, illetve rohaméretté tenni a várfalakat.

A várostrom hetekig, néha napokig eltartott, s nem egyszer a vezér maga járt elől jópéldával, hogy a várfalhoz támasztott létrákon elsőnek kússzon a vár falára.

Így tett pl. 1231-ben a halicsi hadjárat alkalmával Türja Denes ispán, akit épp akkor tett harcképtelenné két kódarab, amikor elsőnek hágott Jaroszlav bástyáira.

A rendszeres magyar határ- és várvédelem megszervezése Szent István királyunk érdeme. Ő részben új várakat emelt, részben a már itt talált várakat helyezte jókarba. Uralkodása idejéből 45 magyar vár neve ismeretes. Ezek a következők: Esztergom, Pilis (Visegrád), Fehérvár, Tolnavár, Banyavár, Valkovár, Pozsega, Somogy vár, Kolon (Zala), Vasvárt, Sopron, Mosón, Győr, Karakó, Veszprém, Komárom, Poxsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Pest, Bodrog, Bács, Kéve, Horom (Krassó), Temesvár, Torontál, Arad, Zaránd, Csanád, Csongrád, Szolnok, Hevesújvár, Gömör. Borsód, Szabolcs, Zemplén, Ungvár, Bihar, Szatmár. Doboka, Kolozsvár, Torda és Gyulafehérvár. Számuk idővel állandóan emelkedett. Nagy lendületet vett a várépítés a XIII. század második felében, miután a tatárjárás megmutatta, hogy az országba törő ellenséggel szemben a vár nyújt legjobb alkalmat a védekezésre, vagyontárgyak megmentésére stb.

A várvívásnál először mindig meglepetésszerű támadást alkalmaztak. Ez juttathatta volna őket a legkevesebb áldozattal a vár birtokába. E célból erőltetett éjjeli menet után a vár közelébe férkőztek, megrohanták, betörték a kapuit, a felvonóhidakat lefeszítették, a lábtók segítségével megmásztak a falakat. Ha a megrohanás nem sikerült, kezdetét vette a rendszeres várostrom. Az árkokat betömték földdel, kövel, fával, szalmával, rőzsével stb. s hogy munkájuk közben védve legyenek, kerekeken tolható faházikókkal u. n. „macskák”-kal védekeztek.

Ezután került sor a falak rombolására vagy megmászására. Az előbbi célból hadigépeket alkalmaznak, a falakhoz pedig létrákat támasztanak; ha folyóvíz vagy vízzel telt árok óvta a falakat, tutajokra, csónakokra helyezett tornyokon közelítették meg azokat. Körülzárás esetén ostromsáncvonalakat készítettek.

A vár védői a meglepetésszerű támadás elkerülésére a várfalakon kívül könnyű palánk vagy sövénykerítést húztak; azután a kerítés és a várfal közé őrzökutyákat helyeztek, melyeknek örvéhez kötél, zsineg volt erősítve; a zsineg a vártoronyban levő haranghoz vezetett. Ha ellenség közeledett a kerítéshez, a kutyák támadó mozdulatára megszólalt a harang s jelezte a veszélyt. Egyébként a vártoronyban is voltak felállítva örök, kik állandóan figyelték a közlekedési vonalakat,

s ha valami gyanúst észleltek, azonnal jelezték kürtszóval vagy harang meghúzásával. Az ostromot a falakra helyezett támadó és védő fegyverekkel igyekeztek ellenfelüknek megnehezíteni. Számszerűjek, hadigépek lövetik a nyilakat, köveket, pajzsok fogják fel az ellenfél lövedékeit; szikladarabokat, gerendákat zúdítanak a létrán közeledő ellenségre, s ha mégis eléri a várfal tetejét, karddal levágják, dárdával leszúrják őt. Majdnem minden várban volt donjon (örtorony) melybe akkor szállt a várórség, ha már a falakat is elfoglalta az ellenség. Innen vezetett *egy* vagy több alagút a váron kívüli területre; szükség esetén ezeken át menekült el a várórség.

Pontosabb hadműveletek

III. Henrik 1051.-i hadjárata

Előzmények.

Az 1050-i esztendő tavaszán Gebhard, regensburgi püspök betört az ország nyugati határán, amire őseink a Neumarknak nevezett osztrák határőrgrófság területére rontottak β azt székhelyével Hamburggal együtt feldúlták. A nürnbergi .gyűlés határozatából kifolyólag megtorló háborút indítanak a németek. Hogy kellő hadászati alapot teremtsenek maguknak, Hainburg várát igyekeznek újra felépíteni. Ez csak huzamos cs változó eredményű harcok árán sikerült; leginkább említésre méltó őseink szept. 21-i éjjeli támadása a németek Hainburg körüli erődített tábora ellen, melyet annyira elárasztottak nyilakkal, hogy egy-egy sátort 200 nyílvesző is ért.

Előkészületek.

Hamburg várára támaszkodva III. Henrik az egész németiség erejét mozgósította 1051 július havában ellenünk. A Regensburgnál összegyülekezett haderőben szászok, frankok, svábok, bajorok, burgundok, lombardok, lengyelek és csehek foglaltak helyet. I. Endre magyar király el akarta kerülni a háborút s még a pápa közbenjárását is igénybe vette, de sikertelenül. A leszámolásnak be kellett következnie.

Haditervek.

III. Henrik először a Duna mentén akarta seregét a

magyar főváros, Székesfehérvár elfoglalására vezetni. Mivel azonban a Mosón—Sopron közti gyeplínia nagyon megerősítettnek találta, a kevésbé védett Rába—Zala forrásvidékéről igyekezett meglepetésszerű támadással az országba törni s a Balaton mentén a fővárosig eljutni. I. Endre csak védekezésre gondolhatott. Ezért kezdetben az volt a terve, hogy a Duna melléki országhatáron fogja fel a német támadást. De amikor III. Henrik merész megkerülő támadási tervéről értesült, a Dunántúl kiürítésével, a német sereg élelmezésének megnehezítésével, a guerilla harcokban való kifárasztásával próbálta a német tervet megghiúsítani.

Események.

A német haderő aug. közepén indult meg Passauból s 3 seregre tagozódott. A zöm III. Henrikkel az élen a Duna-jobbpartján, a csehek Bratiszlav vezetése alatt a Duna balpartján közeledtek. A Dunán szállított 3. seregnek Gebhard. püspök volt a parancsnoka. Itt foglaltak helyet az élelmiszerszállító hajóegységek is. Miután a Lajta, Fertő, Rábca viaéK« annyira meg volt erősítve, hogy a mosonyi—soproni kapukon való betörés kétes kimenetelű vállalkozásnak látszott, III. Henrik az élelmiszereket hajóiról lovakra rakva a Rába—Zala forrásvidékének került. I. Endre király és öccse Béla herceg a nagy hadvezér a német túlerő láttára kerülni igyekeztek a nyílt csatában való mérkőzést. Amíg tehát a nyugati kapuk fokozottabb megerősítésével biztosították magukat a Duna irányából, addig a Zalaegerszeg—Tapolca—Veszprém irányából előnyomuló ellenfelük előtt kiürítették a Dunántúlt, a lakosságot elköltöztették, az élelmiszert, lőtápot pedig elhordatták vagy elpusztították. Egyidejűleg könnyű lovasságukat az ellenfél oldalába, hátába irányították s gyakori éjszakai támadásokkal nyugtalanították. Éhínséggel küzdve, kimerülten érkezett meg a német főszereg Fehérvár alá. Itt is zárt kapuk fogadták s emellett a komoly magyar haderő, melyet megvernie, megsemmisítenie kellett volna, nem volt sehol. Henrik a hadjárat céltalanságát belátva, a hazatérés mellett határozott. Útja a Vértes és Bakony között, az u. n. móri horpadásnál vezetett Győr felé. Azonban alig hogy *Bodajk* alá ért, éjjeli pihenőt tartó táborát megrohanták őseink. A magyar nyílvesszők hatása ellen akként védekeztek a német lovagok, hogy sátraik

helyén gödröket ástak s azok nyílásait pajzsokkal földtek be. A táborba berontó őseink azonban hurkokkal kirángatok őket sátraikból. Ettől a pillanattól kezdve a lassú felmorzsolódás és a biztos pusztulás várt a német lovagseregre. Az egyre nagyobb számban jelentkező magyarok lépten-nyomon elállják útjukat, elpusztítják a hidakat, nyilazzak, vágják okét. A menekülő németek elszórt vértjeitől nyerte volna állítólag a *Vertes* hegység nevét is. Egyetlen vágya csak az volt a császár-

III. HENRIK 1051.-i BETÖRÉSE

megerősített magyar kapuk között német területre érnie. A nak, hogy minél előbb elérje Győrt, ahol majd egyesülhet a közben hajóhadon odaérkezett Gebhard-féle sereggel. Ebben a reményben is csalódnni kellett. Őseink ugyanis elfogták a püspök ama levelét, melyben utasítást kört császártól további magatartása szempontjából. A császár helyett azt a választ adták, hogy forduljon vissza hajóhadával s Regensburgban várja be őket. Ez meg is történt, sőt a cseh sereg is hasonlóképp cselekedett. III. Henrik ekkor jutott a legváltóságosabb helyzetbe. Teljesen magára hagyatva kellett a nyugati jól

Rába mentén *Abda* környékén folyt le az utolsó véres küzdelem. A császárnak igen nagy áldozatot kellett hoznia az áttörés sikeréért. Csak serege romjait tudta a felgyújtott Rábca hídon átmenteni.

Összefoglalás.

E hadjáratot mindkét fél részéről a nagyvonalúság, a hadvezetés mesteri alkalmazása jellemzi. Csak így érthető meg, hogy bár mindkét fél nagyszerű teljesítményeket mutatott és jelentős sikereket ért el, mégsem tudott egyik a másikával szemben elhatározó győzelmet elkönyvelni. Amikor III. Henrik a nyugati kapuk elmellőzésével jut el a magyar főváros falai alá, vagyis a nagy véráldozatot követelő *áttörés helyett* meglepetésszerűen végrehajtott *megkerülő* mozdulattal állítja a magyar haderőt a legváltóságosabb pillanatok elé — bölcs, megmentő, ügyes stratégaként mutatkozik be. Azt sem lehet tőle elvitatni, hogy a visszavonulása folyamán teljes bekerítésnek, elfogatásnak kitett seregével át tudta a magyar gyűrűt törni s ezzel az elszánt, a helyzetet helyesen megítélő elhatározásában nyugodt hadvezér benyomását kelti. Magyar részről az ellenfél előnyomulási területének gyors kiürítése, az ellenség leküzdhetetlen utánpótlási és élelmezési nehézségek elé állítása, a guerilla-harcokban való felőrlése olyan mesteri fogás, mely még ma is bámulatba ejt s melynek annak idején (1812) még egy Napóleon is áldozatul esett Oroszország hómezőin. Ahogy pedig a német hajóhadat és a cseh oszlopot visszavonulásra, az ország elhagyására bírták s ezzel a főerőt megfosztották minden biztosítástól és támogatástól, a cselnek és megtévesztésnek valóságos iskolapéldáját nyújtották.

A magyar-görög háborúk. Zimonyi csata 1167. június 18.

Előzmények.

Szent László királynak leányági unokája: Komnenosz Mánuel görög (bizánci) császár a Justinianus-féle Kelet-római birodalom feltámasztása érdekében nem kisebb tervet forgatott agyában, minthogy a II. Géza és III. István korabeli magyar belpolitikai zavarokat felhasználva hazánkat a Száva—Duna vonalától délre levő tartományoktól megfossza és országunkat is görög befolyás alá helyezze. Ezt a célt szolgálták

háborúi, melyek az 1150—1167 közti időpontban a görög támadást zúdította hazánkra. E harcokban magyar részről *Bogyon* ispán, a Tára melletti csata (1160) hőse és Manuel megsebesítője, *Bélus bán*, a magyar fenhatóságot elismert Szerbia kormányzója, *Gergely* ispán, Zimony vár védője (1165) és *Dénes* ispán a batajnica-i hős (1166) s a zimonyi csatában részt vett magyar erők fővezére — tűntek ki legfőként. Manuel legnagyobb sikerét 1165-ben érte el, amikor a Szerémség kulcsa: Zimony vára jutott a kezére s ezzel olyan súlyos békefeltételeket tudott a magyar királyra erőszakolni, amelyek alapján Zimony, a Szerémség és Dalmácia a görög birodalomba kebeleztek.

III. István király nem tudott az érzékeny területi veszteségbe beletörődni. Már a következő évben (1166) Dénes ispánt a Szerémség visszafoglalására küldi. A *Batajnica* falu közelében vívott véres ütközet Gábrász Mihály és Vránász Mihály görög vezérek seregének megsemmisítő vereségével végződött és a Szerémség újra magyar kézbe jutott. A helyzetten nem tudott az Erdély ellen intézett görög támadás sem változtatni; bár *Vatátzesz Leó* görög vezér a törösvári, *Dur Msz* János pedig a borgói szoroson keresztül Erdély területére jutottak s azt rettentően feldúlták, Mánuel mégis fegyverszünetet volt kénytelen kérni, sőt türnie kellett, hogy *Om-bód* nádorispán *spalatói* győzelmével Dalmácia is — Spalató, Trau, Sebenico városok kivételével — magyar kézre kerüljön vissza.

Manuelt e sorozatos kudarcok nem kedvetlenítették el. A magyarok fegyverszünet-meghosszabbítási javaslatát visszautasította s készült a leszámolásra.

Előkészületek.

Miután Mánuel időközben lóról bukott, sebesülése megakadályozta abban, hogy személyesen állhasson serege élére, így *Kontosztefános* *Andronikoszt* bízta meg a fővezérlettel. Gyülekezőhelyül Szófiát jelölte ki s a fővezért még *haditérképpel* is ellátta. A sereg létszámát nem ismerjük.

Magyar részről csak 36 ispánság 15.000 főnyi hadereje vonult fel a Szerémségben *Dénes* ispán vezérletével. Jórésztük nehéz páncélos lovas, kiknek még lovaik is homlokon és szügyön vértelve voltak. Kinnámosz görög író szerint ezeket az

adatokat magyar hadifogoly szolgáltatatta. A királyi sereg és az osztrák segélyhad még csak útban, volt a Szerémség felé, amikor a döntés már megtörtént.

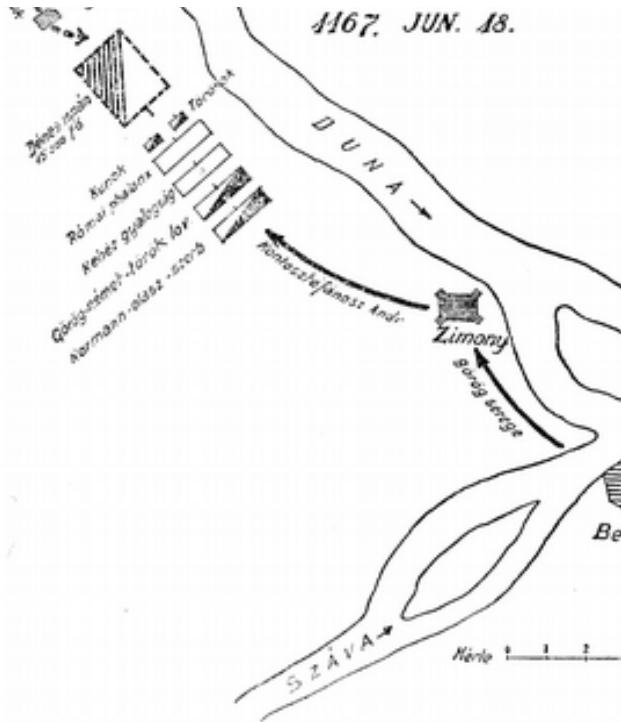
Haditervek.

A görög fővezért maga Mánuel látta el személyesen utasításokkal. Minthogy a hadművelet fő célja a Szerémség visszafoglalása volt, a Száván átkelt csapatoknak először a terület kulcsát Zimonyt kellett megszerezni s azután a Dráva vonaláig előnyomulva, a Szerémséget tartósan megszállani.

A magyar fővezér az előző évi harcokban rommá vált Zimony megtartására súlyt nem helyezett; terve inkább az volt, hogy nagyszerűen felszerelt páncélos lovasságával nyílt csatában fogja ellenfelét megsemmisíteni. Ezért nem is gördít akadályt a görög sereg Száván való átkelése elé s ezért nem szállja meg Zimony várát sem. Győzelmét annyira biztosnak vette, hogy a görögök közeledésének hírére nem a harc-hoz készülj hanem lakomát rendeztet, melyen vezéreivel a „görögök egészségére” iszik.

Események.

Junius 18-án vette fel a küzdelmet a két ellenfél s Zimony közelében, egyes kútfők szerint Zimonytól ENy-ra, a Duna melletti Batajnica falu tájékán mérték össze erejüket. A görög sereg 3 részre tagozódott. A középen a fővezér *Kontosztefánosz Andronikosz* parancsnokolt, a jobbszárnyat *Lapárdász Andronikosz*, a balszárnyat *Vránász Demeter* vezette. A sereg előtt kun és ázsiai török könnyű lovasok helyezkedtek el. Az első harcvonalat a római phalanx, a másodikat nehéz gyalogság alkotta szárnyain vértés és íjas lovassággal; a harmadik harcvonal német és török csapatok által támogatott görög főurakból, a negyedik pedig, mint tartalék, zsoldba fogadott normannokból, olasz és szerb nehéz lovasokból állott. A magyar haderő zömét nehéz páncélos lovasok alkották s a görög író szerint tagozódás nélküli tömeget képeztek toronyszerű alakzatban. Középen ökrök által vont szekéren hosszú árbocon. a sereg főzászlójával. A sereg élén *Dénes* ispán lovagolt. A dél felé kezdődött csatát a görög sereg kun és török könnyű lovas íjásza vezették be; nyilazásuk azonban hatástalan maradt, a magyar nehéz lovasság sorait megbontaniuk nem sikerült; ezért helyet adtak a görög főseregnek s a Száváig vissza-

vonultak. A magyar támadás főként a görög balszárnyal szemben érvényesült, amely megfutott, vezére pedig sebesülten focságba jutott. A középben mindkét részről változatlan maradt a helyzet, a görög jobbszárny ellenben a magyar erőket visszanyomta. Dénes ispán ekkor úgy határozott, hogy a győzelmesen előrenyomuló görög jobbszárny és görög középhad közé ékeli magát s a két sereget egymástól elválasztva külön-külön veri meg. Visszarendeli tehát a görög balszárnyat üldöző csapatok nagyobb részét s ezekkel megerősödvé rohan előre, hogy azután jobbrakanyarodva oldalba támadja a görög középet. A helyzet ekkor volt görög részről a legváltóságosabb.

Lapardász azonban azonnal abbanhagyta az üldözést, visszafordult s most ő támadt a magyar közép oldalába és hátába; Ugyanekkor a görög fővezér szemben harcba vetette tartalékát is. A két irányból jövő támadást Dénes ispán kivédeni nem tudta s a csatateret menekülésszerűen elhagyni kényszerült. Több ezer magyar halott maradt a harc színhelyén, 5 ispán és 800 vitéz pedig hadifogolyként az ellenfél kezén. Odaveszett az árbocos zászló s közel 2000 páncél, nagyszámú sisak, pajzs és kard jutott a görögök birtokába. A csata késő estig tartott s nem követte görög részről üldözés. A fél napon át tartó kézitusa annyira kimerítette a győztest is, hogy az elhagyott magyar tábornok is csak másnap kereste fel, arról pedig szó sem lehetett, hogy a magyar sereget az ország belsejébe kövesse. Ilyformán a csata után következő nap visszavonult a görög haderő s a Szerémség területét Zimony vára kivételével kiürítette.

Összefoglalás.

A magyar vereség főoka a nyugati nehéz lovassági harcmód kizárólagos alkalmazásában keresendő. Ezért nem jut szerephez a könnyű lovasság (alkalmazásáról nem hallunk); ezért jöhet át a Száván zavartalanul az ellenfél s jut kardcsapás nélkül kezébe Zimony vára (nehézlovassági rohamra alkalmas nyílt terület biztosítása). Nagy hiba még, hogy Dénes ispán tartalék képzését elmulasztja. Ezzel szemben a görög seregben a mindkét fegyverzetű lovasság, sőt a gyalogsági fegyvernem is képviselve van; a tartaléknak pedig döntő szerepe jut. Hiányzik azonban a megsemmisítő üldözésre való törekvés. A görög a szerencsésebb, mert érintetlen tartalék erejével kettős átkarolásra lett képes.

A tatár betörés. Muhi csata 1241. április 11.

A háború okai és előzményei.

A XIII. század elején Dsingisz kán, mongol főnök óriási birodalmat alapított Keleten, mely Kínától a Volgáig terjedt. Dsingisz utóda: Ogotáj atyja hódító politikáját folytatva 1235-ben Batu nevű testvérét Nyugat meghódítására küldte. Néhány éven belül Oroszország északi tartományai és városai (Moszkva, Susdal, Novgorod) tatár kézre kerültek, 1239 elején pedig a Volga-torkolat közelében táborozó kunok is megsemmisítettek.

misítő vereséget szenvedtek; Kötöny (Kuthen) nevű fejedelmük IV. Bélától ekkor nyert bebocsájtást Magyarország földjére. 1240-ben elesett az orosz főváros Kiev is; kirablása után a tatár sereg átkelt a Dnyeperen, előzönlötte Volhyniát s a halicsi fejedelemség birtokain át a magyar és lengyel iatárig nyomult előre. 1241. februárjában tatár követek jelennek már meg IV. Béla udvarában s a kunok kiadását és a király önkéntes hódolatát követelik. E követeket az udvarban levő urak lemészárolták, azután egyidejűleg rávették Bélát, hogy a kun főembereket vétesse őrizet alá. A magyar nemeség ugyanis azzal a gyanúval élt, hogy a kunok a tatárok kémei, akik csak azért jöttek az országba, hogy az ország állapotát kikémleljék s a tatárbetörés pillanatában a királyt megtámadják.

Előkészületek.

A tatár készülődés hírére IV. Béla szövetségesek után nézett. Amíg a rokon lengyel hercegek (Krakó, Oppeln, Kati-bor hercegei) támogatásától megfosztották őt a Lengyelország ellen is felvonult tatárhadak, addig Harcias Frigyes osztrák herceg megjelent Pest körüli táborában, de oly csekély létszámú kísérettel érkezett, mintha csak vadászatra lett volna hivatalos. A komoly harcokban nem is vett részt, mert sereg-nyújtás címén hamarosan visszatért Bécsbe.

IV. Béla és környezete a tatárok katonai erejét eléggé lebecsülték. Először csak részleges mozgósítást rendelt el a király s az Orosz kapu (Vereckei hágó) védelmére Dénes nádort küldötte csekély haderóval. Csak amikor híre érkezett az Orosz kapu elfoglalásának és Dénes nádor serege pusztulásának (március 12.) mozgósították a főúri, főpapi zászlóaljkat és a nemesi felkelés. Gyülekező helyül Pest környéke jelöltette meg. Az egész haderő létszáma kb. 65.000 főre tehető. Vezér maga a király, neki segédkezik öccse: Kálmán, aki a halicsi király címet viselte, Ugrin kalocsai érsek és Jakab a templomos lovagok mestere. A haderő zöme nehéz fegyverzetű lovasokból állott s 3 seregre tagozódott.

A tatárok is S nagy hadsereget alakítottak. A középső seregnek, a főerőnek maga Batu kán volt a főparancsnoka; ez a kb. 60.000 főnyi sereg további 3 kisebb hadtestre tagozódott Sejbán, Borundáj és Szubotáj vezetése alatt. Az északi

haderő élén Batu bátyja *Orda* állott, a déli haderőt pedig *Beazsák* vezette. Ezeknek a seregeknek létszáma kb. 40—50.000 fő lehetett s egyenként 3 kisebb hadtestre tagozódtak. Az északi seregben Ordán kívül Kaj dán és Pejdár, a déli seregben pedig Bedzsák, Bogutáj és Kádán vezették az egyes hadtesteket. A haderő zömét könnyű fegyverzetű lovasok alkották.

Haditervek.

IV. Béla a tatár veszedelem nagyságát felmérni nem tudván, azt hitte, hogy az Orosz kapu elállásával meg tudja akadályozni a betörést. Ezért küldte Verecke alá Dénes nádort. Eredeti terve az, hogy már a határon feltartóztatja a tatárokat, Dénes nádor vereckei veresége és az üldöző tatárok előnyomulása Vác környékéig azonban ezt a tervet felborították. A megváltozott harchelyzet az egész magyar haderő fegyverbehívását és most már nem a tatárok feltartóztatását, hanem nyílt csatában döntő győzelem elérését s az ellenség kiűzését tették szükségessé. Béla király a harci párt sürgetésére nem várta be az egész haderő összegyűlését s amikor a Vác körüi portyázó egyik tatár felderítő osztagot megfutamítani sikerült, a Sajó felé indult; oda tartott a visszavonuló tatár sereg is.

Batu kán haditerve abban állott, hogy amíg a középső sereg, a főerő a vereckei hágón át Magyarországra utat tör és az Alföldet megszállja, addig az északi sereg az oroszokat befogadó lengyel hercegeket megbünteti, Lengyelországot elpusztítja, a németeket és cseheket megfélemlíti s ilymódon Bélát lengyel rokonai és a szomszéd németek támogatásától megfosztja, majd az Északi Felvidékre ront. A déli sereg pedig Kunország, a későbbi Moldva és Havaselve. majd Szörény és Erdély meghódítását végzi. Közös találkozóhelyül Pest vidéke jelöltetett ki.

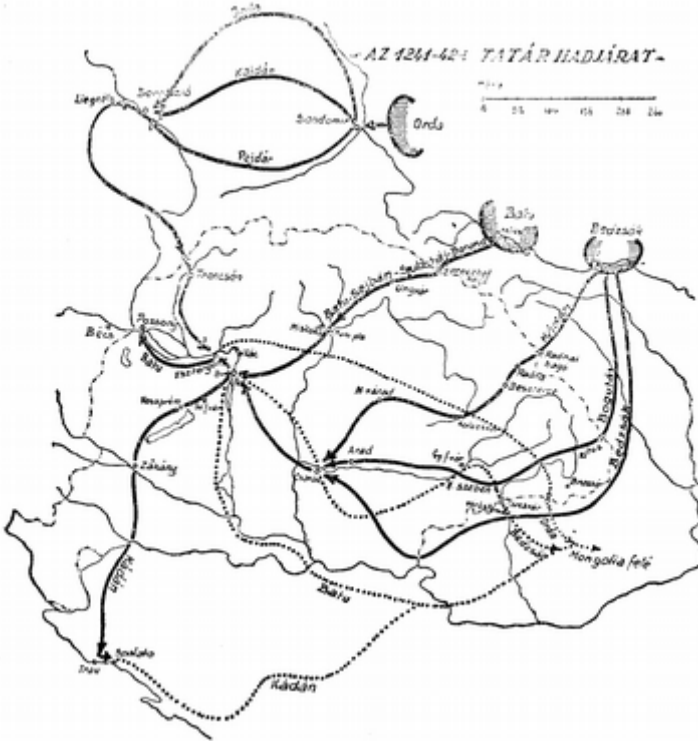
Események.

a) Tatárbetörés.

Orda hadereje már február 13-án elfoglalta Sandomirt β a San átlépése után 3 részre tagozódva nyomult nyugatnak. Maga Orda a Visztula mentén a litvánok és poroszok földjére jutott, majd délnek fordulva Borosziónak tartott. Kajdán Masovián át, Pejdár pedig a krakói, sandomiri hercegek birtokai és Felső-Szilézián át nyomult Boroszló alá. Innen indult

az egyesült tatár sereg Liegnitzhez, ahol megverte II. Henrik sziléziai herceg lengyel seregét, majd a Jablonkai és a Hrozínjkói szorosokon át a Felvidékre rontott s bár az erősebb várakat — Trencsént, Nyitrát, Pozsonyt, Komáromot — hiába ostromolta, hamarosan a Dunáig jutott.

A főszereg — miután orosz munkásai március elejére

lerombolták az Uzsoki és Vereckei határt védő gyeptüket, március 12-én szétverte Dénes nádor gyeptüvédő seregét; az ungvári pihenő után a Bodrog jobbpartján nyomult lassú ütemben előre a Sajó felé. Csak Sej bán hadteste követte nyomon a menekülő nádort, úgy, hogy március 15-én 10.000 lovasával már Jászberény vidékén járt. Március 17-én Vácot égette fel s egyes felderítő osztagai már Pest kapuja előtt állottak. Ekkor történt, hogy egy ilyen portyázó tatár osztagot. Harcias

Frigyes osztrák herceg megtámadott s néhány foglyot ejtve megszalasztott; amikor kiderült, hogy a foglyok között kun származású is van, a kunokat különben is gyűlölő s őket kéknek tartó tömeg megrohanta Kötöny kun király szállását és kíséretével együtt legyilkolta. A kunok királyuk megöletése hírére oda hagyták a magyar tábornok s pusztítva, rabolva, a Duna—Tisza közén, majd a Szerémségen át bolgár területre léptek. A jelentékeny létszámú könnyű lovas kunok eltávozása végzetessé vált a magyar seregére; mert ép ez a segélyhad hiányzott a muhi pusztai találkozáson, mely könnyű fegyverzete révén leginkább tudta volna a tatár könnyű lovasság megkerülő mozdulatait megakadályozni s az oldal és hátbatámadásokat kivédeni. A kunok támadása után IV. Béla elrendelte a Sajó felé való előnyomulást, amelynek hírére Sej bán is sietve visszavonult s Eger felgyújtása után a Hernád bal partján táborozó főserghez vonult be.

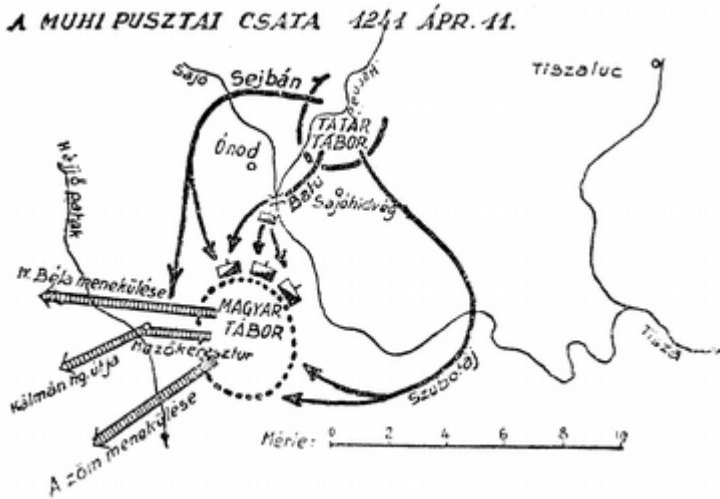
A déli sereg északi szárnyán Kádán a Radnai és Borgói hágóit felé tartott s március 31-én már át is lépte a magyar határt. Radna, Beszterce, Kolozsvár, Szamos völgye, Szilágy-ság, Nagyvárad, Pereszteg, Egres elpusztítása után a Tiszán átkelve Pest felé vonult. Bogutáj a középső hadtesttel Pósa erdélyi vajdának az Öjtozi szorosot védő seregét verte szét azután benyomult a Barcaságba s Küküllőn, Nagyszebenben, Kercen, Gyulafehérváron, Aradon, Csanádon át tartot Fest felé.

Bedzsák, a déli sereg és déli szárny parancsnoka, a Szerémen átkelve Kunország déli részét és a Szörényi bánágot pusztította, hogy azután a Cserna folyó mentén Orvosa feul nyomuljon az országba s Csanádnál Kádán és Bogutáj hadtesteit magához véve egyesült erővel induljon a közös taitu-kozó hely felé.

b) A muhi pusztai csata 1241. április 11.

A tatár sereg az Alsó-Hernád két partján szállott táborba. A Sajó és a Hernád között húzóódó erdő nagyszerűen leplezte mozdulatait. A magyarok a Sajó jobbpartján, az Ónod és Muhi környékén levő síkságon helyezkedtek el. Nehogy a tatárok a Sajón könnyűszerrel átkelhessenek, megszállták és megerősítették a Hernád torkolatnál átvezető hidakat. Április 11-én éjjel indult meg a tatár támadás. A magyarok:

orosz kém útján értesültek a támadás időpontjáról s így a hídfőt őrző Kálmán és Ugrin véresen visszaverték a támadókat. A győzelem hírére a táborban virrasztó seregzöm páncélzatát letéve nyugovóra tért. Hajnal tájban maga Batu kán újította meg a támadást s át is kelt a hídon. A táborban levők csak nagynehezen tudtak fegyverre kapni, azonban így is visszaszorították a tatárokat. Ez a bátor ellentámadás a csata sorát eldönteni nem tudta. Közben ugyanis egyik tatár oszlop

Szubotáj parancsnoksága alatt hidat vert a Sajó alsó folyásánál, e,gy másik pedig északon gázolt át a folyón. Ezzel délről és északról megkezdődött a magyar tábor átkarolása s nyíllal, kővel, tüzes kanócokkal való lövetése. Amikor reggel 8 óra tájban Batu is visszafordult, bezárult a gyűrű a magyarok körül, a bekerítés teljessé lett. Néhány csapat, köztük a király és kísérete is átvágta magát a gyűrűn, a sereg nagyrésze azonban halva maradt a csatatéren. Ugrin elesett, Kálmán király megsebesült s később sérüléseibe belehalt, Béla király pedig Gömör megyén át, a Rima és Ipoly völgyén keresztül Nyitrára menekült, hogy azután a Morva folyónál állapodjék meg rövidebb pihenőre.

c) A Dunántúl megszállása.

A muhi pusztai vereség után a tatárok a Duna vonaláig megszállták az egész országot; tovább egyelőre nem me-

részkedtek s inkább a megszállt terület biztosításához és megszerzéséhez láttak. IV. Béla felhasználta a tatár sereg óvatosságát s a Duna vonal védelmére tett kísérletet. Dénes, szia-von bán a drávántuli magyar, horvát, dalmát csapatok összegyűjtésére, a déli tartományok katonai kormányzatára és a király visszavonulási útjának biztosítására kapott megbízást. A hadiút védelmét Kalnik vár őrsege látta el. Geregye Pál országbíró feladata a Duna jobb partjának csapatokkal való megszállása lett. Esztergomba és Székesfehérvárba erős őrség helyeztetett el. Egyidejűleg segélykérő leveleket küldött a pápához és Velencéhez, gyakorlott hadakat és számszerű ászokat kérve tőlük.

IV. Béla minden erőlködése hiábavaló volt. Oly erős hideg köszöntött be a tél folyamán, hogy bár Geregye Pál emberei folyton törték a Duna partján a jeget, a Duna mégis befagyott s február elején a tatár sereg Pest fölött átkelt a folyón. Geregye csapatai vitéz védekezés után kénytelenek voltak a túlerő elől visszavonulni és Tolnán, Baranyán keresztül a Dráva felé vezető hadiúton visszavonulni.

A tatár előnyomulás két célt szolgált: a király kézrekerítését és a főváros: Esztergom elfoglalását. Az előbbi feladatra Kádán kapott megbízást, míg a főváros megszállását maga Batu erőszakolta. A tatárok egyik célt sem érték el teljesen. Esztergom várát megvívniok nem sikerült, csak a város került kezükbe. Némileg kárpótolta őket Győr, Mosón elfoglalása, Pannonhalma és Székesfehérvár ellenben dacolt az ellenséggel. Egy kisebb csapat az osztrák határt is átlépte s egész Bécsig hatolt. A király sem került fogságukba. Kádán hiába vágatott át Szlavónián, hogy a dalmát tengerpart felé menekülő király útját keresztesse. Amikor az Unna völgyébe ért, IV. Béla már Spalatóba, onnan Trau szigetére érkezett. Kádán a tengerparton át tervezte a sziget elfoglalását, azonban mielőtt ostromra került volna a sor, Batu rendelkezése Bulgária felé kellett indulnia. Ide tartott Esztergom alól Batu is és a Balkánra rendelte a Felvidéken és Erdélyben levő csapatait is; Ogotáj nagykán ugyanis meghalt s Batu győzelmes serege élén a maga számára óhajtotta ezt a főméltóságot biztosítani.

Összefoglalás.

A tatárbetörés több szempontból rendkívül tanulságos,,. Méltán vált ki korholó kritikát IV. Béla ama intézkedése, hogy a keleti kapuk védelmére gyenge erőket alkalmazott, holott az ellenséges lovasság feltartóztatását ezeknek a szorosoknak kellő erővel és megfelelő erődítések építésével való védelme feltétlenül biztosította volna. A magyar sereg mozgósítása nehézkesen s részletekben ment végbe, ami a kellő időben való erkifejtést lehetetlenné tette. A könnyű kun lovasságot, mely a szintén könnyű lovas tatárok ellenében rendkívül fontos szolgálatot végezhetett volna, rágalmak és a nemesek önzése az ország elhagyására kényszerítették. IV. Béla hallgatott a túlbuzgó harcipárt követelésére és megindult Muhi felé, mielőtt az egész magyar haderő Pest körül együtt lett volna. Csak a Vereckei és Ojtozi szoros védelmére rendelt ki sereget, pedig a tatárok 5 különböző helyen törtek az országba. A muhi pusztai tábor biztosítására csak a Sajó—Hernád Összefolyásánál levő hidat szállotta meg, s a két folyó felső szakaszán és a Hernád alsó folyása mentén a tatár sereg akadály nélkül átkelhetett. Bár a tatár éjjeli támadás időpontja kémjelentés alapján biztos volt, a magyar sereg az első támadás kivédése után a táborba tért vissza, letette fegyverzetét, aludni tért és meghagyta magát lepni, ami pánikra, a rend felborulására, majd eszeveszett futásra vezetett.

Ezzel szemben a tatárok haditervét bölcs elgondolás, a kivített pedig higgadt megfontolás, a terep és helyzet ügyes kihasználása, gyors és tökéletes összműködés jellemzik. Négy irányból (északnyugat, északkelet, kelet és délről) tehát külső vonalon egyidejűleg rontanak át a Kárpátok átjáróm. Ezzel elérik azt, hogy koncentrikus támadásukkal megosztják Béla seregét és hogy az útban levő csapatok egyrészét szétverik, mielőtt még a főerő harcába avatkozhattak volna.

A muhi pusztai csatában tűnt ki újra, hogy Kelet hadművészete mennyire fölényben van Nyugatéval szemben. A lomha páncélos lovasság tömör alakzatával, nehézkes mozgásával szemben a tatár sereg fürge mozdulatai, cselre, meglepetésre, átkarolásra, bekerítésre alapított hadvezetési elvei abszolút előnyt biztosítottak.

Az 1278-i csehek elleni hadjárat

Előzmények, okok.

A tatárbetörés következtében katonailag meggyengült Magyarországnak két veszedelmes ellenfele akadt Nyugaton. Az egyik Harcias Frigyes osztrák herceg, a másik is. Ottokár cseh király volt. Amíg Harcias Frigyes a lajtamelléki csatában (1246) magyar fegyverek életétől megfosztották s ilyformán a tatárjárás után megszállt 3 nyugati vármegye hazánkhoz visszakerült, II. Ottokár erősebb és szívósabb elleniélíiek bizonyult. A Frigyes halálával megürült osztrák hercegség területén is osztozkodni kellett vele (Styria Magyarországnak, Ausztria Csehországnak jutott); később pedig a maga számára szerezte meg Styriát, sőt ismételt hadjáratai folyamán betört hazánkba s a Győr—Rábca vonalig elfoglalta, megszállta Nyugatmagyarország területét.

Új szerzeményeire s jelentős katonai hatalmára támaszkodva tudomást sem vett arról a Németország területén bekövetkezett változásról, mely az interregnumnak véget vetve a pályázó Ottokár helyett Habsburgi Rudolf gróf személyében új királyt adott a németeknek. A frankfurti birodalmi gyűlés ama követelését pedig, hogy a birodalomtól elvett Ausztriát, Styriát, Karinthiát adja vissza, egyenesen megtagadta, sőt Cseh- és Morvaország hűbéreinek újbóli megerősítését is elmulasztotta. Erre a gyűlés kimondotta, hogy birtokaitól megfosztassák, birodalmi átok alá kerüljön s ellene háború indíttassák. Habsburgi Rudolf a magyar király szövetségét kereste s 1276. szeptember közepén közös erővel körülzárták Bécsset, Ottokárt meghódolásra bírták, aki Cseh- és Morvaország kivételével minden német területről lemondani kényszerült, sőt a Magyarországtól elfoglalt nyugati részek is a magyar király kezére kerültek vissza. Ottokár a területi veszteségekbe, harci babérai megtépázásába nem tudott belenyugodni s készült a leszámolásra, mellyel az 1276-i csorbát kiküszöbölni akarta.

Előkészületek.

Habsburgi Rudolf jól tudta, hogy ingadozó királyi trónját csak győzelmes háborúval szilárdíthatja meg. Azért amikor hírét vette, hogy Ottokár ellene készülődik, 1277-ben személyes találkozásra hívta meg Hamburgba IV. László magyar

királyt, kivel a katonai szövetséget újra megkötötte. Ottokár sem volt rest s ő is szövetségesek révén iparkodott magának a túlsúlyt biztosítani. Nagy politikai rátermettségére vall, hogy a lengyel hercegek sorában Béla király sógorát. Boleszlót, Rudolf vejét: Henrik bajor herceget, a brandenburgi, meissenai és itühüingiai csapatokon kívül pedig magyar főurat: Henrikfia Iván zalai ispánt is sikerült ügyének megnyerni.

IV. László a belviszályok elsimítása után az egész magyar haderőt mozgósította. A királyi seregen és a főméltóságok, főurak, főpapok katonaságán kívül a nemesség is fegyvert fogott. Legjelentősebb volt azonban a könnyű lovas kunok támogatása. Gyülekező helyül Győr jelöltetett ki, s mikor a király a győri táborból augusztus 6-án a Dunán átkelve Pozsony alá vonult, kb. 40.000 főből álló sereggel rendelkezett.

Habsburg Rudolf alig 2.000 páncélos vitézt tudott Bécs alatt összegyűjteni, a birodalom cserben hagyta s Bécs sem támogatta kellő erővel

Ezzel szemben Ottokár prágai táborában 30.000 főnyi ihadereg gyülekezett, melyben 8.000 páncélos képezte a sereg magvát.

Haditervek.

Ottokár az Ausztria területén levő német erősségek elfoglalását tűzte ki céljául, részben, hogy előnyomulása folyamán maga mögött ellenséges erők ne gyülekezhessenek, részben, hogy Ausztria területét ilymódon tartósan birtokába vehesse. Ezzel szemben Rudolf és IV. László nyílt csatára akarják Ottokárt kényszeríteni, mert csak döntő győzelem révén remélik, hogy ellenfelüket végkép megsemmisíthetik. Hogy az eredmény biztos legyen, Rudolf és László seregük egyesítése mellett döntöttek. A kiskorú magyar király helyett Rudolf kezébe került a fővezérlet, aki maga személyesen a hadrendben íoglalt helyet. IV. Lászlót kísérete a csatatér mögött elterülő egyik magaslatra vitte, ahonnan az egész harcteret áttekinthette. Német részről Kappel Ulrik, magyar részről Csák Máté ftádor és Guthkeled István országbíró jutottak nevezetesebb szerephez.

Események.

a) Harcesemények a döntő csata napjáig.

Ottokár június 27-én indult el Prágából s augusztus elején *Drossendorf* várát vette ostrom alá, mely 16 nap múlva

kezére is jutott. Augusztus közepén már a Bécs közelében levő *Laa* alatt találjuk; itt is 12 nap óta folyt az ostrom, mikor a magyar lovasság rajtaütésszerű támadásai és az egyesült magyar-német főszereg közelsége az ostrom abbahagyására kényszeríti.

Rudolf ugyanis Bécsből, IV. László pedig pozsonyi táborából megindulva a Morva folyó mentén *Marchegg*nél egyesültek. Innen indult felderítő útra Baksa Simon György mester parancsnoksága alatt 8.000 kun lovas és Schenk Berthold kislétszámú osztrák csapata *Laa* irányában s már augusztus 17-én felverte Ottokár táborát, zsákmányt, foglyokat hozva magával. Ezzel a támadással Ottokár az ostrom abbahagyására kényszerült s ugyanekkor elhatározta, hogy ő is a Morva folyóhoz vonul. Drösing és Jedenspeugen között szállt táborba. Vele szemben a Felső-Weidenbach patak, a Morva folyó és Stillfried között az egyesült magyar-német hadsereg foglalt helyet. A két tábor a Weidenbach patak, Dürnkrot helység és a tőle északra levő kruti föld választotta el egymástól.

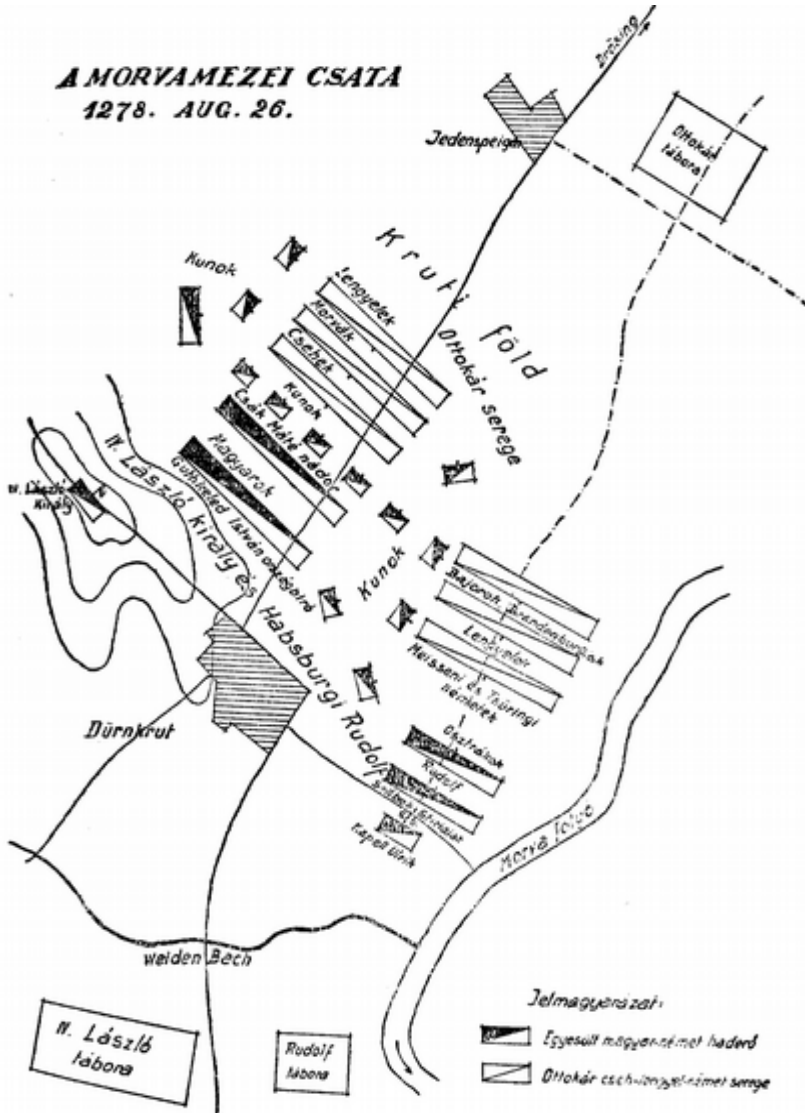
b) *A morvamezei (Stillfried—Dürnkroti) csata*
1278. Ugy. 26.

A támadó fél Rudolf volt, aki a terepfelderítést végző kunok jelentéséből értesült, hogy a Weidenbach patak jól gázolható s a nyár folyamán kiszáradt nádasok között a nehéz lovas is akadálytalanul nyomulhat előre. Augusztus 20-án pénteken a reggeli órákban indult támadásra a magyar sereg. Magyar—német részről a csata a következőképp alakult: A jobbszárny közepén volt Rudolf s az első harc vonalat az osztrákok, a másodikat a sváb, styriai és karantán lovagok, a harmadikat — mely egyúttal tartalék számba is ment — Kappel Ulrik lovasai (50 lovas) alkották. A balszárnyat a magyar sereg képezte olyformán, hogy az első harc vonalban Csák Máté nádor, a másodikban Guthkeled István országbíró parancsnokolt. A magyar sereg élén és oldalán kisebb osztagokat alakítva állították fel a kunok azzal a feladattal, hogy nyilharcra az ellenség sorait megbontani törekedjenek s ha alkalom kínálkozik, oldalba kapják vagy hátba támadják az ellenfelet.

Ottokár jobb szárnyán az első harc vonalban csehek, a másodikban morvák, a harmadikban lengyelek állottak, a balszárnyon pedig meiszeni és thüringiai németek, azután lengye-

lek, végül bajor és Brandenburi németek alkottak 1—1 harc-
vonalat. Ez utóbbiaknál tartózkodott Ottokár.

A csehek zöld, a magyar-német sereg fehér keresztet

használt jelvényül, az előbbieket csatakiáltása „Prága”, az utóbbiaké „Krisztus” volt.

9 óra felé járt, mikor a kunok a nyílharcot bevezették

s Csák Máté nádor csapatával a csehekre rontott. Az össze-csapás igen heves volt, maga a nádor is lebukott lováról. István országbíró csapatainak közbelépése azonban döntő sikerré fokozta a magyar támadást. Ottokár jobbszárnya megingott s hátrálni volt kénytelen. Részben ez a támadás, részben az a körülmény, hogy a Rudolf vezette haderő eredetileg is már hátrább állott fel mint a magyar, lehetővé tette, hogy a kunok, majd nyomukban az országbíró seregei a cseh balszárny ellen forduljanak s azt oldalba fogják.

Ottokár balszárnyán ugyanis a harc a Rudolf vezette csapatok hátrányára kezdett alakulni. Bár kezdetben itt is sikerült az első vonalban küzdő osztrákoknak Ottokár németjeit visszanyomni, de a másik vonalban küzdő lengyelek ellentámadása visszavetette őket, úgy, hogy hátrálni kezdtek. Sőt már Ottokár is harcba lépett tartalék 3-ik harcvonalával, hogy felborítsa és futásra kényszerítse ellenfelét, amikor a Rudolf vezette második harcvonal rohamra indult, majd harcba kezdett Kapell Ulrik csapata is. Velük szemben Ottokár már nem tudott tartalékot harcba vetni. Csak a jobbszárny 3-ik harcvonalát alkotó lengyelek jöhettek volna számba, de ezek akkorra már a magyar balszárny győzelme és a kunok bekerítő mozdulatának hatása alatt menekülésszerű visszavonulásban voltak Jedenspeigen felé. Eldöntötte a mérkőzést a magyar vezetők ama szerencsés elhatározása, hogy a menekülő cseh jobbszárny üldözését nem az egész balszárny folytatta, hanem egy jelentékeny haderő jobbra kanyarodott s oldalba támadta Ottokár csapatait. A két oldalról is szorongatott csehek futásra fogták a dolgot, miközben nagy részük a Morvába szorítottatott és a folyó hullámaiban lelte halálát. Maga Ottokár kétségbeesetten küzdött utolsó lehelletéig, míg végre 37 sebből vérezve halva maradt a csatatéren. Amíg az éj be nem köszöntött, a magyar csapatok szakadatlan üldözték a cseheket. A csehek vesztesége kb. 10.000 főre rúgott.

Összefoglalás.

Az egyesült magyar-német sereg hadvezetősége rendkívül ügyesen járt el, amikor Ottokárt a Morvamezőre tudta csalni. Ezzel ugyanis nemcsak az osztrák várak ostromainak és elfoglalásainak tudta elejét venni, hanem oly terepre szóló felvonulásra kényszerítette Ottokárt, melyet a magyar

felderítő csapatok (kunok) már teljesen ismertek s így lépcsőzetes csatarendi elosztást (balszárny előbbre állt mint a jobbszárny) és meglepetésszerű oldaltámadás lehetőségét biztosították maguknak. A tartalék harcbavetése sem volt időelőtti. Amíg Ottokár győztesnek gondolván magát, utolsó tartalékával is a küzdelembe avatkozott, érintetlenül állott még Rudolfnak részben a második harcvonala, teljességében pedig a Kapell-féle csapat. Ilymódon döntő jelentőséget nyert a Kapell-féle nehéz páncélos lovascsapat rohama. A legnagyobb érdem azonban annak a magyar vezetőnek tudandó be, aki a cseh jobbszárny futása alkalmával nem az egész erejét fordította üldözésre, hanem a cseh balszárny ellen fordult s oldalba tárnadta az élet-halál harcát vívó Ottokár seregét. Ennek a nagy-szerű taktikai sakkhúzásnak volt köszönhető, hogy a cseh sereg felbomlott, királya elesett s az egyesült magyar-német sereg döntő győzelmet aratott.

III. FEJEZET.

A vegyesházi királyok kora (1301—1526.)

Hadiesemények áttekintése

I. Vencel háborúi

III. Endrében kihalt az Árpádház s a nemzet többsége a leányágon rokon Vencel cseh király hasonló nevű fiát választotta királlyá. A pápa Károly Róbert mellett foglalt állást s Vencelnek fegyveres erővel kellett 1301-ben az országba bevonulnia. *Esztergom* és *Buda* elfoglalása után azonban nem ment a dél felől előnyomuló Károly Róbert ellen, hanem a szent koronát magához véve visszaindult cseh földre. Károly Róbert hívei és szövetségesei erre betörték Morvaországba s Brünnig feldúlták az országot.

I. Ottó háborúi

I. Vencel a trónról lemondva a szintén nőágon rokon Ottó bajor hercegnek adta át a szentkoronát. Károly Róbert pártja ebbe most sem nyugodott bele s *Esztergomot* (1306), *Budát* (1307) visszafoglalta. Ottót különben az erdélyi vajda fogságba ejtette s csak ezután került sor Károly Róbert királlyá kiáltására.

Károly Róbert háborúi

Belháborúk 1312, 1317.

Károly Róbertnek nagy gondot okozott a szinte királyi hatalomra szert tett oligarcha családok megfékezése. Amadéfiákat a *rozgonyi* csatában (1312) győzte le, a Borsa családból

való Kopasz nádort 1317-ben a *Debrecen, Adorján, Sólyomkő* körüli csatákban verte tönkre. Legtovább dacoltak a János cseh király ellen önálló hadműveletet is folytató, leghatalmasabb főúr Trencsényi Csák Máté, ki 1321-ben bekövetkezett haláláig a Mátyusföld birtokában maradt és a Henrikfiak, kik 1327-ben adták át önként váraikat.

Balkán háborúk. 1319, 1322, 1330.

Milutin, szerb fejedelem 1319-ben elfoglalta a macsói bánágot. A király személyes vezetése alatt küzdő magyar sereg azonban visszafoglalta *Mácsó, Nándorfehérvár, Galambóc* várát, Milutint pedig meghódolásra bírta.

A dalmát tengerparton Mladen bán ostromolta a kikötővárosokat. Seregét Baboneg János, szlavóniai bán verte széjjel. Majd Velence lépett fel támadólag s kezébe is kerültek a dalmát városok.

Majdnem tragikus végű lett a Bazarába oláh vajda ellen viselt 1330-i hadjárat. Az oláhok ugyanis betörték a Szörényi bánság területére s Károly Róbert Szörényvár visszafoglalása után egész *Argyasig* nyomult előre. A téli időjárás visszatérésre kényszerítette a magyar királyt, s miután béke jött létre, oláh kalauzok egy rövidebb visszavezető utat ajánlottak, így került a magyar sereg előre felállított csapdába, egy szoros völgykatlanba, ahol a király is elveszett volna a minden irányból, sziklák tetejéről támadó oláhok nyíl és közápóra következtében, ha Szécsi Dezső hősi önfeláldozással ruhát nem cserélt volna vele.

A németországi hadjárat 1322.

Frigyes osztrák herceg a német-római császári méltóságra vágyott s bajor Lajossal szemben Károly Róbert támogatásához fordult. Köcski Sándor vezetése alatt kb. 6000 magyar lovas indult 1322-ben Németországba, de a *MüMdorf*i csatában Frigyes helytelen intézkedései következtében csatát vesztek.

7. Osztrák háború 1328.

A Frigyesel való barátság idővel meglazult, sőt a Frigyes és öccse közt kitört viszályban Károly Róbert ez utóbbi oldalára állott s cseh szövetségben haddal támadt Frigyesre. A hadjárat folyamán magyar csapatok *Marchegg, Stillfried*,

Ulrichskirchen, Eggenburg és *Waidhofen* várakat rohammal bevették, mire Frigyes békét kötött és *Pozsonyt* a magyar királynak visszaadta.

Cseh hadjárat 1381.

Frigyes halála után testvérei a magyar királlyal léptek szövetségbe János cseh király ellen, ki lengyel ügyekből kifolyólag viszályba keveredett Károly Róberttel. A hadjárat azonban csak *Laa*, vára ostromában merült ki, mert a nagy hideg és élelmezési nehézségek miatt a magyar csapatok november végén hazatértek.

//. Osztrák háború 1336—1337.

Az osztrák szövetség nem bizonyult állandónak. Mivel az osztrák hercegek a határszéli oligarchákat Károly Róbert ellen izgatták, a magyar király cseh szövetség után nézett s magyar—cseh csapatokkal rontott Ausztria területére s azt az Enns folyóig megszállta. Ez a hadjárat juttatta végleg magyar kézre a *Lajta*, hegyet, ahol ezután Szarvkővara épült és királyi kézre a Németújvári és Blagáji család birtokait.

Nagy Lajos háborúi

Belháború 1344.

Az erdélyi szászok törvénytelen megadóztatásuk miatt felkeltek az erdélyi vajda ellen. Erős királyi sereg vonult ekkor Erdélybe és a belső rendet és békét helyreállította.

Porosz—litván és lengyel hadjárat 1344, 1345.

A morva örgróf és a cseh király felhívására Nagy Lajos csatlakozott ahhoz a keresztes vállalkozáshoz, mely a pogány litvánok meghódítását tűzte ki céljául. Így kerültek magyar csapatok *Vilna* falai alá 1344-ben.

Kázmér lengyel királyt, Nagy Lajos nagybátyját a cseh király haddal támadta meg; a Szécsi Miklós és Poháros Péter vezette magyar hadak azonban felmentették *Krakkót* a csehek ostroma alól 1345-ben.

Horvát—dalmát hadjárat 1344—45-ben.

Velence biztatására nemcsak a dalmát városok, hanem Horvátország is elpártolt a magyar állameszmétől. *Amíg* a Lendvay Miklós vezette kisebb sereg még *Knin* várát sem

tudta bevenni, a Nagy Lajossal megindult 20.000 főnyi sereg, megszállván *Bihácsot*, Horvátországot és Dalmáciát újra biztosította hazánk számára.

I. *Velencei háború 1345-46*

Velence nem tudott Dalmácia elvesztésébe belenyugodni és a magyar király távozása után haddal támadt *Zára* ellen. A város Lajostól kért segítséget. Hiába való volt azonban a nagy magyar sereg jelenléte, a velenceiek ellenerőd építése révén a vár közelébe férkőztek s azt közel 1 évi ostrom után elfoglalták.

Tatárok elleni hadjárat 1345—46-ban.

A határokon gyakran beütő tatárok megbüntetésére Laczkfi András székely ispán vezetése alatt főként székelyekből álló sereg tört a tatárok földjére s 3 napig tartó véres csatában fényes győzelmet aratott.

Nápolyi hadjáratok 1347—48, 1350.

Lajos öccsének Endre hercegnek Aversában történt meggyilkolása két ízben is nagy bosszuló hadjárat megindítására vezetett Nápoly ellen. Nagy Lajos király Wolf art és Werner német zsoldos vezéreket zsoldjába fogadva 1347 őszén nagy sereggel indult szárazföldi úton Nápoly ellen s miután *Capuánál* szétverte Johanna királynő és új férje Tarentói Lajos seregét, Aversán át *Nápolyba* vonyt. A királynő ekkor a francia Provence-be menekült. Nagy Lajos pedig hazatért, Werner seregét elbocsátotta, Wolfartot ellenben helytartóként visszahagyta és a fontosabb várak őrzését magyar urakra bizta.

Ahogy lábát Nápolyból kitette, Johanna visszatért, megnyerte magának Wernert, s ellentámadásba kezdett. Több várost hódított már vissza, amikor Laczkfi István erdélyi vajda új magyar sereggel jelent meg a hadszíntéren. A közös hadműveletek eredményeképp a várak ismét magyar kézre kerültek, sőt Werner is fogságba jutott zsoldosaival, mire újólág magyar szolgálatba állott. A zsoldfizetés körül támadt késelelem azonban a Werner vezette zsoldosokat hazatérésre kényszerítette, mire István vajda is hajóra ült seregével és visszatért Magyarországba.

Nagy Lajos nem tudott belenyugodni a dolgok ilyen for-

dulatába. Újból hadsereget gyűjtött s 1350 tavaszán hajóra szállva kikötött 30.000 főnyi seregével Manfredoniában. *Bari, Teano, Barietta, Canosa, Ascoli, Contarzo, Salerno* sorban megnyitották kapuikat, miközben egy külön sereg Kont Miklós vezetése alatt *Aversát* ostromolta. A király is Tde sietett, de csak hosszú ostrom után sikerült a várost megadásra bírni. Ezután *Nápoly* ellen fordult s 4 erődjét elfoglalva teljesen hatalmába kerítette. A hadjárat ezzel véget is ért; a király Laczkfi Andrást bízta meg Nápoly kormányzásával, maga pedig Rómán át haza indult. Amikor azután arról értesült, hogy a pápa Johannát a gyilkosság vádja alól felmentette, a további hadműveleteket feleslegeseknek találta s a még Nápolyban levő hadakat visszarendelte.

Litván háborúk 1351., 1352., 1354.

Kázmér lengyel királlyal kötött magyar szövetség újra a litvánok elleni hadjáratra vezetett. 1351-ben *Sandomw, Lublin*, 1352-ben *Belez* esett el, míg 1354-ben egész *Ladomér* keirült magyar kézre.

Szerb hadjáratok 1353—1355.

Dusán szerb fejedelem Macedonia és Albánia meghódításával jelentékeny tényező kezdett lenni a Balkánon. Nagy Lajos 3 hadjáratot is folytatott ellene, de mielőtt a szerb kérést végleg megoldhatta volna, Velence ellen kellett indulnia, melynek keze Dusán hadműveleteiben is benne volt már.

//. Velence elleni hadjárat 1356—1357.

Velence ellen 2 sereg vonult fel. Egyik Dalmácia területét akarta visszaszerezni, a másik Velence tartományba nyomult be s az u. n. Terra Ferma-t szándékozott elfoglalni. A döntést azonban nem *Congeliano, Treviso, Maestre* elfoglalása hozta meg, hanem a Csáti János horvát bán vezérlete alatt működő dalmáciai sereg, mely előtt *Spalato, Trau, Zwra, Nona, Sebenico* egymás után hódolt meg s így Dalmácia újra magyar fennhatóság alá került.

f

Szerb háború 1359.

Az 1355-1 hadjárat folytatásakép Nagy Lajos 1359-ben újra Szerbiában terem s Dusán fiát és utódát hódolatra kényszeríti.

Boszniai hadjárat 1363.

Tvarko bán és Nagy Lajos között főként a bogumil eretnokség üldözése körül követendő eljárás kérdésében nézeteltérés, majd háború keletkezett. A hadjárat körülményeiről kimerítőbb adatokkal nem rendelkezünk.

Bolgár (török) háborúk 1365—1369.

A török hatalom Drinápoly elfoglalásával európai területen veti meg a lábát. Minthogy a bolgár cár szövetséges lesz a töröknek, Nagy Lajos Bulgária ellen intézett támadásaival a török előnyomulásának is gátat vet. 1365-ben elfoglalja *Bodont* s bár 1366-ban az egész török-bolgár sereget legyőzi, még az 1367—69. évek is bolgár földre intézett hadjáratokban telnek el.

Havasalföldi hadjárat 1369.

A magyar fennhatóságot megtagadó oláh vajda ellen 1369-ben viselt Nagy Lajos háborút. Két sereggel indult ellene s míg a Gara Miklós macsói bán által vezetett elfoglalta *Szörény* várát is, Laczkfi Miklós erdélyi vajda vereséget szenvedett.

Páduai hadjárat 1373.

Velence a magyarokkal szövetséges Páduát megtámadta. Pádua a magyar királyhoz fordult segítségért. Laczkfi István erdélyi vajda küldetett le 1373-ban, ki *Piave de Saccónál* le is győzte a velenceieket, *Treviso* ostroma azonban nem sikerült s így Velence maradt a győztes.

III. Velencei hadjárat 1378—1381.

Genua viszályba keveredvén Velencével Nagy Lajos szövetségét kereste. Magyar sereg jelenik meg újra a *Tierra Ferman* 1378-ban Horváti János macsói bán vezetése alatt, elfoglalja *Maestát*, *Bresciát*, a velencei hajóhad azonban a dalmát tengerparton hódítgat. 1379-ben Durzzói Károly lesz a Velence ellen egyesült sereg parancsnoka s *Cremona* mellett a szárazföldön, *Póla* körül pedig tengeren semmisíti meg a velencei sereget, A végső kétségbeesés azonban új velencei hajóhadat teremt s ez 1380-ban tönkre teszi a genuai hajóhadat. Még így is kénytelen 1381-ben Velence *Trevisot* feladni s a iurini békében Dalmáciáról újra örökre lemondani.

Mária királynő háborúi

Lengyel hadjárat 1383.

Hedvignek, Nagy Lajos ifjabbik leányának lengyel királynővé való választását egyik lengyel párt elismerni nem akarta. Ez ellen indult 1383-ban a 12.000 főnyi sereg s *Brzec*, *Krakkó* elfoglalása után békét és rendet teremtett.

Horvát lázadás 1383—1387.

Mária királynő uralmával szemben horvát főurak Durazzo-i (Kis) Károly nápolyi királynak ajánlották fel a koronát. Ez 1385-ben meg is jelent Budán, királlyá is koronáztatták, de alig egy hónapi uralom után megöletett. A horvát főurak erre újabb harcra készülődtek s amikor Mária királyné és anyja Erzsébet lecsillapításukra horvát földre érkeztek elfogták őket, Novigrád várába vitték, majd Erzsébetet leánya szemeláttára megfojtották. Máriát szorongatott helyzetéből csak völegényének, később férjének Zsigmond hercegnek és Velence hajóhadának sikerült 10 havi fogság után kiszabadítani.

Zsigmond háborúi

Dalmát háborúk 1387—1390, 1393—1397 1397—1403.

A horvát főurak legfőbb tanácsadója Tvartko bosnyák király volt, aki oly hatalomra tett szert, hogy 1390-ben Zára kivételével már egész Dalmácia kezébe került. Ez tette lehetővé a horvát pártnak azt, hogy Kis Károly fiát Nápolyi Lászlót kiáltssa ki magyar királynak. Zsigmond azonban a délvidéken termelt, *Dobor* várát bevette s Kontót társaival lefejeztette, majd 1394-ben a *knini* csatával Dalmáciát is újra megszállotta. 1402-ben Nápolyi Lászlónak mégis sikerült Zarában partra szállani, sőt 1403-ban a Dunántúlra nyomulva Zsigmond királyságát kétségessé tenni. *Pápóc* mellett azonban csatát veszített s mikor azt látta, hogy Bosznia 1407-ben történt elfoglalása után Dalmácia újra meghódol Zsigmondnak.. Zárát Velencének zálogosította el s terveivel felhagyott.

Első török háborúk 1389—1392.

Amikor I. Murád szultán 1389-ben a *Rigómezőn* megsemmisítette Lázár szerb fejedelem seregét, az ütközetben Garay Miklós macsói bán vezetése alatt egy magyar dandár

is részt vett. 1390-bei a török már a szörényi bánóság határát pusztította, 1391-ben pedig betört a macsói bánóságba és Szerémségbe. *Ez volt a török első megjelenése magyar területen.* 1392-ben Szerbiában, Boszniában és a Szerémségben került kisebb harcokra sor, melyekben a magyarok kerekedtek felül.

Oláh-moldvai hadjárat 1394—95-ben.

Hogy a törökkel szemben a keleti és déli Kárpátok vonalában biztosítsa magát Zsigmond, szorosabbra óhajtotta fűzni a viszonyt a magyar király és Mircse oláh és István moldvai vajda között. Amíg Mircse a magyar sereg érkezése hírére meghódolt, István fegyveresen ellenállott s csak fővárosának *Szucsavának* elfoglalása után kötött Zsigmonddal egyezséget.

A török elleni hadjárat 1395.

Zsigmond seregét Oláhországból a Dunához irányította,, hogy *Kis-Nikápoly* várát a töröktől visszafoglalja. Ez sikerült is neki, amikor azonban hazafelé tartott, a *töröcsvári* szorosban orvul rája támadt Mircse vajda. Bár az oláh sereget szétverni sikerült, a király élete nagy veszedelemben forgott.

A nikápolyi hadjárat 1396-ban.

Mivel a török befészkelte magát Európába, kiverése egész Európa összefogását, valóságos keresztes hadjáratot eredményezett. Francia, angol, olasz, bajor, stájer, cseh, osztrák, lengyel lovagokon kívül magyar és oláh haderő (összesen 70—80.000 fő) vonult 1396 nyarán a Balkán felé, hogy *Orsova, Bodon, Rahova* elfoglalása után *Nikápoly* alá érkezék. Ide jött a török Bajezid szultán is kb. 100.000 főnyi seregével. Mivel a francia lovagok maguknak kívánták a győzelem pálmáját biztosítani, ahelyett, hogy magyar és oláh könnyít lovasokkal nyitották volna meg a küzdelmet, ők rohantak elsőnek az ellenségre. Az első török vonalat sikerült áttörniök, ők már a második vonalban álló török lovasság felfogta rohamukat, sőt szétszórta őket. Ez a körülmény a Zsigmond király által vezetett középhadat is megrendítette, úgy, hogy általalános menekülésbe fulladt a mérkőzés, s a király maga is csak hajón tudott a Duna,—Fekete-tenger, Földközi- és Adriai-tenger vit vonalon hazamenekülni.

Velencei háborúk III—WS, 1418—19.

Velence a Nápolyi Lászlótól elzalogosított Zarához még más tengerparti várost is megszerzett, ami Zsigmondot Velence megfenyítésére indította. Ozorai Pípo temesi főispán több nagyszerű győzelmet is aratott (*Conegliano, Motta, Beiluno*) de végeredményben a velenceieket leverni nem sikerült s a statusquo alapján 5 évi fegyverszünet jött létre. Ennek lejártával (1418) Velence újra fegyverhez nyult s törököket fogadván zsoldjába Raguza és Veglia sziget kivételével egész Dalmácia birtokába jutott.

Bosznia elleni hadjárat 1413—W5141.

Hervoja, Spalato hercege, Boszniában birt korábbi hatalmát visszaszerzendő török segítséggel Zsigmond és a magyar uralom ellen tört. *Doboj* mellett Hervoja győzött s a török sem hagyta el több? Bosznia területét.

Török támadások 1416—1421.

1416-ban török csapatok Horvátországon át már Steierországba is betörték: *Radkersburgnál* azonban sikerült őket megverni s hasonló sors várt arra a seregére is, mely *Temesközbe* nyomult 1416 és 1478-ban. A szörényi bánság irgáallá-úat azonban nem lehetett megakadályozni. Ennek visszaszerzésére vállalkozott 1419-ben Zsigmond, s bár győzött, azt még sem tudta megakadályozni, hogy már 1420-ban újra megjelenjék a török Erdélyben s *Szászvárost* és *Brassót* elfoglalja, fel-
dúlja.

Huszita háborúk 1419—1494, 1430—1432.

A török elleni hadműveleteket nagyban hátráltatták azok a harcok, melyeket a cseh husziták ellen kellett Zsigmondnak folytatnia. Amíg kezdetben csak Csehország földjén folyt harcokba avatkoznak bele csapataink, később már Felsőmagyarország is hadszíntérré változik s *Nagyszombat, Likava, Szokolcza* várai cseh kézbe kerülnek. Az 1432-i *Vág menti* csatában olyan súlyos vereség érte azonban őket, hogy a magyar terület nagy részét kiűrtették.

Török elleni hadműveletek 1426—1437.

A törökök Dán oláh vajdát 1425-ben elűzték s ez Zsigmondnál keresett segítséget. A magyar sereg 1427-ben nem-

csak kiverte a török hadat Oláhországból, hanem még a Szörényi bánságot is visszaszerezte. Egyidejűleg Szerbia magyar fennhatóság alatt való maradásán is munkálkodott Zsigmond. Lázarevics István szerb despotával olyértelmű szerződést kötött, hogy halála után utódja Brankovics György lesz, aki fejedelemmé elismertetése és nagy kiterjedésű magyarországi birtokok fejében 17 végvárat át fog engedni, hogy így a törökkel szemben a Duna-vonalában védekezhessék a magyarság. *Galambóc* várát azonban parancsnoka átadás helyett eladta a töröknek; a vár visszaszerzésére indult meg az 1428-i hadjárat, melynek vezetésével Rozgonyi Istvánt bízta meg a király. Bár Rozgonyi nejeének Ceciliának hősiessége folytán a török hajóhad ostrom közben negyemmisült, 11. Murád felmentő seregének közeledési hírére Zsigmond mégis alkura fogta a dolgot, mely szerint átengedi *Galambócot*, ha seregével zavartalanul átvonulhat a Duna balpartjára. A török azonban megszegte a szerződést s az ép átkelőben levő seregére rontott. A magyar vereség hatása alatt Szerbia és Oláhország török kézre kerültek.

1432-ben Ali bég oláh-török csapatokkal elfoglalta *Szörény* várát, majd Erdélybe rontott. Bár *Szebent*, *Brossát* hiába ostromolta, a környéket mégis sikerült kirabolni, elpusztítani. Az erdélyi hadak azonban megsemmisítették Ali seregét. Ugyanekkor Szerbiába is berontott egy török had s Brankovics csak úgy tudta tartományát megmenteni, hogy leányát feleségül adta a szultánnak. Sőt a szultán örömeiben még azt is megengedte, hogy Szendrő várát felépíthesse Brankovics és székvárosává tehesse.

Minthogy Brankovics Zsigmonddal jó viszonyt tartott fenn, a bizalmatlan szultán Szendrő átadását követelte. Brankovics ezt megtagadta s magyar segítséget kért. 1437-ben Hunyadi Jánosnak, az erdélyi dandár parancsnokának hadvezéri kiválósága a magyar seregnek szerezte meg a *Szendrői* győzelmet.

Erdélyi parasztlázadás 1437-ben.

A papi tized készpénzben való fizetésének elrendelése miatt Erdélyben lázadás tört ki s csak a kápolnai unióban egyesült magyar-székely-szász nemzet seregének *kolozsvári* és *nagyenyedi* győzelmei után állott a rend helyre Erdélyben.

I. Albert háborúi

Huszita lengyel hadjárat 1438.

Albert helyett a huszita csehek Kázmér lengyel herceget hívták meg a trónra. Albert erre magyar haderőt (Hunyadi János dandára) véve maga mellé Csehországba indult s több ütközetben megverte az egyesült cseh-lengyel hadakat. Azt a lengyel csapatot pedig, amely az elzalogosított szepesi városok területéről a Szepességbe tört és *Podolint* elfoglalta, a *Poprád völgyében* 3 ütközetben Rozgonyi István serege verte meg.

Török betörés 1438-ban.

Ali bég, hogy az 1432-i csorbát kiköszörülje, 1438-ban oláh csapatokkal újra betört Erdélybe, *Medgyest* elfoglalta, de már *Nagyszében* ostromával nem boldogult. Így is azonban dús zsákmánnyal megrakodva hagyta el az országot.

Aldunai hadjárat 1439-ben.

Az 1437-i szendrői vereséget II. Murád nem tudta feledni. Ezért 1439-ben szokatlanul nagy létszámú sereggel újra betört Szerbiába és ostrom alá fogta *Szendrőt*. Ez alkalommal eikerült 3 hónapi ostrom után elfoglalnia, még mielőtt a Tittel alatt gyülekező magyar hadak az ostrom menetébe beavatkozhattak volna. A török meglegedett a vár elfoglalásával, a magyar hadak pedig hazatértek, annál is inkább, mert verhas járvány tört ki soraik között, melynek maga Albert király is áldozatul esett.

I. Ulászló háborúi

Belháborúk 1440—1442.

I. Albert özvegye, Erzsébet nem tudott belenyugodni abba, hogy a nemzet fia (a későbbi V. László) helyett I. Ulászló lengyel királyt választotta királyává. A Dunántúlt, Horvátországot magának megszerezve, Giskra cseh vezért pedig zsoldjába fogadta Ulászló ellenében fegyveres küzdelembe fogott. Amíg a cseh zsoldosok a Felvidék városait szállották meg, az Erzsébet mellé állt főurak serege Győr—Esztergom irányából tartott Budának. Ulászló lengyel csapatai azonban áttörték a csehek felvidéki gyűrűjét és kellő időben Buda alá érkeztek, sőt ellentámadásra indulva Esztergomig nyomul-

tak. Hunyadi János pedig szétverte a Garay László vezérlete alatt gyülekező dunántúli hadakat a *szekszárdi* csatában. Két éven keresztül folyt a harc váltakozó szerencsével, míg végre a szemben álló felek békére léptek.

Török hadjáratok 1440—1444.

Szendrő elfoglalása után a török *Nándorfehérvár* elfoglalását tűzte ki céljául. Már 1440-ben ostrom alá fogta, de 6 havi ostrom után sem tudta bevenni. 1441-ben a szendrői pasa látogatott el több ízben Nándorfehérvár alá, Hunyadi János azonban egy alkalommal elébe ment s *Császárhalom* táján ezétverte a török sereget.

1442-ben Mezid bégét azzal bírta meg a szultán, hogy Oláhország irányából támadjon Erdélybe s azt pusztítsa el. A megrémült erdélyiek a Nándorfehérvárott tartózkodó Hunyaditól kértek segítséget. Ez a *Nagyszebeni* ostromló törökre rontott, Mezid bég seregét teljesen megsemmisítette. Ebben a csatában tűnt ki hősiessé önfeláldozásával Kemény Simon, aki arra a hírre, hogy a török Hunyadit élve-halva kézre keríteni akarja, Hunyadival fegyverzetet cserélt és a csata folyamán lekaszaboltatott. Ugyancsak török vereséggel végződött az a vállalkozás is, melyet még ebben az évben hajtott végre a ruméliai begler bég Karánsebes irányában. *Vaskapu* mellett (Karánsebes és Hátszeg között) Hunyadi a betört ellenséget tönkre verte.

1443-ban a magyar seregek léptek fel támadólag. Az u. n. *hosszú hadjárat* folyamán mely 1443 nyarától 1444. februárjáig tartott, magyar és lengyel csapatok *Krusevác*, *Nis*, *Pirol*, *Szófia* megvétele után a *Kunovka* szorosban döntőleg megverték Karim pasa seregét. A király tömérdék zászlóval és fogollyal februárban tért vissza Budára.

1444 nyarán új hadjárat határozott el. A török Ázsiában lévén elfoglalva, békét kért, átengedvén Bosznia, Szerbia, Oláhország területeit összes váraikkal (szegedi béke). A pápai követ Cesarini Julián unszolására azonban a 10 évre kötött béke ellenére Ulászló a török megtámadását határozta el. *Widdin*, *Nikápoly*, *Sumla* bevétele után november havában *Várna* alá ért a magyar-lengyel sereg. Ide tartott a közben Ázsiából visszatért és a drinápolyi bég európai csapatával szaporodott török hadsereg is. November 10-én ütköztek meg az

ellenfelek. Bár kezdetben a magyarokra mosolygott a szerencse, a janicsárok tömör sorain megtört a Hunyadi tanácsa ellenére harcba bocsátkozott Ulászló és kíséretének rohama, úgy, hogy maga a király is elesett. Ez a hír pánikot idézett elő s a magyar sereg menekülésre fogta a dolgot. Maga Hunyadi is csak nagy nehezen jutott el Oláhország földjére, ahol a vajda foglyul ejtette s csak a magyar országgyűlés fenygetésére bocsátotta szabadon.

A hét főkapitány korára eső harcok 1445—1446.

Ulászló halála után — amíg V. Lászlót III. Frigyes császár hazánkba nem küldi — 7 főkapitányra bízta az országgyűlés az ország kormányzását. Erre az időre esett Hunyadi Jánosnak, Erdély és a Tiszántúl főkapitányának három vállalkozása is. 1445-ben *Zsarnó* mellett (Nándorfehérvár közelében) meglepett egy a Szerémségbe gyakran betört török csapatot és felkoncolta azt. Ugyanezen évben *Turtukájt* és *Gyurgyevot* vette vissza a töröktől s bár *Rahovánál* átkelt a Duna balpartjára is, a török túlerő láttára visszatért a jobbpartra s a hadjáratot megszüntette. 1446-ban a hűtlenné lett Vlád Drakul oláh vajdát támadta meg s űzte el országából. Még ez évben az V. Lászlót kiadni nem hajlandó, sőt a Köszeget és Győrt megszállva tartó III. Frigyes német császár és párthívei (Ciliéi Frigyes és Ulrik) ellen is kellett harcolnia. Először Uilleit győzte le több csatában, majd miután közben az országgyűlés V. Lászlót királlyá, Hunyadi Jánost pedig a király távolléte idején kormányzóvá választotta, III. Frigyes ellen fordult.

Hunyadi János kormányzósága idejére eső harcok

III. Frigyes elleni hadjárat 1446.

Az országtanács megbízásából 1446. novemberében Hunyadi János benyomult Ausztria területére, Stíriát, Karinthiát feldúlta, *Bécsújhelyi* elfoglalta s már magát *Bécset* fenyegette, amikor Győr visszaadása fejében békére léptek az ellenfelek.

Rigómezei hadjárat 1448.

A várnai csatát megbosszulandó Hunyadi János oláh seregcsapatokkal támadó hadjáratot határozott el a török ellen. Castrióta György (Skander bég) albán vezérrel igyekezvén összeköttetést szerezni, illetve egyesülni, a szerb *Rigómezőnél*

vette irányát. I. Murád hátába került Hunyadinak, s mielőtt az albánokkal való egyesülés megtörténhetett volna, csatára kényszerítette Hunyadit. A 2 napig tartó szakadatlan harc. melyet egy éjjel véghezvitt gyalogsági támadás is tarkított, vég-eredményében a magyar sereg vereségével végződött. Hunyadi menekülés közben a törökkel tartó Brankovics szerb despota fogságába jutott, honnan csak súlyos feltételek mellett szabadulhatott meg.

Giskra elleni I. hadjárat 1449.

A felvidék főkapitányává választott Giskra János cseh vezér Hunyadi János kormányzóvá választása után is bitorolta a címet s kénye-kedvo szerint garázdálkodott e területen. A megfenyítésére küldött első magyar hadat *Somosnál* megverte, de már a személyesen megjelent Hunyadival nem bírt, aki *Szepsit* rohammal bevette. *Körmöcöt* ostrom alá fogta, mire lengyel közvetítéssel béke jött létre Mezőkövesden, mely a husziták további beözönlését megtiltotta.

Szerb hadjárat 1450.

Hunyadi az álnok Brankovics megbüntetésére lefoglaltatta összes magyarországi birtokait, sőt sereggel tört be Szerbiába is s azt is dúlni, pusztítani kezdte. Mivel a török nem nyújtott Brankovicsnak segítséget, ez kénytelen volt lealázó feltételek mellett békéért könyörögni.

Giskra elleni II. hadjárat 1451.

Giskra a mezőkövesdi béke feltételeit nem teljesítette. Hunyadi új büntető hadjáratra indult és útközben számos úr csapata csatlakozott hozzá, de amint később kiderült abból a szándékból, hogy Hunyadit kelepcebe csalják s a döntő pillanatban Giskra kezére játsszák. Hunyadi szinte az utolsó pillanatban tudta meg az összeesküvést; visszavonult seregével, hogy az Alföldön táborozó seregét magához vonhassa. A már *Egert* ostromló Giskra e hírrre sietve indult vissza váraiba. Hunyadi pedig sorba szállta meg, vagy vette ostrom alá *fzozs. nyót, Szepsit, Derencsént, Zólyom* és *Gálszécs* várakat. Giskra kénytelen volt a Hunyadi által elfoglalt várakról lemondani.

V. Ulászló háborúi

Török háború 1454.

Hunyadi János 1453. januárjában lemondott kormányzói méltóságáról. Még ebben az évben a török elfoglalta Konstantinápolyt és most már a következő évre Szerbia egyszerű átadását követelte Brankovicstól. Hunyadi, aki megmaradt az ország főkapitányának, bár minden oka megvolt rá, hogy Brankovicsot veszni hagyja, a nemzet és a kereszténység érdekeit tartva szem előtt, elhatározta megmentését. Seregével betört Bulgáriába s azt *Tirnovóig* feldúlta, majd a Szerbiát támadó szultán ellen indult, aki Hunyadi közeledésének puszta hírére visszavonult, s hagyta, hogy *Pirot*, *Widin* magyar kézre kerüljön.

Nándorfehérvári hadjárat és ostrom 1456.

Miután a török 1455-ben újra betört Szerbiába, s 1456-ban egyenesen *Nándorfehérvár* elfoglalására mozgósította seregét, Kapisztrán János és Hunyadi János buzgólkodására jelentékeny haderő gyűlt egybe, hogy a török tervét megghiúsítsa. Hunyadi először is kb. 7.000 főnyi csapattal, eleséggel, ágyúkkal megerősítette a várat s parancsnokává sógorát, Szilágyi Mihályt tette meg. Pétervárad alá pedig kb. 200 egységből álló hajóhadat rendelt. A török is nagy erővel érkezett a vár alá, ágyúival szüntelen törette a falakat, hajóival pedig Zimonyon felül elzárta a Dunát.

A nagy csata első mozzanata a török hajóhad megsemmisítése volt, ami lehetővé tette Hunyadi és Kapisztrán számára, hogy seregük egy részével a várba vonuljanak, míg a többi a Száva balpartján ütött tábort. A török közben folytatta az ostromot, a várost nehéz küzdelem után el is foglalta, de már a várba behatolni nem tudott; azt a törököt, aki megkísérelte a török lobogót a várfalra tűzni, Dugovics Titusz hőies önfeláldozással átölelte s magával a mélybe rántotta.

Másnap, július 22-én Hunyadi indult támadásra, szétverte a janicsárokat, mire a megsebesült szultán futásban keresett menedéket, ágyúit, taborát a győztes magyaroknak hagyva vissza.

Hunyadi, Kapisztrán nem sokáig élvezhették a diadalt. A táborban dühöngő ragály előbb Hunyadi, majd 2 hónap múlva Kapisztránt szőlította el az élők sorából.

Hunyadi Mátyás háborúi

A cseh husziták elleni hadjáratok 1458—1465.

Miután Giskra Mátyásnak királlyá választását elismerni nem akarta, Mátyás Rozgonyi Sebestyén parancsnoksága alatt sereget küldött ellene s még 1458-ban *Vadnát, Mizslyét, Gálszécset, Sárospatakot, Jászt, Berzeviczét* visszafoglalta tőle. 1459-ben a *gömöri* várak kerültek magyar kézre. 1461-ben *Richno, Sáros* és *Újvár* hódolt be, mire Giskra elismerte Mátyást urának, sőt seregével egyetemben Mátyás zsoldjába szegődött. Az egyik kapitány, valami Svehla nevű azonban 1465-ben elhagyta Mátyást és csehországi huszitákkal u. n. zsebrákokkal szaporodott seregével elfoglalta *Kosztolányi*, majd *Nagyszombatot* vette ostrom alá. Mátyás személyesen indult ellene, Kosztolányt visszafoglalta, Svehlát pedig társaival együtt felakasztatta,

III. Frigyes elleni trónbiztosító hadjárat 1459.

Nemcsak Giskra, hanem a Garay, Ujlaky családok sem ismerték el Mátyást királyuknak s a magyar trónt III. Frigyes császárnak ajánlották fel. Mátyás kénytelen volt sereget küldeni a császár ellen. Az első mérkőzés alkalmával a *kömiennai* csatában a császár győzött, de később valószínűleg *Pinkafő* körül Mátyás csapatai verték szét a császár seregét, melyet még Ausztriába is követtek.

Török elleni hadjáratok 1463—1464.

Galambóc elfoglalása, Oláhország feldulása után 1463-ban a török Bosznia elfoglalására indult. Amíg egy kisebb török csapat *Temesvárig* kalandozott, a:om egész Boszniát megszállotta, majd egyes osztagok Hercegovina vidékére, Stíriába es a Szerémségbe is betörték. Mátyás gyorsan Boszniában termett s *Jajca* bevétele után jóformán az egész terület visszerült magyar kézre.

1464-ben a török megkísérelte *Jajca* visszavételét, üe Mátyás sietve ott termett s a törököket visszavonulásra kényszerítette; *Zrebrnik* és *Zvornik* elfoglalása azonban nem sikerült.

Az erdélyi—moldvai hadjárat 1467.

Az erdélyi nemesség adóterhekből kifolyólag fellázadt Mátyás ellen. Miután a mozgalom szításában István moldvai vajda keze játszott közre, Mátyás Moldvába ment s *Moldva-*

Bánya mások szerint *Szucsava* táján került szembe az oláhokai. Ezek rajtaütésszerű éjjeli támadással kísérelték meg a magyar sereg megsemmisítését. Bár maga Mátyás is megsebesült, győzelmet elérni nem tudtak s a vajda meghódolt Mátyásnak.

A cseh háború 1468—78.

Mátyás király a pápa biztatására hadat üzent huszita, érzelmei miatt Podjebrad cseh királynak, s Laa városánál (Morvaország) szállott táborba. Sokáig nézett itt egymással-farkasszemet a magyar-cseh sereg. Végre is Podjebrad visszavonult. Mátyás pedig elfoglalta *Znaim* várát, *Trebicset*, ostrom alá vette *Spielberget* és *Hrodist*. A következő (1469) évben ez utóbbi helyek is megadták magukat s Morvaország birtokában Csehország ellen fordult Mátyás; Podjebrad fiát, Viktorint foglyul ejtette és magát cseh királlyá koronáztatta. 1470° ben Podjebrad betört Magyarországra és *Iglót* egy rövid időre megszállta. 1471-ben az elhalt Podjebrad helyébe Ulászló lengyel király választott cseh királlyá s ez Kázmér herceget lengyel hadakkal Magyarországra küldte; *Eger*, *Hatvan*, *Vác*, *Nyitra* jelezte Kázmér útját. Mátyás itt ellene támadt s kiszáraztotta az országból. 1474-ben újra kiújult a háború. Mátyás *Boroszlóban* védekezett s miután a környéket elpusztította, itt történt az a világtörténelemben páratlan eset, hogy egy tízszerte nagyobb ostromló sereg békét könyörgött az ostromlottaktól.

Török háborúk 1474—76, 1479. 1480-81.

Amíg Mátyás Csehországban hadakozott, a törökök felépítették Szabács várát s betörték az országba, feldúlván még *nagyvárado*t is. Mátyás azonban 1476-ban visszafoglalta tőlük *Szabácsatj* temesi és nándorfehérvári kapitánya^o peidig *Fehértemplom* közelében vertek meg két, országunkba tört török csapatot. Minthogy ezek a betörések gyakran ismétlődtek, sőt 1479-ben a török Horvátországon keresztül Steierország, Vas és Zala megyék területét pusztította, Mátyás erélyes lépésre határozta el magát. A gazdag zsákmánnyal kivonuló török után indult s *Jajcánál*, *Verbásznál* fényes győzelmet aratott felettük. Ugyanilyen nagyszerű eredménnyel végződött az a mérkőzés is, melyet Báthory István és Kinizsi Pál arattak a *Kenyérmzőn* az Erdélybe betört török sereg felett. — 1480 ban

a török Apuliába tört be és Otrantót foglalta el. Mátyás apósának segítségére sereget küldött, mely 1481-ben kiverte *Otrantóból* a törököt. Ugyanebben az évben Kinizsi meg Szerbiába nyomult be, de mert Mátyás nagy részvétlenséget tapasztalt Európa részéről, a törökökkel békére lépett 1483-ban s többé haláláig nem is harcolt a török ellen.

Osztrák háborúk 1477, 1480—88.

III. Frigyes Mátyással szemben Ulászló lengyel királyt ismerte el Csehország királyának. Ezt megbosszulandó, Mátyás 1471-ben betört Ausztriába s a *Bécs—Bécsújhely* közti vidék megszállása után III. Frigyes megalázva békét kért. A béke nem volt őszinte s míg Mátyás Boszniában időzött, Frigyes betört az országba, s egész *Gyérig* pusztított. Mátyás most egész erejével Frigyes ellen fordult. Nyolc éven át tartó harc vette kezdetét, melyben Mátyás egyik győzelmet a másik után aratta. 1485-ben már magát *Bécs*et is ostrom alá fogta s 5 hónapi ostrom után június 1-én diadalmenetben vonult a nezeit császár székvárosába: Bécsbe; 1487-ben *Bécsújhely* is kapitulált.

II. Ulászló háborúi

Trónkövetelőkkel vívott küzdelmek 1490—91.

Amint Mátyás 1490-ben Bécsben meghalt, Frigyes császár fia, Miksa visszafoglalta Ausztriát, majd a magyar határt átlépve *Sopron*, *Kőszeg*, *Szombathely*, *Zágráb*, *Veszprém* és *Székesfehérvár* is kezére jutott. 1491-ben azonban már a magyar területeket visszaadni kényszerült.

Korvin János a tolnamegyei *Csonthegyen* ütközött meg ellenfeleivel, de csatát veszve a Dráván túlra vonult vissza.

Albert lengyel herceg, Ulászló öccse, aki már *Budán* járt fegyveres hada élén, később hazaindult, de útközben elfoglalta *Egert*, majd *Kassa* városát is. Egy ismételt betörée alkalmával pedig *Sztropkó*, *Tokaj*, *Eperjes* jutott kezére. Ulászlóval sziléziai birtokok fejében békült csak meg.

Török hadjáratok 1490, 1492, 1493, 1499, 1501—02, 1512—13.

A török betörések II. Ulászló idejében is napirenden «voltak. 1490-ben *Nagyváradig* hatol előre egy török rablócsa-

pat; 1492-ben *Nándorfehérvár, Szabács, Jajca, Szörény* falai alatt találjuk őket. 1493-ban Erdélybe törtek be és Horvátország földjén pusztítottak. Kinizsi azonban visszaadta a kölcsönt. 1493-ban *Szendrő* környékén aratott sikert, 1494-ben pećiig egész Szerbiát és Bulgáriát bekalandozta. Az 1501. és 1502-i magyar-török harcok, nemkülönben az 1512—13-i török betörések Bosznia, Horvátország területére nem hoztak nagyobb változásokat.

Parasztlázadás 1514.

A török kiűzése céljából Bakócz Tamás esztergomi érsek keresztes hadjáratot hirdetett. A Dózsa Györgyre bízott s jobbára parasztokból álló sereg azonban egyes lelketlen izgatókra hallgatva, nem a török, hanem saját nemes urai ellen fordult. Rabolva, pusztítva vonult Szegeden át *Csanád* felé, ahol megverte Báthory és Csáky seregét, majd *Temesvárt* vette ostrom alá. Szaporái János erdélyi vajdának volt köszönhető, hogy az ostromló hadat szétverte és a lázadást elfojtotta.

Szapolyai János hadjárata a török ellen 1515.

Szapolyai a parasztlázadás elfojtása után kísérletet tett arra, hogy a törököt megtámadja. A *Zsarnó-i* csatában súlyos vereséget szenvedett.

II. Lajos háborúi

Török háborúk. 1517—20, 1522—H, 1526.

Amíg 1517—1520. közti időben a török hasztalan tesz kísérletet *Jajca* visszafoglalására, 1521-ben Szulejmán trónra léptével már elveszett *Szabács* vára, majd az Oláh Balázs által védett *Nándorfehérvár is* török kézre került. 1522-ben *Orsova*, 1524-ben *Szörény* vár került birtokukba. Ezzel nyitva állt az út Magyarország felé.

1526-ban Szulejmán már Nándorfehérvár területén összpontosította hadait. Innen indult meg, hogy hatalmába ejtse *Péterváradot, Szalánkemént, Újlakot, Erdődöt, Eszéket*. Ez utóbbi helyen átkel a Dráván s így jut *Mohács* elé. A magyar sereg II. Lajos vezetése alatt Budáról indult ki s Szekszárdon, Bátán át ért Mohács környékére. Miután Szapolyai János erdélyi vajda seregével még nem érkezett meg, Tpmory György kalocsai érsekre bízták a fővezérséget. Augusztus

29-én került csatára a sor. A magyar sereg hősiess küzdelme dacára a haderő megsemmisült s maga a király is a megáradt Csele patakba fulladt.

A török a győzelem után *Pécset* kifosztotta, majd *Budának* tartott, s azt szeptember 10-én megszállotta. *Székesfehérvár*, *Visegrád*, *Esztergom*, *Tata*, *Komárom* elfoglalására küldött osztagai azonban nem tudtak eredményt elérni. A török 10 nap múlva kiürítette Budát s a Duna-Tisza közén át hazaindult. Amíg *Szabadka* sikeresen védekezett, *Szeged* kiraboltatott. Október közepén már nem volt török Magyarország területén Pétervárad és Újlak kivételével, melyeket további hadműveletei érdekében továbbra is megszállva tartott.

Hadszervezetünk a Vegyesházi királyok korában

Véderőrendszer.

A XIII. század folyamán mélyreható változások követték be a magyar hadügy terén. A hivatalos királyi haderő mindjobban összezsugorodott s ezt a várbirtokok eladományozása, a várispánsági szervezet bomlásnak indulása, a várispánságok és nemzetiségek katonai elemeinek tömeges nemesítése, azaz a királyi magán haderőbe való felvétele idézte elő; — a magánurak katonai ereje és jelentősége ezzel szemben egyre fokozódik, amit egész vármegyékre kiterjedő birtokok adomány vagy erőszak útján való szerzése, szabad és örökös íispánságok alakulása, magánvárok keletkezése tesz lehetővé és elkerülhetetlenné.

A folyamat lassan, de feltartóztathatatlanul egy új honvédelmi rendszer kialakulásához vezetett, melynek kezdete még az Árpádkorba nyúlik vissza, végleges kifermálódása és virágzása pedig a XIV. XV. századra esik. *Bandenalis hadrendszernek* szokás nevezni, miután a honvédelem súlypontja a királyi hivatalos haderőről a jövedelem vagy vagyon alapján kiállított magánúri zászlóaljakra (bandérium, vexillum—zászló, átvitt értelemben zászlóalj) toódik át. A királyi kezde minden méltóság vagy tisztségviselő személy és nagyobb vagyonú nemes kisebb-nagyobb létszámú katonai egységgel vonult hadba. Ezek közül bandériumoknak tulajdonképpen csak azokat nevezték, melyeknek létszáma 500 fő (XVI század eleje) később 400 fő (XV. század vége) volt. Csak a

királyi bandériumok létszáma volt mindig 1000 főben megállapítva. A harcosok uruk címeres zászlójuk alá sorakoztak.

Minthogy királyaink a harci kedv, haderő-létszám és áldozatkészség fokozása illetve jutalmazásaként megengedték, hogy kisebb létszámú csapatok vezetői is saját címeres zászlóik alatt vonulhassanak hadba, ezeket a kisebb egységeket is bandériumoknak szokás nevezni.

A bandériumok állandó jellegűek és felkelő alakulatok lehettek. Az állandó és felkelő bandériumok nem voltak egyenlő értékűek. Amíg az előbbieken hivatásos, zsoldot húzó, békeben is együtt tartott, jól kiképzett, egységes szervezetű, megfelelően felfegyverzett és felszerelt alakulatokat kell látnunk, addig az utóbbiakat az ideiglenes jelleg, a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz való tartozás, különféle viszony és ellenszolgáltatás alapján történő szolgálat, nem egységes, sőt gyakran hiányos fegyverzet és felszerelés, végül az egyöntetű kiképzés hiánya és fogyatékosága jellemezte. Az állandó bandériumok meghatározott létszámú kereteket mutatnak, a felkelők létszáma a zászlósúr vagyoni viszonyától, a hadihelyzet követelményeitől, a királyi támogatás mérvétől, a törvény rendelkezéseitől stb. függött. Az állandó bandériumok bel- és külföldi hadjáratokra egyként alkalmaztatnak, a tábori szolgálatuk nincs időponthoz kötve, azaz korlátlanul állnak a király vagy a főkapitány rendelkezésére, ezzel szemben a felkelő bandériumoknak csak az ország határain belül való hadakozás, az országvédelem a feladatuk, táborbaszállásuk időtartama pedig rendszeren 15 nap.

Állandó bandériumai csak azoknak a méltóságoknak voltak, akik „ex officio” azaz köteles tisztjükből, hivatalos állásukból kifolyólag köteleztettek állandó katonaság tartására és ellátásukra az állami jövedelmekből rendszeres zsoldot húztak. Ily értelemben állandó jellegű bandériuma elsősorban a legfőbb közjogi méltóságnak: a legfőbb hadúrnak, a *királynak* volt. Rajta kívül a királyi tisztek (officiales) jöttek számba, kikre fontos állami és királyi javak, katonai szempontból jelentős területek (határszél, várak) stb. védelme volt bízva. A királyi udvar, várispánsági központok, gyepüvonalak és végvárak védelme, biztosítása már Árpádházi királyainknak is nagy gondját képezte. A testőrség, udvari katonaság, a határ és várispánsági katonai osztályok, a katonai jellegű telepíté-

sek mind-mind ezt a célt szolgálták. Ezért volt szükség már az Árpád-korban is hivatalos haderőre, melynek zömét vár-ispánsági szervezetbe tömörített néposztályok alkották. A vár-ispánságok katonai jellegüket idővel mindig jobban elveszítik és a XIV., XV. század folyamán nemesi (politikai) vármegyédé alakulnak át, amivel természetesen együtt jár a hivatalos Várispáni haderő felbomlása is. Hogy ez a nagy horderejű átalakulás az ország harckésztségének csökkenését maga után ne vonja, királyaink központilag együtt tartott, mozgékony, állandó jellegű zsoldos alakulatokat szerveznek és ezek minden időpontban az ország bármely részén azonnal rendelkezésére állnak a királyi hatalomnak. Így kerül sor állandó katonai alakulatok (bandériumok, zászlóaljok) megszervezésére, melyekbe a régi hivatalos haderő egyes elemei is felszívódtak. Zsold, stipendium képezi a katonai szolgálat ellenértékét, a kiválogatásnál kizárólag a harci érték lesz irányadó. A zsold fedezé- Bére a királyság só jövedelme szolgál, miért is nemcsak készpénzben, hanem természetben nyújtott s bizonyos egységárban beváltható sómennyiség kiutalásával is történik zsoldfizetés. (sallarium vagy só-zsold: 1 mázsa só 1 aranyforint értékben). Az emberanyag válogatott harcosokból áll, kiknek sorában mind nagyobb számban találunk kipróbált, harcban jártas idegen nemzetiségeket. A magyar elem háttérbe szorításának megakadályozására törvényhozási intézkedés szüksége is felmerült, ezért rendeli el p. o. az 1507-i országgyűlés, hogy az állandó királyi bandérium csak magyar származású vitézekből állhat.

A királyi állandó bandérium létszáma 1000 lovas; mint-hogy „iuxta facultatem suam” azaz tehetségéhez képest kívántatott meg a királytól állandó bandériumok tartása, időnként több-kevesebb ilyen királyi állandó bandériumról hallunk. A királyi kincstár állapota szabta meg tehát ezeknek a bandériumoknak a számát. Régi szokásjog alapján egy 1000 főből álló királyi állandó bandériumnak mindig fegyver alatt kellett lenni. Az 1507-i törvény ezzel kapcsolatban még azt is meghatározta, hogy az 1000 főből 400 a királyi kúriában legyen, 600 pedig a végvidéken. Az 1454-i törvény annak megállapítására, hogy a királyi jövedelmekből hány bandérium állítható ki, bizottság kirendelését határozta el. Több királyi bandérium esetén, ha azok az ország különböző területein táboroztak, egy-

egy kapitányra bízott a vezetésük. A királyt ilyenkor a felkelő bandériumoknál találjuk, mert ezeknek tagjai rendszeren a király személyes vezetése mellett voltak csak hadbavonulásra kötelezve.

A királyi bandériumok jelvénye a *vexillum regis* a királyi zászló volt s zászlóvivőjét *vexilifer regius*nak nevezték. E tisztségre főként castellanusok várnagyok jöttek számba. A királyi zászlótól meg kell különböztetni az ország zászlóját, melyet az országbíró lobogtatott. Hogy ellenség kezére nehezebben kerüljön a zászló, az országbírói bandérium a királyi után utolsónak következett, s hogy az országbíró egykönnyen meg ne futamodhassák, sarkantyú nélküli csizmában kellett lovát megülnie.

Az 1231-i Aranybulla katonai rendelkezéséből kitűnik, hogy már az Árpád korban is voltak olyan méltóság-viselők, akik „ex officio” hivatali kötelességükből kifolyólag vonultak a királlyal külföldi hadjáratokra. Ilyenek lehettek a Szent István korában emlegetett *marchiok* (határ vagy örgróf ok) a már a XI. században szereplő princeps Transsilvaniae, azaz az erdélyi *vajda*, a-s^lavon, horvát, dalmát *bánok*, IV. Béla korától kezdve a *délvidéki tartományok bánjai stb.* A határvédelem fontossága már ebben a korban is megkövetelte tehát, hogy bizonyos állandó fegyver alatt álló hivatásos katonaelem (jobbágyok, speculatorok, sagittáriusok) lássa el a határok és határmenti várak fokozottabb őrzését. A magyar hadiszervezet XIV—XV. század folyamán bekövetkezett ”átalakulása itt is mélyreható változásokra vezetett. Egyrészt a korábbi katonaelem zsoldosokai egészült ki, másrészt a király és királyi „tisztetek” gyűjtőnéven emlegetett méltóságok feladata lesz az országvédelem. Éspedig a XV. század végén 4 királyi tiszt: az erdélyi vajda, székely ispán, temesi ispán és horvát-szlavón bán irányítja ezentúl a török betöréstől fenyegetett ország déli és keleti határainak védelmét, um: a nyugatról és északról fenyegető osztrák, cseh (huszita) és *lengyel* támadások kivédését a király vállalja magára (Zsigmond, Hunyadi Mátyás harcai). A királyi tiszteknek egyenként 500—500 főből álló királyi jövedelemből fenntartott állandó bandériumuk volt. Ezek is, akár csak a király állandó bandériumai olyan állandó jellegű katonai egységet jelentettek, melyekben a zsold fejében szolgáló, határok mentén táborozó, szükség esetén külföldi hadjáratokra is kötelezett hivatásos harcosok foglaltak helyet.

A királyi jövedelmek azonban nemcsak állandó bandériumok fenntartására szolgáltak. Ezekből segélyezték királyaink a határmenti városokat és végváratokat és ezekből támogatták a királyi vár, a királyi udvartartás stb. katonaelemeinek és katonai szükségleteinek irányító szerveit, az udvari méltóságokat is.

Egy 1504-ből való kimutatás a már mondott királyi: tiszteken kívül a rác despotát, a nándorfehérvári (macsói), a Szőrényi, sabáci, zrebemyiki bánokat, az érsomlyói és budai ca&tellánusokat, Jajca, Boszna várak kapitányait, a szegnyai kapitányt, Sáros vár kapitányát mint a szent korona őrzőjét, a nádort, a király és királyné udvarbíráját és a tárnoki tisztséget betöltőket sorolja fel; rajtuk kívül Horvátország, Bosznia összes városai és várai, Karánsebes, Lúgos, Temesvár, Nándorfehérvár, Zalánkemény, Szőrény, Orsova, Petycz és Sebes városok segélyezése folyik a királyi sójövedelemből.

A határmenti városok és várak tehát királyi zsoldban tartott *állandó helyőrségekkel* rendelkeztek, melyek nem tartoztak az állandó bandériumok állományába. A várkatonaságintézményére is jellemző az, hogy a magyar elem gyakran háttérbe szorul és mind nagyobb számban szerepelnek az idegen nemzetiségek. A visszas helyzetben az 1471-i országgyűlés próbál segíteni. Elrendeli, hogy ezentúl várakat csak magyar származású harcosokra szabad bízni.

Külön kell megemlékeznünk azokról a *zsoldos csapatokról*, melyekben idegen nemzet fiait szolgáltattak. Miután a nemeség nem mondott le azon jogáról, hogy csak az ország határain belül harcoljon, gyakran merült fel szüksége harcban jártas külföldi zsoldosok fogadásának. Nagy Lajosról tudjuk, hogy nápolyi hadjáratához 2 idegen zsoldos vezérnek Wolfartnak és Ursingleni Wernernek kb. 3.500 páncélos lovasból és 2.000 gyalogosból álló csapatát fogadta egy időre zsoldba. Zsigmond király a török ellenébe olasz nyilvető és hajítógép kezelőket szerződtetett. Ugyancsak Zsigmondnak állott szolgálatában Giskra cseh vezér is, hogy azután Albert, majd a kiskorú László érdekeit képviselje. Ezért a bányavárosok és Kassa főkapitánya is lett. Hunyadi János és Mátyás király sokszor hadakoztak ellene; 1462-ben Mátyás zsoldjába szegődött. A cseh zsoldosok száma idővel egyre jobban növekedett. A csehekén kívül rácok és osztrákok is jelentékeny tényezői lesznek Mátyás állandó zsoldos csapatainak. Ezeket a főként idegenek-

ből álló zsoldos csapatokat nevezték később Mátyás, halála után akkori vezérük biskupitzi Haugwitz János „schwarczer” mellékneve után gyűjtőnéven fekete seregnek. A lengyelek I. Ulászló korában szerepelnek először, majd II. Ulászló és III. Lajos veszi igénybe őket. Várnánál és a mohácsi csatában lengyel zsoldosok is véreztek.

Az izlam elleni harc nem egyszer olyan mozgalmat is (kiváltott itthon és a külföldön, mely a kereszt jelvénye alá csoportosuló, lelkesedésfűtötte tömegeket u. n. *keresztes hadakat* vitt időnként a magyar király seregébe. (A nagy nikápolyi csatában franciák és angolok szerepeltek nagyobb számmal.) Értéke inkább csak a külföldi keresztieseknek volt. A belföldiek sem fegyelem, sem fegyverzet és felszerelés dolgában nem voltak komoly számottevő katonaelemnek tekinthetők.

Az állandó bandériumok, meg a határmenti városok és várak állandó helyőrségei csak néhány ezer főnyi békebeli haderőt képviseltek, mellyel legfeljebb ideig-óráig tartó határvédelmet lehetett ellátni. Ezért, ha nagyobb lélekzetű külföldi hadjáratra került a sor, felkelő bandériumokat is alkalmaznak királyaink, de ebben az esetben királyi zsoldban részesítik őket. A királyi jövedelmek eszerint az állandó bandériumok, idegen zsoldosok és állandó helyőrségek fenntartásán kívül időnként igénybe vett felkelő bandériumok fizetésére is szolgáltak.

Ha nagyobb ellenséges haderő támadásával kellett számolni s az állandó haderő a támadás kivédésére elegendőnek nem bizonyult, törvényileg szabályozott módon az egész ország felkelő haderejét igénybe vehették királyaink; ilyen esetben a felkelő bandériumok felszereléséről és ellátásáról maguk a felkelésre kötelezettek gondoskodtak. Mátyás nevéhez fűződik az az újítás, hogy portánként fizetett évi 1 aranyforint hadiségegy fejében lemondott a felkelő sereg igénybevételéről, illetve csak bizonyos meghatározott esetekre korlátozta hadvavonulásukat.

A felkelő bandériumokban eleinte csak azok a nemzettagok voltak képviselve, akiket a törvény méltóságuknál, származásuknál, kiváltságos helyzetüknél és vagyoni viszonyaiknál fogva erre személyesen kötelezett. Az országot végveszedelemmel fenyegető török támadása arra is rákényszerítették azonban a nemzetet, hogy már a nikápolyi csatavesztés után 1397-től kezdődőleg mind sűrűbben vegye igénybe az úrbéres job-

bágyosztály közreműködését is. Először csak abban a formában, hogy a jobbágyaik száma szerint katonaállításra kötelezett nemesek és vagyonos polgárok közülük küldenek bizonyos« kulcs szerint megállapított létszámban könnyű lovasokat, esetleg gyalogosokat a felkelő bandériumokba; később a XVI. sz. elején már maguk a jobbágyok is y_5 részben, sőt szükség esetén még fejenként is felkelésre köteleztetnek.

Felkelő bandériumai voltak a királynak, királynénak, *SL* praelátusok gyűjtő neve alá foglalt egyházi főméltóságoknak (érsekek, püspökök, apátok, prépostok, káptalanok), a bandériumtartó báróknak, kikhez később a hercegeket és szabad örökös ispánokat is sorolták, az előkelő birtokos nemeseknek és a vármegyéknek.

A királyi felkelő bandériumban foglaltak helyet azok a nemzettagok, akiket származásuk, kiváltságuk, vagy a királyhoz való kapcsolatuk hadjáratok esetére királyi zászló alá való sorakozásra kötelezett. Az Árpádkor végéig a származási nemesek általában királyi zászló alatt küzdöttek. Csak 1298-ban mondja ki a törvény, hogy bárki másnak zászlója alá is állhatnak. Ez már egy korábban megindult folyamatot, egy már meglévő állapotot szentesített.

Ettől az időponttól kezdve a magyar nemesi társadalom tagjainak katonai viszonya a következőképp alakul. A nagyvagyonú nemesek saját maguk vezette katonai egységet alakítanak; ezekkel vagy önállóan szerepelnek, vagy valamelyik náluknál nagyobb méltóság szolgálatába lépnek, vagy tisztséget, hivaltalt betöltő személyekként (p. o. várnagy, provisor) szolgálják urukat. A jobbágy nélküli egytelkes nemesek szintén vagy független személyek maradnak s ez esetben saját költségükön a vármegye bandériumában harcolnak, vagy zsoldjében valamely úrhoz szegődnek. A szegények, öregek, özvegyek és árvák bizonyos fokig felmentetnek a katonai szolgálat terhe alól (csak többen együtt adnak egy jobbágy harcost a vármegyének). Osztatlan állapotban levő nemesek közül csak egy megy hadjáratra.

A változás a személyes katonai szolgálatra kötelezett nemesek létszámát nem érintette, csak szolgálati viszonyuk és függésük állapotát szabályozta új alapon. Megszűnt közvetlen katonai kapcsolatuk királyukhoz s más úr zászlója létszámát szaporíthatták, ha ezt körülményeik (tisztség elnyerése, pártfogó keresése, kényszerű helyzet, személyi, baráti kapcsolatok stb.) úgy kívánták.

A banderiális hadrendszer kialakulására az 1298-i törvény döntő jelentőségű lett, hisz a korábbi királyi haderő legértékesebb része a vagyonos, nagyobbrészt lovagi fegyverzetű nemesi osztály magánurak befolyása alá került, akik egyre tekintélyesebb katonai erőt képviselnek s ezt nem egyszer a király elleni küzdelemre használják fel (oligarchák). Anjou I. Károlynak több évi küzdelmébe került az elhatalmaskodott főúri rend megfékezése, de a hadi szervezetben beállott változást (várispánságok katonai jellegének megszűnése, a nemeséég új katonai viszonya) tudomásul kellett vennie. Inkább arra törekedett, hogy kitüntetések, címeres zászlók osztogatásával minél szorosabbra fűzze viszonyát a bandériumokkal bíró előkelőkhöz, akik így még anyagi erejükön felüli áldozatot is hozva a király hűséges hívei, a magyar haderő oszlopos tagjaivá lettek.

A serviens regisekké emeltek, azaz a nemesített alsóbb néposztálybeliek alkották a királyi felkelő bandériumok zömét. Egykori várjobbágyok, jobbágyfiúk, castrensisek stb. kiemelve a várispáni szervezetből serviens regis-ként (királynak szolgáló nemesként) kizárólag királyi zászló alatt teljesítendő katonai szolgálatra köteleztetnek. A származási nemesek kiválásával megcsökkent királyi bandérium létszámát tehát csak úgy lehetett elsősorban fenntartani, illetőleg fokozni, ha a katonai jelleget vesztett vár ispánság katonaelemét királyi szolgálatra kötelezett nemessé emelték királyaink.

Királyi felkelő bandériumban szolgáltak még a hospesmilesek, kiknek nevével már az Árpád korban is találkozunk s értettük rajtuk azokat a harcosokat, akiket a libera-villákban szabad falvakban és városokban letelepült nyugati telepések szolgáltattak kiváltságlevelük megszabta számban és fegyverzetben a királynak. A városok katonaállítási kötelezettsége erre a korra is jellemző maradt. (P. o. Pozsony 100, Székesfehérvár 10, Brassó 50 harcost állít ki stb.) Ekkor jött szokásba az is, hogy a király ezen hadi kötelezettséget pénzen megváltotta. E mellett a városok saját védelmüket is ellátják, sőt állandó természetű pénzbeli támogatást is nyújtanak királyuknak.

Az egy tömegben megtelepült nemzetiségek sorában a *szászok, székelyek, oláhok, jászok és kunok* fölkelésre kötelezett csapatait találjuk a királyi felkelő bandériumokban. A szepesi szászok V. István 1271-i privilégiuma szerint 51 lándzsás állítására voltak kötelesek. Ezt a kiváltságlevelét Ká-

roly Róbert és Nagy Lajos is megerősítették. Az erdélyi szászok és székelyek székekre tagozódtak s különböző kiváltságaik alapján meghatározott számban és módon vonultak hadba. Zsigmond korában együtt 4.000 harcost adtak. Ugyanezen kimutatás szerint az oláhok, jászok és kunok együtt szerepelnek g 200 lovassal veszik ki részüket a honvédelemből.

A király *familiáriséi* urukhoz való szoros kapcsolatuknál fogva a király környezetében láttak el hadiszolgálatot. Anál a bandériumnál volt beosztásuk, amelynél hadjárat esetén a király tartózkodott.

A király *praedialisei* a királytól katonai szolgálat vállalása fejében nyertek birtokot s így természetes, hogy hadbavonulásuk is csak királyi zászló alatt történhetett.

A király felkelő bandériumában foglaltak helyet az *udvarnokok* is, kik ebben a korszakban már testületileg megszervezve külön kapitány alá tartoztak.

Amikor a *telekkatonaság* intézménye meghonosult s a törvény a királyt is kötelezte telekkatonák kiállítására, ezek is a királyi felkelő bandériumba jutottak.

A *királyné* a részére kijelölt területek vagy jogok jövedelme és magántulajdonát képező ingatlanjai után szintén felkelő bandériumot állított ki. A királyné korábbi harcosai, familiáriséi, praedialisei, önként csatlakozott nemesek, zsoldos elem, telekkatonaság képezték emberanyagát.

A *praelátusok* nagy ingatlanjaik és állandó jövedelmük: az egyházi tized alapján veszik ki részüket a honvédelemből. Nagyobb és kisebb praelátusokat különböztettek meg: Az előbbieket 500, majd 400 főből álló bandériumokat állítottak ki, az utóbbiak ennél kisebb létszámú csapatokat. Az érsekek, püspökök, nagyobb apátok és prépostok az első csoportba, a kisebb apátok és prépostok, a káptalanok, a konventek és birtokos egyházi férfiak az utóbbi csoportba soroltak. Az emberanyag ugyanaz, mint a királyné bandériumában. Telekkatonaság kiállítására azonban csak 1459-ben Mátyás idejében vannak először kötelezve. Addig bandériumot tehetségükhöz képest (akár a király) állítottak ki. A XVI. század elejétől kezdve a bandérium fele állandóan a végvidéken tartandó. A kisebb praelátusok bandériummal nem bíró nemesek módjára teljesítik honvédelmi kötelezettségüket.

Egy XVI. század elején készült kimutatás szerint a

praelatus-bandériumok és csapatok 6.600 főt képviselnek a király 1000 és a 4 királyi tiszt 1.600 főnyi ereje mellett.

A *bárok, hercegek, örökös és szabad ispánok és előkelő* nemesek* felkelő bandériumai szintén jelentékeny tényezői voltak a magyar haderőnek. Kiállításuknál a jövedelem és az ingatlan nagysága volt mérvadó, összetételük a királyné és praelátusok bandériumaihoz hasonló. Az 1498-i törvény kb. 40 önálló csapattal bíró előkelőséget sorol fel. A legkisebb létszámú csapat legalább 50 főből állott.

A *vármegyei felkelő bandériumok* keletkezése Zsigmond 1435-i törvényével kapcsolatos. Az önálló, jobbágnélküli vagy másnéven egytelkes nemesek és a gazdagabb (de saját bandériummal nem rendelkező) nemesek által kiállított *jobbágykatonák* a vármegye ispánjainak vezetése, a vármegye zászlaja alatt vonultak hadba. A legnagyobb létszámú bandériuma Zala megyének volt (600 lovas), utána Somogy, Baranya, Bács, Vas és Fehér következtek (500 lovas), legkevesebbet adtak Mávmaros, Filis (50 lovas) és Mosony vármegye (25 lovas). A tőDbi létszáma e két határérték között mozgott. Összesen 54 vármegye szerepel a kimutatásban 10.725 lovassal.

A vármegyei bandériumok magját alkotó úrbéres jobbágyelem katonai szerepe eredetileg még a nagynikápolyi csatavesztés (1896) utóhatásaként jelentkezik a banderialis rendszer keretében. A török előnyomulásától, a török megszállástól féltő rendek az 1397-i temesvári országgyűlésen a határok védelmének fokozása és a Nikápolynál elvérzett magyar haderőnek pótlása céljából a magyar nemességet minden 20. jobbágyuk könnyű lovasként való felszerelésével és hadbaküldésével terhelik meg (100 után 5). Ettől kezdve valahányszor végzetesnek látszó események vetik előre árnyékukat s a határok megvédése nagyobb haderő gyűjtését teszi szükségessé, a rendek országgyűlési határozattal állapítják meg a könnyű lovas, illetve gyalogos jobbágy jutalék kulcsát. így 1435-ben 33 jobbágy után 1 könnyű lovas, (100 után 3), 1454-ben, Konstantinápoly elését követő és Nándorfehérvár 1456-i ostromát megelőző időpontban 100 jobbágy után 4 lovas és 2 gyalogos, összesen 6 harcos, 1459-ben minden 20 jobbágy után 1 könnyű lovas (100 után 5), 1463-ban minden 10 jobbágy után 1 lovas (100 után 10). 1471-ben a Zsigmond korabeli rend lépett életbe, 1492-ben 20 jobbágy kapu után 1 lovas, ki már lehetőség szerint páncéllal is legyen ellátva (100 után 5). 1498-ban elégségesnek találják, ha csak minden 36 jobbágytelek után áll fegyver alá 1 lovas (108 után 3), 1518-ban 20 jobbágytelek után 1 lovas (100 után 5), 1523-ban minden 10 jobbágytelek

után 1 lovas (100 után 10) s végül 1526-ban, a mohácsi vész» delmet megelőző időpontban annyi jobbágykatonára kiállítását teszi kötelességévé a király a nemesség számára, amennyit csak vagyoni viszonyai megengednek. Sőt elrendeli, hogy végszükség esetén a jobbágyok maguk is $\frac{1}{5}$ részben esetleg fejenként vonuljanak hadba, aszerint, hogy a király miként mérlegeli a helyzetet.

Amikor nyugalmasabb idők jártak, a jobbágykatonaság kiállításával nem terhelte meg nemeseit a király; megelégedett személyes hadbavonulásukkal is. Sőt volt idő, mint Mátyás király korában, amikor még ez alól a személyes hadbavonulási kötelezettség alól is felmentette nemeseit évekre előre a király, ha zsoldosok felfogadása és a huzamos ideig tartó hadjáratok költségeinek fedezése céljából minden egyes kapu után évi 1 aranyforint segélyt bocsátottak só ellenében rendelkezésére.

A felsorolt bandériumokkal rendelkező személyek felkelő csapataikon kívül rendszeren állandóan szolgáló katonaság urai is voltak. A királyné és egyházak már az Árpádkorban is a várispáni szervezethez hasonlóan jobbágy csapatokkal rendelkeztek, a többi előkelő pedig IV. Béla kora óta jut abba a helyzetbe, hogy magánvárat emelhet, melynek őrzése állandó katonaság tartását teszi szükségessé.

A haderő állandó és felkelő alakulatainak hadbavonulásánál koronként, sőt esetenként más és más szempontok jutottak kifejezésre; az az elv azonban sohasem módosult, hogy *külföldi hadjáratra* csak a királyi és tiszti állandó jellegű bandériumok és zsoldosok vonultak, a felkelők pedig csak abban az esetben, ha azt vállalták és a király zsoldjukat megtérítette, továbbá, hogy *országvédelem* esetén először a királyi és tiszti haderő feladata az ellenséges támadás kivédése és csak, ha ez az erő nem elegendő, kerül sor *generalis exercitusra*, azaz, általános felkelésre. A kivétel részletében (haderő összetétele, alárendeltségi viszony stb.) időnként lehettek különbségek, de a most említett alapelv mindvégig megmaradt.

Minthogy a magyar nemesi társadalom vagyoni viszonyában nagy eltolódások következtek el idők folyamán, s ex a körülmény a honvédelemre is károsan érezte befolyását {fegyverzet, felszerelés silánysága, személyes felkelésre való képtelenség stb.} Zsigmond 1433-ban nagy horderejű javaslatot terjesztett elő. A nemesség azon részét, mely önálló bandériumok kiállítására képes nem volt (derék had) teljesen mentesíteni akarta a személyes hadbavonulás kötelezettségétől. Azt

javasolta, hogy ezek a nemesek vagyoni viszonyaikon alapuló kulcs szerint, megyék szerint csoportosulva, állítsanak ki úrbéres jobbágyaik közül maguk helyett tegzes huszárokat, a főispán vezetése alatt. Ez a megyei alakulat azután ne 15 napig táborozzék az országhatárokon, hanem ameddig a király vagy vezérei jónak látják, ősi szokás szerint fegyverzettel és lóval tisztességesen ellátva, s nem fegyvertelenül, ahogy az a nemeseknél előfordult. Állandóbb jellegű, jól felszerelt, ütőképes haderőre akart a király szert tenni, s a létszám rovására a hadbavonuló csapatok minőségét akarta fokozni. Mégis az 1435-i országgyűlés úgy határozott, hogy csak az öregek, özvegyek és árvák felmentéséről lehet szó, egyébként valamennyi nemes vagy valamely előkelő bandériumához, vagy a vármegye zászlójához csatlakozzék s ezenkívül még minden 33 jobbágy után 1 tegzes huszárt is küldjön a megyei zászlóaljába. A helyzet valószínűleg az lehetett, hogy miután a király az 1433. évi propositiók szövege szerint a kulcsot úgy szabta volna meg, ahogy „jónak látja”, a nemesség félt a súlyosnak ígérkező anyagi megterheléstől s inkább az 1397-i (100 jobbágy után 5 lovas) kulcs leszorításával (100 után 3) személyes hadbavonulást is vállalt; ezenkívül jobbágykatona kiállítására a bárók és előkelők is köteleztettek (király, királynő, egyházak csak későbbi időpontban) amiről az 1433-i javaslatokban nem volt szó.

A nemesi társadalom ahhoz az elvhez, hogy csak az országhatárokon belül köteles hadakozni, mindvégig görcsösen lagaszkodott. Még telekkatonáit sem engedte külföldi hadjáratra vinni. Csak 1498-ban tudja elérni a király, hogy miután ez a telekkatonaság zsoldoselemnek fogható fel, szükség esetén az ország határain és szélein túlra is menjen, azaz számukra országhatár ne állapíttassák meg. Magára a kiállító nemességre természetesen ez nem vonatkozott.

Hogy mi értendő országhatáron, e felett a kérdés felett sok vita folyhatott. Zsigmond 1433. évi propositióiban annak a nézetének adott kifejezést, hogy a Nagy Lajos korabeli terület (anyaország és összes melléktartományai) az ország területe.

A *hadbahívás* királyi jog, sőt kötelesség volt (veszély ideje). A király ezt a jogát vagy személyesen, vagy főkapitánya útján gyakorolta. *Felhívóvarancs*, vagy a *véres kard* körülhordozása szolgált a hadbavonulás jeléül. Aki a felhívásnak nem engedelmeskedett, fej- és jószágvesztéssel sújtott. A hadbahívás mérvét az országgyűlés részben szervezeti úton (bandériumok kulcsának megállapítása), részben a rendkívüli adók (dica, subsidium) megszavazásának joga által korlátozhatta.

Az általános felkelés (*generalis exercitus*) elrendelése pedig a királyi vagy országos tanácstól, az országgyűlés felhatalmazásától, a veszély mérvétől és a védelmi intézkedések természetétől függött. XV. századbeli törvényeink általában *veszély esetére* adnak jogot a királynak általános felkelés elrendelésére.

A hadbahívás jogát valódi komoly veszély esetén a király főkapitányai saját felelősségükre s előzetes engedélykérés nélkül is gyakorolhatták. Ha azonban kiderült, hogy csak Jcosza híreknek adott hitelt a főkapitány, azaz könnyelmű, felelőtlen eljárást tanúsított, vagy rosszhiszeműleg cselekedett, hűtlenség bűnébe esett, s eszerint bűnhődött.

A hadbahívás vagy az egész haderőre vonatkozott (*generalis exercitus*), vagy csak annak egy bizonyos részére (*particularis expeditio*) azután vagy az ország egész területét ölelte fel, vagy pedig csak egy-egy vidékét, egyes veszélyezett vármegyéit. Amíg a hadihelyzet nem fordult komolyra, amíg csak lrisebb ellenséges erők támadásáról volt szó, csak a királyi és tiszti állandó bandériumok és a megtámadott vidék végvárainak katonasága tartóztatta fel az ellenséget; mihelyt kiderült, vagy előrelátható volt, hogy ez a katonai erő nem elégséges, általános felkelés az ország minden honvédelemre kötelezett tagját, a személyesen felkelőt ép úgy, mint az általa felfogadott zsoldosokat fegyver alá szólította. Olyan helyzet is adódhatott, hogy csak bizonyos országrészek, vidékek vagy megyék veszélyeztetésének esete forgott fenn. Ilyenkor az általános felkelés helyett a veszélyeztetett terület honvédelemre kötelezett elemeinek „per capita” fejenként történt hadbahívása következett be.

A hadkötelezettség alól felmentésnek is volt helye, s voltak esetek, amikor a törvény személyi helyettesítést írt elő. Az 1454-i törvény a hadkötelezettség pénzen való megváltását főbenjáró büntetés terhe alatt betiltotta. A mágnások és nemesek kiskorú fiai és árvái, a testileg gyengék, aggok és özvegyek maguk helyett 1—1 harcost küldtek. Ugyancsak személyi helyettesítésre köteleztettek a bárók és előkelő nemesek udvartartásához tározók és a várak őrzésére visszamaradt várnyagok és nemesek.

A hadbavonuló felkelők a kijelölt tábor helyén pontosan megjelenni tartoztak s ezt a törvényben előírt időpontra foelül el nem hagyhatták. *Generalis exercitus* esetén 15 nap

volt az együttartás ideje. Kivétel az 1459 és 1463-í esztendő» amikor a vármegyei bandérium együttmaradási ideje 3 naponban határozott meg s alkalmazásuk az ország határain kívülre is szólt.

Már Nagy Lajos korában fejvesztés sújtotta azt, aki a táborban pontosan meg nem jelent. A bevonulás elrendelésének tudomásul vétele után 15-ik napra kellett a közölt bevonulási helyen jelentkezni. Az 1435-i törvény a bevonulás megtagadását, a szándékos késést, vagy önkéntes eltávozást birtokvesztéssel bünteti. Megismétli ezt az 1454-i törvény azzal a hozzáadással, hogy ha nem nemes vagy urával hadbavonulásra kötelezett az illető, akkor még fejvesztés is éri. Ez a büntetése annak is, aki a táborban pontos időre meg nem jelen. A hadból való szökést az 1459-i törvény sújtja vagyon- és fejvesztéssel. Ez a törvény különben a felkelést a 20-ik napra követeli s a hadban való megjelenésre adott 15 napi időt 25 napra tolja ki. 1463-ban a hadbavonulást megtagadó praelátusokat, bárókat és nemeseket a háborús felszerelésre szánt összeg kétszeresében marasztalja el a törvény, s megengedi, hogy ezen összeg erejéig a király lefoglalhatja a vagyonukat. 1521-ben jószágvesztés éri a hadbavonulást megtagadó vármegyei nemeséget.

A telekkatonaság kiállításának pontos kulcsát csak úgy lehetett megállapítani, hogy az ország területén élő összes birtokos nemesek jobbágyait összeírták, lajstromba foglalták. Ez 1435-ben megyénként két tagú bizottság, a szolgabíró és egy választott köznemes feladata lett.

A lajstromról másolat is készült s azt eleinte a megye ispánja, később a király kapta kézhez; 1560-ban az eredeti lajstromok kerülnek a királyhoz, aki azokat a tárnok házában, őrizteti.

Miután az összeíró bizottság nem valami nagy közkedveltségnek örvendhetett, 1459-ben a király már kijelölés útján állítja össze a lajstromozó nemeseket s 50 márka bírság terhe alatt kényszeríti őket a tisztség elfogadására. 1498-ban újra a szolgabírákra és a nemesek által választott bizalmi férfiakra lett bízva az összeírás, akik azt eskü alatt kötelesek a leglelkiesmeretesebben végezni.

Parancsnoklási viszonyok.

Azon jog és kötelesség alapján, mely a király legfőbb közjogi méltóságával járt együtt, az egész magyarországi haderőnek (királyi és tiszti állandó bandériumok, külföldi zsoldos, csapatok, keresztesek, városok és várak állandó helyőrségei,

összes felkelő bandériumok, dunai és tengeri haderő) a *király* volt a főparancsnoka. A békekötés joga is őt illetet, Saját bandériumai élére külön kapitányokat nevez ki. Ő maga rendszeren azon bandériumokat vezeti, ahol a király személyes vezetése mellett hadrakötelezettek sorakoznak.

A hadseregnek *országos főkapitánya* is van, aki az 1485. IV. t. c. szerint a királyt helyettesítő vagy a király rendelkezése alatt álló mindenkori *nádor*. A király, illetve a király és országgyűlés nemcsak a nádorra, hanem más rátermettebb személyre is ráruházhatja a főkapitányi állást. Ilyen volt p. o. Hunyadi János. Címként a *Capitaneus exercitus generalis*, *Generaiis et suprçruis capitaneus regni* vagy *Supremus (Summus) capiteneus regius* volt szokásos.

A királyság haderejének főkapitánya mellett bizonyos országrészeknek is megvoltak a maguk legfőbb katonai személyei. Ezeket is *capitaneus generálisoknak* hívják, csakhogy címükben mindig megjelölik azt a végvidéket, vagy országrészt, amelynek élén állanak. Ilyenek a bánok, a temesi ispán, erdélyi vajda stb. *Kapitánynak* pedig azokat nevezték, akik kisebb hadivállalatok, várostromok lefolytatásával voltak megbízva, vagy bizonyos katonai egységeknek voltak parancsnokai. P. o. bandériumok, udvarnokok kapitányai, a külföldi és majyar zsoldos vezérek mint kapitányok.

A végvárakban *várnagyokat*, *castellanusokat* találunk. Nagy veszély esetén 2 várnagy is volt egy-egy várban, kik közül egynek — fej vesztés terhe mellett — mindig a várban kellett maradnia. *Vicecastellusnak* a várnagy helyettesét nevezték. A várban különböző fegyvernembeliek szerepeltek. A XV. század végén a gyalogos parancsnokokat kapitányoknak, a nasszadosokét és a huszárokét *vajdáknak* nevezték. 10 főből álló egységek élén *decuriók* állottak.

A szászoknak a *nagyszzebeni polgármester*, a székelyeknek a *székelyispán* volt a hadvezetője. Az egész erdélyi haderő (magyar, szász, székely) az *erdélyi vajda* főkapitánysága alá tartozott. Az oláhokat *kenézeik vezették*, a jászok és kunok élén *szállás- és székkapitányokat* találunk.

A városi csapatok a *polgármester* vagy más előkelő polgár kapitánysága alatt állottak. A külön zászló alá csoportosult városi csapatoknak néha több kapitányuk is volt.

A praelátusi bandériumok hadbavezetői maguk a

praelatusok. A bárók és előkelő nemesek szintén parancsnokai saját bandériumaiknak. A vármegyei bandériumokban tömötített nemesek és jobbágyok vezetői azonban *főispánok*, csak később lesz valamelyik *megyei nemes* a vezetéssel megbízva, mint a *vármegye kinevezett kapitánya*,

A *dunai hajóhad* egyes állomáshelyeinek külön *parancsnokai* voltak, akik felett egy *közös főparancsnokot* találunk.. Ebben a korban ez utóbbit *fővajdának*, az alája tartozó tiszteket egyszerűen *vajdának* hívták.

A dalmát városok szolgáltatta *tengeri haderő* élére a király az egész tengeremlékre szóló hatáskörrel *tengernagyot* (admiratus maritimus generalis) nevezett ki. Neki voltak az egyes dalmát városok *tengernagyjai* (admirálisai) alárendelve.

Létszám és kötelékek.

A XIV. és XV. század létszámviszonyairól Mátyás király koráig pontos képet alkotni nem tudunk. A fennmaradt kimutatások inkább csak a bandériumok koronkénti állományáról nyújtanak tájékozódást, hiányzik azonban az időnként vagy állandóan felfogadott zsoldosok, az egyes városokban és várakban elhelyezett katonaság és a vízi erőkkel kapcsolatos alakulatok létszámának pontosabb ismerete. Vagy ha ilyenekkel rendelkezünk is, azok nem az egyidejű állapotot tüntetik fel s így pontos, megbízható adatok gyanánt nem alkalmasak.

Az Anjouk korából csak a Werner-féle zsoldos sereg létszámát ismerjük. Állott pedig 3500 nehéz lovasból és 2000 gyalogosból. A bandériumok létszáma a kiállító vagyoni viszonyaitól és a főméltóságok egymásközi nemes versengésétől függött. A legkisebb önálló egység 50 főnyi csapat volt; ezt már saját címeres zászlója alatt vezethette az illető úr hadba, A dunai hajóhadról létszámadataink nincsenek, a tengeri haderőről is csak azt tudjuk biztosan, hogy Velence 24 gályát volt kénytelen ellenszolgáltatás nélkül a magyar királynak átadni; a gályák felszerelése és legénységgel való ellátása azonban már a király költségén történt. A gályaparancsnokok és az egész hajóhad vezérének kinevezése a király hatáskörébe tartozott. Első ilyen magyar királyi admirális Cessarói Jakab, zárai főnemes lett.

Zsigmond honvédelmi intézkedéseivel kapcsolatban (1433) becses létszámkimutatás áll rendelkezésünkre. Sajnos,

csak a magyar haderő *Lovassági állományáról* nyújt tájékoztatást. Nem állapítható meg az sem, vajjon a 76.875 lovasból mennyi volt a nehéz és könnyű fegyverzetű lovasok száma. Megtudjuk azonban, hogy a királynak 7.000 lovasa van, melyből 4000-et személyesen vezet, a többi 3000, egyenkint 1000 főből álló bandériumot képez; az előbbieket a királyi felkelő, az utóbbiak a királyi állandó bandériumok lehettek. A teljes bandériumok létszáma 500 fő (bánok, praelátusok band.), a legkisebb egységeké 50 fő (kisebb zászló urak). Az oláhok, jászok és kunok együtt 200, a székelyek és szászok együtt 4000 lovas adnak. Szerbia 8000, Bulgária 4000, Dalmát, Horvát, Tótország, Bosznia egy része és Hercegovina együtt 9000, az oláh és moldvai vajdák 10.000, az erdélyi nemesség 3000 lovassal szerepel. 54 vármegye 10.725 lovassal vonul hadba. Egy lovagi *lándzsára* 10 főt számítottak.

A Hunyadiak korából ismeretes, hogy Mátyás király az oláh és moldvai vajda segédcsapataival együtt 1475-ben 148.080 főnyi haderővel rendelkezett, melyből 84.080 volt a gyalogság, 64.000 főnyi pedig a lovasság. Az oláhok, moldvaiak leszámításával 78.000. Ehhez járult még 10.000 dunai hajóhadlegénység és 5000 rác lovas. Támpondul szolgálhat még, hogy egy adat a székely lovasok számát 16.000 főre teszi, a ballistariusok és puskások külön-külön 4000 főt számláltak. A dunai folyamerő 364 egységből állott. 330 egységen — 2600 evezősen kívül — 10.000 harcos volt elhelyezve. Ezek között 1700 lándzsás, 1200 vértés volt, a többi számszerű és kézi íjas harcos. A hajók közül 16 volt a nagyobb egység; ezeken a 44 evezős gályákon 4 drb. 100 fontos lövedéket vető ágyú és 100 db. esfivizének nevezett 40 fontos lövedéket vető, igen hosszú csövű ágyú volt elhelyezve.

II. Ulászló korában az 1492. XX. t. c. a teljes bandériumok létszámát 400, a félbandériumokét 200 lovasban állapítja meg. Ezek közül a fele nehéz, fele könnyű lovas.

Az egész magyar haderő fizetés, felszerelés és szolgálati kötelezettség szempontjából 2 részre tagozódott: *királyi és nemzeti seregre*. A *királyi seregre* jellemző, hogy tagjai közvetlenül vagy közvetve (kir. tisztek, zsoldos vezérek) a királyi jövedelmekből (sójövedelem, hadiadó, hadisegély, hadiszolgálat megváltási összegei stb.) láttattak el zsolddal és támadó (külföldi) hadjáratokra minden körülmények közt kötelezve

voltak. A *nemzeti sereget* a bandériumokat kiállító személyek fizették és látták el hadi felszereléssel; aki személyes katonai szolgálatot végzett, maga gondoskodott a hadjárathoz szükségesekről; elvileg csak belföldi (védelmi) hadjáratokban vett részt, de ha önként vállalkozott s a király a költségeit megtérítette (zsoldot fizetett) külföldi hadjáratra is vonult. Legnagyobb egység volt a dandár, mely 2 vagy annál több bandériumból alakult. A nehéz lovasság *rátákra*, ezek pedig *lándzsákra* tagozódtak. A rótáknak és lándzsáknak fejét magister = mester névvel illették (magister rotarum = rittmeister); a lándzsát annak lovagi fegyverzetű feje, legalább 2 familiáris és fegyveres csatlósok alkották összesen 10 fő létszámban. A könnyű lovasság 10 főből álló decuriókból állott s több decurio egy-egy vajda alá sorolt. A gyalogság is decuriókra tagozódott, több decurio élén kapitányokat találunk. A naszádosoknál is meg van a decurio rendszer; itt 25 decurio fejét hívják vajdának ebben az időben. A tüzérségnél is magisterek a vezetők, a legénységhez tartozók a bombardariusok vagy pattantyúsok. A szekerek parancsnokai szintén magisterek.

Fegyvernemek.

A *lovasság* mint főfegyvernem nehéz és könnyű fegyverzetű lovasokat foglal magában. A lovagi szellem Anjou-kon térhódítása a XIV. század folyamán a *nehéz lovasság* jelentőségének emelkedését vonja maga után. A tatárjárás annak idején a könnyű lovas kunok betelepítésére azaz a könnyű lovasság szaporítására kényszerítette IV. Bélát, de mihelyt nyilvánvalóvá lett, hogy a keleti veszedelem ismétlődésétől nem kell tartani s komoly ellenfeleink inkább Nyugaton a páncélos lovas osztrák, cseh és olasz (Nápoly, Velence) haderőben keresendők, a lovagi szellem, lovagi harc fejlesztése lesz királyaink egyik legfőbb célkitűzése (lovagi tornák, az első magyar lovagrend: a Szent György rend megalapítása 1326. stb.).

A nehéz lovasság Zsigmond korában újra már a haderő zömét alkotja. Az a sereg, amely Európa legkiválóbb katonanyagával vonult Nagynikápoly alá, kimondottan lovagsereg volt, ahol a könnyű lovasok az utolsó harc vonalba szorultak. Csak amikor a török könnyű lovassággal és a janicsár gyalogsággal szemben megsemmesítő vereség éri a lovaghadat, siet Zsigmond a magyar könnyű lovasság újból való feltámaszta-

sára, illetve létszámának szaporítására. Később is, valahányszor nagyobb török támadás előszele közelgett, a jobbágyok sorából kiállított tegzes huszárok emelték a könnyű lovasok számát. (A lovagi szellem ápolására mutat a Szent György rend kiegészítése: a Sárkány rendnek alapítása 1408.)

Hunyadi János győzelmes harcaiban a nehéz páncélos lovasságnak jutott döntő szerep. Méginkább ez volt a helyzet fia Hunyadi Mátyás korában, aki az osztrák, cseh és lengyel zsoldosokat azért fogadja oly szívesen szolgálatába, hisz általuk a nyugati szomszédok taktikájában jártas s kiváló katonanyagot jelentő nehéz lovasokra tesz szert (Fekete sereg).

A Jagellók nevéhez fűződik ugyan az idegen nehéz lovas zsoldosok zsoldból való elbocsátása, sőt a fekete sereg megsemmisítése, de viszont a hiány pótlására ők iktatják törvénybe, hogjy ezentúl a bandériumok csak nehéz lovasokból állhatnak, nem úgy mint eddig, fele részben nehéz, fele részben könnyű lovasokból.

A *könnyű lovasság* egy korszakban sem hiányzott őseink liadi szervezetében. Csak időnkint fontosabb vagy alárendeltebb jelentőségű lett. A török hatalom feltűnése, majd a Balkánra való előtörése — amint már említettük — nagyobb tömegű tegzes (nyilas) huszárok alkalmazását teszi szükségessé. Ez a telekkatonaság néven ismert felkelő könnyű lovaselem azonban törvény szerint csak védelmi háborúra volt felhasználható. Ily értelemben nagy szolgálatot tett a törökkel szemben való védelmi harcok folyamán; de már a Nyugati szomszédok ellen viselt támadó hadjáratokhoz állandó jellegű és a nehéz lovasság meg a szekérvár harcait begyakorlott könnyű lovas seregre volt szükség. Ezért fogad Mátyás zsoldjába délvidéki rác (szerb) könnyű lovasokat, kik sok jelentős győzelem kivívásában segítették őt. Jutalmuk minden levágott cseh fejért 1 arany forint volt.

A *gyalogság* fokozatosan emelkedő szerepe kétségtelenül megállapítható. Amíg az Árpádkorban a határok őrzői és kémlelői lovas örök, a várak őrzői lovas jobbágy osztályhoz tartozók, addig IV. Béla kora óta fokozatosan a magánvárakban a kőfallal körülvett városokban és a határvédelem szempontjából rendkívül fontossá lett királyi végvárakban már állandó jellegű hivatásos, zsoldos gyalogosok végzik a szolgálatot. Főként idegen nemzetiségek vállalják a gyalogszolgála-

tot és törvényhozásilag kellett ezen visszás helyzet megváltoztatására törekedni (1471). A várak, városok zsoldos gyalogosain kívül már sorgyalogság alkalmazásáról is hallunk. Nagy Lajos nápolyi hadjáratakor Werner *zsoldos seregében* gyalogság szerepel, a XV. század keresztesei vallási fanatizmustói tüzelt gyalogtömegek, a huszita eredetű *szekérvár harcosat* és *Mátyás zsoldosainak* egy része külföldi gyalogosok. Az 1454-i országgyűlés is úgy intézkedik, hogy 100 jobbágytelkenként kiállítandó 6 *jobbágyharcos* közül 2 gyalogos legyen, (felkelő gyalogság). Az 1523-i budai országgyűlés pedig már az egytelkes nemeseket is lóháton vagy gyalogosan teljesítendő katonai szolgálatra kötelezi.

A XIV. század új fegyvernemet teremtett, a *tüzérséget*. Nálunk Nagy Lajos korában akadunk első nyomaira. A tengerparti melléktartományok területén és az 1278-ban Velence ellen vezetett seregben hallunk először bombardák alkalmazásáról. Zsigmond korabeli adataink már e fegyvernem jelentékeny térfoglalásáról számolnak be. Az ágyú anyagát és zsoldos, személyzetét főként a városok szolgáltatják. Zsigmond korára esik Hausen wein János nagyszebeni polgár „Über die Archeley” c. munkájának megjelenése, amely az akkori tüzérségi ismereteket tartalmazza és e nemben első Magyarországon. Aki Mohamed szultán számára Konstantinápoly 1453-i ostromához 600 fontos ágyúóriást készített, Orbán nevű magyar ember volt. Hunyadi Jánost a tüzérség fejlesztése és céltudatos alkalmazása körüli érdemeiért az első magyar tüzérgenerálisnak szokták nevezni. Fia Mátyás azonban, bár tisztán látta a tüzérségi fegyvernem előtérbe nyomulását és korszerű fejlesztése elől nem zárkózott el, a szinte állandóvá lett várharcok folytatásához a könnyebben mozgósítható fából készült *hadigépeknek* adott előnyt.

A *gyalogosok*, akárcsak a lovasok, nehéz és könnyű fegyverzetűek voltak. A *nehéz fegyverzetű gyalogosok* közé a számszerűszokat (sagittariusok, ballistariusok), a puskásokat: (pixidariusok) és a nehéz pajzsosokat (clipeatusok) sorolták. A *könnyű fegyverzetűeknek* a várbeli zsoldos gyalogosok, a kereszties hadak gyalogosai és a felkelő gyalogos telekkatonák tekinthetők.

A gyalogsághoz számíthatjuk a huszita eredetű *szekérvár* harcosait és a *hadigépkezelő legénységet* is. A cseh huszi-

ták fanatikus paraszttömegeik katonai alkalmazása és egyúttal gyors harcbevetele céljából szekereken továbbított, szekerekről harcoló gyalogságot teremtenek, melyet nemcsak szál-fegyverekkel, hanem tüzi fegyverekkel is ellátnak. Ezt a gyalogfegyvernemet mi is átvesszük. Miután a fejlődés odairányult, hogy a szekerekre kisebb kaliberű löveg is került, a mozgékony tábori tüzérség őseit is ebben a harci szekérben ismerhetjük fel Hunyadi János rigómezei csatáját (1448) már ezzel a gyalogságot és tüzérséget egyesítő szekérvárral igyekezett megnyerni. A csehek-lengyelek elleni hadműveleteiben Mátyás is nagy súlyt helyezett alkalmazásukra. A hadigépek készítői és kezelői a városok szolgáltatta gyalogosok és a várkatonaság köréből kerülnek ki. Az ágyúk nehézsége, esetlensége folytán a hadigépek még fontos harceszközök e korban.

A műszaki csapatok nagyjából ügyes kézművesekből állanak s így főként a városok szolgáltatták ennek a fegyvernemnek emberanyagát is. Zsigmond idejében szükségessé vált műszakilag jól kiképzett külföldi zsoldosok alkalmazása, amit a királynak külföldi fejedelmekhez intézett ezirányú kérései igazolnak. A helyzet gyökeresen megváltozott Mátyás király, a nagy szervező zseni idejében. Most már a magyar hadvezetőség jutott olyan szerencsés körülmények közé, hogy külföldi uralkodóknak műszakilag kiválóan jártas embereket ajánlhatott fel és bocsáthatott rendelkezésre. Jellemzőül szolgáljon, hogy annak a dunai hajókon továbbított favarnak összeállítására, mely víz mentén épült várak ostromához volt szükséges és 8000 harcost foglalt magában, Mátyás műszaki csapatainak csak 2 órára volt szüksége.

A *vízierő a dunai hajóhadból és a tengeri haderőből* tevődött össze. A dunai hajóhad már nem tisztán szállító szolgálatot végez; harcászati jelentősége mindinkább kidomborodik s ezt Galambóc ostroma Zsigmond korában, továbbá Nándorfehérvár 1456-i felmentése, Szabács ostroma Mátyás korában igazolják legjobban; Nándorfehérvárnál egyenesen a dunai hajóhadnak volt köszönhető, hogy az ostromzár a Duna felől áttörhető és a vár felmentő csapatokkal ellátható volt. Ebben a vízi hadműveletben Nándorfehérvár naszádjaival együtt 240 egység vett részt. Mátyás ezt a folyamerőt továbbfejlesztette. Alatta már 364 egységről tudunk, melyek közül *gályának* a legnagyobb térfogatú s legtöbb harcossal és ágyú-

val megrakottakat, *naszádnak* pedig a legkisebb terjedelmű, mozgékonyabb egységeket nevezték. Mátyás hajóhadában 18 gálya volt 44 evezőssel, míg a naszádokat 18 evezős hajtotta. Az állományban magyarokon kívül délvidéki nemzetiségeket, szerbeket, horvátokat és dalmátokat találunk. Főbb állomáshelyeik: Győr, Komárom, Buda, Csepel, Pétervárad, Zalánkemény, Zimony, Nándorfehérvár és Szabács. A tengeri haderőt azok a dalmát városok szolgáltatták, amelyek magyar fennhatóság alá kerültek. A dalmát tengerpart birtoklásától függött tehát haditengerészetünk. Külön önálló, független haditengerészetünk nem volt, az egyes városok saját zászlóik alatt kereskedtek és harcoltak. Szaporodott a tengeri haderő létszáma az 1358-i zárai békekötés értelmében, mely Velencét arra kötelezte, hogy 24 gályát a magyar király rendelkezésére bocsásson. A tengeri haderőt szaporították még a vránai perjelség (Johanniták) hajóegységei is.

Szolgálati ágak.

A *szállító szolgálaton* belül a csapatszállítást és utánpótlást a *dunai hajóhad* rendszeresen végezte, főként a völgymenetben gyorsabban megközelíthető déli ellenséggel, a törökkel szemben. Utakon *fogatolt járművek* képezték a vonatot. A Jagellók korában szokásba jött, hogy az egytelkes nemesek Kocsin vonultak hadba, ami ellen törvényhozásilag kellett intézkedni. Valószínű, hogy a kényelmesebbnek gondolt vonatszolgálatot választották egyesek a lovas vagy gyalogos szolgálat helyett. A tengeri erő szállító szolgálatban való alkalmazására Nagy Lajos 2 nápolyi hadjáratakor került sor.

Az *ellátó szolgálattal* kapcsolatosan az elszállásolásnál elvül szolgált, hogy csak télen volt igénye a hadseregnek descensusra, elszállásolásra, amikor szalmát és tüzelőfát is követelhetett, nyáron a szabadban kellett táboroznia. Ez utóbbi esetben ameddig a réteket le nem kaszálták, legelőre is volt joga minden ellenérték nélkül. Az élelmi cikkeket árszabás szerinti áron kellett pénzért megvásárolni. Az élelmiszert vagy inás nagyobb értékű dolgot eltulajdonító katona a kár négy-szeresével bünhődött. A parancsnok felelős volt az okozott kárért. Mátyás még azt is elrendelte, hogy a királyi csapatok mellé külön *egy* vagyonos birtokost osztott be kísérelül, aki saját vagyonával, anyagilag volt felelős az okozott károkért. Az

élelmiszerek árszabásáról minden hadjárat elején lajstromot készítettek s ezt minden csapatvezető kézhez kapta. Az egyházakban elrejtett élelmiszert, — amennyiben a hadsereg hiányt szenvedett — a plébánosnak, bírónak vagy más előjárónak *κ* kellett szolgáltatni az árszabás szerinti áron. A katonai igazságszolgáltatás legfőbb feje hadjárat esetén a főkapitány. Így Mátyás korából ismeretes, hogy a fosztogató csapatok parancsnokát, ha nemes ember volt, birtokaitól megfosztották; ha nem volt nemei: ember, megégették. A végrehajtást a főkapitánynak kellett végrehajtania.

Fegyverzet, felszerelés.

A fegyverzet és felszerelés ebben a korban is főként *£* tényezőtől függött: a harcos vagyoni viszonyától és a nemzetiségtől. Az előbbi anyag, minőség, az utóbbi alak, kivitel szempontjából volt döntő befolyással. Még a nemesi társadalomra is jellemző volt Zsigmond 1433-i megállapítása, hogy a szegényebbek „inkább *mankóra* mint fegyverre támaszkodva s inkább *koldulva* mint hadakozva jöttek”, s hogy az 1523-i budai országgyűlésnek el kellett rendelni, hogy lovas vagy gyalogos harcosként jelenjenek meg a táborban „nem *kocsin*, ahogy legtöbben szoktak”. A különböző idegen zsoldos alakulatok mindig a magukkal hozott fegyverzetben küzdöttek s így az egész magyar haderő szempontjából egyöntetű, rendszeres uniformizálódásról nem beszélhetünk.

A *vértzet terén* a korábban szokásos — drótból készült szemes páncéling mellett, melyet a derékszorítónak erősebbé tételével tettek ellenállóképesebbé, divatba jött a XIV. század óta a vaspántokkal megerősített vértzet.

A XIV. században a lovagi fegyverzet a derékszorítóból, gyűrűs vasingból, a korszovággyá (páncél felett viselt bő ingerű öltöny) fejlődött felső ingből, nyakvértből és szemes csuklyából, sisakból, pajzsból, vaskeptyüből, vassaruból és sarkantyúból állott. Lassankint szokásos lett a gyűrűs vasing megerősítésére vaslemezek alkalmazása; ezeket azután összekötő lapokkal egymáshoz kapcsolták, pántokkal erősítették, sarkvasakkal, dróttal és szíjjakkal szorosabbra fogták. Később már a fegyverkovácsok a mell és hát alakjának megfelelő lemezeket is tudtak készíteni s ezek összetételéből alakult meg a fegyverderék. A többi testrészt fedő lemezeket több darabból ké-

szítve és azokat egymás fölé tolva hajlékonyá tették (torkot védő vért, térdvért stb.). A XV. század első felében ez a *lemez* vagy *merőpáncél* már általánosan elterjedt kezdett lenni. Az olyan mellvasat, melynek lemezei rákfarkszerűen illeszkedtek egymáshoz, „*magyar mellvas*”-nak nevezték. (XVI. század eleje.) A kard markolatát lánccal erősítették a vértéhez. — A gyűrűs vasing helyett vagy néha vele, alatta *bngantine*-nek nevezett páncélos kabátot is használtak e kor nehéz lovasai. Ezen a testhez álló kabáton egymást félig fedő hosszúkás pikkelyeket találunk.

A *sisakokat* e korban a mozgatható (fel- és letolható) arcvédő jellemzi (arcvértes pikonhog, helym, csebersisak). A sisak helyett szívesen használták azonban még mindig a *drótsuklyát vassapkával* és a *vaskalapot* is. Ez utóbbiból fejlődött az a könnyebb arcvérttel ellátott sisak (salade, schale), melyet a rendkívül nagy s egy vagy több rákfarkszerűen készített részből álló nyakszirtvédő jellemzett.

A XIV. században kis háromszögű *pajzsokat* viseltek a lovagok; az ettől eltérő alakot tárcsáknak nevezték. A XV. században elterjedő lemezpáncélzat a lovagok számára feleslegessé tette a pajzsokat, melyeket ezentúl csak tornák alkalmával használnak. A gyalogság pajzsának egyik legáltalánosabban ismert neme a négyszögletű, 1 méter magas, 40—50 cm. széles, földbe vert karóhoz erősíthető *pavois* vagy *paveze* volt. Hazánkban a trapézalakú, homorú, bőrrel bevont *fa-pajzs* volt divatos.

A *vaskeztyűben* vagy minden ujjnak meg volt a helye, vagy az u. n. fejes keztyűk voltak használatosak. Az ujjas Keztyűk mutatóujja legtöbbször 15, a gyűrűs ujj 16, a középső új 22 pántból vagy pikkelyből tevődött össze. A lemezpáncélzat elterjedésével a keztyűre is lemezek kerülnek.

A *vassaru*, melyet a drótfonadékból készült harisnya fölé, a lábfej oltalmazására alkalmaztak és szárvassal láttak el, lemezekből vagy később rákfarkszerűen képzett több pántból állott. A vassaruk orra a XIV. század elején tompa, attól kezdve közel 200 évig lefelé hajló hegyű, ami a kengyel elvesztését tette lehetetlenné. Ezt a reformot sokan magyar eredetűnek mondják. A XV. század végétől kezdve már a széles, medvetalpszerű vassaru lett divatos.

A *lovagi méltóságok jelvényét, a sarkantyút*, amikor a

szál-vas nem ért a sarkig, a saru alá csatolták. Alakja a legkülönbözőbb; hossza (nyaka) a lábszárvérttől és a nyereg alakjától függött, azaz minél jobban akadályozta a szabad mozgást a lábszárvért, s minél magasabb volt a nyereg, úgy, hogy valósággal állt nyergében a lovag, annál hosszabb nyakú sarkantyúra lett szükség.

A *lővértzet* is a 15. században lett teljessé, tökéletessé. Részei a homlokvért, fejvért, nyakvért, sörényvédő, pofalemezek, szügyvért, oldalvérték, farvért, farkvért és lábvért. A ló hátára került *takaró* bőrből vagy szövetből készült s oldalán akként volt kikanyarintva, hogy a sarkantyú a lóhoz hozzáférhessen. A *nyereg* részei és tartozékai voltak: a fából való nyeregváz, az első és hátsó kápa, a nyeregtáska, a két heveder, az előrecsúszást akadályozó farmatring, a hátracsúszást gátló szügyelő, a csótár (takaró) és a kengyelek. A kapák meglehető magasak voltak. Az első kápa azért, hogy a lovag felső testét egész a mellig fődje, a hátsó kápa pedig azért, hogy a lovag a lándzsával való döfés közben rátámaszkodhassak. A lófelszerelést a *kantárvat* és *zabla* egészítette ki.

A lovagok főfegyvere a *kard* és a *lándzsa* volt. a XIV. század óta a vágás helyett inkább a szúrásra helyezték a fősúlyt s a kardokat ennek megfelelően erősebbre készítették, mint az előző korokban. Divatosak lesznek a lemezek eresztékein áthatoló fűrőkardok, a XV. századtól kezdve pedig a pánccífűrőkardok. A kardhüvely rendszeren bőrből készült.

A lándzsát a pánccelon és a nyergen levő készülékhez támasztották. Ebben a korban lett szokásos a kéz oltalmára szolgáló, tornákon használt, lándzsanyélre tolható kerek pajzs (kézvédő, kardvédő pajzsok).

A *buzogány* inkább az előkelő lovagok fegyvertárához tartozott. A lovagok *csatabárdját* a rövid nyél és a csákányszerű fok jellemezte.

A *könnyű lovasság* fegyvereit az 1435-i törvény íjban, tegezben, kardban és csákányban állapítja meg (telekkatonák); 1459-ben már pajzsot és lándzsát, 1492-ben pedig lehetőség szerint pánccelt is követelnek törvényeink.

A gyalogságnak is volt íja, rövidebb, késszerű kardja, rövid dárdája vagy hosszú pikája (hossza 4—5—6 méter), csépszerű buzogánya vagy botja, csatabárdja, sőt kiegyenesített kasza és sarló is szokásos volt. Védőfegyverül a *pajzs*

szolgált; a nehéz gyalogosok ezenkívül könnyebb vérttel is el voltak látva.

A *számszerijászok* fegyvere a XIV. században még igen egyszerű. Használatánál a lövész az agy felső részét földre irányította, hogy így kengyelbe léphessen s az ezzel kapcsolatos „S” alagú horoggal megfeszítse a hurt. A XV. század már a komplikáltabb számszerijakra tér át. Ezek az özláb, motolás, fogaskerekű, csigasoros és emeltyű s számszerij ak. A csigasoros számszerij 20—30 láb hosszú is volt. Egyesekkel követket és ólomgolyókat is lehetett löni.

Ahol a megfeszítést gép végezte, ott „balester”-rel állunk szemben. A puskás gyalogosok fegyvere a *puska*, meiynek csöve kovácsolt vasból készült, egyenes faagyba volt beékelve s a csövön levő gyújtólyuk szolgált a puskapor meggyújtására. Archoz, vállhoz szorítani nem lehetett. A lovasok vértjükhöz lánccal erősítették. A gyalogosok lövéskor villaállványra helyezték. A XV. század meghozza az archoz, vállhoz támasztható puskafajtát. A gyújtólyuk jobboldalon volt, a meggyújtás kanóccal történt. Sőt már ebben a században látják el sárkányhoz hasonló kalapáccsal (kakas) a puskát. A kalapács a billentyű megnyomása után úgy csapódott a gyújtólyukra, hogy az égő kanóc beleért. Az irányzókészülék első alkalmazása is erre a korra esik. A *hakebuz-nak* nevezett puskacső hossza rendszeren 1 méter.

A *hadigépek* 3 csoportját különböztették meg és pedig a faltörőket, hajító s lövőgépeket és a közeledést elősegítő vagy fedezékül szolgálókat. A kézfegyverek tökéletesedésének arányában mindjobban csökkent jelentőségük, bár könnyebb szállításuk, mozgékonyosságuk folytán még Mátyás király idejében is igen kedvelt ostromeszközök számba mentek. Faltörő gépek voltak a *kos*, *skorpió*, *falfűrő* és a *rák*. Lövőgépek gyanánt a *nagy számszerijak* és *katapultok* szolgáltak. A hajítógépek magas és alacsony szerkezetűekre oszlottak. Az előbbiekhöz tartozott a *torbocsil* és *blide*, az utóbbiakhoz a *mangana* és a *márگا*. A közeledő és fedezetet nyújtó alkotmányok közül fából készült, kereken tolható mellvédek és az ostromtornyok a nevezetesebbek.

A husziták harceszköze, a *szekérvár* kiválóan alkalmas volt a gyalogság gyors továbbszállítására, a fárasztó gyalogmenetek kiküszöbölésére, a tűzi fegyverek kényelmes kiszol-

gálására. Két egymás elé fogott ló húzta s a rajta elhelyezett gyalogosok puskával, szálfegyverekkel, sőt kisebb kézi ágyúval voltak felszerelve.

Tüzérségünk kezdetben akárcsak Európa más államaiban, mozsarakkal rendelkezett. A mozsár a XIV., XV. században kovácsolt vasból és jól összeforrasztott vasrudakból készült, összeerősítését vastag vasabroncsokkal eszközölték. Az első ágyúnak nem volt még talpa; pusztá csőből állott, melyet a földre, később faállványra helyezve töltöttek meg; a további fejlődés során az ágyú csövet fatönkre ágyazták be, a visszalökést pedig azokkal a csapokkal akadályozták, melyek a cső két oldalára kerültek. A *caper* vagy *capra* (kecske) emelőgéppel vették ki szállítás alkalmával a csövet ágyazatából. Csakhamar szokásos lesz az ágyútalp alá kerekeket is helyezni. Kezdetben 4 kerék van, de amikor a XV. század második felében először alkalmazzák az ágyú-taligát, áttérnek a 2 kerékre s ezzel megteremtik a mozgó tábori tüzérséget. Az ágyúk elültöltők, a kaliber meghatározására a golyó súlya szolgál (font). Az ágyúhoz tartozó szerszámok szállítása kocsira tett ládákban történt. Az első ágyúgolyó gömbölyű alakú és kőből való volt; később vas ólomgolyók is kerülnek használatba. Az ágyú és puskapor előállítását az *ágyúöntő házban* és a *puskapor-malomban* történt.

A *vízierők* közül Mátyás korában a gályákon négy 100 fontos lövedéket vető mozsár, 100 kisebb kaliberű, de igen hosszú ágyú és 200 puska volt. A naszádokon csak 1 drb. *eszfivizének* nevezett igen hosszú ágyút helyeztek el (40 fontos lövedék), melyhez két pattantyús mester volt beosztva. A puskások száma 18.

Kiképzés.

A határvédelem és az állandó várszolgálat szükségessé tették, hogy a hivatásos katonaelem rendszeres kiképzésben részesüljön. Ezért a különböző területeken, főként a veszélyeztetett határok szélén *táborokban* egyesítették a csapatok, ahol rendszeres békekiképzés és gyakorlat folyhatott. A kézrevívott mérkőzések gyakorlására nagyszerű iskolának bizonyultak a *lovagi tornák*, az íjkezelésben való ügyesség elérését, a lóanyag állóképességének és begyakorlottságának fokozását pedig a *vor dászatok* tették lehetővé. A városi életre jellemző és a várvé-

delmet is szolgáló céhrendszer kialakulása, a katonai vonatkozású *céh-ünnepek* tág teret nyújtottak a kiképzésre és az ifjúság katonai nevelésére.

A lovagok voltak a nehéz lovas harc . letéteményesei. Miután pedig a páncélban való küzdelem hosszas kiképzést és nagy gyakorlatot követelt, érthető, hogy a lovagi nevelés már a gyermekkorban megkezdődött. 7 évtől 14 évig *apród*, 14 évtől 21 évig *fegyvernők* volt az ifjú. Az apródi szolgálat inkább a jó modor, katonás magatartás, vendégfogadás, fegyverek jókarbantartása, testképzés és sportszerűség jegyében folyt le. Szabad időben tornagyakorlatokat végeztek s ez alatt a 7 év alatt gyakorolták magukat be a lóra való fel- és leszállásban, az íjjal való célbalövésben stb. A fegyvernői évek szolgáltak a kard ügyes kezelésének, a vívásban való jártasságnak megszerzésére. Ekkor tanulták meg, mint kell a lándzsát szúrásra, nyeregből való kivetésre használni, mint kell a lovat rohamközben mindkét kéz elfoglaltsága mellett biztosan megülni; egyszóval ekkor szoktak hozzá a lovagi fegyverzet viseléséhez. Háború esetén urát harcba kíséri, hogy ott tanuljon s urának segédkezzék. Nem harcol, csak figyelni ura mozdulatait s azonnal mellette terem, ha lováról lebukna, megsebesülne. 21 éves korában eléri a lovagi rangot, önálló úr, a társadalom legelőkelőbb tagja lesz. A lovaggáütés fényes szertartások között ment végbe.

A *lovagi tornákat* a kihirdetés, majd a megjelentek fegyverzetének megvizsgálása, az u. n. fegyverszemle előzte meg, amit a *heroldok* végeztek. A tornajáték helyének és időpontjának meghatározása, az elszállásolás, élelmezés, tornakönyvek vezetése a *tornanagyok* feladata volt, ők voltak a tornabírákból álló tornabíróság elnökei is. A mérkőzést vagy egész lovassorok, vagy csak lovagpárok folytatták. Az előbbi tornajátéknak, az utóbbi lovagjátéknak, nálunk *öklelésnek* nevezték. Az egész tornaünnepély neve *újudvar* volt. A támadás első menetében lándzsatorés folyt, azután kardpárbaj következett. A viadal folyamán az lett a győztes, aki ellenfelét nyeregből kivetette, s aki legtöbb saját lándzsát tudott törni, úgy azonban, hogy az ellenfeléé épségben maradt. A lándzsa eltörése ugyanis azt jelentette, hogy a dőfés az ellenfél pajzsát közepén érte s az szabályosan történt.

A lovagi tornák mellett még a *perdöntő bajvívás* is elő-

segítette a fegyverforgatásban való gyakorlat megszerzését. Aki ügyét a maga javára eldönteni akarta, annak kiváló vívónak kellett lennie. Az intézmény katonai jelentősége csak akkor csökkent, amikor pugilok, hivatásos bajvívók felfogadása vált lehetővé.

A *vadászatok* nemcsak kellemes szórakozást nyújtottak, hanem az új használatában való ügyességet is fejlesztették. 1504-ben már törvényileg kellett megakadályozni, hogy a jobbügyosztályhoz tartozók minden idejüket vadászattal töltsék. Ugyanezt a célt szolgálták a városi *lövészegyesületek* s az általuk rendezett *lövészversenyek*.

Hadseregszellem.

A XIV., XV. század a legragyogóbb magyar fegyvertények időpontja. Erre a korra esik Nagy Lajos Nagymagyarországa, ekkor aratták Hunyadi János és Hunyadi Mátyás világraszóló győzelmeiket. Érthető, hogy egy korban sem találunk annyi példát a magyar katona vitéz magatartására, önfeláldozására, fegyelmezettségére és vezetőink személyi és hadvezéri kiválóságára, mint ekkor. Uralkodóink minden nagyobb hadjáratot személyesen irányítanak s közülök kettő: I. Ulászló és II. Lajos a becsület mezején hálnak hősi halált. De ekkor élnek a Szécsi Dezsők, Kemény Simonok és Dugovics Tituszok is. A kor a legkiválóbb magyar vezérek egész sorával szolgál. Közülük csak néhányat emelünk ki. Károly Róbert és Nagy Lajos Laczkfi Istvánját, Zsigmond király Garay Miklósát, a Középkor Napóleonját: Hunyadi Jánost, Mátyás király Magyar Balázsát, Kinizsi Pálját, Dávidházi Istvánját, a Szapoiyai fivéreket: Imrét és Istvánt, Geréb Péterét, Báthory Istvánját és II. Lajos fővezérét Tomory Pál érseket.

Nagy Lajos két ízben is súlyosan sebesült. Második nápolyi hadjárata alkalmával Canosa ostromakor maga állt a rohamozók élére. Ép az egyik kapunak rontott, amikor ellenséges kődarab érte s eszméletlenül zuhant a vár árkába. A Várparancsnok maga is megdöbbenve szemlélte a balesetet s a középkori lovagi szellemre jellemző módon utasította embereit, hogy a királyt kíméljék, sőt a vár falára állva hangos szóval ajánlotta a királynak, hogy távolabbra vonuljon. Második sebesülése az 1352-i litván hadjárat folyamán történt. Belez várát megrohanó csapatai élén kap súlyos sebet s Perényi Miklós nevű vitézének köszönhette megmenekülését, ki a harc forgatagából kimentette az eszméletlenül fekvő királyt. Haláltmeg-

vető bátorságát különben akkor is kimutatta, amikor olaszföldön jártában Szeredai nevű vitézét, akit Silaro folyó gázolhatóságának tanulmányozására maga küldött a vízbe s akit eközben az örvény elragadott — élete kockáztatásával kimentett.

Mátyás király 1467 decemberében sebesült meg az, oláhok elleni hadjárata alkalmából. A testébe fűrődött dárda hegyét csak négy év múlva tudták eltávolítani.

Hogy mennyire egészséges s milyen értékes katonai szellem uralkodott nálunk a magyar lovasság e virágkorában,, arról a messze földön híres *tornaiünnepélyeink* és *lovagjátékaink* tanúskodnak legékesebben. Minden valamire való vitézünk kivette részét ezekből s királyaink jártak elől mindig jópéldával. Károly Kóbert szenvedélyes vívó hírében állott s egy udvari vitézt 3 faluval azért ajándékozott meg, mert egy lovagjáték alkalmából véletlenül 3 fogát kiütötte. — Nagy Lajos korában aratta sikerét a legendás erejű Toldi Miklós s maga a király is páros viaskodásra erőltetett mindenkit, akin személyét vagy családját ért sérelmet akart megbosszulni. Zsigmond Budán rendezett lovagjátékokat. A magyar földön járt Bertrandon de la Brocquiere, a burgundi herceg lovászmestere értesítése szerint magyar szokás szerint folytak a mérkőzések, azaz kis lovakon igen rövid lándzsákkal alacsony nyeregben küzdöttek az ellenfelek. Hunyadi János nemcsak zseniális hadvezér, hanem rettenhetetlen hős számba is megy, akit nem minden ok nélkül illettek sátáni jelzővel a törökök. Gondolatvilágára, lovagi jellemére legjellemzőbb a lengyel királyhoz intézett sorai: „megyek előre, rettenhetetlenül, mert ügyem igaz; mert hitért, békéért, hazáért, özvegyekért és árvákért harcolok”. — Hunyadi Mátyás páros viadalainak se szeri, se száma. Legemlékezetesebb közöttük a cseh Holubárral folytatott küzdelme; Holubárt Mátyás dőfése akként vetette ki nyergéből, hogy hanyatt, a lófarkán keresztül, eszméletlenül, tört karral zuhant a fővényre. — Mátyás vitézségét és a lovagi mérkőzésben való ügyességét fia Korvin János is örökölte, akinek első vitézi öklelése Bécsben zajlott le atyja jelenlétében. A magyar lovagi szellem nagyszerű megnyilatkozására vall annak a magyar nemesnek (Bodna, Várad, Erdélyi) angliai útja is, akik IV. Eduárd király és felesége előtt mutatták be a magyar lovag merészségét és ügyességét. Ez a 8 magyar nemes nem kímélt időt, munkát, pénzt, ment... ment

a lovagi dicsőség után. hogy fajtája hírét szárnyaira kapja a szél. A Jagellók kora is tele van a magyar lovagkor szebb-nél szebb emlékeivel. II. Lajost már 13 éves korában lovaggá ütötték s ettől kezdve minden alkalmat kihasználta, hogy személyes részvételével ébressze a harci kedvet és ápolja a lovagi szellemet. (Prágai, németujhelyi lovagjátékok és tornaünnepélyek, az 1525-i kelenföldi lóverseny.)

Természetes, hogy egyesek ebben az időben is, különböző indokokból, kisebb-nagyobb mulasztásokat elkövettek. Törvényeink főként a tábor időelőtti elhagyása, a bevonulás, megtagadása, szándékos késedelem, a hadvezetők felmentés céljából történt megvesztegetése, élelmicikkek erőszakos megszerzése, leszerelni nem akaró zsoldosok garázdálkodása ellen hangoztatnak súlyosabb büntetéseket. Ezek azonban távolról sem voltak olyan mérvűek, hogy a XIV., XV. század olasz, cseh, osztrák, lengyel és törökverő őseiben ne tisztelnők az áldozatos hazaszeretetnek, a vakmerőségig bátor katonáknak, a legnemesebb eszméktől fűtött lovagoknak mintaképeit. Nevükhöz, katonai teljesítményeikhez fűződik a három tenger mosta Nagy Lajos-féle Magyarország keleti nagyhatalmi állásának kialakulása, a huszita csehek megfékezése, Morvaország, Szíflézia, Ausztria megszállása, Bécs elfoglalása és a török feltartóztatása a Balkánon. Legendás harcaik egy öntudatos faj eposzi megnyilatkozásai voltak.

Hadvezetésünk a Vegyesházi királyok korában

Hadászat.

Az utolsó Árpádok korában súlyos belpolitikai zavarok színhelye volt az ország, emiatt erőteljes külpolitika sem vált lehetségessé. Amint azonban Károly Róbert nehéz harcok árán megfékezte az oligarchiát s újra konszolidált viszonyokat teremtett, megkezdődött a régi nagyhatalmi politika folytatása. Nagy Lajos már nemcsak a dalmát tengerparton méri össze erejét Velencével, hanem magát a köztársaságot is támadja 3 ágy olasz területre lép seregével, öccsének Endrének meggyilkolását megbosszulandó egész Nápolyig hatol előre. Még a Balkán félszigeti államokkal is elismerteti a magyar fennhatóságot; Lengyelországgal pedig perszonal-úniós kapcsolatot teremt. Feltűnik azonban a török s a keleteurópai magyar nagy-

hatalom a hódító politika abbahagyására kényszerül. Nagy, Lajos első mérkőzése még a magyar fegyvereknek hoz szerencsét, de már Zsigmond — bár egész Európa részt vesz a kereszties háborúban — a nagynikápolyi csatában súlyos vereséget szenved s ettől kezdve hazánk állandó török támadásoknak van kitéve. A délről előtörő ellenségen kívül a cseh husziták a nyugati részeken teszik súlyos harcok színterévé az országot. Velence pedig délnyugatról, a dalmát tengerpart felől támad* Szinte egyidejűleg három irányból kell védekeznünk, azaz a leg-súlyosabb hadászati védekezés lesz feladatunk. A helyzet Mátyás idejében még nehezebbé vált. új ellenségként az osztrák és lengyel hatalom jelentkezett. Miután Moldva felől is állandó támadás veszélye állott fenn, az ellenséges gyűrű teljessé vált s minden irányban védekezni vagyunk kénytelenek. Csak egy Hunyadi János fia oldhatta meg ezt a nehéz feladatot. A hadászati védekezést, mihelyt alkalmá nyílt, támadással cserélte fel s így volt elérhető, hogy nyugat és észak felé (Ausztria, Morvaország, Szilézia) még területgyarapodás is bekövetkezett. Mihelyt Mátyás meghalt, a helyzet hátrányunkra változott. Nyugati hódított területeinket elvesztettük. A cseh Jagellók trónrakerülésének csak egy előnyét élvezhettük éspedig azt, hogy az osztrák Habsburgházzal kötött családi kapcsolatok révén ez irányból minden támadás veszélye megszűnt. Demoralizált közéleti és hadügyi viszonyok okozhatták csak azt, hogy ezen külpolitikailag és hadászatilag kedvező helyzet ellenére sem tudtunk a török hatalomnak ellenszegülni, nem voltunk képesek országunk feldarabolását megakadályozni.

Velencével és Nápollyal szemben a dalmát városok és Szlavon-horvát bánság területe volt hadászati bázisunk; a huszita harcokat Pozsony-Komárom vidékén összevont erővel folytattuk; Lengyelország felé Kassa környéke képez kiinduló pontot, a török ellenében Nándorfehérvár vára és a Száva-Duna vonala nyújt legbiztosabb hadászati alapot. A török lévén a veszedelmesebb ellenfél, biztosító vonalunkat itt építjük ki a legteljesebben. A dalmát tengerpartról kiindulva Kninen, Zajcon, Tesánjon, Szokolon, Szreberniken, Zvornikon, Macsón, a Duna Nándorfehérvár—Szörényvár közti szakaszán és a Déli Kárpátok vonalában húzódott az első védelmi vonal. Amikor a török ezt 1520—21-ben áttörte (1520: Szrebernik, Tesány-

Szokol, Knin, 1521: Szabács, Nándorfehérvár, Zimony, 1522: Orsova, 1524: Szőrény várának elfoglalása), csak a Dráva-Száva közti rosszul felszerelt, nagyobb sereg ellenében védekezni nem tudó várak és a Duna balpartján emelt erősségek feladata lett a török előnyomulást feltartóztatni. 1526-ban ennek a második védelmi vonalnak áttörését is végrehajtja a török. (Zalánkemén, Kölpény, Bánmonostor, Barics, Szent Demeter, Pétervárad, Újlak, Erdőd vára és Eszék elfoglalása), s így nyílik meg számára az út a már védtelen Dráva szakaszon át a Dunántúli és az ország fővárosa felé.

Egyébként e kor hadászatára ugyanaz jellemző, mint az Árpádkorra. Az Anjouk hadműveletei a támadás jegyében folynak le, Zsigmondtól kezdve azonban hadászati védekezésre kényszerülünk. Az előbbi idegen országok területére viszi fegyvereinket, az utóbbi a határ menti várak rendszerére támaszkodva igyekszik az országot megmenteni. Hogy ezt az utóbbi nehéz feladatot sikeresen tudtuk megoldani, az elsősorban annak a helyes stratégiai elvnek alkalmazásában keresendő, amely a hadászati védelmet alkalomszerű hatásos támadásokkal tette erőteljesebbé s ezzel az ellenfél erejét, támadó lendületét hosszabb-rövidebb időre megbénította. Ennek a stratégiai elvnek két világraszóló magyar hadvezéri nagysága volt a képviselője: Hunyadi János és fia Mátyás király. Hadvezetésük ma is bámolatba ejt s klasszikusan világítja meg az örökké offenzív magyar katonaszellemet.

A nagyobb hadműveletek vezetői maguk a királyok, míg a kisebbeket (*particularis expeditio*) egy-egy vezérre (főkapitány, kapitányok) bízza a király vagy az országgyűlés. A haditervet a királyi tanács, a hadműveleti terveket a résztvevő vezér és a nagyobb egységek (*bandérium*) vezetőiből alakult haditanács állapítja meg a helyszínen.

A gyülekezési hely megválasztása attól függött, vajjon támadó vagy védelmi hadjátról volt-e szó. Az előbbi esetben Nyugat felé Győr, Észak felé Kassa, Kelet és Dél felé Nagyvárad—Szeged vidéke jelöltetett ki általában. Ellenséges betörés esetén a támadás színhelyének közelében gyülekeztették a sereget. Így Nándorfehérvár eleste után az 1526-1 török támadáskor Tolna lett a gyülekezés helye.

A hadjáratok időpontja általában tavasz, nyár, ősz. Télen csak a legkritkább esetben viselnek háborút; ilyenkor is,

ha az időjárás viszontagságai erősen próbára teszik a sereget, még győzelmes előnyomulás esetén is a visszavonulás mellett döntenek, csakhogy érintetlen erejű sereg birtokában maradhassanak.

A nehéz lovasság lévén még mindig csatadöntő tényező, ha csak a meglepetésre való törekvés, vagy valamely kedvező harchelyzet más elhatározást nem követelt, nagyobb kiterjedésű sík területet választanak a döntő mérkőzések színhelyéül. (Nagynikápoly, Várna, Rigómező fennsíkja, Mohács). Egyébként szinte megállás nélküli várharcok jellemzik e két század hadműveleteit. Ezeknek nincs döntő jelentőségük, mert nyomukban nem jár az ellenfél erejének teljes megsemmisítése. A tüzérségi fegyvernem kialakulása és a tűzi fegyverek lassú tökéletesedése hatásosabb előkészítést, a falak gyorsabb rohaméretté tevését teszi lehetővé, döntéshozó tényezővé azonban nem tud válni, legfeljebb intenzívebb védekezésre kényszerít s a várak nagyobb számának ostromára, elfoglalására vezet. Miután a nyílt harc, az egész erővel végrehajtott csata hozhat egyedül komoly döntést, ezt pedig sokszor kerülni óhajtják, innen van az, hogy a döntő csaták száma annyira kevés s a szüntelen folyó várharcok töltik ki a két évszázad történetét.

E kor magyar hadművészetét nem is lehetne jobban megvilágítani, mint azzal, hogy e két zseniális vezér hadvezetési elveit hadjárataik alapján összefoglaljuk és méltatjuk.

Hunyadi János 17 év alatt 14 hadjáratot vezetett. Hogya e hadjáratok folyamán hány csatában vett részt, ma már nehéz volna megállapítani. Hadjárataiban semmi melet ér kélt-ség, semmi merevség; nem alkalmaz időtrabló, körülményes átcsoportosításokat, sem kombinált manővereket; elve a meseteri egyszerűség, ami csak a legnagyobb hadvezérek tulajdonsága. Érdeme annál nagyobb, mert sebtében összetoborzott támadó csapatai legtöbbször nagy katonai hiányosságokat mutattak, s ezt az ő hadvezéri tudásának kellett kiegyenlítem. Erre csak ő, a zseniális szervező, a művész stratégia és taktikus volt képes, aki saját személyében a vezért és vezérkari főnököt egyesítette, aki egyaránt nagy volt támadásban, védelemben, nyílt csatában — várharcban, lovas-gyalogharcban, sík terepen — hegyi háborúban, szárazföldön és vizén. Tudását önmagából merítette, nem volt sem oktatója, sem tanácsadó-

lja; ösztönös volt nála minden, amit tett, akár tervezett, akár végrehajtott. Eszközei mindig a legerényebbek s mégis túlerővel szemben helyt tud állni; nehéz fegyverzetű lovasömegekkel folyamokon, hegységeken könnyűszerrel tud áthatolni, s szokatlan nagy távolságokra tudja seregét elvezetni. Legnagyobb érdeme, hogy kis számú seregével is offenzív módon oldja meg a hadászati védelmet s mihelyt az első alkalom kínálkozik, védelemből támadásba megy át s így ragadja magához a kezdeményezést. A csatavezetési formák közül az átkarolást, kettős átkarolást, a visszavonulásközbeni megrohanást szereti alkalmazni; ha hadászati belső vonalra szorul, gyors elhatározással minden perc sorsdöntő fontosságát felismerve semmisíti meg külön-külön ellenfeleit. Mindig ott van, ahol legnagyobb a veszély s személyes példaadással önt lelket a csüggedőkbe. Benne nemcsak Magyarország, hanem a közép-kor legnagyobb hadművészt kell látnunk, kihez hasonló lángész csak az újkor adott a világnak Napoleon személyében.

Hunyadi Mátyás apjával szemben már inkább a tudományosan képzett vezér benyomását teszi; könyvtárában a hadtudományi munkáknak is hely jutott s részben ezek tanulmányozása, részben atyjának páratlan sikereiből levont tanulságok adták meg a lehetőséget arra, hogy a négy égtáj felől rája tört szomszédaival szemben diadalmaskodni tudott. 33 évi uralkodása alatt 29 éven át háborúskodott s 16 hadjáratot vezetett. Volt idő, amikor egyidejűleg két fronton is küzdött. Az uralkodás gondjai, a sok irányú politikai és katonai elfoglaltság hozta magával, hogy sikereit a magyar hadtörténelemben páratlanul nagyszámú és kiváló alvezéri gárdával kellett megosztania, akik között a magyarok és idegenek egyként szerepeltek.

Szervező zsenijét főként az idegenekből álló, magyar érdekekért faj testvéreik ellen is harcoló „fekete seregének” megalkotása mutatja. A török ellenében ő is hadászati védekezésre kényszerült. De míg atyja módot keresett arra, hogy időnként támadásba átmenve messze a Balkán közepéig elvezesse a magyar seregeket, Mátyás megelégedett egy-két fontosabb török végvár elfoglalásával. Érezte, hogyha atyja türeményes sikerei sem voltak képesek a török erőt megtörni, mennyivel nehezebb és kockázatosabb feladat lenne ez az ő számára, kit nyugati és északi szomszédai részéről minden pil-

lanatban hátbatámadás veszélye fenyegetett. Először ez utóbbi ellenfelei megtörésére gondolt, hogy azután a sorozatos harcokban kipróbált, megedzett, kiképzett haderejével egycsapásra törje össze a török félholdat. Osztrák, cseh és lengyel szomszédai ellen viselt támadó hadműveletei ebben lelik magyarázatukat. Tervezésben merész, végrehajtásban gyors és határozott vezérrel állunk szemben, akiben a hadmérnöki tehetséget, a hadbiztosi előrelátást ép úgy megtaláljuk, mint amilyen kiváló volt mint hadigépkonstruktor vagy hadseregszervező. Méltó fia volt Hunyadi Jánosnak.

Harcászat.

Meneteiknél, akárcsak az előző korban, a több oszlopban s az egyes oszlopokon belül kisebb-nagyobb egységekben, való menetelés elvét követik. Ezt nemcsak az úthálózat követeli meg, hanem a könnyebb fegyelemtartás és az élelmezési nehézségek kiküszöbölése. Nagy Lajos nápolyi hadjárata 300—1000 főből álló csapatokban indult, amelyek közé olyan távolságot iktatott, hogy az idegen országok területén való átvonuláskor élelmezési zavarok nem léptek fel. Mátyás magyar, cseh és rác hadtesteit lehetőleg mindig külön-külön oszlopban és az oszlopokon belül fegyvernemek szerint elkülönülve menettette (Szabács 1478). Ismeretlen terepen kalauzok vezették őket (Argyos). Hatalmas menetteljesítmény számba mennek Nagy Lajos nápolyi, Hunyadi János hosszú hadjáratai és várnai hadjárata, Mátyás sziléziai hadjárata, ha elgondoljuk, hogy nehéz páncélos lovasság 1000 kilométert is meghaladó menetéről van szó. Átlagos napi menetteljesítmény 30—40 kilométer volt. Nagy Lajos két nápolyi hadjáratakor tengeri utat választ s a Zeng—Manfredonia közti kb. 400—500 kilométeres vízi úthoz 16 napra volt szüksége. A szekerekre rakott gyalogság menetteljesítménye a szekér vár gyorsaságától függött. A könnyű lovasság (szászok, kunok, székelyek, tegzes jobbágylovak, rác lovasság) most is a legmozgékonyabb. Ezzel szemben a tüzérség, főként ha mozsarak szállításáról volt BZÓ, alig néhány km. menetre képes óránként. Egy török adat szerint a Drinápoly—Konstantinápoly közti kb. 200 km-es úton 2 hónapig tartott egy nagyobb mozsár szállítása. Ez napi 3—4 km. teljesítmény.

Tavasztól őszig sátoztáborban, télvíz idején falvakba

beszállásolva helyezkednek el a csapatok. Saját területen általában csak jobbágyok vannak descensusra (beszállásolásra) kötelezve; a nemesség ezen teherterhelés ellen mindenkor tiltakozott. Zsigmond 1427-ben Brassóban kiadott szabályzata is azt mondja, hogy a mozgósított katonaság nyáron szabad szállással elégedjék meg, téli időben azonban — legyen nagy vagy csekély számú — szalmát, erdei tüzelőfát és szállást nem szabad tőle megtagadni.

Menetelő oszlopaikban sohasem hiányzott az elő-, utó- és oldalvéd. A huszita szekérvárrendszer átvételével főként a gyalog-tüzérekkel megrakott szekerek feladata lesz a biztosítás. Menet közben oldal- és hátvédelem, elhelyezés alatt a pihenő csapatok körülállása, védekező harc közben a betörésre, *ellen-séges* meglepetésre alkalmas tereprészek elzárása vár rájuk. Emellett a már korábbi időszakból ismert őrszolgálatot sem hanyagolják el. Ha ezen a téren a legkisebb mulasztást elkövetik (elégtelen erő, gondatlanság stb.) a súlyos következmények nem maradnak el.

Így járt Mátyás király 1467-i moldvai hadjárata alkalmával, ahol a decemberi hidegben Moldva-Bánya vagy egyesek szerint Szucsava faházai között táborozó magyar sereget éjnek idején az oláhok meglepték s a reggelig tartó kézi tusában, magát Mátyás királyt is megsebesítették.

A felderítést a magyar hadszervezetben egy korban sem hiányzó könnyű lovasság végzi. A sok sikeres magyar fegyvertény nem kis mértékben volt a lelkiismeretes és precíz felderítés következménye. Csak ott találunk időnként hiányosságot, ahol hazatérő, de még idegen területen tartózkodó sereg-ről van szó.

Ilyenkor előfordult, hogy a visszavonulási út, a zavar-talannak ígérkező hazatérés menetvonala nincs kellőleg felderítve s az ellenség meglepetésszerű rajtaütéssel sikereket érhet el. Károly Róbert seregének argyasi katasztrófája, a töröcsvári szorosban, hazatérő útjában Zsigmondot ért meglepő oláh támadás csak nem elég komolyan végrehajtott felderítés folytán következhetett be.

Fény, lát és hangjelzés az összeköttetés eszközei ebben a korban is. Parancsközvetítést könnyű fegyverzetű lovasok végeznek. A zászló és címer fontos ismertető jelei lesznek az együvé tartozó csapatoknak. Az élőszo megfelelő terepviszonyok között és válságos pillantok folyamán jut leghatásosabb alkalmazáshoz.

így p. o. az 1415-i Dobojs melletti csatában, ahol Ma-Tóthy János raacsói bán és Hervoja, Bosznia feje állottak szemben egymással; ez utóbbi bosnyák-török szövetséges seregét egy domb választotta el egymástól. Hervoja a domb tetejére állva élőszóval adta utasításait a két szárnynak. Hogy a magyarokat megtévevessze, azt kiabálta le a török csapatok felé — oly hangosan, hogy a magyarok is hallják, — hogy a domb másik oldalán a magyarok már szétverettek s a győztes bosnyák erő már útban van megsegítésükre. A csel sikerült, mert mihelyt a törökök egy újabb támadást intéztek, a magyarok a már beérkezettnek vélt bosnyák erők jelenlétére következtettek, s nehogy megvertnek hitt másik szárnyuktól elvágassanak, visszavonultak.

A lovasság harceljárása a nehéz és könnyű lovasság kombinatív alkalmazása tekintetében ugyanazon elveken nyugodott, mint az előző századokban. A könnyű lovasság feladata most is a felderítés, biztosítás, összeköttetés mellett a harcbevezetés az ellenfél sorainak megbontása céljából, győzelem esetén pedig a megsemmisítő üldözés. A nehéz lovasság ércfalként előretörő tömör oszlopával most is a csatadöntő tényező. Rohama sikerén múlik a győzelem vagy vereség. A különbség csak annyi, hogy korábban a gyűrűs páncélingből álló vértzet még megengedte a kardnak, bárdnak, buzogánynak, mint közelharceszköznek alkalmazását, a merev lemezpáncélzatra való áttérés azonban már inkább csak a döfő, szűrő fegyvereknek kedvez. Korábban a könnyebb vértzet mellett a pajzsnak jelentős szerep jutott a védekezésben, most már a pajzs kiszorul a lovagok fegyvertárából, illetve csak lovagi tornákon hallunk használatáról. Hasonló sors vár az újra is, melynek kezelését a nehéz lovagi fegyverzet nem engedi meg. Angliában szokásba jött könnyebb fegyverzetű ellenféllel szemben a lovagi sereg lóról szállása és páncélos gyalogosként való küzdelme az üldözés pillanatáig, amelyet már lóhátról folytattott a lovaghad. Ezt a harceljárást a francia lovagok is átveszik, s amikor a török ellenében Nikápolynál harcra kerül a sor, alkalmazzák is. A tömör páncélos phalanx rohama meglepően hatásos eszköznek is bizonyult a török könnyű lovasság és a janicsárok ellen; csak amikor a harc hevétől elragadtatva gyalog folytatták az üldözést, következett be megseflimisítésük. Ez a harceljárás nálunk nem volt szokásos; magyar csapatok közé beosztott idegen lovagok hajtották végre, s miután siker nem járt nyomában, nem is honosult meg.

A XV. század első felében a szomszédos Csehország területén szekerekre rakott gyalogság és tűzi fegyverek eddigelé szokatlan, nem alkalmazott s újszerűségében hatásos harcban vonása következett el. (Ziska-féle huszita szekérvár.) A szekér igen erős felépítésű, deszkaoldalakkal ellátott s nagyobb kaliberű tűzifegyverrel, spanyol lovassal és csáklával felszerelt jármű volt, melyet 2 egymás elé fogott ló húzott; a harc eszközök mellett gyalogosok helyezkedtek el. Menetközben egymáshoz láncolva 4 sorban haladtak a szekerek s a 2 szélső sor mindig hosszabb volt, hogy szükség esetén bekanyarodással zárt szekérvár alakulhasson. Támadás esetén a gyalogsereg szárnyain vagy közepén rohamlépcsőket alakítva igyekeztek ellenfelük arcvonalát áttörni vagy bekeríteni. Eleinte szinte tehetetlenül álltak e huszita harcéljárással szemben a szomszéd osztrák, lengyel, magyar hadseregek. Miután hatásos eszköznek bizonyult a szekérvár, meghonosítják azt, sőt továbbfejlesztik; Mátyás még tökéletesíti is. Ezzel nálunk is bevonul a gyalogság a nyílt csatában küzdő fegyvernemek közé. A huszita szekérvár leküzdését ez az újítás azonban nem biztosította, csak némileg ellensúlyozta. Kítűnt ugyanis, hogy ezt a cseh mozgóvárat nem annyira ugyanolyan szekérvár harc bavatásával, hanem inkább meglepetésre és gyorsaságra alapított támadással lehet leghatásosabban leszerelni, akcióképtelenné tenni, tervszerű felkészülését, szekerei összekapcsolását, arcvonalváltoztatásait zavarni, megbénítani. Első és szinte döntő jelentőségű mozzanat tehát a szekérvár megbontása lesz, amelyet észrevétlenül, hirtelen támadással *csak könnyű lovaság* tudott megvalósítani. Csak amikor a szekerek rendje felbomlott, került sor nehéz lovasság, vagy esetleg kéznél levő; gyalogság beavatkozására s a szekerek védelme alatt álló vagy támadó ellenséges zöm megsemmisítésére. Mátyás nem egy győzelmét köszönhette ennek a harcéljárásnak.

A XV. század folyamán lesz erőteljessé s egyre veszedelmesebbé a török támadás is. A török sikerek kulcsa abban rejlett, hogy a nagy számbeli túlerőn kívül a védelmi jellegű janicsár gyalogsággal szemben még a legelszántabb nehéz páncélos lovastámadás is csődöt mondott. A janicsárok ugyanis valóságos várat alkottak a török lovasság mögött; ha a nagy török lovastömegeket (spahik, irregularis lovasok) sikerült is szétzórni, még mindig hátra volt a legkeményebb dió, a szultán

vezette janicsár hadtest, mely tömör phalanxként földbe vert vaskarók, nyársak, védőárkok, sáncok, hatalmas ülőpajzsok mögül védekezett. Leküzdésükre Hunyadi János — a várnai csata tanulságain okulva — a huszita harcokból ismert s hatásos áttörőeszköznek bizonyult szekér várral kísérletezik. Harcjárárásában tehát a gyalogságnak döntő szerep jut. A szárnyakra, átkaroló, bekerítő mozdulatok végzésére könnyű lovasságot helyez, a többi fegyvernem a középre kerül és pedig az első vonalba a szekér-gyalogság, a másodikba a nehéz lovasság. Így mihelyt a szekér-gyalogság áttöri az ellenség arcvonalát, kezdetét veheti a nehéz lovasság mindent elsöprő rohama. A rigómezei csatában (1448) már ezt a harceljárást alkalmazza; biztos győzelmét csak az oláh csapatok árulása akadályozta meg. Hunyadi Mátyás a szekérvár fontosságát szintén elismeri, a szekerek számát 10.000-re fokozza; csakhogy a szeke-
rekben nem a gyalogságot szállító, hanem mozgékony tüzérségi harceszközt keres. Harcainak súlypontja inkább a szeke-
rektől, mint mozgó tábori tüzérségtől támogatott nehéz lovas-
ságra esik; a gyalogság ilyformán elválk a darabjaira törő és mindinkább tábori tüzérséggé alakuló szekérvőtől, önálló fegyvernemmé, zárttömegű sorgyalogsággá fejlődik ki, melynek harcfeadata a janicsárokéval lesz azonos. A gyalogság ily irányú fejlődése Mátyást egy új és speciálisan magyar gyalogsági harceljárást megteremtésére vezeti. Az 1481. március 10-én Veronai Gáborhoz intézett levelében részletesen ismerteti ezt a magyar gyalogsági harceljárást. Eszerint gyalogsága 4-féle fegyverzetű harcosokat foglal magában és pedig páncélosokat, pajzsosokat, puskásokat és könnyű gyalogosokat. Ez utóbbiak képviselték a kézitusára hivatott tulajdonképeni gyalogságot; a pajzsosok mögé beosztott puskások a harc kezdetén tüzi fegyvereikkel megritkítani, megbontani s rohaméretté tenni igyekeztek ellenfeleik »sorait; az első sorokat alkotó páncélos eß pajzsos gyalogelem fal módjára vette körül a közbezárt puskásokat és a lándzsás, kézi vagy számszerj as könnyű gyalogosokat (drabantok). A küzdelmet a puskások és a nyilazó könnyű gyalogosok nyitották meg; ha az ellenfél támadása tért nyert, a pajzsosok és páncélos gyalogosok fogták fel rohamukat; ha a támadás összeomlott, a pajzsosok térközein át ellentámadásra indult drabantok előretörték s közelharcba kezdtek. Ennek a szálfegyveres gyalogsági rohamnak kellett ezután

a kedvező döntést kicsikarni. Amennyiben szekerek is voltak kéznél, a védelmi öv jelentékenyen eresebbé lett, a távollarcsczközök száma is szaporodván az előkészítés hatásosabb formában nyilatkozott meg s így a siker is biztosabbá vált.

Mivel a gyalogság imént vázolt harceljárásával inkább a védelmet szolgálta, döntéshozó támadó fegyvernem továbbra is a lovasság maradt. Mátyás nyílt csatái túlnyomóan lovascsaták, ahol a nehéz fegyverzetűek rohamán múltott a siker. A ezekérvárban védekező csehekkal szemben ez a lovassereg sem egy tömegben zúdult az ellenfélre, hanem tömör négyszöget alkotó különböző oszlopokban, csapatokban. Az első rohamoszlopokban segélyhadak, felkelő alakulatok vannak, az elite — nehéz lovasság, a király állandó zsoldosai az utolsó oszlopot alkotják. A könnyű lovasság a harcrenden kívül állott. A sorban egymás után előretörő első oszlopok feladata volt a belső szekérsorok áttörése s az állandó zsoldosok mindent elsöprő rohamának előkészítése. A lovasság a külső sorok őrségét kaszabolta, a menekülő ellenség útjait elvágta, az üldözést a megsemmisítésig folytatta.

A XIV. és XV. század harcászatára is jellemző a támadó ezellelem. Most is mindig csak a támadás és támadás a jelszó, ami még akkor sem hiányzik, ha túlerő időnként védekezésre kényszerít. Különösen Hunyadi János harcai alkalmasak ennek a támadó szellemnek igazolására. Hunyadi még a kimonott védelmi harcban is a támadást keresi; a nándorfehérvári diadalt is annak köszönhetette, hogy a tízszeres túlerejű ellenfelét parancs ellenére támadják meg a Száva partján táborozó keresztes vitézei. A csatához való felálláskor harcvonalanként itagozódik a sereg. A XIV. században az első harcvonalat a könnyű lovasság alkotja, a következőkben a nehéz lovasság helyezkedik el; tartalékképpen mindig nehéz lovasságot alkalmaznak. A könnyű lovasság az ellenfél sorait nyílharccal megbontja, a támadás súlypontja a nehéz lovassági harcvonalak rohamán nyugszik. Az üldözés újra a könnyű lovasság feladata lesz. A XV. század jelentékeny változást hoz harcmódor tekintetében. Ezt a szekérvár, a tüzérség és sorgyalogság harcba való bevonása eredményezi. Hunyadi János az első harcvonalba a szekereket helyezi, azaz a szekérgyalogsággal igyekszik az ellenfél sorait megbontani, illetve áttörni. Ilyenformán a könnyű lovasság a szárnyakra kerül s legfőbb feladata lesz ezen-

túl átkarolással, megkerülő, bekerítő mozdulatokkal nyugtalanítani, győzelem esetén erélyesen üldözni az ellenfelet. A nehéz lovasság a szekerek mögül tör előre döntéshozó rohamra. Hunyadi Mátyás harcai sem nélkülözik a támadó szellemet. Nagyszámú és az országot minden irányból támadó ellenfelei miatt azonban gyakran van abban a helyzetben, hogy nemcsak hadászati, hanem harcászati védelemmel kell megelégednie. Ezért a védelemre jobban berendezkedik s a védelmi eszközöket jobban fejleszti mint atyja. Nála már a szekérvár nem annyira támadó harceszköz, mint inkább a mozgékonyabb tábori tüzéséget helyettesítő, a tűzi fegyverekkel harcelőkészítést végző vagy ellenséges támadást felfogó harceszköz. A szekérvártól függetlenné vált s önálló fegyvernemként jelentkező gyalogság is elsősorban a védelmet szolgálja s csak biztos sikert ígérő ellentámadások vagy várostromok esetén nyer támadólagos alkalmazást. A tüzéség a maga fejletlen és nehézkes állapotában nyílt harcokban alig jut szóhoz; feladata inkább a várostrom és várvédelem.

Támadásra és döntésre Hunyadi Mátyás is a lovassági fegyvernemet használja. A könnyű lovasság harcrendben átkarolásra, bekerítésre törekszik, de önálló feladatokat is végez, amikor portyázó útra indul, hogy az ellenség háta mögött lezárja az utánszállítási vonalakat, szétrombolja a hidakat, megsarcolja a lakosságot stb. A nehéz lovasság feladata viszont mindent elsőprő lendülettel áttörni, megfutamítani az ellenfelet. Mátyás tanult hadművész volt, aki a csatarend alakításában renaissance hatás alatt a régi klasszikus formákhoz alkalmazkodott. Bonfini, Mátyás történetírója említi, hogy egy seregszemle alkalmával egyszer ékalakban, majd körben álltak fel a hadsorok, hogy azután háromszöget, négyszöget képezzenek, majd fogómódjára és für észhez hasonlóan vettek fel támadó alakzatot. Ami legjobban feltűnt neki, amiről még sohasem hallott, az a sereg skorpió alakban való támadásra indulása volt. A Mátyás-féle harcmód Európaszerte ismertté tette a magyar nevet. (A nápolyi trónra szánt Ferdinánd ferrarai herceg és testvére ezért küldettek Mátyás táborába.) A lovasság döntő szerepéből folyt, hogy a nagyobb nyílt mérkőzések túlnyomóan lovascsaták; ezekben a szekérvárat és a gyalogságot visszahagyva egymagában küzd a lovasság, legfeljebb néhány könnyebb ágyú lesz támogatója. Mátyás és hadvezérét

elvként vallották, hogy a lovasság mint fő csatadöntő tényező egymagában is akcióképes még olyan ellenséggel szemben is, mely számbelileg túlsúlyban van s keretein belül az összes fegyvernemeket egyesíti.

Védelemben az ellenfél erejének felmorzsolására törekszik. Ezt részben azzal éri el, hogy az ellenségnek nagy emberáldozattal járó, hiábavaló támadásait is visszaveri, szinte elvérezni hagyja ellenfelét védőállásai előtt, részben azzal, hogy utánpótlási vonalait elvágva éhínségbe dönti. Tipikus példával szolgál erre az 1474-i boroszlói hadjárat. (Részletes ismertetése 2. hadműveletek között.)

Az állandó erődítések támadása a tüzérségi fegyvernem feltűnése és mind nagyobb mérvű tárfoglalása következtében túlsúlyra jutott. Különösen Hunyadi Mátyás volt az, aki ellenfelei megtörésére évtizedeken át várak ostromával vesződik s e téren nem egyszer meglepő eredményeket tud felmutatni, így pld. az 1477-i ausztriai diadalmenete alkalmából 30 város és 1004iál több erősség került egy év lefolyása alatt kezére. A gyakori várívások a távolharceszközök tökéletesítését követelték. Amily mértékben fejleszti a tüzérséget, annyira tudatában van a régibb eszközök, az u. n. hadigépek fontosságának; innen magyarázható, hogy inkább a hadigépek tökéletesítésére törekszik, mint sem a tüzérség kizárólagos bevezetésére. Nem egy alkalommal juttatja — gyakorlatban és levélben — kifejezésre azt a meggyőződését, hogy a tűzi fegyverek nem minden esetben a leghatásosabb távolharceszközök s hogy igen sokszor hadigépeinek nagyobb hasznát veszi, mint a még nehezen kezelhető, bizonytalan tüzérségi anyagnak. Ez az oka annak, hogy; a hadigépek tökéletesítése s az ezzel kapcsolatos műszaki munkálatok terén bámulatraméltó eredményekre, zseniális eszközök megteremtésére kerül a sor; elgondolásukban s megtervezésükben ő maga is aktív részt vesz. Szabáes 1475-i ostromához fából készült csodálatos gépeket vitt magával és egy olyan fából készült hajón szállított erődöt, mely 7—8000 harcost foglalt magában s 40 ágyúval volt felszerelhető. Az 1481-ben Eger érkeéhez intézett levelében meg azt hangoztatja, hogy Otrantó ostromához főleg követő hadigépek alkalmazását ajánlja, mivel ezeknek köves talajon jobban lehet hasznát venni, mint az ágyúknak, de meg különben is olcsóbbak azoknál, már csak a lópor miatt is; 3 ágyút tartott egy hadigéppel egyenértékűnek.

Fontosabb hadműveletek

Az 1396. i török elleni hadjárat A nagynikápolyi csata 1396. szept. 28.

Előzmények.

A törökökkel az első mérkőzést még Nagy Lajos királyunk vívta 1360 körül. A győzelem helye ismeretlen; emlékét az aacheni magyar kápolna őrizte meg. A törököt hódító útjában feltartóztatni ezen győzelem ellenére sem lehetett. A Balkán-tartományok egymásután kerültek török fennhatóság alá s az 1389-i rigómezei csata eredményeképp még Szerbia is meghódolni volt kénytelen. Ezzel a török a magyar déli országhatárok (a bánóságok és Szerémség) közvetlen közelébe ért s kezdetét vették az ország területére való török becsapások, melyek folyamán 1391-ben a macsói bánóság és a Szerémség szenvedte végig először a török támadásokat. Maróthy János és Losonczy István bánok *nagyolaszi* győzelmükkel azonban visszafordulásra bírták a betört török hadat. Ehhez a fegyvertényhez fűződik tehát a török első megjelenése a tulajdonképeni magyar földön. Zsigmond király megérezte az országot és Európát fenyegető török veszélyt s a következő években arra törekedett, hogy a török ellen viselendő döntő nagy háborúhoz kedvező hadászati bázisokat teremtsen. Miután a törökkel szomszédos hűbértartományok a magyar király iránti hűségükben gyakran ingadoztak, ezeket igyekezett szorosabban magához fűzni. Az 1393—94-i horvát-dalmát és az 1394—95-i oláh-moldvaországi hadjárat ezt a célt szolgálták. Még az utóbbi hadjárat folyamán kapta a hírt, hogy a török már a Duna menti várakat is (Bodonyt, Nikápolyt, Szilisztriát) elfoglalta. Gyors elhatározással Oláhországon át a Dunához vonul s 1395 tavaszán ostrom alá fogta, majd rohammal bevette a balparton fekvő Kisnikápoly várát. Mivel ép ekkor kapta a hírt nejének, Mária királynőnek haláláról, a hadműveletet abbanhagyja, s hazasiet. Eközben történt, hogy a török előtt érdemeket szerezni akaró *Mircse* oláh vajda a Töröcsvári szorosban orvul támadt a visszavonuló seregére s a király életét csak hű emberei tudták pajzsaikkal megmenteni.

Előkészületek.

Zsigmond saját erejét nem tartotta elegendőnek a törökökkel való végleges leszámolásra; a nyugati hatalmak támogatására feltétlen szüksége volt; ezért Kanizsai Miklós tárnokmesterét Német, Francia, Olaszországba és Burgundiába küldötte, hogy ott segélyhadakat eszközöljön ki. Franciaország különösen magáévá tette a török kiűzésének gondolatát s valósággal keresztes hadjáratra szervezkedett. Vezérül *Nevers* János grófot a burgundi herceg fiát jelölték ki. Kíséretében e kor legnevesebb francia lovagjait találjuk. A francia segélyhad 10.000 főie rúgott, ebből 6.000 volt lovas. Franciaország ezenkívül még Velence bevonásával 44 gályából álló hajóhadat is állított fel, melynek a Boszporuson át a Dunához kellett volna hajózni és a szárazföldi sereget támogatni. A Díjon-i gyülekező helyről elindult francia-burgundi sereg kisebb része Olaszországon át, a főserég pedig a Duna mentén menetelt előre. A német lovagrend, a Johanniták, a német főurak, cseh és lengyel lovagok összesen kb. 2.000-en Regensburgnál csatlakoztak hozzájuk. Bécsben hosszabb pihenőt tartottak. Erre az időre esett a 70 hajóból álló dunai hajóhad megszervezés? élelemszállítás céljából és a 10.000 főnyi angol sereg csatlakozása Lancaster herceg vezetése alatt. A közben beérkezett olasz, bajor és steier lovagokkal a nyugati államok kereszteseinek száma kb. 30—40.000 főt tett ki. Zsigmond hadereje Mircse oláh vajda segélyhadával kb. szintén ugyanannyit, úgy, hogy az egész keresztes haderő összlétszáma 70—80.000 körül mozgott. A török haderő létszámáról való adatok nem elég megbízhatók. Egyes kútfők 100.000, mások 300.000 főről beszélnek. Legvalószínűbb a kisebb létszám s a török erőt a szerb segélyiadat beleértve sem becsülhetjük 100.000 főnél többre. Vezérük maga Bajezid szultán volt.

Haditervek.

A keresztény sereg részben a török által elfoglalt Balkánfélszigeti várak visszavételét tervezte, részben a felmentésre odaérkező török haderő megsemmisítését nyílt csatában. Hiután ez utóbbi cél elérésének megvalósítása volt a fontosabb, a várak ostroma vontatottan folyt és elegendő és megfelelő ostromszerek híján sok időt vett igénybe. A török haderő a keresztény sereg felvonulása időpontjában ép Konstan-

tinápoly ostromával volt elfoglalva. A keresztények közeledésének hírére Bajezid az ostromot abba hagyta és Drinápolyon keresztül ellenfelei elé sietett; terve a várak felmentése s a keresztények visszavonulásra való kényszerítése volt. Minhogy a keresztény haderő ekkor már Drinápolyt ostromolta, ezen erősség felé vette útját.

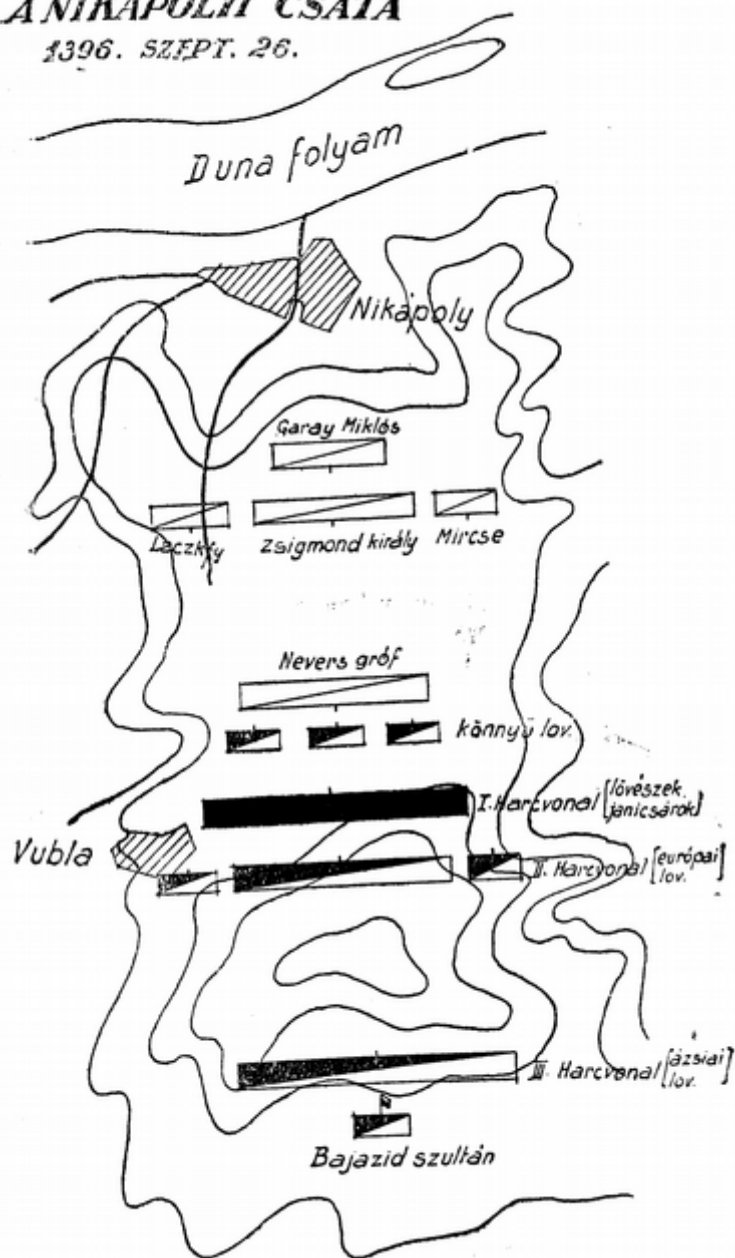
Események.

Az egyesült keresztény haderő 2 oszlopban indult meg július vége felé. A mellékoszlopot Garay Miklós vezette s útiránya Erdély — Oltvölgye — Nikápoly volt; ilyformán az erdélyi hadak és az oláh vajda segédcapatai a legközelebbi távolságon s a leggyorsabban érthették el Nikápoly környékét. A főoszlop vezetője maga Zsigmond király, aki Budán—Nagyváradon—Temesváron át jut *Orsova alá*, ezt elfoglalja, majd Szörénynél átkel a Dunán s *Bodont* fogja ostrom alá. Mielőtt azonban döntő rohamra került volna a sor, a vár augusztus 28-án megadta magát. Szeptember 2-án már *Rahova* alatt találjuk, öt napi ostrom után beveszi és lerombolja. Szeptember 12-én érkezik Nikápoly alá s egyesül Garay Miklós seregével. A Hoghán bég által védelt vár körül a keresztények akként helyezkedtek el, hogy a vár nyugati oldalán magyarok, a délin idegen keresztiesek, a keletin az erdélyi és oláh erők szálltak táborba. Ostromeszközök híján csak körülzárásról lehetett szó. Felderítésre Maróthy János macsói bán küldetett ki, aki Tirnovo tájékán akadt a felvonuló török erőre. Rövid ütközet után Maróthy visszavonult s szeptember 27-én személyesen adta hírül a török közeledését, miközben a Maróthyt üldöző török elővéd Evrenosz bég vezetése alatt egyidejűleg szintén Nikápoly alá ért. A szultán serege zömével a Nikápolytól délre emelkedő fensík déli szélén, a keresztény seregtől kb. 8—10 km-nyire ütött tábor.

A francia lovagok leghatározottabb kívánsága az volt, hogy az első összecsapás és a nyomában járó biztosnak vélt győzelem dicsőségét maguknak tartsák fenn. Ezért nem járultak hozzá Zsigmond király ama javaslatához, hogy a harcot a magyar és oláh könnyű lovasság vezesse be. Sőt már támadásra indultak, mielőtt a mögöttük levő többi csapatok csatarendbe állhattak volna. Eszerint a három harcvonalba tagozódott keresztény haderő első harcvonalában franciák, bar-

ANIKÁPOLYI CSATA

1396. SZEPT. 26.

gundok és angolok foglaltak helyet *gróf Nevers János* parancsnoksága alatt; a másodikban magyarok, németek és oláhok voltak *Zsigmond király* vezetésével, olyképen elosztva, hogy a közepén levő zömöt a királyi sereg, a bandériumok és a Cilley vezette németek alkották, a jobbszárnyon *Laczkfy István*, a balszárnyon *Mircse* oláh vajda állott; a harmadik harcvonai-ban *Garay Miklós* helyezkedett el magyar horvát csapataival. A törökök 2 egymás mögött harcbalépő csoportot alkottak. Az elsőnek *AH pasa*, a másodiknak *Tvmurtas pasa* volt a parancsnoka. AvΣ első csoport előtt kb. 8000 főnyi könnyű lovas-ság vezette be a harcot, az első harcvonalba pedig 24.000 gyalogos (lövész: janicsár), a második harcvonalba 30.000 európai lovas állott csatarendbe. Az első csoport feladatát a keresztény erő feltartóztatása képezte a Vubla hegységgel kezdődő fensík északi szélén. A második csoport alkotta a harmadik harcvonalat 40.000 ázsiai lovassal s feladata volt tartalékként maradni mindaddig, amíg az első csoport támogatása szükségessé nem válik. Ennél a csoportnál foglalt helyet a szultán is.

Reggel 9 órakor indult rohamra a keresztény sereg első* harcvonala lóról leszállva gyalog. Ezt a harceljárást az angolok vezették be könnyű lovas és gyalogseregek ellenében. A lovakok mögött csatlósai következtek kantáron vezetve a harci-méneket. A lóraszállás csak az üldözés megkezdésekor következett volna be. A török könnyű lovasság az első összecsapás után a mögötte, álló gyalogság szárnyaira tért ki. A török gyalogság a janicsárok ismert harceljárása szerint hegyes cölöp-sor mögött, szinte várszerűen védekezve igyekezett a páncélos lovakok gyalogrohamát feltartóztatni. Ámde sem a nyilazás, sem a könnyű kézi fegyverek nem mutatkoztak eléggé hatásos eszköznek a páncélos ellenféllel szemben. A török gyalogság megrendülve hátrált a második harcvonala európai török lovas-sága mögé, melyet a gyalogság menekülésszerű visszavonulása szintén zavarba, rendetlenségbe hozott; így harcvonaluk áttörését ők sem tudták megakadályozni s futásra fogták a del-got.

A keresztény lovakokat eredményes támadásuk könnyel-műökké, elbizakodottakká tette. Ahelyett, hogy üldözéshez lo-vaikra kaptak volna, gyalogszerrel rohantak az ellenfél után. Szinte kimerülve, kifulladásra, alakzataikban megbomolva ér-

nek el arra a terpszakasra, ahol az ázsiai lovasság rejtőzve tartózkodott. A török lovasság lendületes ellentámadását kivédeni nem tudják. Hanyatt-homlok menekülnek vissza s amenynyire nehezebb fegyverzetük megengedte, menteni próbálják életüket. Közben a mögöttük haladó, lovaikat tartó csatlósok között is pánik lesz úrrá; a lovakat szabadon engedik s ezek álmagyar második harcponal irányába vágatnak, melynek különösen a szárnyait hozzák rendtelenségbe. Ezek ellenére is a második harcponal középhada és a mögötte tartalékként felállított harmadik harcponal megkísérlik az előnyomulást. A közben újra állásba ment török gyalogság sorait át is törik, de a lovassági rohamnak ellenállni nem tudnak, annál is inkább, mert ezalatt a jobb oldalukba török részen harcoló őőű főnyi szerb lovasság támad.

A vereség elkerülhetetlenné vált. A király és környezete a Dunához menekül és hajóra száll. Egy évi hányattatás után ér a Duna—Fekete tenger—Bosporusz—Dardanellák—Aegei tenger—Adriai tenger útvonalon a Dalmát partokra, Ragusa alá. A sereg zöme elesett, Dunába szorított vagy fogságba jutott. 20.000 kersztény és 30—40.000 főnyi török harcos fizette meg életével ezt a sorselöntő találkozást.

Összefoglalás.

A nagyrikápolyi csata jellemző, de egyúttal intő példa is arra, hogy mennyire fontos a hadműveletek tervszerű, egységes, befolyástól mentes vezetése. Zsigmond még a támadás napjának hajnalán is könyörgött a francia lovagoknak, hogy az első harcponalba könnyű lovasságot helyezhessen, akik a harcot bevezetik, az ellenfél sorait megrendítik; ezzel a lovagi sereg döntésre alkalmas állapotban maradt volna. A franciák türelmetlen, a fővezér akarátát semmibevevő, csak saját dicsőségüket kereső magatartása volt a katasztrófa kizárólagos oka. Pedig egy ilyen különböző nemzetek csapataiból összeállított, a nemzeti és kerszténység eszméjétől túlfűtött sereg csak akkor tudott volna feladatának megfelelni, ha egyetlen vezető megmásíthatatlan akarata feltétlenül érvényesülhetett volna. A török hadvezetést a tökéletes összhang, nyugodtság és bölcs előrelátás jellemzi. A francia lovagok meglepő, szokatlan harc-eljárása zavarba tudja még hozni az első csoport különböző fegyvernemeit, de nem a második csoportot, mely az ellenfél

meglepő harcéljárását ugyancsak meglepően ható felállítással kiegyensúlyozni volt képes.

Harcászati szempontból megemlítésre méltó, hogy a keresztény sereg — a francia lovagok beavatkozása folytán — könnyebb lovasságát a harcbevetésre nem alkalmazta. Szerepük így csak üldözéskor jutott volna kifejezésre, erre azonban sor nem került. Szokatlanul hat a francia lovagok gyalogharca is, akik ezzel az angol lovagokra jellemző taktikával eleinte jelentős eredményeket tudnak felmutatni.

Az 1444.-i török hadjárat. A várnai csata 1444. nov. 10.

Előzmények, okok.

Az 1443—4-i téli hadjárat nagy dicsőséget hozott Hunyadinak és a magyar névnek, de nem járt azzal a hön óhajtott eredménnyel, hogy a török a Balkánt kiürítse. így történt, hogy az európai fejedelmek követei, főkép pedig a pápa követe Caesarini Julián, amikor uruk szerencsekívánatait és elismerését tolmácsolták, egyúttal annak az óhajuknak is kifejezést adtak, hogy még az 1444-i év folyamán újabb támadó hadjárat indíttassák a török ellen. A pápa pénzsegélyt és Velence—Burgundia hajóhadának támogatását is ígérte. Bár Hunyadi János és Brankovics György szerb despota ellene voltak a vállalkozásnak, mégis a külföldi befolyás érvényesült az udvarban s a háború elhatároztatott. A szultán Ázsiában volt épen egy felkelés elfojtásával elfoglalva, Albániában pedig Castrióta György, másnéven Skander bég lázadt fel ellene s így a külpolitikai viszonyok kedvezni látszottak a vállalkozásnak. A szultán szorongatott helyzetében 100 tagú küldöttséget menesztett a Szegeden összegyűlt országgyűléshez, s hajlandó volt Szerbiát, Boszniát, Oláhországot magyar fennhatóság alá bocsátani és az összes magyar várakat visszaadni, ha a vállalkozás abbamarad. Az ajánlat annyira kedvező volt, hogy a leg sikerültebb hadjárat eredményével ért fel s ilyformán csakugyan 10 évre béke is kötöttetett s arra a király és országnagyok egyaránt megesküdtek.

Alig távozott el a török küldöttség, oly tartalmú hírek jöttek, hogy a pápai hajóhad már útban van, külföldi keresztsek közelednek, az egész balkáni török sereg Ázsiába sietett. A hírek hallatára az a meggyőződés alakult ki a közvélemény-

ben és a királyban is, hogy a béke elhamarkodott volt; Caesariini Julián sietett ezt a hangulatváltozást gyorsan kihasználni arra, hogy a királyt esküje alól felmentse és az országnagyokat esküvel kötelezze a hadjárat azonnali megindítására.

Előkészületek.

A haderő megszervezését és a fővezéri méltóságot Hunyadi Jánosra bízta I. Ulászló király; a vállalat iránti nemzeti lelkesedés oly csekély volt azonban, hogy Hunyadin kívül csak a horvát bán és az egri, nagyváradi, boszniai püspökök jelennek meg bandériumaikkal; a többi egyházi és világi főúr távolmaradt, köztük a legtekintélyesebb Brankovics György szerb despota is. A pápai segítség (pénz és hadsereg) is elmaradt, csak Lengyelország és Vlád Drakul oláh vajda bocsátottak haderőt Hunyadi rendelkezésére. Végeredményben 6000 magyar, 4000 lengyel, 1000 keresztes vitéz, 4000 erdélyi (Hunyadi-féle sereg) és 4000 oláh fegyveres vett részt a hadjáratban s erre a 20.000 főnyi seregre hárult volna a feladat, hogy; a törököt Európából száműzze.

A békeszegés hírére *Murád* szultán is seregyűjtéshez fogott. Bár időközben visszalépett a hatalomtól s azt 12 éves fiára bízta, most odahagyta magneziumi magányát, 40.000 főnyi sereget vett maga mellé Ázsiában s a Hellespontuson átkelve, Drinápoly felé sietett, hogy ott Chalil pasa nagyvezér menetkész seregével egyesüljön. A pápai tengernagy (velencei, irenuai hajóhad parancsoka) feladata lett volna az átkelés megakadályozása. Azonban ép akkor volt távol élelemszerzés céljából hajóhadának jó része, mikor a szultán éjnek idején az átkelést kierőszakolta. Sokáig élt a köztudatban az a gyanú, hogy itt megvesztegetés történt, sőt pénzért maguk a keresztes hajósok szállították át a török sereget a szoroson. Akármint is állt a dolog, a szultán a drinápolyi haderővel együtt kb. 100.000 főből álló hadsereggel indult Hunyadi János ellen.

Haditervek.

Hunyadi János eredeti terve az volt, hogy Orsovánál a Dunán átkelve Viddin vára alá indul, azt elfoglalja, majd a Balkán hegységen át Szófia és Filippopolis érintésével Drinápoly alá tör, innen délnek kanyarodva Gallipoli környékén (érintkezésbe lép a keresztes hajóhaddal s lezárja a töröknek

Európába vezető útját (Konstantinápoly ekkor még keresztény, görög kézen volt). Ez a terv azonban a sereg Widdin alá érkezésekor módosult. "Beköszöntött az őszi időjárás, így kézenfekvő volt, hogy a terepnehézségek a Balkánon át való előnyomulás gyorsaságát és a seregélelmezést kétségessé tehetik. Ezért a haditanács a további útiránynak a Duna folyása mentét, Várnát, a Fekete tenger partvidékét, Konstantinápolyt jelölte ki.

A török szulán már Drinápolyban volt, amikor értesült a magyar sereg helyzetéről és valószínű szándékáról. Van olyan vélemény, mely szerint Drinápolyból a Sipka szoroson át először Nikápolyba ment, hogy az ottani bég seregével egyesülve kerüljön a magyar sereg hátába. Török forrás szerint Murád, miután a nikápolyi bég jelentése alapján a magyar sereg útirányáról értesülést nyert, erőltetett menetben és a legrövidebb úton, tehát a Nadir-Derbend szoroson át Provadiába indult, hogy így jusson a magyar sereg mögött Várna alá s Hunyadi a Devna tó és mocsarak közelében csatára kényszerítse.

Események

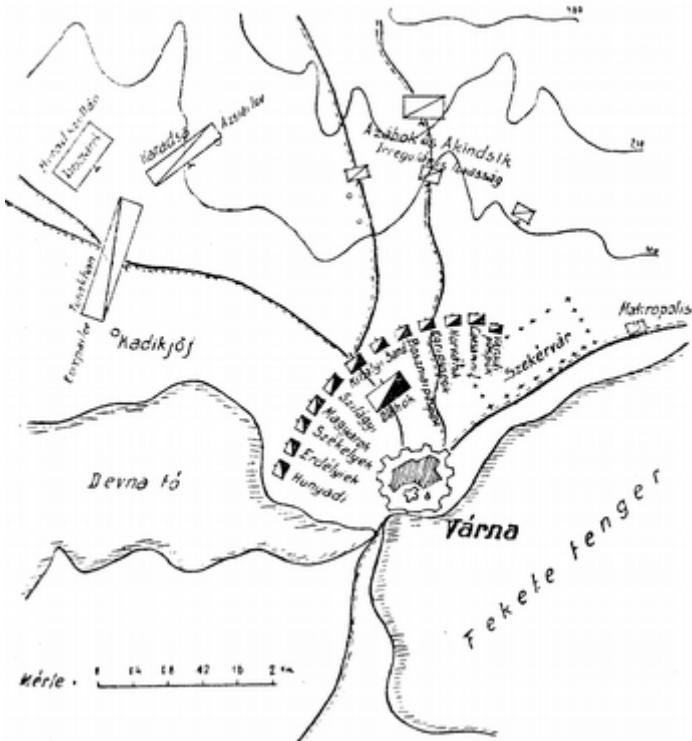
A várnai csata lhkk. nov. 10.

A török sereg megjelenésének hírére Julián pápai követ szekérvár alakítását és az abban való védekezést ajánlotta mindaddig, míg a keresztény hajóhad a Hellespontus vidékéről Várna alá nem érkezik. De a hajóhad felől semmi pozitív hír nem futott be s így Hunyadi az elszánt támadást ajánlotta, amellyel epetleg a sereg magát át is vághatja a török vcralakon. A két véleményt a haditanács úgy egyeztette össze, hogy a scieget Várnától északnyugatra 2 harcvonalban állított a fel és pedig olykép, hogy a jobbszárny a Várnától északra elhelyezett szekérvárra, a balszárny meg a Devna tóra támaszkodott. Ezzel a védekezésre és a támadásra egyként alkalom nyílt. A magyar sereg leggyengébb pontja jobb oldalt volt, mert a 2 sereget elválasztó magaslatok közül itt volt egy olyan tereprész, melynek hepehupás, cserjés volts, folytán legkönnyebben lehetett meglepetésszerűen támadást intézni a magyar sereg ellen.

A magyarok kora hajnalban csatarendet alakítottak; a túlszárnyalás megakadályozása végett egy harcvonalban álltak

fel, s miután még így is fennállott a jobbszárny könnyű megkerülésének lehetősége, a jobbszárnyon levő váradi püspök bandériumának lépcsőzetes visszatartásával igyekeztek a helyzeten segíteni. A harcvonal balszárnyán Hunyadi foglal helyet páncélos lovasságával, tőle jobbra az erdélyi hadak, közepen a

A VÁRNAI CSATA 1444. SZEPT. 10.

király dandárai (magyarok, lengyelek) azután tovább jobbra a bosnyák és egri püspök, a horvát bán bandériumai és Julián kereszties hadai helyezkedtek el. Általános tartalékként a kösép mögött oláh segédcapatok szerepeltek. A szekervárban talált elhelyezést a gyalogság és azok a tüzérek, kik a sereggel hozott néhány ágyú kiszolgálását végezték.

A magyar sereggel szemben a török csatarendje a következőképp alakult: A sereg balszárnyán európai lovasság alakult *Turachan* bég vezetése alatt; középen *Karadsa* ázsiai lovassága foglalt helyet, a jobbszárnyon pedig irregularis csapatok (azábok és akindsik). A közép mögött a szultán vezette janicsár hadtest (kb. 10.000 gyalogos és 3.000 lovas) képezte a tartalékot.

A harc a délelőtt folyamán kezdődött és pedig a török balszárnyon az azábok és akindsik váratlan támadásával. A horvát bán és az egri püspök dandárai azonban helyt állottak, sőt maguk mentek át támadásba s a hegy meredek lejtőjéig «Időzték a török lovasságot. Ezzel azonban lehetővé tették a közepén álló Karadsának, hogy oldalba támadhassa a 2 dandárt. A török rohamának sem ez a 2 dandár sem a segítségére jövő Julián bíboros és a váradi püspök lépcsőzetesen visszartartott bandériuma ellenállni nem tudott; a magyar jobbte árny szétveretett s részben a szekérvár, részben a város mellett levő mocsarak felé hátrált. A helyzet megváltozott, mielőtt Hunyadi lovasságával Karadsa oldalába támadt; a nagyszerű roham nemcsak Karadsa életébe került, hanem a magyar jobbszárnyat kb. 4.000 lépéssel rántotta előre. Ekkor történt, hogy az oláh tartalék a sikeren vérszemet kapva parancs nélkül üldözéshez látott s a futó török közép után nyomulva egész a török táborig eljutott, azt kifosztotta, de azután nem tért vissza többé, hanem mint aki jól végezte dolgát, elhagyta a csata színhelyét s hazájába menetelt. új tartalékul Hunyadi a király vezette erőt jelölte ki, maga pedig a balszárnyra sietett, ahol közben a harc igen hevessé vált. A törökök kezdő sikerét itt is Hunyadi közbelépése tette eredménytelenné. A török balszárny megingott, majd futásban keresett menedéket. Hunyadi az üldözést személyesen irányította s így történt, hogy csak az esti szürkületkor tért vissza. Hunyadi joggal hihette, hogy a tartalékul rendelt királyi hadak felállítási helyüket megtartva, bevárják visszaérkezését és további rendelkezéseit. Ez azonban nem így történt. Minthogy már csak a janicsárok cölöppzettel és mellvéddel körülvelt mozdulatlan tömege volt hátra, hogy ez szétveressék és a győzelem teljessé legyen, az ifjú király lengyel környezetének irigységsugallta tanácsára hallgatva — nehogy Hunyadi és a magyar csapatok könnyeljék el a teljes győzelmet — kíséretével és a mellé rendelt csapa-

tokkal a janicsároknak rontott. Már a török nyílzápor is elvégezte a maga halálos aratását, de még tragikusabbá vált a helyzet akkor, midőn a janicsárok körülfogták a kis csapatot s a lovával felbukott, több sebből vérző királyt megölték. Egy janicsár fejét is vette; a szultán azután a királyi főt póznára tűzette s körülhordoztatta a csatamezőn.

Hunyadi tehát még a balszárnyon küzdött, amikor a király könnyelmű rohamát végrehajtotta; mikor visszatért és hallotta a történeteket, tüstént a király után indult, hogy kimentse a veszélyből, de már későn érkezett.

A király halála akkora pánikot idézett elő a magyar seregben, hogy mindenki a csatát elveszítettnek hitte és meneküléshez fogott. Csak akik a királyt ért veszedelemtől nem hallottak, gyülekeztek a szekérvár körül, hogy ott — az éjszaka beköszöntvén — kipihenjék magukat. Ezeknek másnap új török támadást kellett átélniök. Bár szívósan védekeztek, a gyakorság felkoncoltatott s csak a lovas csapatok menekültek meg.

A királyon kívül elesett Caesarini Julián is, kit menekülés közben a vereségért őt okoló, elkeseredett vitézek megtámadtak és megölték. Hunyadi Oláhországon keresztül igyekezett az országba visszajutni. Vlád Drakul oláh vajda azonban elfogatta s csak a magyar országgyűlés fenyegető követeléseire engedte később szabadon.

Összefoglalás.

A várnai hadjáratnak több fontos tanulsága van. A háborúra való előkészület sem politikailag, sem katonailag nem volt teljes. Megbízhatatlan hírek, üres ígéretek, sőt esküszegés alapján határozott el a hadüzenet. A hadseregben a magyar főpapi és főúri bandériumok alig voltak képviselve, a külföldi keresztések is elmaradtak, a hajóhaddal pedig, mely a Hellospontus tájékán tartózkodott, az összműködés teljesen hiányzott.

A magyar hadvezetőség feltétlenül súlyos hibát követett el akkor, midőn a török szultánt serege hátába engedte jutni. Ez csak a távolfelderítés hiányának vagy hiányosságának tulajdonítható.

Túlnyomóan nehéz lovasságból állván a magyar sereg, sük, rohamra alkalmas terepet kellett választania, míg a könnyű lovas török sereg a síkságot szegélyező, nagyszerű terep-

fedezetet és kilátást nyújtó hegyoldalakat szállhatta meg. Ez a körülmény már eleve megnehezítette a török sereg megsemmisítő üldözését.

Nagyon jellemző a csata lefolyására, hogy mindkét tel a részletharcok folyamán harcászati átkarolásra törekedett. Az oldaltámadásban, átkarolásban rejlő nagy taktikai előnyt tehát felismerték és sikeresen alkalmazták.

Az ide-oda hullámozó harc folyamán messze kimagaslott Hunyadi János alakja, aki hadvezéri zsenialitásának főleg ebben a csatában adta tanújelét. A legkedvezőtlenebb hadászati helyzetből is mintaszerű csatavezetéssel kiutat talál s a király; időelőtti beavatkozása nélkül a végleges győzelem is az övé lehetett volna. Csak az ifjú király és lengyel környezetének hiúsága döntötte romlásba a sereget akkor, mikor már Hunyadi lángeszé a magyar sereg javára billentette a mérleget.

Az 1456.-i nándorfehérvári hadjárat Nándorfehérvár felmentése 1456. júl. 21—22.

Előzmények.

II. Mohamed az 1453. esztendőben elfoglalta Bizáncot (Konstantinápolyt) s ezzel megnyílt előtte az út a Balkánra a Boszporus szoroson át is. A görög főváros és a Márványtenger partvidékének teljes birtokában a Balkán-államokat birodalmába akarta kebelezni. Ennek a tervnek a magyar nemzet állt útjában, mely szintén igényt tartott régibb hódítás jogán ezekre a területekre. Fegyvernek kellett tehát döntenie. Már az 1454. esztendő Szerbia ellen intézett török támadások jegyében folyt le. Hunyadi katonai lángeszére volt szükség, hogy hadvezéri pályája egyik leggyorsabb és leghosszabb (1500 km.) hadműveletével megghiúsítsa Szerbia elfoglalását. A szultán megvert serege roncsaival visszatérni kényszerült Konstantinápolyba. De nem csüggedt el, sőt új hadjáratot készített elő, melynek a döntést meg kellett volna hoznia. Ez a törekvés szülte az 1456-i nándorfehérvári hadjáratot.

Előkészületek.

A szultán csapatait Ruméliában gyülekeztette. Egyidejűleg mintegy 300 ostromlövegből álló ágyúparkot állított össze; ebben 22 darab öthüvelyes űrméretű ágyú és több olyan

mozsár volt, melyeknek torkolatában ülő ember is kényelmesen elfért. Dunai hajóhadát 200 gálya és naszád alkotta. A szárazföldi sereg létszáma 150.000 fő körül mozgott.

A török készülődés hírére a magyar országgyűlés ia összeült 1456. január havában. Hadikoltséget szavazott meg, majd felszólította a németeket, olaszokat és albánokat, hogy segélyhadakat küldjenek. Hunyadit pedig a fővezérséggel bizta meg. A magyar haderő kezdetben alig $\frac{1}{10}$ -e volt a törökének. Nándorfehérvár várában 3—4000 főnyi védőrség tartózkodott s a Hunyadi-féle zsoldosok is kb. 10.000 főt számláltak. Csak amikor Kapisztrán János minorita barát sereggyűjtő mozgalom élére állott, szaporodott meg a létszám még kb. 20.000 főnyi inkább vallási fanatizmus vezette mint komoly katonai erőt képviselő keresztes haddal. Hunyadi első ténykedése volt, hogy Nándorfehérvárra ment, ott a védőrséget saját zsoldosaival, a tüzérségi felszerelést más várak tüzérségi anyagával kiegészítette; a vár parancsnokságát sógorára, Szilágyi Mihályra bízta. Ezután Péterváradra tért vissza, hogy a felmentő sereget megszervezze.

Haditervek.

A szultán az 1456. évre a magyarok balkáni hadászati bázisának, Nándorfehérvárnak elfoglalását tűzte ki céljául. Ezért óriási szárazföldi és vízi haderőt gyűjtött össze. Terve az volt, hogy a szárazföldi erővel Nándorfehérvárt délről körülzárja, a vízierővel pedig elállja a vártól északra a Dunát s szokatlanul nagy arányú tüzérségi előkészítés után birtokába veszi az erősséget. Hunyadi a török erők felvonulásából azonnal megértette a helyzetet. Hajóhadat teremtve a török vízierők elzáró vonalának áttörését tervezte, hogy ilymódon kellő számú felmentő sereget juttasson el északról a Dunán, Száván át a várba. A felmentő sereg többi része tartalékként a Száva balpartján marad, hogy alkalmazására a hadászati helyzetnek megfelelően kerüljön sor.

Események.

A török szárazföldi haderő már április folyamán elindult gyülekező helyéről és Bulgárián, Szerbián át június elején ért Nándorfehérvár alá, melyet a város körül húzódó kettős várfal, a Kalimegdánon épült fellegvár és az északi olda-

lon (a Duna—Száva partján) emelt erődítési művek védték. Azonnal kezdetét vette a körülzárás; az európai haderő a jobbszárnyával a Dunára, az ázsiai csapatok balszárnyukkal a Szávára támaszkodva félkör ívben helyezkedtek el. A várfalat futóárkokkal igyekeztek megközelíteni, egyidejűleg pedig a török hajóhad Zimonytól északra zárta el a Dunát lehorgonyzott és láncokkal összekötött egységeivel. Az ostromágyúk nagy űrmérete és jelentős száma folytán a külső ketős fal nem tudott huzamosabb ideig ellentállni s ugyanez a sors várt volna a belső vár falaira is, ha Hunyadi ezekben a válságos pillanatokban tervét megvalósítani nem tudja.

Hunyadi a Péterváradon megalakított felmentő seregből 2 csoportot alakít. Saját zsoldos gyalogjait és a keresztsek válogatott komolyabb katonai erőt képező részét 200 egységből álló hajóhaddal a Dunán, a lovasságot, tüzérséget és a keresztsek többi részét a Duna jobbpartján gyalogmenetben indítja el a vár felé. Július 14-én kerülnek szembe egymással a hajóhadak. Az öt óra hosszát tartó küzdelemben a török flotta megsemmisítő vereséget szenved, 3 hadigálya 500 főnyi személyzetével elsüllyedt, 4 hadifogságba esett, a többi pedig súlyosan megrongálva menekült a vár alá, ahol a szultán bosszújában felgyújtatta őket. A győzelemben nagy része volt annak, hogy a Duna jobbpartján menetelő csoport, sőt a vár 40 naszádja is támogatta a magyar hajóhad áttörési műveletét.

Szabaddá vált tehát az út a várba. Körülbelül 10.00Ó harcossal növekedett meg a védősereg s abban a nyugodt tudatban küzdhetett, hogy a vár feladása esetén zavartalanul ürítheti azt ki. A várba át nem szállított egységek (főként keresztsek) a Száva északi partján maradtak azzal a szigora utasítással, hogy csak Hunyadi parancsára avatkozhatnak harcba.

Időközben a várat egyik sikertelen roham a másik után érte. Végre a főtámadást 24 órai lövetés után július 21-rs határozta el a szultán. Maga állt a rohamoszlop élére s így is csak az éj folyamán tudott ereje a fellegvár árkáig eljutni. Hajnali ellentámadás azonban a belső várfalon túlra dobta vissza. Sőt vakmerő keresztsek a várfal résein kitörve egy támadásra indult lovashadra rontottak, s azt visszaűzték. A siker láttára mind több kereszties merészkedett ki a várból,

majd a Száván önhatalmúlag átkelt keresztetek tömege is csatlakozott hozzájuk. A váratlan támadás nagy zavarba ejtette a török balszárnyat. Menekülésre fogták a dolgot, miközben a keresztetek az ázsiai csapatok táborhelyéig nyomultak előre s ott zsákmányoláshoz láttak.

Hunyadi a fellegrvárban tartózkodott s amikor látta a leeresztések támadásának sikerét, hogy ezt döntéssé fokozza, maga is az ellenkező szárnyon kirohanásra határozza el magát. A várórséggel a török jobbszárnyra, az európai törökökre veti magát. Az elfoglalt ostromágyúkat a török ellen fordítja, majd egész a szultán táboráig tör előre. Még a szultán által személyesen harcbavetett janicsárok sem tudnak ellenállni s csupán az készítette Hunyadi óvatosságra és a török futóarkokig való visszavonulásra, mivel a délután folyamán nagyobb török lovashadtest tűnt elő a tábor mögött.

A szultán nem hitt már többé győzelmében. Még az új folyamán felgyújtatta táborát, ott hagyta ostromágyúit s visszavonult. Seregén pánik vett erőt s csak Szófia közelében tudta azt úgy, ahogy rendbeszedni. Hunyadi, csapatainak nagy vesztesége és kimerültsége folytán, üldözésre nem gondolhatott. Legfőbb gondja volt a várat újra jókarba helyezni s a vár környékén levő rengeteg hullát eltakarítani. A nagy júliusi melegben pestis ütött ki, maga Hunyadi is megbetegedett. Zimonyba vitette magát s 3 héttel világhírű győzelme után augusztus 11-én lehunyta szemét örökre a legnagyobb magyar hadvezér.

Összefoglalás.

A Nándorfehérvári diadal legjobban mutatja Hunyadi hadvezetési művészetének tökéletességét. Nincs a hadműveletnek egy olyan mozzanata sem, amely vezetési és szervezési képességének bámulatos nagyságát elénk nem tárná. Első dolga volt a várórséget megerősíteni, tüzérségi anyagát kiegészíteni, még mielőtt a török a vár alá érkezne. Azután felmentő sereget szervez Péterváradon. Majd a Zimony melletti vízcisatában megsemmisíti ellenfele hajóhadait azért, hogy szemben áttöri, a parton vonuló tüzérséggel oldalból, a vár 40 naszádjával pedig hátban támadatja meg. A várba jutva megszervezi a védelmet, melyen minden török roham

összeomlik. Végül a keresztesek könnyelmű és akarata ellenére történt támadását kiaknázva vakmerő lépéssel maga is tárnasba megy át s a két oldalról átkarolt ostromlókat a csatatér kiürítésére, majd futásra kényszeríti. A szinte óramű pontossággal lezajlott hadművelet Hunyadi főlényes hadvezéri toldásának legbeszédesebb bizonyossága.

Az 1474.-isziléziai hadjárat. Boroszló ostroma 1474. október

Előzmények.

A huszita Csehország ellen Mátyás király részben a pápa,¹ részben Frigyes császár felszólítására már 1468-ban háborút határozott el. A magyar fegyverek Morvaországot és Sziléziát Mátyás kezére juttatták. A sikerek már-már előnyös feltételű békét biztosítottak Mátyásnak, amikor váratlanul 1471 tavaszán meghalt *Podjebrád*, a cseh király s a cseh rendek, csakhogy Mátyást 2 tüz közé szorítsák, Podjebrád fiának mellőzésével a lengyel király legidősebb fiát, Ulászlót (a későbbi II. Ulászló magyar királyt) hívták meg a trónra. Ezzel Mátyás hódításait, Morvaország és Szilézia tartományt nyugatról a csehek, keletről a lengyelek veszélyeztették. Veszélyessé vált a helyzet Mátyás számára azért is, mert idehaza nem értették meg a nagy király külpolitikai irányelveit s az u. n. törökellenes blokk Vitéz János esztergomi érsek vezetésével összeesküvést szított. Az összeesküvők a lengyelek, csehek és magyarok haderőit nem az egymásközi harcokban akarták felőrölni hagyni, hanem ellenkezőleg egyesíteni óhajtották azt az 1741. év folyamán három ízben is horvát területre tört török ellen. Miután ennek a szlávbarát külpolitikai elgondolásnak Mátyás személye és tervei képezték a legnagyobb akadályt, őt trónjától megfosztaná akarták, helyébe pedig a lengyel király második fiát Kázmért óhajtották ültetni. Mátyás ekkor élte át uralkodása legválságosabb nap* jait Csak politikai zsenije és hadvezéri lángesze mentette meg számára a királyi koronát. Az összeesküvőket jutalmakkal lekenyerezte, az országot — melyből csak 7 vármegye maradt hűségében — engedményekkel lecsendesítette, a duklai hágó ív át magyar földre tört s Sztopkó, Sáros, Eger, Hatvan, Vác, Nyitra vonalon előnyomult Kázmér herceget pedig az országból kiverte. Aztán Morvaországban termett, ott az idő-

közben elvesztett várakat visszaszerezte; majd az északkeleti Felvidékre indult, hogy az újra betolakodó lengyeleket Nagymihály és Homonna visszafoglalásával a magyar területek kiürítésére kényszerítse, sőt most már ő lépett fel támadólag s Tarczai Tamás alatt erős hadtestet küldött lengyel földre, mely Zmigrodot, Duklát, Gorlicét, Jaslót elfoglalta, 200 falut felégetett és kifosztott, úgy, hogy a lengyelek békét kérni voltak kénytelenek. Az 1474. február 21-én lérejött béke azonban nem volt őszinte, s így tartós sem lehetett. A megalázott lengyelek már március 21-én Csehországgal és Ausztriával véd- és dacsövetséget kötöttek s Mátyás hatalmának összeroppantására alakult koalíció a nyarat jelölte ki a meginduló hadműveletek időpontjául.

Előkészületek.

Mátyás a koalíció megkötése után közvetlenül 2 offenzív vállalatot hajtott végre. Az egyiket Észak-Szilézia hűbéres fejedelme, János sagani herceg vezette lengyel területre, ami 600 falu elpusztításával járt. A másik támadás Frigyes ellen irányult, akit ilymódon visszatartott a boroszlói hadjáratban való részvételtől. Még a nyár folyamán megtisztította a Sziléziába vezető legközelebbi utat, a Vág völgyét a lengyel rablóhadaktól, Alsósziléziában pedig, ahol rablólovagvárok egész sora emelődött, kíméletlenül rendet teremtett. Hadereje kb. 12.000 főre rúgott, s magyar, rác és cseh hadtestre tagozódott. A lengyelek kb. 60.000 főnyi, túlnyomóan gyalogságból álló haderővel rendelkeztek. A hat szekérváros hadtestre oszlott lengyel erő szeptember folyamán Czenstochowánál gyülekezett. A szekerekkel szintén bőven ellátott csehek hadereje mintegy 20.000 fő volt.

Haditervek.

Szilézia, melynek birtokáért a harc megindult, hosszú- és keskeny tartomány Csehország és Lengyelország között túlságosan keskeny hadszíntérrel. Valóságos egérfogó. Mátyásnak két lehetőség közül lehetett csak választania: vagy kiüríti Sziléziát, vagy belemegy az egérfogóba. Ez utóbbi mellett döntött. Haditerve eszerint odairányult, hogy haderejével Sziléziába vonul s ellenfeleit a várakra támasz-

kovda, nyílt csatát kerülve guerilla harcokkal, kisebb hadi vállalatokkal nyugtalanítva elcsigázza, felmorzsolja.

A lengyelek mindenekelőtt a csehekkel való egyesülést keresték, hogy azután közös erővel rohanják meg Mátyást, akit 6—8-szoros túlereükkel nyílt csatában döntően megverni akartak.

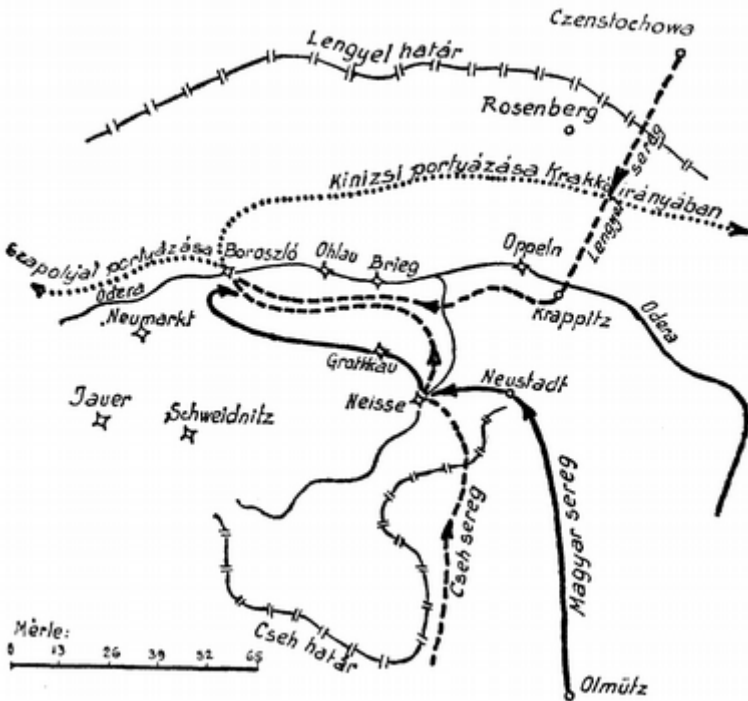
Események.

Mátyás augusztus végén érkezeit frencsen—Olmütz érintésével a sziléziai *Neisse* várához. Első intézkedése volt, hogy kiürítette az Odera jobbpartját, az élelmiszereket a balparti várakba vitette; azután az Oderamenti várak védőrségének létszámát felemelte, a cseh határra eső várakat helyőrséggel látta el. Hág Ferenc alvezérért Schwednitz várába, Tlettauert pedig Neumarktra különítette ki. Még szeptember közepén kisebb lovascsapattal Boroszlóba ment, hogy hadászati védelme központját terveinek megfelelően berendezze. Az egyik külvárost 3 héten belül ágyukkal felszerelt, bástyákkal és árkokkal megerősített várrá alakította át, amelyben összes fegyvernembeli csapatai elhelyezést nyerhettek. Amikor október elején a lengyel sereg határátlépésének híre megérkezett, a Neissében hagyott kb. 3000 lovasát és 2500 gyalogosát ide vonta Boroszlóba.

A lengyelek a cseh sereggel való egyesülést kesresve, nem vonultak egyszerre Boroszlónak, hanem Krappitznál lépték át az Oderát s innen az északra fekvő Oppeln vára ellen indultak, de 12 napi hasztalan várostrom után eredmény nélkül kellett tovább vonulniok Brieg felé. Ez alkalommal egy 2000 főnyi magyar lovashad támadta meg a lengyelek egyik különítményét és azt visszavetette. Amikor azonban üldözés közben a lengyel zömbe ütköztek, a nagy túlerővel keletkezett harcban némi veszteséget szenvedve Briegre kellett visszavonulniok. Ez ütközet után, október 18-án egyesült a lengyelczen haderő Brieg közelében. Kellő ostromeszközök híján Brieg várával nem boldogultak, Ohlaut pedig már ostrom alá se fogták. Útjuk egyenesen Boroszló felé vitt, hogy ennek falai előtt kényszerítsék Mátyást nyílt csata felvételére. A hátukban levő várakat körül sem zárták, s minden erejüket Boroszló elé irányították. Mátyás nem volt hajlandó seregét a

túlerővel szemben megsemmisítésnek kitenni. Nem bocsátkozott nyílt harcba, de nem is esett kétségbe, hisz ép ez időtájt csökkentette Boroszló létszámát, Szapolyai Istvánt 3000 főnyi lovassággal Észak-Szilézián át lengyel területre irányítva, ahol ez Posenig hatolt s rengeteg zsákmányt és 50.000 forint hadisarcot hozott vissza magával.

MÁTYÁS 1474-i SZILÉZIAI HADJÁRATA.

Október 25-én érkezett a kb. 70.000 főt számláló lengyel—cseh haderő csatarendben 16 soros szekérvárral Boroszló alá s az első támadást 15.000 ember hajtotta végre, eredménytelenül. A támadás már a magyar tüzérségi tűz közben összeomlott. A második támadásra október végén került sor, de ez ép úgy kudarcra végződött, mint az első. Időközben a lengyel—cseh sereg mögött visszahagyott várak őrségei állandóan ismétlődő kirohanásaikkal, portyázásaikkal rengeteg foglyot ejtettek, az élelmezést, utánpótlást pedig valósággal lehe-

tetlenné tették. Különösen érzékenyen érintette a lengyeleket Kinizsi Pál hadművelete, aki az Odera jobbpartjára kelt át, egész Krakóig elkalandozott s tönkre tette a lengyelek fő utánzállítási vonalát. Nagyszerű eredményt ért el az oppelni és briei helyőrség is, amikor elfogta a Czenstochovából poroszlóba irányított 600 szekérből álló lengyel eleségcsapatot 1000 főnyi fedezetével együtt. Hág Ferenc serege a csehek 200 szekereből álló vonatát és 2000 főnyi kíséretét ejtette foglyul.

A lengyel—cseh hadsereg egyre nehezebb élelmezési viszonyok közé jutott. Mátyás helyőrségei dúslakodtak a jómódban, az ostromlók pedig éhínség küszöbére jutottak. Az a hadtörténelemben páratlan esemény következett el, hogy az ostromlók fegyverszünetért könyörögtek az ostromlottaknál. Mátyás 3 napi fegyverszünetre hajlandónak is mutatkozott, azonban azzal a feltétellel, hogy csak a falvakra szorítkozzék a bevásárlás és hogy a kérést a lengyel és cseh királyok személyesen adják elő. Az így összegyűjtött élelem nagyon kevésnek bizonyult; a fegyverszünetet béketárgyalásoknak kellett követnie. A csehek elkeseredésükben november 19-én táborukat felgyújtották; a tűz a lengyel táborra is átcsapott s amikor 4000 szekér a lángok martaléka lett, a két sereg be sem várva a tárgyalások eredményét, elhagyta Szilézia területét. Mátyás 1477-ig szóló fegyverszünetben állapodott meg.

Összefoglalás.

Mátyás király hadvezéri nagyságát e hadjáratból lehet legjobban megítélni. Hétszeres túlerővel szemben, hadászati belső vonalon, szűk hadszíntéren, távol birodalmától veszi fel a küzdelmet két oldalról előretörő, seregét összeroppatással fenyegető ellenfeivel. Egy-két héten belül hatalmas erődítést emel Boroszló egyik külvárosában s olyan mesteri védelmi rendszert szervez, amelyen nemcsak megtörik az ellenség rohama, hanem amely kiéhezteti és gyors visszavonulásra kényszeríti ellenfelét; lovasságával csata nélkül tesz tönkre két ellenséget részben azáltal, hogy guerillaharcokkal fárasztja, nyugtalanítja, megtizedeli; részben pedig, hogy utánzállítási vonalait elvágja, veszélyezteti, eleségvonatait elfogja, megsemmisíti. Szinte nehéz megállapítani, vajjon a merész hadvezért, a hadászati védelem, művészt, a kiváló hadmérnököt vagy az

előrelátó hadbiztost bámuljuk-e jobban benne. Méltó fia volt atyjának, a nagy törökverő Hunyadi Jánosnak.

Az 1480/87.-i osztrák háború. Bécs elfoglalása 1485. jún. 1.

Előzmények.

Frigyes, Ausztria főhercege, egyúttal német-római császár, 1477-ben a gmundeni békében 100.000 arany hadisarc lefizetésére és különböző politikai engedményekre kötelezte magát Mátyással szemben. 1480-ig kötelezettségeinek különböző ürügyek alatt eleget nem tett. Sőt mivel ép ebben az évben Mátyás kénytelen volt Boszniába vonulni a török ellen, kihasználta az alkalmat, betölt az országba s egész Győrig pusztított. Mátyás ezért most már harmadízben indított háborút jFrügyes ellen, amely rövid fegyverszüneti megszakításokkal 8 éven tartott. Eredményképen még 1480-ban magyar kézre került Radkersburg, Pettau, Fürstenfeld, 1481-ben pedig Marburg, Mautern és St. Pölten. 1482-ben Hamburg ostromára került a sor. Az első körülzáráskor Frigyes felmentő kibérlete sikerült, a második ostrom azonban szeptember hónap folyamán már a magyar fegyvereknek hozott szerencsét. Utána egyik hadtest egész Passauig nyomult s Bécsen kívül csak Bécsújhely, Brück, Laxenburg és Mödling maradtak Frigyes kezén. Hasonlóan eredményesen küzdöttek Stájerországban is, visszaszerezve az évtizedek óta megszállt Kőszeget. 1483-ban Karinthia és Krajna egyes részei ismerték el a magyar fennhatóságot, Alsó-Ausztriában pedig Brück várának ostroma kezdődött meg. 1484-ben elkeseredett kézi tusa után bevétetett Brück vára s ezzel elérkezettnek látta az időt Mátyás arra, hogy Bécs elfoglalására induljon.

Előkészületek.

Mátyás a magyar haderőt Pozsony körül gyülekeztette. Ereje alig volt több 20—25.000 főnél. Ezzel az aránylag csekély erővel kellett az akkor már 50.000 lakosú Bécs ellen vonulnia, melyet észak felől a Duna, dél felől pedig jól kiépített erődítés védett. Ezenfelül jelentékeny külső védművek is biztosították a várost, mint Kahlenberg, a Duna-híd erődítései, Klosterneuburg és Korneuburg várai. Frigyes számot-

tevő őrseget hagyott fővárosában, maga pedig Linzbe vonult vissza. Fővárosát jóformán sorsának engedte át, mert egy 6000 főnyi felmentő seregen és néhány élelmiszer szállítmányon kívül mással nem segítette.

Haditervek.

Miután Mátyás Bécs elfoglalását tűzte ki céljául, haditerve az volt, hogy Tettauer nevű alvezére alatt kb. 1 hadtestnyi erőt tói előre Stein—Krems vonalába, nehogy ez oldalról meglepetés érje, azután a várost körülzárja és rohammal birtokába veszi. Frigyes terve odairányult, hogy a dunai utánszállítási vonalon kellő mennyiségű élelmiszert juttat időnként a városba; remélte, hogy a város huzamosabb ideig ellenállni lesz képes, kimeríti Mátyás erejét, elveszi kedvét az ostromtól; időközben pedig felmentő sereget gyűjt s elvonulásra kényszeríti a város alól.

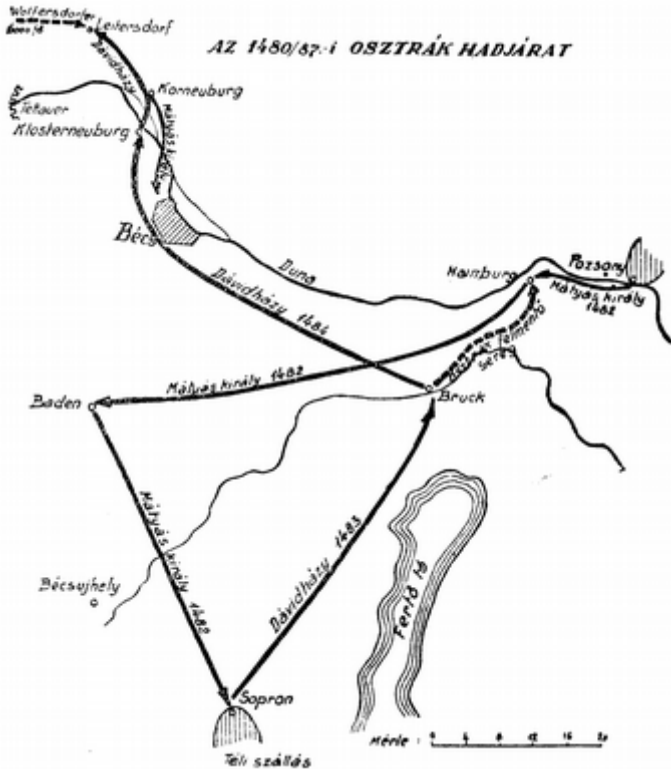
Események.

A Stein—Krems-i vonal megszállása után a magyar csapatok 1484 április elején Klosterneuburgot, április közepén a Kahlenberget foglalták el. Közben a Bruckot megszálló Dávidházy Korneuburg vára ellen vonult. Frigyes 6000 főnyi felmentő seregét a vártól északra, Leitersdorfnál (május 11.) megsemmisítette, a várral azonban nem bírt. Ostrom közben ő maga is hősi halált halt. Csak Mátyás személyes megjelenése bírta megadásra az erősséget december 1-én. Most a dunaparti erődítésekre került a sor s csak ezzel vált teljessé a körülzáró gyűrű/

1485 elején Kahlenberg magasságában háromszor vaslánccal és kaviccsal megrakott hordók elszülyesztésével elzárta a Duna medrét, a déli oldalon pedig 3 hadtesttel fogta körül a várost. Szapolyai István Wahrungnél, Geréb Döblingnél, Újlaki Gumpendorfnál helyezkedett el.

Január 29-én kezdődött meg a tüzérségi előkészítés. Március 15-én már a Duna-híd is magyar kézbe került erődítéseivel együtt. A várfalak rohaméretté való lövetése azonban 1 Eok időt vett igénybe s általános rohamra csak május közepén került sor. Bár a roham nem járt a kívánt katonai eredménnyel, Bécs lakosságát mégis annyira kétségbeejtette, hogy más-

nap egy heti fegyverszünetet kér. Mátyás oly feltétellel volt erre hajlandó, hogy amennyiben június 1-éig felmentő sereg nem érkezik, a város önként megnyitja kapuit. Miután Frigyes képtelen volt fővárosát haddal megsegíteni, Mátyás király június 1-én nagy pompával 8.000 főnyi sereg élén bevonult a Habsburg német-római császárok meghódított székvárosába, Bécsbe.

Az Ausztria főkapitányává tett Szapolyai Istvánt ezután Bécsújhely elfoglalására küldte. Tettauer az Enns folyóig nyomult előre (Tettauer-sáncok), Geréb pedig Triestig és Fiúmégig hatolt. 1486-ban Tulln, Laa, Retz és Eggenburg várak bevételére került a sor, 1487-ben pedig 26 havi ostrom

után Bécsújhely is megadta magát. Az ostrom alatt Mürzucshlag és a semmeringi hágó jutott még kezükbe. A közben megjelent 3.000 főnyi birodalmi had Mátyással folytatott alkudozások után harc nélkül visszavonult s így a megszállt Ausztria békekötés nélkül Mátyás uralma alá került.

Összefoglalás.

Mátyás Bécs elfoglalásával olyan fegyvertényt hajtott végre, mely az akkori haditudomány állása, az ostromeszközök tökéletlensége folytán szinte kivihetetlen feladatnak látszott. Kortársai a legnagyobb bámulattal adóztak a nagy királynak, mert Európa egyik legnépesebb városát és legerősebb várát bírta fegyveres erővel hódolatra. Az ostrom előkészítése tervszerűsége, az erődítési vonalak és művek fokozatos megszállása gondosságra, körültekintésre, a körülzárás és várívás körülményei hajthatatlan akaraterőre és elszántságra vallanak. Mátyás megmutatta a világnak, hogy a magyar katona nemcsak a nyílt harcban, száguldó lovasrohamban ritkítja párját, de helyt tud állni a lassú, idegörlő várívó gyalogharcban is.

Az 1526.-i török hadjárat. Mohácsi csata.

Előzmények, okok.

Amikor Szelim szultán helyét 1520-ban a jeles hadvezér Szulejman szultán foglalta el, a török külpolitika ismét offenzív jellegűvé vált. Ennek a külpolitikai irányváltozásnak volt köszönhető, hogy már 1521-ben a magyar végvárok elfoglalására került a sor és Szabács meg Nándorfehérvár török lkézre jutnak. 1524-ben Szörény vára adja meg magát, csupán Jajca tudott dacolni a török erőkkel. A Száva—Duna menti legfontosabb végvárok birtokában Szulejman most már Magyarország elfoglalását tűzi ki legközelebbi céljául. Ennek annál is inkább szükségét érzi, mert ama kérését, hogy V. Károly német-római császár ellen Horvátország területén keresztür szabad átvonulást nyerjen, II. Lajos magyar király visszaütösította.

Előkészületek.

Már 1525 őszen híre érkezett annak, hogy a következő ívben a török szultán Buda elfoglalására készül. A nagy ve-

szély kivédésére komoly előkészület mégsem történt. A külföldi fejedelmek közül egyedül a pápa nyújtott pénzsegélyt, maga az ország pedig még csak akkor kezdett a török ellen kiállítandó haderő nagyságáról és a honvédelemről tárgyalni, amikor a török már megindult Konstantinápolyból. A déli vidék védelmével és később a magyar sereg fővezérletével megbízott Tomory Pál kalocsai érsek csupán 6000 főből álló haderővel rendelkezett akkor, amikor a török hadereje Eszék mellett a Drávát átlépte. A magyar király ekkor már elindult Budáról 3.000 főnyi seregével, mely a csata napjáig kb. 18.000-re szaporodott, s így az egész magyar haderő Mohács körül Tomory 6.000 emberével együtt nem volt több 24.000 főnél. Ennek is csak $\frac{2}{3}$ -a volt magyar, a többi horvát, lengyel, német, cseh, morva, kevés olasz és spanyol. A tűzvonalban levő ágyúk számát egy szemtanú 53-ra becsülte.

A török haderő kémjelentések és egykorú történetírók tudósítása szerint 80.000 főből állott, de ebben 20.000 főnyi irreguláris had is bennfoglal tátik. A török tüzérség is jóval erősebb volt a magyarnál. újabb becslések szerint 160 körül mozgott, vagyis háromszorosa volt a magyarnak. A török sereg részben gyalogmenetben jutott Nándorfehérvár alá, részben vízierővel a Dunán. Állítólag 800 egységből álló hajóhad bonyolította le a seregszállítást.

Haditervek.

A török szultán mindenekelőtt azoknak a végváraknak elfoglalását tűzte ki céljául, amelyek a Duna—Dráva mentén és az u. n. Szerémségben a magyar határ védelmét voltak hivatva ellátni. Ha azután ezek birtokába jutott, további terve volt a Dráva vonalát átlépve s a Duna jobbpartján északnak tartva egyenesen Budát, az ország fővárosát megszállani. A magyar haderő Tomory által összegyűjtött kis része a török gyors előnyomulását akadályozni, késleltetni igyekezett, mert arról szó sem lehetett, hogy ez az 5—6.000 főnyi seregrész komoly ellenállást fejthessen ki.

Az volt tehát feladata, hogy amíg a királyi sereg a hadszíntérre meg nem érkezik, az ország belsejébe való jutást megakadályozza. A magyar haditerv eszerint úgy alakult, hogy ha a törököt feltartóztatni nem sikerül, Tomory igyekezzék

mindaddig hátráltatni az ellenfél gyors előnyomulását, amíg a zöm fel nem vonul a Dráva—Duna szögletében s nyílt csatában meg nem semmisíti ellenfelét.

Események

d) A mohácsi csata előtti harcok.

A török hadsereg Nándorfehérvárnál gyülekezett s amíg a főerő Pétervárad rohammal való elfoglalását tűzte ki céljául, mellékoszlopok a hadműveleti körletbe eső egyéb kisebb szerémségi várakat szállották meg. Szalánkemény, Kölpény, Bánmonostor, Barics és Szentdemeter ekkor került török kézre.

Péterváradot őrsége 2 hétig szívósan védelmezte. Julius 27-én a török rohammal elfoglalta a várat s ekkor a főseereg Újlak, Erdőd megszállása után Eszék felé tartott s augusztus 20-án már át is kelt a sereg az Eszék—Dárda közt épült hídon. A közben odaérkezett Tomory megkísérelte ugyan az átkelt törökök viaszorítását, de csekély ereje miatt terve nem Bkerülhetett. Sőt miután hátában mocsaras terület feküdt, jónak látta a Baranyavártól délre, a Karassó (Karasica) jobbpartján levő hercegszöllősi dombokra való visszvp-onulást. Így augusztus 23-án a török a Dráva balpartján Dárda és Bélye között szállhatott már táborba. Ez a mocsaras terület azonban fölötte kejdvező]tlen vol]t a török «szempontjából és ezért mihelyt Tomory különítménye a király parancsára kiürítette a Karassó jobbpartját s Mohácsra vonult vissza, augusztus 25-én már sietve meg is szállotta a török a hercegszöllősi dombokat, azaz a Mohács előtti utolsó magyar védővonalat.

A magyar király július 20-án indult el Budáról s augusztus 14-én, a török Erdélyhez való érkezése időpontjában Tolnán várta a főpapi és főnemesi bandériumok gyülekezését. Tomory ama hírére, hogy a török hidat verni készül Eszékenél, tovább indult a magyar sereg Szekszárdon át Bátára. Sza, polyai Jánca erdélyi vajdának azután Tolnára kellett volna beérkeznie, de miután a király ez irányú parancsa csak augusztus 6-án jutott el Gyulafehérvárra, Szapolyai lekéselt és selege még csak Szegeden táborozott, amikor már Mohácsnál

megtörtént a döntő mérkőzés. Nem érkezett meg kellő időre Frangepán Kristóf horvát serege sem.

A Bátán tartott haditanács Tomoryt — minden ellenkezése dacára — fővezérré választotta, egyúttal a fővezér óhaja ellenére — aki Szapolyait, Frangepánt bevárni akarta — a mohácsi síkra való vonulás mellett döntött. Azt is hiába kérte Tomory, hogy a királyi sereg a Karasica vonalában, ezen a török felvonulás céljára alkalmatlan mocsaras területen tartóztassa fel a török sereget. Sem ez a kérés, sem Szapolyai erdélyi vajda, nemkülönben Frangepán Kristóf követek útján nyilvánított azon óhaja, hogy a magyar sereg Budára vonuljon vissza, nem talált meghallgatásra. Sőt Tomory utasított, hogy a Dráva mellől a mohácsi mezőre hátráljon seregével.

b) A mohácsi csata 1526. augusztus 29.

Mohács városától délre terül el a mohácsi mező, ahol a magyar-török sereg döntő mérkőzése végbe ment. A magyar tábor Mohács és Kölked között, a támadó magyar sereg pedig még tovább délre, a Borza patak előtt helyezkedett el.

A sereg 2 harcrendet képezett; az első 2 szárnyra osztott s a jobbszárnyat Batthyányi Ferenc horvát bán, a balszárnyat Perényi Péter nagyváradi püspök vezényelte, a másik harcrend tömör egésszet alkotott.

Az első harcrend élén könnyű lovasság küzdött, mögötte a tüzérség volt felállítva, míg a következő vonalban gyalogság helyezkedett el nehéz lovasokkal vegyest.

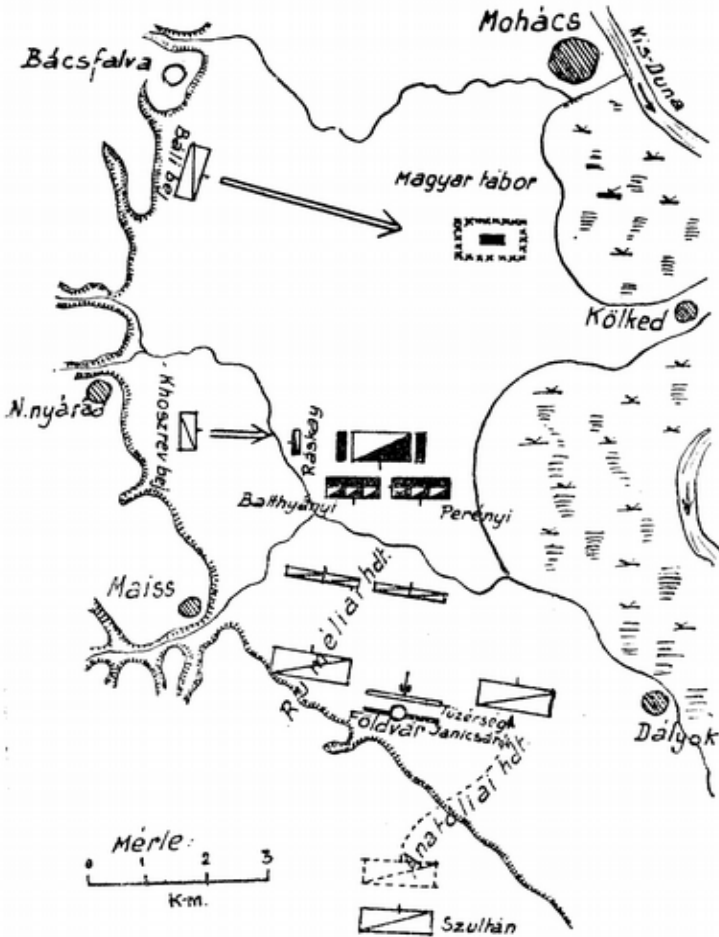
A második harcrend zöme egy tömegben harcoló nehéz lovasságból állott s csak szárnyain találunk könnyű lovasságot és egy kevés gyalogságot.

A tábor védelmét és biztosítását gyalogság látta el.

A török haderő felvonuló oszlopai élén Báli bég haladt a szendrői szandzsák lovasságával; őt követte Khoszrev boszniai lovassága, majd Ibrahim nagyvezér lovasokból, gyalogosokból (janicsár) és tüzérekből álló ruméliai hadteste következett. Ibrahim után Behram pasa jött anatóliai hadtestével s a sort a szultán vezette erő zárta be, melyben lovasság, gyalogság (a janicsárok megmaradt része) és tüzérség foglalt helyet.

A felvonulás kb. 9 óra hosszáig tartott s a hiányos kém-
szolgálat s a terepalakulat folytán az egyes hadmozdulatokról
magyar hadvezetőségnek fogalma sem vol. Így történt, hogy
az oszlop élén haladó Báli bég és Khoszrev kb. 50 ezer főnyi

A MOHÁCSI CSATA 1526. AUG. 29.

lovassága a mohácsi síkon álló magyar sereg oldalába, illetve hátába kerülhetett (Bácsfalva, N. Nyarad táján) azzal a feladattal, hogy a harcba csak az üldözés bekövetkezésekor lépjen, s akkor a menekülők útját elállni törekedjék.

A török főerő harcrendje eszerint a következőkép alakult: Az első vonalban a ruméliai hadtest küzdött s ehhez zárkózott fel a harc hevében a jobbszárnyra került anatóliai hadtest. A tüzérség a második vonalban középen nyert elhelyezést. A második harcrendet a tüzérség mögött álló szultán serege képezte.

A támadást a magyar sereg kezdte meg ágyúi sortüzével, melynek azonban nem volt harcbefolyásoló jelentősége. Amíg a N. Nyaradnál feltűnt Khoszrev lovasságának feltartóztatása Ráskay Gáspár feladata lett, az első magyar harcrend a ruméliai, majd az anatóliai hadtestre rontott. A támadás — némi jelentéktelen sikerek után — a magyar jobbszárnyon elfulladt s bár a török ágyútűz sem érte el kívánt célját, már részleges hátrálás is állott be, amikor a magyar második harcrend harcba avatkozott. Csak úgy vaktában, minden megfontolás nélkül neki rohant a török tüzérségnek, mely mögött 12.000 puskás, íjász és alabárdos állott. De minden vitézsége ellenére sem tudta az ágyúk és a janicsárok sorait áttörni.

Erre az anatóliai hadtestre vetette magát, de a támadás itt is elvesztette lendületét, sőt nemsokára hátrálni kezdett, hisz nálánál háromszorta erősebb lovastömegekbe ütközött.

Legszívósabban küzdött és állott helyt a török tüzérséget és a janicsárokat támadó s főként idegen zsoldosokból álld gyalogság, mely már az első magyar harcrend támadása folyamán a török ágyúk közelébe jutott s támadásait háromszor, négyszer megismételte, bár eredménytelenül.

A második harcrend vereségét általános, menekülés-szerű futás követte. Báli és Khoszrev lovas csapata most lépett akcióba. Bár a magyar lovastömegek $\frac{2}{3}$ -a át tudta vágni magát az utat elálló és üldözésre rendelt előbb említett török lovasságon, de a kisebb csoportban, főként pedig gyalogszerrel menekülők, mind kardélre kerültek. Hasonló sors várt a magyar tábornok védő gyalogságra is.

Tomory, Perényi az ütközet hevében esett el, a király pedig menekülése közben lováról lebukva a Csele patakba fűlt. Délután 4 órától 6 óráig tartott a nagy mérkőzés s mire alkonyodni kezdett, 15.000 magyar harcos hullája fődte a mohácsi csatateret. A csatának sorsdöntő jelentősége lett, mert ami megmaradt, nem volt többé hadseregnek nevezhető s így az

ország: fővárosának megszállását megakadályozni senki sem volt többé képes.

c) A mohácsi csatát követő események.

A mohácsi győzelem után a török Budának tartott s szeptember 10-én már kezére is jutott a főváros. Szapolyai a nagy katasztrófa hírére seregét a Tisza mögé vezette vissza s így a harcokban nem vett részt. A török útközben kifosztotta Pécsét, Székesfehérvár, Visegrád, Esztergom, Komárom és Tata azonban sikeresen védekezett.

Szeptember 20-án — különböző okokból — a szuítán kiűritette a fővárost s az elrabolt értékeket hajóra rakatva Konstantinápolyba szállíttatta. A visszavonuló sereg 2 oszlopot alakított. Az Ibrahim vezette oszlop a Tisza mentén Szegednek, a szultáné pedig a Duna balpartján Baja, Zombornak tartott. Amíg Szabadka sikeresen védekezett, Szeged felgyújtott. Harcra került a sor Bácsnál is.

Október 12-ével az utolsó török egység is elhagyta hazánkat Pétervárad és Újlak őrsége kivételével, mely várak megszállva török kézen maradtak.

Összefoglalás.

A magyar csatavesztésnek számos okát adhatjuk. Így létszám dolgában a magyar és török sereg aránya 1:2, illetve az irregularis török csapatokat is számítva 1:3 volt. A magyar* isereg sebtében összetoborzott, nem eléggé gyakorlott, minőségileg tehát gyengébb haderő volt mint a török. A felderítés hiányzott, a harcmód pedig, mely áttöréssel akarta az ellenség sorait megbontani, célra nem vezethetett, mert nem volt súlypontképzés, az erő az egész harcvonatra eloszlott s így átütő erő nem érvényesült. A vezetés a második magyar harcrend harcbalépésétől kezdve megszűnt, ez aztán kapkodó fejtelenséget idézett elő. A török tüzéség szokatlanul gyors és tartós ágyútüze a magyar lovasságot és gyalogságot egyaránt meglepte és megfélemlítette. Szapolyai János erdélyi vajda — az udvar határozatlan magatartása és a különböző tartalmú parancsok folytán — lekészt a döntő összecsapásról, s így kb. 20.000 főnyi haderő hiányzott a döntő pillanatban.

Ezzel szemben a török hadvezetés több szempontból

mesteri példával szolgál. Így nagyszerűen választotta ki a terepet, amennyiben a magaslati vonalak az ő kezében voltak a ezek mögött zavartalanul s teljesen észrevétlenül tudta a csapatmozdulatokat lefolytatni. A nagy veszteséggel járó áttörés helyett átkarolásra és megkerülésre törekedett, sőt eleve felkészült a megsemmisítő üldözésre. Előre megállapított terv szerint a tüzérséget előlről fedező lovasság legyezőszerűen kettévált s ezáltal a tüzérségi tűz csatadöntő ereje teljes mértékben kifejezésre jutott. A felderítés, összeköttetés nagyszerűen működött s így minden mozdulatot a tökéletes harmónia jellemezett.

IV. FEJEZET.

A török hódoltság kora

Hadiesemények áttekintése

Királyi Magyarország

A kettős királyság (I. Ferdinánd és Szapolyai János) korának háborúi

Belháborúk.

A mohácsi csatában elesett az ország királya II. Lajos. Az utód személye tekintetében 2 pártra szakadt az ország. Akik azt hitték, hogy külföldi támogatással lehet csak az országot a török ellen megvédelmezni, a hatalmas V. Károly német-római császár öccsét, Ferdinándot hívták meg a trónra; akik a nemzet összefogásában bizakodtak s Hunyadi Mátyás nemzeti királyságának nagyszerű eredményeire gondoltak, az erdélyi vajdai méltóságot betöltő Szapolyai Jánost választották királyukká.

Kezdetben János király ért el sikereket. Elfoglalta *Buda*, *Esztergom*, *Székesfehérvár*, *Tata*, *Komárom* várakat. Segítségére volt még a temesmegyei rácok „próféta”-ja Csernovics Iván is, aki magát „cár”-nak nevezte s 12—15.000 főriyi hadával a környéken levő Habsburg-barát főurak birtokait dúlta fel. Iván cár azonban nemsokára már Ferdinánd pártjára állott s *Szegedet* elfoglalva, fejedelemsége székhelyévé tette, az erdélyi vajda seregét pedig megverve Erdélybe is betört. Szapolyainak csak jelentékeny haderő összevonásával sikerült a *Szódi mezőn* döntő csapást mérni a cárra, ki később fogságba is esett és lefejeztetett.

Ferdinánd mindenesetre elérte Iván cár szerepeltetésével azt, hogy Szapolyai erejét közel egy féléven át lekötve tartotta maga meg szervezkedhetett s 1527 nyarán már támadólag léphetett fel Szapolyai ellen. Egymásután jutottak kezébe Felsőmagyarország és a Dunántúl erősségei *Budával* együtt: a *tarcali, tokaji, mezőkeresztesi* és *hidasnémeti* győzelem után pedig János kiszorult az országból s lengyel földön Tarnoban várta sorsának jobbra fordulását.

Miután a törökökkel szövetséget kötött s a moldvai és havasalföldi vajdák támogatását megnyernie sikerült, egy lengyel dandár kíséretében újra megjelent az országban és sorozatos győzelmek után a Tisza vidéke és Erdély — néhány száz város kivételével — birtokába jutott.

Török hadjárat 1529., 1532.

A török kihasználta hazánk zilált viszonyait s már 1527—28. év folyamán elfoglalta *Jajcát, Banyaiakat, Uppát, Corbaviát*. 1529-beai pedig János Mirály megsegítésére magyar földre lépett. Mohácsnál adtak egymásnak találkozót s innen indultak együtt Buda alá, melyet német őrsége átadott a szultánnak, majd *Visegrád, Esztergom., Tata, Komárom, Győr, Magyaróvár* elfoglalása után *Bécs* ostromára került a sor; Salm Miklós ügyes védelme folytán a török eredmény nélkül volt kénytelen távozni Bécs alól.

Amint kitette a török lábát Magyarországból, újból kitört a harc az ellenkirályok között. A Habsburg és Szapolyai párti főurak egymás birtokait pusztították, sőt Ferdinánd király Roggendorf nevű vezérét 1530-ban *Buda* ostromára is utasította. A vár már majdnem elesett, amikor a szendrői pasa felmentő serege a németeket elűzte a vár alól.

A szultán a német támadás hírére haragra gerjedt s most egyenesen Bécs elfoglalását tűzte ki céljául. 1532-ben indult meg, s Eszék, Kanizsa, Kőszegen át tartott Bécs felé. Már 17 dunántúli város hódolt meg, mikor *Kőszeg* vára J uncties Miklós parancsnoksága alatt, útját állta s egész vállalkozását meghiúsította.

Hadi események a nagyváradi békéig 1538.

Amíg a Felvidéken Fels Lénárd német vezér jelentékeny foglalásokat eszközölt, addig a Dalmáciában és Horvát-

országban garázdálkodó törökök ellenében nem tudott sikert elérni Ferdinánd. A *Kiissza* várát ostromló törököt ugyanis Krusics Péter serege nem tudta elűzni, Katzianer János német vezér serege pedig *Eszéknél* szenvedett megsemmisítő vereséget 1537-ben.

Majláth István lázadása 1540.

Az erdélyi vajdai méltóságra emelt Majláth István arra törekedett, hogy az oláh vajdaságok mintájára Erdélyt is török hűbértartománnyá, magát pedig Erdély fejedelmévé tegye. János király serege *Almást*, *Diódot* és *Létát* elfoglalta tőle majd *Fogarásban* ostrom alá fogta. Amikor János király meghalt, Fogaras ostroma megszűnt s a lázadó súlyosabb bűnhődés nélkül megszabadult.

Ferdinánd hadjáratai Buda ellen 1540., 1541.

A nagyváradi béke értelmében János király halálával az egész országnak Ferdinánd lett volna az ura. János király halálos ágyán azonban akként rendelkezett, hogy csecsemő fia János Zsigmond örökölje országát, s ennek keresztülvitelével bizalmas tanácsosát, Fráter György pálosrendi szerzetest bízta meg.

Ferdinánd kénytelen volt tehát fegyverhez nyúlni s Fels Lenártot bízta meg 1540-ben Buda elfoglalásával; de ez csak *Visegrád*, *Székesfehérvár*, *Vác*, *Pest* birtokába jutott, úgy, hogy 1541-ben Roggendorf Vilmosnak kellett volna a vállalkozást befejezni. Hiába ostromolta azonban ő is *Budát*, bevenni nem tudta, sőt amikor híre érkezett annak, hogy maga Szulejman szultán közeledik egy felmentő sereggel, éjnek idején Pesten át menekülni próbált. Serege azonban majd teljesen megsemmisült.

Budát a török elfoglalja 1541-ben.

A szultán Ó-Budán szállott táborba s itt fogadta a magyar küldöttséget a kisdud János Zsigmonddal; közben csapatai cselrel *Budát* a fővárost hatalmukba kerítették 1541. augusztus 29-én, s ezzel kezdetét vette a 145 évig tartó török hódoltság.

A német birodalom török hadjárata 1542.

Buda visszafoglalására 1542-ben a német birodalom és a Habsburg párti magyar főurak jelentékeny sereget gyűjtöttek, mely Brandenburgi Joachim vezetése alatt *Pest* alatt ütött táborn. Mivel az első roham nem sikerült, s nagyobb török segélyhad érkezésének híre jött, a német sereg az ostromot abban hagyva visszatért Bécsbe.

Török hadjárat 1543—44-ben.

Buda ostromát megbosszulandó s a Budára vezető hadiutat biztosítandó Szulejman szultán 1543-ban ismét személyesen jött seregével az országba s ez alkalommal elfoglalta *tfifclós, Pécs, Székesfehérvár, Tata, Esztergom* várakat. A következő évben *Visegrád,, Nógrád, Hatvan* esett el.

Magyarok a Schmalkaldeni háborúban 1546—47.

A császári sereg támogatására Csehország, majd Szászország területén kb. 1000 főből álló lovasdandár fordult meg, mely *Mühlbergnél* magát a szász fejedelmet is fogságba ejtette.

Török hadjáratok 1550—155U.

Arra a hírre, hogy Fráter György Erdélyt átadta Ferdinándnak, a török 1550-ben betört Erdélybe. Fráter Györgynek *brassói* és *ojozi* győzelmes csatái tudták csak a törököt visszafordulásra bírni. 1551-ben a török *Becsét, Becskereket, Csanádot* és *Lippát* szállotta meg, Temesvárt azonban még elfoglalnia nem sikerült. Lippa is még néhány hónapon belül visszakerült az Erdélyben működő császári vezér: Castaldo kezébe.

1552-ben a török nagy hadműveletre készült. A török hódoltsági területet óhajtotta megnövelni. A Losonczytól védett Temesvárt, a császári csapatoktól gyáván feladott Lippát, Veszprémet, a Szondy parancsnoksága alatt állott Drégelyt, az Ipoly menti kisebb várakat, Szolnokot el is foglalta, csak Dobó István Egervára dacolt a hasztalan rohamozó törökkel szemben. Teuffel Erasmus győri kapitány megkísérelte ugyan a tö-

rököt hódító útjában megállítani, de a *Palást* melletti csatában csúfos vereséget szenvedett.

1553-ban *Füle*k, 1554-ben *Kaposvár* és *Babocsa* került török kézre. 1556-ban azonban *Szigetvár* hiába ostromoltatott.

Ferdinánd és János Zsigmond küzdelme Erdélyért.

1556—1562 közötti években szinte szakadatlan harc dúlt a Felvidéken és Erdélyben Ferdinánd és János Zsigmond pártívei, seregei között. A küzdelemben János Zsigmond oldalán a török is állandóan beavatkozott, míg végre az 1562-ben kötött békében Ferdinánd elismerte János Zsigmond jogát Erdélyben.

I. Miksa háborúi

A béke azonban nem volt tartós. *Szatmár* rajtaütészerű elfoglalása miatt 1564-ben újra kitört a harc Miksa (Ferdinánd utóda 1564 óta,) és János Zsigmond között. A küzdelemben még a János Zsigmond által segítségül hívott török is beavatkozott; a túl óvatos császári vezér Svendi Lázár néhány Tisza menti vár visszafoglalásán kívül eredményt felmutatni nem tudott, ezek nagyrészt is visszahódította még ugyanazon évben a török. A harcok 1567-ben még egyszer kiújultak, de Miksa javára sikert most sem hoztak.

A török hadjáratok 1566., 1567-ben.

1566-ban a török új nagy támadó hadjáratra indult. Amíg azonban a Dunántúlon a török őrsegek egymásután adták át váraikat, *Palotát*, *Veszprémet*, *Tatát*, addig a török elfoglalta *Gyulát*, *Jenőt* és *Világos* várát. Maga Szulejman szultán 1566-ban a Zrínyi Miklós által védett *Szigetvárt* vette ostrom alá. Több mint 2 hónapig tartó ostrom után esett csak el a vár. A császári sereg ezalatt Győr-menti táborában tényleg szemlélte a két igen erős végvárnak elését.

1567-ben a török tovább terjeszkedett Kanizsa irányában, bár magát a *kanizsai* erősséget bevennie még nem sikerült.

1568-ban végre létre jött a drinápolyi béke s ezzel aránylagos nyugalom következett be a királyi Magyarország és a Török Birodalom viszonyában. Ezt a békét 1570-ben Miksa

és János Zsigmond speyeri egyezsége követte, melynek értelmében Erdély önálló fejedelemséggé alakult — János Zsigmond vezetése alatt.

A béke ellenére tovább tartott a harc a végeken. Hol az egyik, hol a másik fél rohant meg egy-egy várat, védőit felkoncolta, lakosait fogságba hurcolta. Így rabolta ki a török *Kanizsa* városát, bár a várat elfoglalni nem tudta, s így esettel *Kélkő*, *Somoskő* és néhány horvátországi erősség.

I. Rudolf háborúi

Kisebb török vállalkozások 1576—1591 között.

A végbeli vitézek kisebb nagyobb vállalkozásai II. Rudolf trónraléptével sem szüntek meg. A harcok színhelye ezúttal is Horvátország és a Dunántúl. Főként *Sziszek* volt az a vár, melynek birtoklásáért legfőbb áldozatot hozott a török s melyet még sem tudott elfoglalni.

A 15 éves török háború 1591—1606.

A háború lényegileg már 1591-ben Szinán pasa nagyvezérré való kinevezésével megkezdődött; az első nagyobb küzdelem 1593-ban *Sziszek* falai alatt következett be, melyben több mint 10.000 főnyi veszteség érte a törököt. Ezt a vereséget akarta megbosszulni Szinán, mikor 1593-ban óriási haderővel megindult Magyarország felé s elfoglalta *Sziszeket*, *Veszprémet* és *lárpalotát*; a felvidéki törökök ellenben vereséget szenvedtek *Ppkozdnál* és *Szécsénynél*, sőt elvesztették *Füleket*, *Sréésényt* és *Drégelyt* több apróbb felvidéki erősséggel együtt.

1594-ben *Nógrád*, *Berzence*, *Csurgó*, *Sziszek* visszakerült magyar kézre, de az újból megindult Szinán viszont elfoglalta *Tatát*, *Győrt*, *Komáromot*, fia pedig *Pápát*.

Az 1595-i esztendő fordulópontot jelentett a nagy küzdelemben. *Esztergomot* ugyanis a keresztények visszafoglalták, Erdély pedig, amely eddig tétlenül nézte a török elleni harcokat, Báthory Zsigmond fejedelem óhajára a Habsburgház mellé állt. Erdélyi seregek foglalták vissza *Becskereket*, *Lippát*, *Csanádot*, *Aradot*, *Világost*; megverték a törököt oláh területen: *Tergovistnál* és *Gyurjevónál*.

A döntő mérkőzés 1596-ra maradt, amikor III. Mohamed szultán személyesen indult hazánkba. Még Szegednél sem volt a török, mikor már *Vác* és *Hatvan* magyar kézre kerültek. A török Egernek tartott s azt el is foglalta. Ekkor történt a királyi Magyarország és Erdély hadainak egyesülése Szikszó közelében. Ez az 50—60.000 főnyi sereg részben Eger visszavételét, részben a szultán seregének megsemmisítését tűzte ki céljául. *Mezőkeresztesnél* találkozott össze a magyar és török sejjereg. Heves küzdelem után a török már menekülőben volt, amikor az erélyes üldözés helyett csak a tábor-fosztogatással törődő magyar sereget török ellentámadás érte s ez olyan zavart és pánikot idézett elő, hogy a keresztény sereg megfutott.

1597-ben *Tata* cserélt kétszer is gazdát, *Pápát* pedig feladta török őrsege.

1598-ban *Győr* várát szerezte vissza Pálffy Miklós, majd *Tata*, *Veszprém*, *Palota* is visszakerült, sőt már *Buda* ostroma is megkíséreltetett, de az őszi esőzés folytán az ostrom abban hagyatott.

1599-ben újra Buda alatt találunk egy kisebb keresztény sereget, azonban sem *Budának*, sem *Székesfehérvárnak* rajtaütésszerű elfoglalása nem következett be.

1600-ban *Pápa* ellen vonult a török, de azt elfoglalnia nem sikerült. Ellenben Pápa német őrsege fellázadt s a császári seregnek magának kellett Pápát ostrom alá fogni s a lázadást fegyveresen megtorolni. Nagy veszteség volt a magyarság szempontjából *Kanizsa* várának átadása.

1601 újabb török vereséget hozott. *Székesfehérvár* visszafoglaltatott, *Sárrét* mellett pedig a visszavételt megkísérlő török sereg semmisített meg.

1602-ben azonban *Székesfehérvár* ismét a töröké lett. *Pestet* ellenben megvették hajóhad segítségével Ruszwurm császári vezér csapatai; *Buda* ostromára ez alkalommal is sor került, bár a hadművelet eredménnyel nem járt.

1603-ban újra Buda körül táborozott Ruszwurm serege; a törököt meg is verte, *Hatvant* pedig visszafoglalta.

Ezek a sikerek arra bírták a portát, hogy 1604-ben egy újabb hadsereget indítson Magyarországra. A sereg pusztaság hírére a *Pestet* és *Hatvant* őrző német őrseg kivonult e helyekről, a török pedig *Esztergomot* fogta ostrom

alá, de a várral nem boldogult. Ugyanerre az évre esett EocsKay István felkelése is, amiért a császári sereg nagyrésze a felsőmagyarországi hadszíntérre volt kénytelen sietni s így a Dunántúlon nagyobb hadműveletek nem következtek be.

1605-ben török-erdélyi csapatok elfoglalták *Érsekújvárat*, a törökök pedig bevonultak *Esztergomba*. Ugyanekkor Bocskay is áttette hadműveletei színhelyét a Dunántúlra s török támogatással sorba szállta meg a nyugati fontosabb városokat.

A 15 évig tartó, szinte szakadatlanul folyó háborúnak, az 1606-ban kötött Zsitvatoroki béke vetett véget.

II. Mátyás, II. Ferdinánd és III. Ferdinánd háborúi

1606 után több mint egy félszázadig a királyi Magyarország haderejét részben az erdélyi fejedelmekkel való háborúk, részben európai jelentőségű vallási háborúk kötötték le, ami a törökökkel való béke fenntartását tette a Habsburgok számára szükségessé. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy amikor Erdély török támogatásáról volt szó (Bethlen, I. Rákóczi György hadjáratai) török hadak ne küzdjenek a Habsburgok ellen. Papíron béke volt, de azért a török vállalkozások nem szüntek meg. Minthogy azonban ezek a harcok főként Erdély történetével voltak szoros kapcsolatban, bővebb tárgyalásukra Erdély hadügyének ismertetésénél kerül sor.

I. Lipót háborúi

Kemény János erdélyi fejedelem Habsburgbarát politikája és *Kanizsa* Zrínyi Miklós által történt ostroma a magyar török békét felborította. 1663-ban a török óriási haderővel újra megjelent az országban s elsőnek *Érsekújvár* elfoglalását tűzte ki céljául. Még felvonulóban volt serege, mikor a *Párkánynál* átkelt törököket *Érsekújvár* őrsége megtámadta» De nagy veszteséggel szétveretett. Maga *Érsekújvár* egy hónapi ostrom után kapitulált. Ugyancsak török kézre került még ebben az évben *Nyitra*, *Nógrád*, *Léva*, *Galgóc*, *Szécsény* és *Buják* vára. Egyedül Zrínyi Miklós aratott sikereket részben *Muraköz* és Horvátország területén (Zrinyivár, Károly város, Mura partja) részben a *Csallóközben*. A nagy veszély a regensburgi haditanácsot arra bírja, hogy 3 sereget állítson.

fel a török ellenében. A déli seregben küzdött Zrínyi Miklós, aki 1664 január—február havában további sikereket ér el. Visszafoglalja *Berzencét*, *Babocsát*, *Segesdet*, ostromolja *Pécsset*, a *Dárda—Eszék-i* hadihidat felgyújtja. Áprilisban már *Kanizsa* ostromára is sor kerül, amikor híre érkezik annak, hogy a török nagy haderővel Kanizsa felmentésére indult, mire Zrínyi visszavonta seregét Zrinyivárra, a Mura mögé.

Amíg a középső vagy főszereg Montecuccoli vezetése alatt Magyar Óvár közelében táborozott, az északi sereg szép eredményeket ért el. Visszafoglalta *Nyitrát*, *Zsarnócánál* és *Garamszentbenedeknél* pedig nyílt ütközetben megverte a törököt.

Amikor a déli sereg Kanizsa alól visszavonult és a törökök déli sereg ellen való felvonulásának híre Bécsbe megérkezett, Montecuccoli utasított, hogy a török főszereg elé menjen. *Zrinyivár* közelében nézett egymással farkasszemet a 2 sereg, Montecuccoli azonban még sem tudta, vagy nem akarta megakadályozni azt, hogy Zrinyivárat a török szinte a szeme láttára ostromolja és elfoglalja.

A török nem érezvén magát elég erősnek arra, hogy Montecuccolival azonnal szembeszálljon, Kanizsára vonult vissza, itt várta be a segélyhadait s csak ezek megérkezévet folytatta előnyomulását *Kiskomárom*, *Zalaegerszeg*, *Egervár* elfoglalása után a Rába vidékére, ahová közben francia segélyhadakkal erősbbödvé Montecuccoli is megérkezett. A körmendi és csákányi sikertelen átkelési kísérletek után 1664. aug. 1-én a *Magersdorf—Weixelbaum* közti Rába kanyarulatnál (Szentgotthárdtól nyugatra) sikerült végre a töröknek lábát a Kába balpartján megvetnie, de ismételt ellentámadások után vissza kellett vonulnia s ezzel a győzelem a császári seregek számára biztosított. A török ezután Sümeg, Székesfehérvár, Esztergom érintésével Érsekújvár alatt szállott táborba, Montecuccoli pedig Magyar-óvár majd a Vág mögött helyezkedett el seregével s figyelte a török további hadmozdulatait. A háborúnak a 20 évre kötött vasvári békekötés (1664) vetett véget.

Még nem járt le a 20 esztendő, Kara Musztafa nagyvezér *Bécs* elfoglalását tűzvé ki céljául, 1683-ban hadat üzent I. Lipótnak. A török hadak a Duna jobbpartján, Thököly Imre és az erdélyi fejedelem (Apaffy) hadai pedig a Duna balpart-

ján nyomultak előre. A Lotharingiai Károly herceg parancsnoksága alá helyezett császári sereg kiűrtette Magyarországot, úgy, hogy *Veszprém, Tata, Pápa, pannonhalma* török kézre került, *Győr* pedig ostrom alá vétetett. Thököly hadai Felsőmagyarországot szállották meg s *Nagyszombat, Pozsony* kerítették hatalmukba. A török nagyvezér július 14-én érkezett Bécs alá s azt ostrom alá fogta. Szobieszki János lengyel király csapata és bajor-szász segédcsapatok segítségével azonban a császári sereg döntő győzelmet aratott a Bécs körül táborozó törökökön, akik rendetlen futásban menekültek Győrön át Buda felé. A császári sereg és lengyel hadak erre támadást határoztak el s míg a fősereg *Párkányt* és *Esztergomot* foglalta el, addig a hazamenetelő lengyel hadak és Dünewald császári tábornok hadai visszavették Thökölytől *Szécsényt, Késmárkot, Kisszebent* és *Lőcsét*.

1684-ben már *Visegrád, Vác, Pest* megvételére és *Biaia* ostromára is sor került, de az ősz beállta és betegségek a hadműveletek abbahagyására kényszerítették a császáriakat, akik visszatértek *Esztergomba* és *Pestet, Vácot* újra veszni engedték.

1685-ben Érsekújvár visszavétele határozatotott el. Hogy az ostromló császári sereget megossa a török, először *Visegrádot* ostromolta és vette be, majd *Esztergom* alá vonult. A császáriak erre zömükkel tényleg *Esztergom* alá vonulni kényszerültek, Érsekújvár ostromát azonban tovább folytatták. *A táthi mocsaraknál* (*Esztergom* és *Komárom* között) ütközött meg a két sereg s Lotharingen! Károly fényes győzelmet aratott a törökökön. Közben *Érsekújvár* is meghódolt Caprara császári vezérnek.

1686-ban *Buda* visszavételére került a sor; a várost Abdurrahman (Abdi) pasa védelmezte 10.000 főnyi seregével. Az ostromló 100.000 főnyi seregnek Lotharingeni Károly volt a parancsnoka. Junius 17-én már keresztény kézben volt *Pest*, június 24-én pedig a *Víziváros*.

Többszöri roham és török kirohanás váltották egymást július és augusztus hónap folyamán; közben török felmentősereg is érkezett, az azonban ismételt vereségek után Székesfehérvárra való visszavonulásra kényszerült. Csak egy 4—500 főnyi lovasegységnek sikerült haláltmegvető bátorsággal *Lipótmező* irányából a várba jutnia.

Vége szept. 2-án általános rohamra indult a keresztény eereg s 145 évi rabság után lekerült a város faláról a lófarkas török lobogó.

Ezután tovább folytatódott a harc. A Dunántúlon visszafoglaltatott *Pécs*, *Siklós* és *Kaposvár*. A Tisza mentén pedig *Szeged* városa.

1687-ben a *harsányt csatában* (Mohács közelében) éri súlyos vereség a törököt, mire megadja magát: *Eszék*, *Vabpo*, *Pozsega* és *Pétervárad*. Ugyanekkor császári hadak szállották meg Erdélyt s magyar kézre került *Palota* és *Eger* vára.

1688-ban *Székesfehérvár*, *Sopron*, *Lippa*, *Lúgos*, *Karánsebes*, *Orsova*, *Újlak* és *Titel* elfoglalása után *Nándorfehérvár* visszafoglalására került a sor, mire a megrémült török még *Galambócot* és *Szendrőt* is kiürítette, *Bródot* *Dubicát* és *Gradiskát feladta*. A *Dement* melletti sikeres csata pedig *Zvornik* vára bevételét is lehetővé tette.

Az 1689-i esztendő a sikerek számát tovább növelte. Megadta magát *Szigetvár*, a Balkánon pedig keresztény kézre jutott *Nis* és *Widdin*.

1690-ben a török hatalmas ellentámadásba kezdett. Thökölyt egy sereggel Erdély visszafoglalására indította, maga a török főszereg pedig visszafoglalta *Nist*, *Widdint*, *Galambócot*, *Szendrőt*, majd *Nándorfehérvárt* is. Keresztény sikernek csak *Nagykanizsa* elestét lehet elkönyvelni.

1690-ben a törökök tovább fokozták sikereiket s elfoglalták *Titelt*. Badeni Lajos hadvezér zsenialitásának köszönhető, hogy a *Szalánkeméni* csatában megsemmisítette Köprüli Musztafa seregét s a török a Száva-Duna mögé vonult vissza.

1691-ben *Nagyvárad* került vissza, 1693-ban pedig *Nándorfehérvár* ostromára került a sor; a vállalkozás azonban nem sikerült, amint a török is hiába kísérelte meg 1694-ben *Pétervárad* ostromát. Az 1695, 1696-i évek Lúgos, Temesvár környékén folyt harcokban teltek el, de döntést csak az 1697. év hozott, amikor Savoyai Jenő hercegre bízott a hadsereg főparancsnoksága.

Néhány török kézben volt boszniai várnak elfoglalása vezeteli be az 1697. év hadi eseményeit, mikor híre jött, hogy II. Musztafa szultán személyesen indult meg óriási haderővel, hogy Erdélyt magának biztosítsa. *Zentánál* kelt át a Tiszán, hogy onnan Temesváron át Erdélybe jusson. Savoyai Jenő a

tentai átkelés pillanatát használta fel arra, hogy a török sereget megsemmisítse. A rettenetes küzdelem kb. 30.000, török életébe került s a török további támadó hadműveleteit lehetlenné tette, sőt inkább Boszniában még a *főváros, Sarajevo* elfoglalását is elősegítette. Az 1698 októberében bekövetkezett fegyverszünet az 1694 karlócai békére vezetett, mely a Temesi bánság kivételével Magyarország egész területét I. Lipót számára biztosította.

Erdélyi fejedelemség

János Zsigmond és Báthory István háborúi

Az 1570-ben Miksa király és János Zsigmond között Speyerben kötött egyezség oly értelmű megállapodást tartalmazott, hogy János Zsigmond lemond a királyi címről, Erdély önálló fejedelemséggé alakul. János Zsigmond azonban nem Bokáig élvezhette fejedelmi méltóságát. Már 1571-ben meghalt B utódjává somlai Báthory István választott meg.

Belháborúk.

Báthoryt a fejedelmi méltóságról a bécsi udvar támogatásával Békés Gábor el akarta távolítani. Amikor ez Báthory tudomására jutott, a *Fogaras* várában tartózkodó Békést ostrom alá fogta, aki csak szökéssel menekült az elfogatás elől. Később a felvidéki császári kapitányok által támogatva újra megjelent Erdélyben, de a *Kerellő — Szent — Fát* csatában (1575) megsemmisítő vereséget szenved. Ettől kezdve többé nem keresztezte Báthory útjait, sőt amikor 1575 decemberében lengyel királlyá választott s Erdélyt elhagyta, Báthoryt Lengyelországba is elkísérte s egyik leghűségesebb híveként szerepelt ott bekövetkezett haláláig. Báthory mint lengyel király hadjárataiban mindig az erdélyi magyar segélyhadakat alkalmazta, sőt a halála után bekövetkezett trónküzdelmek folyamán is magyar haderők küzdöttek a trón jelöltek oldalán.

Báthory Zsigmond háborúi

Báthory István Lengyelországba való távozása után bátyja Báthory Kristóf került Erdély élére vajdai címmel.

Alatta békés fejlődésben volt része Erdélynek. Mikor azonban meghalt s fia Báthory Zsigmond lett a fejedelem, Erdély a 15 éves török háború folyamán a Habsburgok oldalára állott, s ezzel Erdély romlása is elkövetkezett.

Török elleni harcok.

Báthory Zsigmond a török azon követelését, hogy a 15 éves háborúban az ő oldalán fogjon fegyvert, nem teljesítette, sőt a moldvai, havasalföldi vajdákkal és a temesi rácokkal egyezséget kötve, magával I. Rudolffal lépett szövetségbe. Kezdetben siker sikert követett. A *Sziltsztria* és *Fácset* melletti győzelmek, *Sólymos*, *Lippa*, *Csanád*, *Arad*, *VUágos* várak elfoglalása jelezték Báthory politikájának helyességét. Ehhez járult még *Tergovist* rohammal való elfoglalása, *Bukarest* török részről való kiűritése és a *Gyurgyevó-i* győzelem, hol a Dunán való átkelés közben érte a törököt katasztrofális vereség, amikor a következő esztendő (1596) végzetessé vált vereséget hozott. *Mezőkeresztesnél* ugyanis az egyesült királyi Magyarország és Erdély hadai csatát vesztek, sőt Báthory Zsigmondnak még trónjáról is le kellett mondania.

Belháborúk.

Báthory Zsigmond nem tudott oly könnyen belenyugodni trónja elvesztésébe. Ismételten megkísérelte fegyveres erővel is visszaszerzését, de hasztalanul. Közben Báthory Endre bíbornok is fejedelemmé választott, kinek Mihály oláh vajda lett az ellenfele. Szeben közelében a *Szent Erzsébeti* síkon vívott csatában Mihály győzött. Miután Mihály Báthory Zsigmondot is megverte *Szucsavánál* (Moldvában), a török által erdélyi fejedelemnek ismertetett el. Önkényeskedése azonban ellene lázította egész Erdély lakosságát, kik a császári vezértől, Bástatól kértek segítséget. *Minszlónál* ment Végbe a mérkőzés B ásta és Mihály között s ez utóbbi kénytelen volt Erdélyt elhagyni és Oláhországba menekülni.

Báthory Zsigmond ekkor újra megjelent Erdélyben s fővezérével Székely Mózessel támadott a császáriakra, kikhez ekkor már Mihály vajda is csatlakozott. *Goroszlónál* azonban csatát vesztes, de Mihály nem tudta fejedelmi méltóságát visszaszerezni, mert Básta megölette. Erre a hírre Báthory

Zsigmond újra sereget gyűjtött. Török-tatár segélyhadakkal 1601-ben elfoglalta *Medgyes*, *Segesvár* és *Beszterce* várakat. Básta a következő évben ismét visszavette azokat. Most már végleg lemondott fejedelemségéről Báthory, vezére Székely Mózes azonban tovább folytatta a küzdelmet; amikor *Tövisnél* serege szétveretett, a temesvári pasához menekült. Innen indította meg hadait 1603-ban újra Erdély felé, elfoglalván *Karánsebest*, *Lúgost*, *Gyulafehérvárt* és *Kolozsvárt*, s magát Erdély fejedelmévé választatta. A császárnak kedvében járni óhajtó Radul oláh vajda azonban *Brassónál* táborozó seregét meglepte, szétverte s a csatában Székely Mózes is halálát lelte.

Bocskay István háborúi

A bécsi udvar 1604-ben Bástát Erdélyből visszahívta s ezt a kedvező alkalmat akarta Bocskay felhasználni arra, hogy a gyűlölt császári seregek eltávolításával török támogatással Erdély fejedelemségét elnyerje. Terveit tartalmazó, Bethlen Gáborhoz intézett levele azonban a Lippa körüli csatában a császáriak kezébe jutott s ezért Bocskay várainak, birtokainak elfoglalását határozta el a bécsi udvar. Bocskay; felkeléssel válaszolt s miután az eddigi császári szolgálatban álló hajdúságot sikerült a maga számára megnyernie, *Álmosánál* szétverte a császáriakat. Belgiojoso császári vezér erre visszavonult; minthogy *Rakamaznál* újabb vereség érte, sietve Kassa alá igyekezett, de a város már be sem engedte, úgy, hogy előbb Eperjesre, majd Szepesvárra menekült. Bocskay hajdúi a futó vezér nyomában egymásután szállották meg *Eperjes*, *Kisszeben*. *Késmárk*, *Lőcse*, *Szepesvár*, *Kassa* városait.

Bocskay feltartóztatására a bécsi udvar az Esztergom alatt táborozó Bástát indította útba 15.000 főnyi seregével Kassa irányába. Neki sikerült is *Edelénynél* megvernie Bocskay seregét s Eperjesig jutnia, ahol téli szállásra rendezkedett be. Mivel azonban zsoldosait fizetni nem tudta s ezek az engedelmisséget megtagadták, kénytelen volt 1605 tavaszán a Pozsony felé való visszavonulást megkezdeni. Bocskay Martai Básta nyomában haladva egész Felsőmagyarországot megszállották; majd a hajdúk a Dunántúlra is átkeltek. Két har-

cukban török-tatár segél y csapatok támogatták Bocskayt. Erdélyben a szászokat kellett fegyveres erővel Bocskay elismerésére kényszerítem. Ennyi siker láttára a bécsi udvar alkudozásra fogta a dolgot s az 1606-ban kötött békében elismerte Bocskayt az önálló Erdély független fejedelmének.

Báthory Gábor háborúi

Bocskay halála után először ipa Rákóczy Zsigmond, majd lemondása után Báthory Gábor került a fejedelmi székbe, zsarnoksága súlyos belharcokra vezetett. Először a szászok támadtak fel ellene s a harchoz a havasalföldi oláh vajda támogatását is megnyerték. II. Mátyás is nagyobb sereget küldött Báthory ellen. Amikor pedig a török megtudta, hogy Báthory fejedelemsége megmentése céljából II. Mátyással alkudozásokat folytat, nagy török haderő nyomult Erdélybe s Bethlen Gábort ültette a közben Váradra menekült s ott meggyilkolt Báthory Gábor helyébe.

Bethlen Gábor háborúi

Belháborúk.

Az erélyes és kiváló hadvezér Bethlen Gábort a bécsi udvar nem szívesen látta a fejedelmi széliben. Ezért Homonnay György révén, ki az oláh vajdával is szövetekezett, Bethlent megbuktatni akarta. A *Lippa* ellen indult Homonnay azonban vereséget szenvedett, majd amikor Erdélybe készült betörni, *Kónyánál* szétveretett. Igaz, hogy később *Tárcsánál* némi sikereket tudott felmutatni, de a *Deési* vereség és *Csehi* elfoglalása után végkép abbahagyta vállalkozását.

Bethlen részvétele a 30 éves háborúban.

A cseh protestánsok által megindított vallásháború Bethlent arra kényszerítette, hogy a protestánsok oldalán fegyvert fogjon a Habsburgok ellen. 1619- szeptemberében indult meg seregével s *Kassa*, a *bányavárosok*, majd *Pozsony* is rövid idő alatt kezébe kerültek. A *nikolsburgi* és *bruckz* győzelmek után már *Bécs* körülzárására került a sor, amikor Homonnay György Lengyelországban gyűjtött hadával be-

tört Felsőmagyarországba s ezzel Bethlent arra kényszerítette, hogy Bécs megszállásával felhagyjon 3 háta biztosítására nagyobb erőket küldjön Homonnay ellen, kit sikerült az országból ki is szorítani.

Az 1620-as esztendő harcai főleg a Dunántúlon zajlottak le, mely szintén Bethlen kezébe került, sőt *Hainburg* ostromát is megkísérelte. A fehérhegyi csata (protestáns vereség) azonban erősen kihatott Bethlen hadműveleteire, mert 1621-ben a császáriak erőre kaptak, Nyugat-Magyarország és a Felvidék számos városát visszaszerezték. Bethlen sikeres ellentámadásának volt köszönhető, hogy a nikolsburgi béke Bethlen javára zárta le a háborús mérleget (1522.)

Amikor az Európai protestáns államok újabb hadjáratra készültek II. Ferdinánd ellen, megnyerték ügyük számára újra Bethlen Gábor támogatását. Az 1623-i hadművelési terv szerint Mansfelddel egyesülve kellett volna Ferdinándra támadni. Bár a Mansfeld-féle hadsereg költség hiányában feloszlott, Bethlen nem hagyta abban hadjáratát, elfoglalta Felsőmagyarországot, betört Morvaországba, de téli szállásra visszarendelte seregét Kassa vidékére, s ezzel a hadjáratot is tulaj donkép befejezte. A bécsi béke (1624) a korábbi állapotot szentesítette.

A protestáns tengeri államok (Dánia, Hollandia, Anglia) beavatkozása a 30 éves háborúba ismét arra kényszerítette Bethlent, hogy hadseregét II. Ferdinánd ellen mozgósítsa. 1626. őszén indult útnak; Füleknél állott, mikor híre jött, hogy a dán király vereséget szenvedett, a hozzá csatlakozandó törökök *Nógrádot* ostromolják s Wallenstein császári vezér már Barshoz közeledik. Bár *Drégely-Palánknál* kisebb csatározásokra sor került a két fél között, a komoly mérkőzést azonban egyik fél sem tartotta tanácsosnak s így I hadjárat döntőharc nélkül befejezést nyert.

1. Rákóczy György háborúi

Belháborúk.

A buzgó protestáns I. Rákóczy György fejedelemmé választását nem szívesen látta a bécsi udvar; a nádor csapatai *Szatmárnál* és *Szinyér-Váraljánál* szét is verték a fejedelem hadait, de *Rakamaznál* a császáriak szenvedtek vereséget. Az

eperjesi béke vetett véget a két fél küzdelmének. Később Bethlen Gábor öccsével, Istvánnal gyűlt meg a baja, ki a török segítséggel igyekezett a fejedelmi székbe jutni. A *szo-lontai* és *pankotai* győzelmek Rákóczy helyzetét végleg megszilárdították.

Részvétel a 30 éves háborúban.

Francia-svéd ösztökélésre 1644-ben I. Rákóczy György hadat üzent III. Ferdinánd magyar királynak. Néhány héten belül Felsőmagyarország kezébe jutott. Puceim és Götz tábornokok ellentámadása folytán *Drégely-Palánkig* visszaszorítottatott. A következő évben előnyomult, *Füleket*, *Nagyszombatot* elfoglalva serege egyrészét már a *Brünnt* ostromló Torstens on svéd tábornok seregébe is elküldötte, amikor a szultán parancsára és Puceimnak Rákóczy hátát veszélyeztető hadmozdulata kövekeztében III. Ferdinánddal Linzben békére lépett 1645-ben.

II. Rákóczy György háborúi

Moldvai hadjárat 1653.

Lupul moldvai vajda Rákóczy ellen a töröknél folyton fondorkodott. Ezt megbosszulandó haddal támadt Lupul elle ı, s változó sikerű harcok után *Szucsavánál* elfogta, Moldvát pedig tőle függő viszonyba juttatta.

Havasalföldi hadjárat 1655.

A Rákóczy által havasalföldi vajdává választott Konstantint szernény és orosz hadak elűzték. A lázadás elfojtására haddal vonult Oláhországba Rákóczy s a *Ploesti* közelében vívott győzelmes csatával ezt a területet is szorosabban láncolta magához.

Lengyelországi hadjárat 1657.

A svédek és lengyelek közt kitört viszályban II. Rákóczy György a svédek oldalára állott, miután X. Károly svéd király győzelme esetére neki ajánlotta fel a lengyel koronát. Bár *Krakó*, *Brzest* és *Varsó*, a főváros is Rákóczy kezére ju-

tottak, a háborút mégis elvesztette, mert a svédek — Dánia támadása folytán — visszavonulni voltak kénytelenek, lengyel csapatok törtek be a Felső-Tisza vidékére, a tatár khán pedig jelentékeny erővel sietett a lengyelek megsegítésére. Így történt, hogy bár maga a fejedelem megmenekült, serege azonban Kemény János fővezérrel együtt tatár fogságba esett és *Krímbe* hurcoltatott.

Török háborúk.

A szultán II. Rákóczy Györgyöt többszörös engedetlensége miatt azzal büntette meg, hogy a fejedelmi méltóságot Rhédey Ferencre ruházta. *Medgyes* ostromával sikerült ugyan Rhédeyt visszalépésre bírni, de a török bosszúját nem kerülhette ki, aki 1658-ban nyugaton *Jenő* várát szállotta meg, keletem pedig a Bodzái szoroson át tatár csapatokat zúdított Erdélyre s általuk siralom völgyévé tette a virágzó országot, fejedelemmé pedig Barcsay Ákost nevezte ki.

Rákóczy újra sereget toborzott; Barcsayt menekülésre kényszerítette, a törökön is kisebb győzelmeket aratott, de amikor 1660-ban 2 török sereg is fordult ellene a *Gyalu* melletti csatában súlyos fejsébet kapott, amelyben Nagyváradon bele is halt.

A török erre *Nagyvárad* ellen indult s 45 napi ostrom után elfoglalta Erdély és a keleti részek kulcsát; Nagyvárad ekkor lett pasalik székhelyé.

Kemény János háborúi

Barcsayval szemben II. Rákóczy György pártja Kemény Jánost hívta meg a fejedelmi székbe, aki a törökkel szemben a magyar király támogatását kereste. Miután Barcsay megöletett, a török betört újra Erdélybe, s Apaffy Mihályt tette meg fejedelemmé; Keményt Montecuccolinak kellett volna megsegíteni, de elkésett a döntő mérkőzésről úgy, hogy a törökkel vívott *Nagyszőlős* melletti csatában Kemény elesett.

Thököly Imre háborúi

A vasvári békekötés nagy elégedetlenséget támasztott a királyi Magyarország területén s Wesselényi Ferenc nádor

vezetése mellett szövetségzés jött létre a bécsi udvar ellen. De a dolog kitudódott, a résztvevők részben kivégeztettek, részben kibujdosni voltak kénytelenek. Erdélyben gyülekeztek, ahol Teleky Mihály, Apaffy fejedelem és a török támogatásával 1672-ben fegyveres támadásokat kezdtek a császáriak által megszállt s Erdéllyel határos várak területei ellen. Változó sikerű harcok után, melyek 1672-től 1678-ig tartottak, akkor kezdett a felkelés ügye a bujdosók javára fordulni, amikor késmárki Thököly Imre lépett az élükre, *Szikszónál* megvert egy császári sereget, s 1680-ban fővezérré választott. A következő évben szövetséget kötött a törökkel s az 1681—82-i hadjáratban Felsőmagyarországot hatalmába kerítette. A török Magyarország királyává kiáltotta ki; Thököly azonban megelégedett a fejedelem címmel.

Az 1683-ban megkezdődött török elleni hadjáratban Thököly a török oldalán küzdött. Bécs körülzárása időpontjában a nyugatmagyarországi várakat ostromolta és foglalta el, majd amikor a török visszavonulás kezdetét vette, Tokajba, majd Nagyváradra vonult vissza. Ez utóbbi helyen 1685-ben a török letartóztatta, hogy így szerezzen előnyösebb békefeltételeket a bécsi udvartól. Fogságából a következő évben kiszabadult ugyan, de már szerencsése mindjobban elhagyta s Temesvárra volt kénytelen visszavonulni. 1690-ben jutott újra szerephez; a török ellentámadás nemcsak Nándorfehérvár visszavételét célozta, hanem Erdélynek Thököly számára való biztosítását s így a török befolyás erősödését is. A *töröcsvári* majd *zernyesti* csatákban megverte a császáriak és erdélyiek seregét, Heiszler tábornok fogságba esett, Teleky Mihály elesett s magát újra Erdély fejedelmévé kiáltotta ki. A dicsőség azonban nem sokáig tartott. 2 hónap múlva Badeni Lajos örgróf seregei *Hátszeg* mellett leverték Thökölyt, aki a Bodza szoroson át kénytelen volt Oláhországba menekülni.

1690-ben az erdélyi fejedelemség is megszűnt, s a Lipót-féle diploma alapján kormányzó (gubernátor) került Erdély élére.

II. Rákóczy Ferenc szabadságharca

I. Lipót elnyomó és beolvasztó törekvései következtében a politikai helyzet nem tudott állandósulni sem a királyi Magyarországon, sem Erdélyben, Amint azután alkalmas ve-

zető kínálkozott arra, hogy a bécsi udvar abszolutisztikus politikai rendszerét megváltoztassa, országszerte felkelés támadt. A mozgalom vezére II. Rákóczi Ferenc, sárosi főispán. Rákóczi zászlóbontásának hírére a Felső-Tiszavidék elnyomott népe fegyvert ragadott, de nem a császári csapatok, hanem a nemesek ellen fordult. Károlyi Sándor szatmári főispán verte őket széjjel *Dolliánál* (Mármaros vm.). Rákóczi ezalatt a lengyel határon fekvő klimieczyi táborban tartózkodott s ide gyűjtötte a Dolhánál szétvert sereg részeit és az azután fegyverre kelt nép csapatait. 1703. jun. 16-án lépte át a határt. *Munkács* és *Szerednye* várak ellen intézett támadásai nem sikerültek, kénytelen volt a határra (Zavadka, ma Rákóczi szállás) visszavonulni. Amikor lengyel segédcsapatok érkeztek, ismét előrenyomult. A *Tisza—Becsi* révet hatalmába kerítve Szatmár, Szabolcs, Bihar vármegyék területét nyerte meg ügyének, sőt Erdélyben egész a Marosig megfordultak csapatai. Azután nyugatnak fordult s Heves, Borsód vidékének népeit állította zászlója alá. Majd Felsőmagyarország meghódítása következett, melyet Esztergom, Komárom, Érsekújvár és Pozsony várak kivételével a Morva határig el is foglalt. Az évvégére Erdély is teljesen behódolt Nagyszeben és néhány más szász város kivételével.

1704 elején elfoglaltatott *Tokaj* vára, majd a Dunántúl meghódítására került a sor. A császáriak ellentámadása át-szorította ugyan a kurucokat a Duna balpartjára, de Forgách Simon gróf tábornok újabb hadművelete ismét a Rábáig vitte előre a kuruc zászlót. Közben északon *Szomolány* vidékén Ritschán császári tábornok serege is megsemmisült, Károlyi és Ocskay pedig egész *Bécs* alá kalandoztak. Egyedül Forgácsnak nem kedvezett a szerencse, mert *Koroncónál* (Győr m.) Heisterrel szemben csatát veszített; nemsokára a Dunántúl újra a császáriak kezébe került. Ellenben még ez évben meghódított Rákóczinak *Nyitra*, *Érsekújvár*, *Kassa* és *Eperjes*. A *nagyszombati* csatában azonban újra a kurucokat érte vereség.

1705-ben a kegyvesztett Heister helyébe Herbeville gr. tábornagy neveztetett ki a császári seregek főparancsnokává, akinek sikerült — bár csak rövid időre — a *zsibói* győzelem után Erdélyt visszaszerezni; ezzel szemben Bottyán János az egész Dunántúlt hódította meg újra.

1706-ban ismét a Dunántúl és Erdélyben játszódnak 16

a legfontosabb hadiesemények. *Esztergom* Rákóczi kezébe került, de még ugyanezen évben el is veszett. Váltakozó sikerű harcok után újra a kurucok lesznek a Dunántúl urai, az Erdélyből kijött Rabutin seregét tönkre teszik, Erdélyt pedig elfoglalják.

1707-ben Rabutin újra visszatért seregével Erdélybe, a császári sereg Észak-Nyugat-Magyarországon kezdett vállalkozásai azonban nem jártak sikerrel. Ebben az évben folyt le az ónodi országgyűlés is, melyben a kurucok a Habsburgházat trónfosztottnak nyilvánították.

1708 elején Nyugatmagyarország újabb kuruc győzelmek színhelye lesz, de az aug. 3-án vívott *trencsényi* csata kuruc vereséget s a Rákóczi *ügy* hanyatlását jelentette, amelyen nem változtatott az a tény, hogy közben a kuruc hadak egy része *Bécs* alatt kalandozott.

1709-ben császári kézre került egész Felsőmagyarország és a Dunántúl.

1710-ben a kuruc had már csak a Felső-Tisza vidékén táborozott. Innen kísérelte meg Rákóczi az előretörést a bányavárosok elfoglalására, de a *Romhány—Vadkert-i* csatában ismét a császáriakra mosolygott a szerencse, úgy, hogy kénytelen volt visszavonulni.

1711-ben a fejedelem Lengyelországba távozott, seregét pedig Károlyi Sándor parancsnokságára bízta, aki a *majtényi síkon* 12.000 emberével letette a fegyvert s elfogadta a szatmári béke feltételeit; Rákóczi nem vállalta a béke kikötéseit s inkább a száműzetést választotta. 1735-ben halt meg török területen, Rodostóban.

Hadszervezetünk a török hódoltság korában

Véderőrendszer.

A XVI. század folyamán bekövetkezett politikai, gazdasági és területi változások lényegesen módosították a magyar honvédelem ügyét. Emellett más lesz a fejlődés a Habsburgház örökségévé lett s német hatás alá került nyugati részeken s más a magyar fejedelmek vezette s török befolyás alatt fejlődő Erdély területén. A különbség sokszor annyira szembe-tűnő, a fejlődés annyira nem egyirányú, hogy a két ország-rész hadügyét külön-külön kell vizsgálat tárgyává tenni.

Királyi Magyarország

A török hódoltsági terület kialakulásával és terjedésével kapcsolatban mind kevesebb lett a bandériummal bíró urak száma; az egyes bandériumok létszámviszonyában is jelentékeny változások következnek be, mert sok bandériumtartó úr korábbi birtokállományán a török is osztozódik. Az elszegényedés, az állandó területi és vagyoni bizonytalanság folytait megrendült tehát honvédelmünk legfőbb alapja; pedig a veszély most lett igazában nagy, most lett szükség erős, hatalmas hadseregre. Habsburgházi királyaink a megváltozott viszonyokat szem előtt tartva s különben is arra törekedve, hogy, a magyar haderő fenntartását és irányítását főuraink kezéből kivegyék, általuk felfogadott, tőlük függő, bármikor elbocsátható zsoldos katonaságra igyekeznek a honvédelem súlypontját helyezni. Ebben a *zsoldos intézményben* eleinte még a magyarországi elem volt túlsúlyban. A XVIII. századtól kezdve azonban a zsoldosok igen jelentékeny része a magyar ügyért lelkesedni nem tudó, a katonai pályát kényelmes hivatásnak tekintő külföldiekből (idegenekből) került ki. Az idegen szellem meghonosulását nagyban elősegítette majd állandósította az a körülmény is, hogy a zsoldosok vezetése és alkalmazása tekintetében a Bécsben székelő, idegenekből álló *udvari haditanács* lett döntő tényező.

Bár Mátyás király korában is a zsoldosok nagy része Idegenekből került ki (fekete sereg), ez azonban nem volt veszélyes a nemzeti gondolatra, hisz egy osztatlan nemesi társadalom, egy egységes Magyarország és egy nemzeti király állott mögötte. A zsoldos intézmény felújítása akkor, amikor idegen dinasztia ül a trónon és Bécs lesz a birodalom központja, a magyarság szempontjából súlyos veszélyt jelentett. A nemzeti felkelések kitörését nem kis mértékben siettette a magyar földre hozott idegen szellemű katonaság mindig erősebb térfoglalása és a magyarság kiszorítása a vezető katonai helyekről.

A banderialis rendszer akkor kezd megingani, amikor már törvényeink sem teszik bandériumok kiállítását kötelezővé, hanem megengedik, hogy a bandériumtartó úr törvényhozásilag megállapított összegben pénzért is megválthassa kötelezettségét (I. Miksa kora). Az így befolyó összegben a király fogad fel zsoldosokat s ezek parancsnokait is a király nevezi ki. Az esztergomi érsek p. o. korábban 2 bandériumot állított

ki; ezentúl csak 1 bandérium kiállítására köteles, de ezt is megválthatja 15.000 forinton.

A nemesi felkelés is mindjobban elvesztette jelentőségét. Habsburgházi királyaink személyesen soha hadat nem véstettek s így a magyar nemesség felkelésre kötelezhető nem volt. Itt is lassanként az lesz a szokás, hogy személyes katonai szolgálat helyett önként vállalt adóval vagy katonaság megszervezésével rójják le a kötelezettségüket. *Subsidiumnak* azaz segélynek mondják a hadiadó e nemét, kifejezni akarván a névvel azt, hogy ezen adó megfizetése számukra nem kötelesség, csak önként felajánlott segély, amit nem is a kamara útján fizetnek be, hanem saját kebelükből választott vagy külön kiszemelt férfiak kezéhez szolgáltatják. A katonaság megválasztásában eleinte a korábbi idők eljárását követik, s a porták számát veszik alapul. 1598 után szokásba jön *domusokként* azaz házanként (házhelyenként) vetni ki az adót és katonát. Négy domus tett ki egy portát. A kulcs igen különböző. 1597-ben 10 portára 3 lovas és 3 gyalogos kiállítása esett. Az idegenek elleni védekezés céljából követelik nemeseink, hogy a subsidiumon felfogadott katonaelem *csak magyar* lehet. Az országgyűlés rendszeren azt is meghatározta, hogy a megszavazott hadiadón milyen létszámú és milyen fegyvernemhez tartozó csapat állíttassék ki. A hadbaállítás idejét 6 hóban állapították meg.

A városok adóval és hadiszerek (ágyúk, puskapor, lövedékek stb.) szállításával rótták le kötelezettségüket. A városok *taksája* különböző volt és a városok vagyoni viszonyaitól függött.

A papság mentesül a személyes katonai szolgálat alól; maga helyett katonát állít. 1552-ben p. o. 100 frt tized után 2 lovas. A monostorok 2 szerzetest küldenek tábori papként a seregbe. A papok hadiadót tehetségük szerint fizettek.

A zsidók a XVI. század végén fejenként 20 dénárt fizettek, az anabaptisták 12 dénárt. A török hódoltságban levők a hadiadó felével adóztak. A töröktől sanyargatott területek *dicáját* is időnkint külön-külön mérsékelte az országgyűlés.

Az állandó katonaságot a várak őrszemélyzete és a dunai hajóhad legénysége alkotta. Mivel a török terjeszkedésnek csak jól kiépített végvárrendszer állhatta útját, váraink a magyar honvédelem legfőbb tényezői lettek. Itt is idővel az

idegen katonaság került túlsúlyba. A várak jókarban tartása várhoz tartozó falvak lakosságának volt kötelessége (évenként 6 napi vármunka). A nemes pénzért váltotta meg e munkát. (A jobbágyokkal bíró nemes 50, az egytelkes 25 dénárt fizetett.) Nagyon távollakó jobbágyok is mentesülhettek a személyes megjelenés alól; ilyenkor annyit fizettek, amennyiért helyettük más valakit felfogadni lehetett.

A végvárak fontosságából folyt, hogy a hadkiegészítési területek a várak földrajzi elhelyezkedése szerint alakultak. Nevük főkapitányság. Amíg a XVI. század kezdetén 2 főkapitányságról: a Felső-Magyarországról és a Dunántúlról halunk, 1588-ban már 3, a XVI. század végén 6 lesz a számuk. Ez utóbbiak voltak a *kassai, érsekújvári, győni, kanizsa-környéki, szlávóniai-tengermelléki* és a *báni* főkapitányságok. A porták szerint kiállítandó katonaságot a megye fő- vagy alispánja szedte jegyzékbe (regestrum) s adta át a főkapitánynak. A királyi zsoldosokat azonban egyenesen a főkapitány fogadta fel. Nem tartozott főkapitányság alá *Komárom vára* és az oláhok szolgáltatta haderő (8—10.000 fő).

A katonaszedés lefolyása a következő volt: A legfőbb hadúr, amikor valakit parancsnokká (Obrist Feldmarschal) nevezett ki, egyidejűleg szerződésileg megállapította a fizetendő zsoldot, biztosította számára az alantas tisztek kinevezését és letételi jogát, a tábori ügykezelést stb. A zsoldhirdetést vagy toborzást a főkapitányságok eszközölték s a jelentkezett legénységből a főkapitányok válogatták ki a megfelelőket. A toborzás úgy folyt le, hogy kirakták a toborzó urnáit zászlóját; majd megkiáltották a zsoldot s vártak a jelentkezőkre. Aki zászló alá állt, előpénzt vagy foglalót kapott. A toborzást a mustra (szemle) követte és ezt egy kiküldött biztos végezte. A bevált legényt a seregdeák lajstromba iktatta s ezzel az „iratos” egyén katonává lett.

Az egész fegyveres haderőt *várőrségek* (continiariusok) és *mezei hadak* elnevezés alá foglalták. Az előbbieket a végvárak őrzését és védelmét végezték, az utóbbiak a nyílt mezőn lefolyó harcokban és várostromokban vettek részt. A különböző hadi vállalatokra hazánkba jött idegen seregek is a mezei hadak közé számítottak. A török felszabadító háború befejeztével I. Lipót lerontatja a magyar várak legnagyobb részét; a magyar végbeli vitézeket szélnek bocsátatja. A megmaradt várakba.

német őrség kerül s megszervezi a katonai határőrvidéket. Itt is főkapitányokat találunk német generálisok parancsnoksága alatt, de magyar vártartás és rendszer alapján.

Erdélyi fejedelemség

1571-ben megalakult az önálló Erdély és ettől kezdve hadügye is eltérő fejlődést mutat a királyi Magyarországgal szemben. A legszembeötlőbb jelenség, hogy a magyar ügy védelmére az erdélyrészi nemesség nem egyszer személyes katonai szolgálatot vállal a fejedelmek vezette seregben. Báthory, Bocskay, Bethlen, Rákóczy György, Thököly és II. Rákóczi Ferenc személyesen állnak hadaik élén s zászlójuk alá nemcsak az erdélyi székelység és magyarság, hanem diadalmas előnyomulásuk folyamán a királyi seregek nemessége is örömmel önként sorakozik. A nemesség személyes felkelésen kívül rendes hadiadót is megszavaz; a városok pedig fizetik a kivetett taksát. A bandériumokat az egyes főurak váraiban szolgáló zsoldos elem helyettesíti, a mezei hadak magját pedig a királyi zsoldból fejedelmi szolgálatba állott hajdúkatonáság képezi. Bocskay István seregében eszerint hajdúkat, nemesi felkelőket, porták szerint kiállított katonaságot, székely-szász segédcsapatokat, városi csapatokat és 1000 főnyi testőrcsapatot találunk. Miután a felkelés ügye a sereg létszámának mindenáron való szaporítását követelte, földönfutóvá lett nemesek, kóborló jobbágyok, sokszor egész fegyvertelen, csak karókkal, botokkal felfegyverzett egyének is zászló alá állnak, kiknek együttartása igen nagy gondot okozott. Bethlen Gábortól Thökölyi-ig folyton jobban tökéletesedik Erdély hadügyi szervezete, hogy azután II. Rákóczi Ferenc szabadságharca folyamán a királyi Magyarország területeinek bevonásával önálló és mintaszerű szervezetté alakuljon.

Rákóczi korában a hadkiegészítés 1707-ig toborzás útján történt; ettől kezdve újoncozás folyik territoriális alapon; ez azt jelentette, hogy ha valamely megyéből egy ezredet felállítottak, akkor ennek a vármegyének minden helyőrsége ehhez az ezredhez soroltatott. Több megye egy-egy főkapitányságot alkotott; Erdéllyel egyetemben 6 főkapitányságról tudunk; ezek az *érsekújvári*, *alsómagyarországi* (győri és kani-zsai együtt), *kacsai*, *szolnoki*, *tiszántúli* (szatmári) és az *erdélyi*.

A nemesi felkelést Rákóczi csak igen kivételes esetekben vette igénybe. Aki igazolatlanul elmaradt, jószágai elkobzásával bűnhődött. A vagyoni helyzet szabta meg, hogy lóháton vagy gyalogsként vonul-e a nemes a táborba. A fejedelem jóváhagyásával a nemest zsoldos is helyettesíthette. Törvény szabályozta, hogy ezek a zsoldosok csak megbízható egyének lehettek, kiknek szökésétől nem kell tartani. Ha ez mégis előfordult volna, a nemes köteles volt a megszökött helyébe mást állítani; ugyanez volt a helyzet, ha a zsoldos elhalálozott. A személyes felkelést pénzen megváltani nem lehetett.

A Rákóczi-féle sereg legnagyobb részét a fizetett (zsoldos) katonaelem alkotta, közülük az idegen ezüst pénzt, a többiek csak rézpénzt (libertás) kaptak fizetés gyanánt. Ez utóbbi körülmény volt az oka annak, hogy a zsákmányelosztás körül számos visszaélést találunk. A csekély és rendszertelenül fizetett zsold nagyon bénítólag hatott a hadsereg működésére. Hiába buzdította embereit Rákóczi, hogy „vegyék szívükbe a dicsőséget fizetés gyanánt” s hogy „nemcsak 3 forintért szolgáljanak, hanem hazájuk és önmaguk boldogságáért is”, éhező, nélkülöző csapatai zsoldért sopánkodtak.

A sereg *regularis* (rendes) és *irregularis* (mezei hadakra) tagozódott. Az előbbieket az állandó, az utóbbiak az ideiglenesen fegyver alatt álló alakulatokat foglalták magukban. Külön csoportnak tekinthetők a regularisok között meszeszekimagasló *udvari hadak*.

Parancsnoklási viszonyok.

Királyi Magyarország

A haderő legfőbb parancsnoka a Bécsben székelő *király*, kit a főként idegenekből álló *udvari haditanács* támogat, A király személyesen hadat nem viselvén, egy-egy hadművelet intézését *Bellidux-ra*, hadvezérré bízta, ki legtöbbször a királyi család valamelyik főherceg tagja. Neki vannak alárendelve az egyes *főkapitányok* (Supremus Regni Capitaneus) és *zsoldos vezérek*. A gyalogság és naszádosok századainak élén *vajdák*, a lovasszázadok élén pedig *kapitányok állanak*. A XV.11. század óta a vajdák mellett feltűnik a *hadnagy* is, mint rangban a vajda után következő tiszt. A mezei gyalog vajdaságoknál ezenkívül a *sereghajtó* tisztség. Minden században 9 tize-

dest találunk, mivel a tizedik tizednek maga a vajda vagy a lyettese volt a tizedese. Altiszti rangok a tizedesek, dobosok, síposok és zászlótartók. Csak a XVII. században kezdik a decurio és főlegény helyett a mai korporál vagy káplár szót használni.

Kezdetben a tisztek választását az u. n. katonai községek maguk eszközölték. Bécs nem jó szemmel nézi, hogy a tisztek kiválogatására befolyást nem gyakorolhat, ezért megszünteti az előljárók (tisztek) szabad választását, főkapitányokra ruházza a kinevezés és elmozdítás jogát, a katonafogadást és elbocsátást s engedelmességre kötelezi a kinevezett tiszteket. A XVII. század második felében már a király nevezi ki a tisztet a haditanács útján a kerületi főkapitányok ajánlatára; a felterjesztésben rendszeren 3 személy szerepelt s ezek között lehetett választani. A beiktatás ünnepélyes formában, zászló és dob átadása mellett történt. A várkapitányi kinevezés rendszeren egy évre szólott S havi felmondás mellett. Ha valakit szolgálatából elbocsátottak, elsőfokon *seregbíróhoz* felbízhatott, másodfokon pedig a kerületi generális mellett működő *hadiszékhez*.

A határőrvidéken szintén megtaláljuk a *főkapitányság* intézményét. Az egyes tisztségeket *kapitányok*, *vajdák*, *hatnivek* (hadnagyok), *tizadosok* (tizedesek) töltik be.

A XVII. század végén egy magyar módra felállított ezredben (főkapitányságban) 1 főkapitányt, 1 vicefőkapitányt, 7 vajdát, 7 vicevajdát, 7 zászlótartót, 7 dobost, 58 tizedest találunk 538 közlegény élén. A német módra felállított 2—3000 főnyi ezredben a törzset az ezredes, viceezredes, főstrázsamester, kvártélymester, hadbíró, titkár, pap, hadsegéd, élelmezési tiszt és prófosz alkotják, míg a 200 főből álló kompániákban kapitányt, vicekapitányt, zászlótartót, strázsamestert, furirt, íródeákot, sebészt, 3 dobost, 12 káplárt és 178 közlegényt találunk.

Erdélyi fejedelemség

Bocskay Hadirendtartása szerint az egyes kapitányokat (500 főből álló lovas egységek parancsnokait) a fejedelem választotta ki; neki tett a kapitány esküt, tőle kapta a lovat és a zászlót. A 100 főből álló egységek parancsnokai magyar elnevezéssel *hadnagyok*. (Erdély tehát megőrizte a középkor

maior exercitus, dux exereitus = hadnagy tisztségét; a királyi Magyarországon német befolyásra megszűnt s csak a XVI. században tűnt fel újra parancsnokhelyettesi rangban.) Latin emlékeink a gyalogszázadoknál *centuriokat*, a lovasságnál *capitaneusokat* említenek. A XVII. századtól kezdve mindkettő helyébe a *dux* vagy *dudor* elnevezés kerül. *Ductor equitum* vagy *ductor peditum* lesz a lovas, illetve gyalogszázadok parancsnokainak rendfokozata. A ductor elnevezést már a XVII. század második felében a nyugati részek lovasságánál meghonosítják s ettől kezdve használják a királyi Magyarországon a latin ductor szó helyett a német *rittmeister* kifejezést s lesz közösleges rittmeister vagy ductor és oberittmeister vagy Primarius ductor.

II. Rákóczi Ferenc, akárcsak a korábbi erdélyi fejedelmek, személyes vezetője, irányítója volt seregének. *Főhadiszállásán*, melyet a fejedelmi kornyéta (címeres zászló) jelzett, tábornokai társaságában intézte a hadműveleteket, gondosait ügyelve arra, hogy az általa meghatározott jelszót (parola) hívatlanok meg ne hallják. Szokás szerint először Bercsényi fő-tábornoknak és Vay udvari főkapitánynak súgta meg s ezek adták azután tovább a jelenlevő tábornokoknak; a tábori főstrázsamester pl. az udvari kapitánytól tudta meg. Rendelkezései továbbítására *főhadsegédek* állottak mellette, akiket a jelesebb tisztek közül válogatott ki.

A fejedelem után rangban a *főtábornok* (*generalissimus*) következett. A Szécsény-i országgyűlés (1705) óta Bercsényi viseli ezt a címet, 1710-ben már Károlyi is főtábornok. Bercsényi különben 1706-ban fővezérré, 1707-ben a fejedelem helytartójává is lesz.

A 6 főkapitányság élén 1—1 *tábornagy* állott, akik a hadseregnek — a főtábornok után — legmagasabb rangú tisztjei voltak. Tábornagyi rangja volt az udvari főkapitánynak báró Vay Ádámnak is.

Következő rendfokozat volt az *altábornagyi*. Ebben a minőségben szolgált gróf Csáky Mihály és gróf Eszterházy Dániel is«

A *tábornokok* sorában több jeles emberre akadunk. Legnépszerűbb volt valamennyiük között Vak Bottyán, a fejedelem által „*tigrisapánk*”-nak nevezett hős.

Brigadérosokkal 1704 óta találkozunk, akiket ez a cím ama tevékenységükért illetett meg, melyet mint „a harcrendelő mesterség tisztjei” fejtettek ki. E méltóság szervezésében az a cél vezette Rákóczit, hogy „a nemeseknek saját jobbágyaik és alattvalóik fölött magasabb rangot adhasson”. A brigadérosok sorában mint jelesebbekkel: Béri Balogh Ádám, Bezerédi Imre, Ocskay László nevével találkozunk. Rendkívül fontos, felelősségteljes állást töltött be mint brigadéros: Sréter János a tüzérség főfelügyelője. Rákóczi tüzérségének megszerzése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett.

Ezek az eddig említett vezéri szerepkört betöltött méltóságok szolgáltatták a vezérkar és haditanács tagjait is.

A *vezérkar* a táborban el nem foglalt tábornokokból állott. Rákóczi azt az elvet vallotta, hogy nem annyira lángeszű katonákra, mint inkább megbízható, emellett engedelmes hívekre van szüksége. Ezért vezérkara kiválasztásában nagy körültekintéssel járt el.

Gyakran fordult elő, hogy parancsait hánytorgatták, felülbírálták, bár követelte tábornokaitól, hogy minden dolgukban az ő rendeletei szerint járjanak el és a haza szolgálatát nézzék. Amennyire elítélte azt, hogy egyesek „saját fantáziájuk szerint” rendelkezzenek a hadak között, ép olyan szükségesnek ítélte, hogy adott esetekben ki-ki önállóságot mutasson 8 azt tegye, amit a haza szolgálatában jónak és hasznosnak gondol.

Ha nagy elhatározások, döntő jelentőségű küzdelmek előestélyén állott a fejedelem, akkor *haditanácsot* szokott tartani. Ebbe a tábornoki tanácsba rendszeren a brigadérosokat is meghívta, hogy minél több ember véleményét kérhesse ki. Nem egyszer előfordult, hogy a haditanács a fejedelem előterjesztéseit, mint célra nem vezetőket leszavazta. A tisztikar a francia földről jött tisztek mellett a magyar nemesség színéjavát felölelte.

Kár, hogy ez a változás csak külsőleg emelte a sereg színvonalát, mert a tartalom: a képzettség, hadidolgokban jártasság továbbra is égető hiányossága maradt a felkelő seregnek. Az tehát az igazság, hogy bár az első idők tisztjei semmi képzettséggel nem bíró, részeges és durva, de mindamellett népszerű elemét képezték Rákóczi hadainak, — addig a későbbiek nagyobb műveltséggel rendelkeztek ugyan, de a

hadviselés módjában ép oly járatlanok, mint az előbbieket s hozzá még népszerűtlenekek is voltak.

A tisztikar helyzetét az onódi haditörvények és szabályzatok határozták meg. E szerint ezredestől felfelé a fejedelem nevezte ki a parancsnokokat, alezredessé és őrnaggyá — hármassal felterjesztés mellett — a főtábornok tehetette a tisztet, míg a többi tiszt kinevezése az egyes ezredek (ezeres kapitányok) hatáskörébe tartozott. Arra is van azonban adatunk, hogy a tisztikar megállapítása más alapokon is eszközöltetett, így 1709-ben, amikor Rákóczi új ezredek akar gyűjteni, úgy határoz, hogy minden új ezrednek jogot ad tisztjei megválasztására; ennek előnyét abban látja, hogy ha nem is lenne meg a teljes létszám, az ezredes-kapitány, vagy százados-kapitány címért mégis nagyobb mozgalom indulna.

Egyébként az ezredek száma, figyelmen kívül hagyva azokat, akiből brigadérosok vagy tábornokok lettek, 162-re tehető, ami annyit jelent, hogy 8 év alatt 1—1 ezred csak kétszer cserélt gazdát. Származásukra nézve a többség tósgyökeres magyar nemes, akiknek nagyrésze ezredtulajdonos is volt, de találkoztunk 12 német, 1 horvát, 3 román és 9 francia származású ezredessel is.

Minden ezrednek volt ezredese, alezredese, őrnagya, száliásmiestere, hadsegéde, hadbírája. Káplánja, szekermestere, mezei vásárnagya, sebésze, dobosa; ezek képezték az ezredtörzset (officiales stabales). Ezeken kívül az ezred tisztikarába tartoztak a kapitányok, hadnagyok, zászlótartók, őrmesterek, számvevők (fourir) és sebészek, kik valamennyien főtishti ranggal bírtak. A kürtösök, pattantyúsok, kézművesek, káplárok, közvitézek a legénységhez számítottak.

Létszám és kötelekek.

Királyi Magyarország

A törökökkel folytatott szünet nélküli harcok a fegyverben álló haderő létszámát állandó ingadozásnak tették ki. Egy azonban megállapítható, hogy a magyarság erejét felülmúló módon vette ki részét a katonaállításból s így tekintélyes erőt állított török ellenfelével szemben. A velencei követ 1557-ből fennmaradt jelentése szerint a magyarországi porták száma 25.000 körül volt; ebből az adatból a telekkatonaság

nagy létszámára következtethetünk (1 portára 6 fő is esett néha.) Ezért is mondja a velencei követ, hogy Magyarországon olyan könnyű katonát kapni, mint Csehországban pénzt találni. (A Komárom alatt 1592-ben gyülekező 40.000 főnyi keresztény seregben 18.000 volt a magyar. 1594-ben az észak-dunántúli megyék 20.000 főnyi felkelővel vonultak hadba stb.) A XVII. század elejéről szóló adatunk szerint Magyarország haderejét 50.000 magyar-horvát és 150 német lovas, továbbá 47.000 magyar-horvát és 1280 német gyalogos alkotta. Ez a körülbelül 100.000 fő tekinthető a magyarországi hivatásos, állandó fegyver alatt álló katonaság létszámául a XVII. század elején. Egy-egy nagyobb hadivállalatban nem ez a 100.000 fő vesz részt (ezek a végvárok őrségét alkották) hanem a felkelő, felfogadott vagy idegenből hozott katonaság

A zsold a fegyvernemek, a szolgálat minősége szerint, de meg koronként is változott. 1549-ben p. o. a könnyű sorlovasnak 3², a vasasnak 8 frt. járt, a várban szolgáló huszárnak 3, a hajdú gyalogosnak 2 frt. 1596-ban a lovas 5 frt-ot, a gyalogos 3 frt-t kap; 1598-tól kezdve pedig a lovas zsoldja 6 frt., a gyalogosé a régi marad. Az idegen országból hozott zsoldos gyalogos a XVI. században négyszer annyit kap, mint a magyarországi, a XVII. század 2 utolsó évtizedében pedig már nyolcszorta kisebb lesz a magyar várbeli gyalogos zsoldja, mint a németé (8—1 frt.).

A *gyalogság* a XVI. században vajdaságokból állott, amin 50 főből álló gyalogegységeket (kompániákat) kell értenünk. A vajdaság intézménye I. Ferdinánd kora óta a horvát-szlavón végházak területéből terjed át a királyi Magyarország többi részébe, először a Dunántúlra, majd a bányavárosokba. A vajda elnevezés és az 50 es létszám délszláv eredetre vallanak. Ahol 200 vagy ennél több gyalogos állomásozott, ott az egész helyőrség gyalogparancsnokaként fővajdát találunk. Az 50-es rendszert a lovasság is átvette, azaz itt is. 50-es lovas kompániákról beszélhetünk, kapitányokkal az élen. 10 vajdaság vagy kompánia alkotott egy 500 főből álló *gyalogfővajdaságot* illetve *lovasfőkapitányságot*. A XVII század folyamán az 50-es létszámot 100-ra emelik. Ez a reform Zrínyi Miklós költő és hadvezér nevéhez fűződik; ő sürgette irataiban a 100—120 főből álló egységekre való áttérést. Ekkor

tűnt fel újra a *hadnagy* rendfokozat, s értjük rajta a vajda helyettesét. A 100-as létszám és a hadnagy állás egyidejűleg a lovasságnál is megalakult. A XVII. század második felében megalakulnak az *ezredek*: és pedig vagy *magyar módra*, vagy *német lábra* állítatnak fel. A magyar módra felállítottaknak továbbra is *főkapitányság* a nevük; létszámuk 5—6000 fő körül mozog, a tiszti és altiszti elnevezések a régiek maradnak. A német módra állított ezredeket *hajdúezredeknek* hívják. Az első hajdúezred, melyet Molnár János szervezett 1686-ban 12 kompániára felosztva 3000 főből állott. A hivatalos iratok mindig császári hajdúezredeknek nevezik s parancsnoka így írta nevét: Joan Molner Kayserlicher obrister über ein regiment hayducken ungar. nation. A tisztek sorában németek is voltak. Az ezredben a régi magyar gyalogos szervezetnek már nyoma sem volt. Még a vezényszó is német lett. Minden németül folyik már ezen ezredben — írja egy alkalommal Molnár — csak a fizetés maradt magyar. (Ez t. i. jóval kevesebb volt a német zsoldnál.) A Molnár ezred mintájára állított fel 1689-ben a Pálffy Miklós-féle hajdúezred. E két ezredet a török felszabadító háború befejeztével feloszlatta I. Lipót, de már 1702-ben újra 4 huszár és 2 hajdúezred felállítását rendeli el és pedig a Forgách, Gombos, Lósy és Csonkabég-féle huszár, az Andrassy és Batthyányi-féle (dunántúli és tiszántúli) hajdúezredeket. Ez utóbbi hajdúezredek szervezete lényegesen eltért az előzőektől. Létszámuk is csak 2000 fő volt. A dunántúli ezred ruhája vörös színű magyar dolmányból és nadrágból állott; a zsinórzat, az öv, a szablyatar-soly, a puskaportartó kék posztóból készült. A tiszántúli ezred ruhájának alapszíne kék lett, vörös zsinórzattal. Mindkét ezrednél fehér abaköpenyegét és fekete hajdúsüveget hordtak. A zászló színe a ruha színével egyezett s mindkét oldalán kétfejú sas díszelgett középen Magyarország címerével. 1703-ban felállított a 3. hajdúezred is Bagossy Pál ezredes-parancsnoksága alatt. Hadkiegészítési területe Felsőmagyarország lett. E három ezred mellé még 2 horvát bataillont is szerveztek; ez utóbbiaknál a kompániák száma 38-ra emelkedett. Német vezényszó, német rendtartás lesz rájuk jellemző, sőt még a magyar tiszti és altiszti rendfokozatok nevét is némettel cseréli fel, nevük pedig császári hajdúezred lesz.

A naszádosok vagy vízihajdúk 100-as csoportokra tago--

zódtak és egy ilyen 100 főből álló egységnek a naszádos vajda volt a parancsnoka. Mellette a tizedesek szolgáltak. A vajdák és a tizedesek *jargaló vitézek* számba mentek, miután nem hópénz, hanem évi, azaz jargaló pénzt kaptak zsold gyanánt. A XVI. század második felében szűnt meg nálunk a jargalás intézménye s ettől kezdve nekik is havi zsold járt. A vajda évi 100 forintot és hadjárat idején külön havi 4 frt. hadakozó iténzt kapott, a tizedesek jargaló pénze 12 frt volt havi 3 frt hadakozó pénzzel. A vajdák élén a fővajda állott; legnagyobb méltóság volt a naszádos főkapitány. Ez utóbbiak huszártisztek sorából kerülvén ki, lóháton jártak. A XVI. század közepén 2. 100-as vajdaságokat 50-es vajdaságok váltják fel, sőt csakhamar általános lesz egy-egy naszád népét (33 embert) vajdaságjának nevezni. Amely vajdaságnak nem volt hajója, azt szárazvajdaságnak hívták. Így 1588-ban Komáromban 19 naszád, illetve naszádos vajdáról és 72 száraz vajdáról van tudomásunk. A száraz vajdák közül 24-nek volt lova; fegyverük hosszú puska, feladatuk pedig palánkörzés. A XVII. század végén, a nagy felszabadító háború folyamán a végbeli őrsegek-ből mezei hadakat alakítva, a naszádosok szervezete is módosul; *naszádos ezredek* alakulnak 1000 fővel és 32 sajkával vagy naszáddal. Az ezred törzse áll a naszádosfőkapitányból mint ezredesből, fővajdából, mint alezredesből, azután találunk főstrázsamestert, éllemezési tisztet és egy felcsert is. Minden sajkán (naszádon) egy vajda parancsnokol, kihez 3 tizedes, 1 dobos és 28 köznaszádos vagy vízihajdú tartozott. A tisztikar teljesen magyar volt. Buda és a Duna vonal visszafoglalása után 1688-ban Győrben 3, Komáromban 4, Esztergomban 5, Pesten 5, Tolnában 5, Mohácson 5 és Belgrádban 5, Összesen 32 naszádos vajdaság állomásozott.

A tüzérség létszámát megközelítőleg sem lehet megállapítani, miután a tüzérszemélyzetet a várak és városok szolgáltatták s számadáskönyvek csak egy-két várossal kapcsolatban maradtak reánk. Annyi bizonyos, hogy sokan nem voltak, s hogy már a XVI. század óta a magyar elem is szerephez jut. (Eger várának 1551-i ostromakor 10 tüzér között már magyarokat is találunk, maga Dobó is tüzér volt.) A vártüzérek az illető vár kötelékébe és a várparancsnok hatáskörébe tartoztak, a tábori tüzérség pedig egy-egy hadművelet idején alakult meg akként, hogy a városok ágyút és személyzetet adtak a se-

reg rendelkezésére; alkalmazásukat, csoportosításukat a fővezér szabályozta.

Erdélyi fejedelemség

A XVII. és XVIII. század felkelő harcai során Erdély is erején felül hozott áldozatot anyagban és emberben. Amint Erdély területe növekedett, a létszám is emelkedett. A királyi Magyarországtól eltérőleg Erdély a régi magyar hadiszervezet szinte változtatás nélkül megőrizte. Itt az 50-es vajdaságod nem ismeretesek, csak a 100-ások s a középkor hadnagyával, mint 100 főből álló egység parancsnokával állandóan találkozunk. II. Rákóczi Ferenc korából ismeretesek az első pontosabb keretek és létszámviszonyok. A tüzéretet, műszakiakat és szabad csapatokat nem számítva szabadságharca utolsó éveiben 52 lovas és 31 gyalog, összesen 83 ezreddel rendelkezett a fejedelem. A gyalogezredek rendszeren 12 seregből vagy századból állottak s az ezredlétszám kb. 1500 fő volt. Az ezred keretén belül még 1 zászlóalj pikással s minden zászlóaljon belül 1 gránátos századdal találkozunk. A lovasezred is 12 svadronra (századra) tagozódott; ebből 4 század lándzsás volt. Ezredlétszám kb. 1200 fő. Természetes, hogy az ezredek itt említett létszáma nem volt mindig teljes. Rákóczi, ha a hiányokat pótolni nem tudta, nem oszlatta fel az ezredet, hanem csonka regimenttel bajlódott, csak hogy a keretet megszüntetni ne kelljen, így fordult elő, hogy még 300 főből álló ezredekről is tudunk. A pontos létszámmegállapításnak még az is az akadály, hogy a fejedelem több okból nem tartotta szükségesnek és jónak a létszámközlést, holott idővel rendszeres ezredei létszámáról havonként pontos jelzést kapott. A tüzérség létszáma 674 főt tett ki. Ennyi jutott a 6 tüzér és 1 munkás századra. Naszádjainak száma 20—30 körül mozgott. Vak Bottyánt hadműveleteiben 22 naszád támogatta.

II. Rákóczi Ferenc reguláris hadaiban minden fegyvernem képviselve volt. Különösen kiváltak az *udvari hadak* gyűjtőnéven emlegetett gyalog- és lovascsapatok. A gyalogsághoz tartozott a szövetkezett magyar vörösruhás, a fejedelem uradalmi jobbágyaiból kikerült és az erdélyieknek is jobbadán székelyekből álló kékruhás 1—1 *palotás ezrede*; ezeket később, mikor a harcok folyamán számuk megfogyatkozott 1 ezredbe egyesítette; a *francia gránátos* osztály 3—400 emberrel, a

zöld vadászok puskás csapata 60—200 fővel; az *arnótok* százada (kb. 120 ember); a *daliások* vagy más néven *kapcsosok* százada (100 fő); *Dittrich német* gyalogjai és végül udvari hadainak díszje: a *nemes úrfiak* vagy *gavallérok* kompániája (60—130 fő). Az udvari lovasság alkotó részei voltak: a *karabélyos vörös huszárok*, a *székely kék kopjások*, a *lovas űá»nátosok* és *Charriere* idegen (főként lengyel és svéd) lovasai külön-külön ezredekben.

Az irreguláris hadakhoz számítottak a *hajdúk*, a *jászok* és *kunok* ezrei, a *székelyek*, a *ruthén*, *oláh*, *tót* néphadak és szabadcsapatok, a *parasztdarabontok*, a *vármegyei ormósok*, a *nemesi felkelők*, illetve zsoldosaik, a császári seregből átpártolt *szőkevények*, a *birodalmi szászok*, *moldvai szemények*, *lengyel*, *kozák*, *török-tatár* hadak és a háború vége felé jelentkező *svédek*.

Fegyvernemek.

Királyi Magyarország

A *nehéz lovasság* a banderialis hadrendszer fokozatos megszűnésével mindjobban eltűnik a magyar haderőből. Ami megmarad is, könnyít a középkor végén divatos nehéz páncélzatán s egyre mozgékonyabbá válik. Az egyre tökéletesedő tűzfegyverek ellen úgy sem biztosított a páncélzat már, a török ellenében pedig csak a könnyű lovas mutatkozott hatásos ellenfélnek.

A *könnyű lovasság* legfőbb képviselője a *huszár* lesz, hírük akkora, hogy a XVI. század legelső hadseregébe, a spanyoléra 1582-ben nagyobb tömeget akartak zsoldba fogadni. Végházaink tele vannak huszárokkal, ha meg nyílt csatára kerül a sor, ők a harc bevezetői, ők az üldözők, az ő feladatuk a kémkedés, portyázás, zsákmány elhajtása stb.

A *gyalogság* ebben a korban kezd mind jelentősebb tényezővé lenni s szerepe nemcsak a várvívás és várvédelem többé, hanem nyílt mérkőzésekben döntéskeresés. A török elleni harcok, a végvári élet, a közbiztonság fogyatékosága, az elszegegyedés a legkülönbözőbb gyalogfegyvernemeket teremti meg. Ilyenek a darabontok, hajdúk, haramiák, martalócok, talpasok, pandúrok, mazulok és uszkókok.

A *darabont* vagy *drabant* kifejezést nálunk a középkor

folyamán is használták a gyalogság jelölésére. A XVI. század első felében a Dunántúlon garabont vagy graborc elnevezésre is akadunk. Ha német módra állították fel őket, kopjákkal, ha magyar módra, baltákkal (fokosokkal) voltak ellátva. Emellett mindegyiknél kard, legtöbbször még pajzs is volt. A XVI. század közepétől kezdve — a nagy elszegényedés folytán — mindig több magyar, sőt nemes is vállalt gyalogszolgalatot, eképp a magyar gyalogság száma szaporodik, s főfegyver a puska lesz. Ez időben kéri főuraink a királyt, hogy oktatás céljából külföldi zsoldos gyalogokat hozzon be. De már a XVI. század második felében tiltakozni kezdenek a tömeges betelepítés ellen, mivel kiderült, hogy a magyar gyalog különb az idegennél és egymagában is harcképes. Szervezetükre a délszláv (horvát-szlavón véghegyek) gyalogsága van hatással. Megkülönböztettek *jargaló* (évi zsoldon, azaz jargaláson tartott), *kántoros* (negyedévi zsoldon felfogadott), *hópénzes* (havi zsolddal bíró) és *portális* vagy *kapurovás szerint* való gyalogokat. Fizetésük négyszerre volt kevesebb az idegen gyalogokénál (landsknechteknél). Még a tisztük is kevesebbet kapott mint az idegen közember (tiszt 4 frt — landsknecht 8 frt egy óra).

A *hajdúk* ősei azok a hajtók, marhahajcsárok, akik Mátyás halála utáni válságos gazdasági években foglalkozásukkal felhagyva gyalogkatonákká lettek. Szapolyai oldalán küzdöttek; eleinte nagy részük oláh és délszláv elemekből állott, később megmagyarosodtak. A hajdú elnevezést a délszlávok hozták magukkal s náluk, meg a Dunántúl déli részében *hajdúkoktiak* is hívták őket. Darabont és hajdú között sokáig nagy volt a különbség műveltség, erkölcs stb. szempontjából. Ezért sokat civódtak is egymással. A XVII. század első felében azonban kezdett megszűnni a különbség köztük és 1660-on túl már a hajdú szó lesz általános. A hajdúk azon részét, akik a király vagy urak zsoldjára állottak, *iratos* vagy *királyi* hajdúknak nevezték, megkülönböztetésül a zsold nélküli (gazdátlan, uratlan, fizetetlen) hajdúktól, akiknek *szabad hajdúk* vagy szabad legények volt a gyűjtőnevük. Akik még szállással sem rendelkeztek, erdőkben húzódtak meg, *bitang* hajdúk néven szerepeltek.

Haramiáknak a XVI század első felében azokat a szerb (rác) hegyi pásztorokat mondták, kik a török miatt mesterségüket, foglalkozásukat abba hagyva, lopásból, rablásból éltek. A haramia szóval először Szlavóniában, majd a Dunántúl

déli részében találkozunk, de már gyalogkatonák értelemben. Hivatalos jelentések a horvát-szlavón gyalogságot nevezik haramiáknak. A végházak zsoldos gyalogosaiként szereplők a *fizetett haramiák*, a többiek, a zsákmányból élők a *szabad lui-ramiák*. A haramiák élén a vajda állott havi 12 frt. fizetéssel. A közharamiák havi 3 frt. zsoldot húztak. A magyar végvárakban levő haramiák között mindjárt kezdetben sok magyar származású akad; tisztjeik (vajdáik) is jó magyar nevűek. A haramia elnevezés nálunk a XVII. században kezd megszűnni, de a horvát-szlavón végekben még tovább is él. A határőrvidék rendezésékor a haramiák a határőrszervezetet veszik fel s nem szerepelnek többé Önálló gyalogságképen. *Csárdákoknak* nevezett őrházakban (Wachthäuser) vajdák vezetése alatt találjuk őket ezentúl. A csárdák száma a Száva ménén 100-ra is rúgott s egy-egy csárdához 32 főnyi legénység tartozott. Nem soroltak a rendes granicsár katonasághoz.

A *martalócok* Bosznia és részben Szerbia fosztogatásból, emberrablásból élő, kóbor zshiványai latrai voltak. Bátor, erős, edzett emberek, kikből jó katonákat lehetett képezni. Háromfele martalóc gyalogost ismerünk. Akiket királyaink zsoldba fogadtak, azokat *királyi vagy zsoldos martalócoknak* nevezték. Akiknek ura, gazdája nem volt, *szabad martalócok* gyanánt szerepeltek. A török szolgálatában állóknak *török martalócok* volt a nevük. E két utóbbi a legveszedelmesebb végvári katonaelem volt, mert kegyetlenségre hajló, rablásból, fosztogatásból élő s nemcsak a törököt, hanem a keresztény lakosságot is sanyargató népek. Élükön szintén vajda állott havi 10 frt. zsoldal; azután a harambasa következett havi 6 frt. zsolddal; a tizedeseiket néha knézeknek is nevezték.

Talpasokon a békés foglalkozásra át nem tért, kóborló, törökháborgató szabad hajdúkat értették; gyalogszolgálatukat főként Thököly és II. Rákóczi Ferenc vette igénybe; ekkor azonban már németek és tótok is keveredtek közéjük. A bécsi haditanács javaslatára a király is egyrészüket zsoldjába Iotagadta. 2000 főből álló és 10 kompániára tagozódó ezred alakítására gondolt a haditanács s egy-egy talpasnak 2 frt. 30 kr. zsoldot óhajtott juttani.

Pandúroknak mondták a Szlavoniában-Horvátországban és a Dunántúl déli részében alkalmazott s a mai csendőr vagy megyei hajdú fogalmának megfelelő személyeket. Előljáróik a

vajdák (kapitányok) és a harambasák; kisebb csapatok élén csak ez utóbbiakat találjuk. A legénység legnagyobb része vlach és dalmata eredetű. A délvidéken garázdálkodó zsiványok megfékezésére létszámukat folyton gyarapították s mert mindig hadilábon álltak, lassankint gyalogkatonákká lettek. A 7 éves háborúban tűntek különösen ki. A határőrvidéki katonaságba sorolttatva a többi gyalogsággal együtt ők is felvették a hajdú nevet.

A *mazidok* és *morlások* a XVI. század második felében tűntek fel a déli végeken; vajdák vezetése alatt gyalogszolgálatot végeztek a várakban. Kik voltak és honnét jöttek, nem tudjuk.

Az *uszkókok* Boszniából bevándorolt, menekült törököknek mondott, félvad, rabló népség volt, mely a békés lakosság-nak sok kárt okozott. A XVI. század 30-as éveiben kezdődött letelepítésük először Sichelberg környékére; lassankint az egész délvidéket elárasztották. Vajdák, harambasák előljáróik; tizedeseiknek rendszeren knéz a nevük. Nagyobb számban Kosztanica és Ottosác vidékén találjuk őket. I. Lipóttól kiváltságokat is nyertek. III. Károly belőlük alakította az „alt walaciusches regiment”-et. Valószínűleg ezzel egyidőben keletkezett a sumbergi (vagy sichelbergi) uszkók ezred is.

A *naszádosok* vagy *vízi hajdúk* a legrégebb magyar gyalogosok. A Duna és Száva jobbpartján levő végvárak a török balkáni előnyomulása folytán mindig nagyobb veszélybe jutottak. E várakat őrizni és az anyaországgal való összeköttetésüket biztosítani a naszádos intézmény hivatása lett. A naszádosok tehát részint gyakorlott gyalogosokként e várak állandó őrségét alkotják, részint mint hajósok gondoskodnak a várak élelmezéséről, hadiszerek és katonák szállításáról, a révközlekedés fenntartásáról stb. Ha szükség kívánja, megakadályozzák az ellenség híderését, sőt az ellenfél folyamerőivel is megmérkőznek könnyű és gyorsjáratú naszádjaik segítségével. Torborzásuk a hajdúk sorából folyt, ezért már a XVII. században közönségesseé lesz hajdú (vízi hajdú vagy sajkáshajdú) elnevezésük. A naszádos intézmény jelentősége akkor volt legnagyobb, amikor még a Duna—Száva menti végvárak magyar kézben voltak. Ahogy a török a Duna mentén egyre jobban terjeszkedett, a régi naszádállomások megszűntek s a XVII. században már csak a komáromi és győri maradt meg összesen

13 naszáddal. A török ki verése után a létszám emelkedett s 7 naszádállomás létesült.

A *tüzérség* kezdetben idegen, főként német származású Elemekből tevődik össze. Ágyúöntőházak, puskapormalmok a németlakta területeken találhatóak elsősorban (Pozsony, Sopron, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kassa, Nagyszében stb.). A XVI. századtól kezdve már az egyes nagyobb várak maguk is ágyúöntésre rendezkednek be. Kezdetben vártüzérségről beszélhetünk csak; a XVII. században kezd a tábori tüzérség is nagyobb szerephez jutni. Ettől kezdve mezőben (tábori) és erősségekben (vár) tartózkodó artelliáról szokás beszélni. A XVI. század közepéről való adatunk szerint egy 3 fontos ágyúval naponta csak 30 lövést lehetett leadni, egy fontossal pedig csak 80-at. A kaliber kifejezésére a golyó fontosságát használták. $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, 1, $1\frac{1}{2}$, 2, $2\frac{1}{2}$, 4, 5, 6, $7\frac{1}{2}$, 8, 9, 11, 22, 25, 30, 83 stb.). A tüzérek neve bombardarius, a tüzemesteré magister bombardarum; magyar nevük pattantyús. Az ágyú kiszolgálását és az ágyú készítését ugyanazon személy végzi. Az ágyú- vagy tüzemester ágyút önt, puskaport készít, harcban segéd-személyzete (köztüzérek) közreműködésével ő is irányoz. A XVII. századtól kezdve e kétféle funkciót már nem egy személy végzi. Kialakul a kiszolgáló és szertüzér fogalma. A hadszertárt armamentariumnak nevezték.

Műszaki szapatok a tüzérség kiegészítő részét képezik. Külön hadmérnöki kar is létesül s feladatuk a műszaki munkálatok kidolgozása, irányítása, várépítés és jókarbantartás stb. lesz,

Szolgálati ágak.

Királyi Magyarország

A *szállító szolgálat* utak felhasználásával, szekereken, vagy a Duna folyamán sajkák és naszádok segítségével történt. 1597-ben elrendeli a törvény, hogy minden 50 porta után egy 6 ökrös vagy 4 lovas szekér bocsáttassák rendelkezésre után-szállítás céljából.

Az *ellátó szolgálat* megszervezésére egyre nagyobb gondot fordítanak. *Élelmezési mesterek* rendeltetnek ki, s feladatuk bizonyos összeg felhasználásával a háborúhoz szükséges élelem beszerzése lesz. A XVI. század végén a *főélelmezési mes-*

ter neve Supremus (vagy Generalis) Magister és Annonarius, akinek kerületenként egy-egy választott magyar úr járt kezére, akit Praefectus Annonae-nak hívtak. Élelmezési tisztszámban mentek még az u. n. *piacmesterek* (Magister fori) azaz a táborban felhalmozott élelmiszerek őrzői és kiosztói. Az idegen zsoldosok garázdálkodására való tekintettel a magyar rendek szüntelen hangsúlyozzák, hogy a „Tanács”-ba *magyar élésmesterek* választassanak be illetve neveztesenek ki.

Az *igazságszolgáltatás* érdekében a XVI. század végén 3 „igaztevő kapitányság”-ot szerveznek táborozás idejére, és pedig magyart, németet és olaszt. Magyar katona felett csak magyar bíróság ítéltetett.

Az *egészségügy* intézményes megszervezéséről is vannak már adataink. 1596-ban p. o. törvény rendeli el, hogy a sebesült és beteg katonák minden táborban sok férőhellyel bíró sátrakban helyeztessenek el, ahol őfelsége orvosai és kirurgusai gondozzák őket. Erre a célra a Karok és Rendek 10 dénárt szavaztak meg portánként. Az ápoltak közt nem tettek különbséget nemzetiségi szempontból; csak a verekedőket nem vették ápolás alá.

Erdélyi fejedelemség

Az a körülmény, hogy Erdély már a korábbi századokban is főként könnyű lovasságot szolgáltatott, az erdélyi fejedelmek hadseregében is ennek a fegyvernemnek juttatott elsőséget. Nehéz lovasságról alig hallunk. Annál jelentékenyebb tényezővé kezd válni a gyalogság, melyet a Bocskayhoz pártóit hajdúk képviselnek legnagyobb számban. A tüzéséget most is a városok szolgáltatják. II. Rákóczy Ferenc seregében is az akkori idők minden fegyverneme képviselve volt.

Seregének gerincét szintén a *lovasság* alkotta. Magja pedig ennek a lovasseregnek az a 200 császári huszár volt, kik Ocskay László és Borbély Balázs vezetése alatt 1703 június 30-án csatlakoztak a fejedelemhez. Szerepüket az a tény világítja meg leginkább, hogy közülök majdnem valamennyi tiszt lett. Lovasságában a huszár és a lovas hajdú volt a túlnyomó. A dragonyos ezredek megszervezése az 1706. év elejére esik, Érdekes tény, hogy ezeket a huszárság egy részével együtt gyalogharcra is begyakorolta. Nagyon hátrányosan befolyá-

solta a hadműveleteket a lovasság egy részének hiányos felszerelése, továbbá az a sajnálatos körülmény, hogy mezei lovas csapatait csak télen és esetleg a tavaszi füveltetés idején tudta csak együtttartani, mert nyáron, kivált egy-egy sikertelen ütközet után széteszlottak.

A *gyalogság* megszervezése Rákóczinak nagy gondot okozott, mivel Thököly korában a lovasság mellett teljesen elhanyagolták ezt a fegyvernemet. Oka ennek abban a körülményben rejlett, hogy a magyar nemes szívesebben teljesített minden időben lóháton katonai szolgálatot és általában nem igen akadt közöttük gyalog csapat vezetésére alkalmas tiszt. Rákóczi szerint csak egy esetben lehetett volna erőteljes gyalogságra szert tenni, t. i. ha sikerült volna a katonák és a nép teljes különválasztását keresztül vinni. A nemzet és a népszellem azonban nem engedte meg ezt az osztályozást.

A *tüzérségnek*, ennek a technikai ismereteket és előtanulmányokat igénylő fegyvernemnek megszervezésénél külföldi (francia) támogatásra szorult a fejedelem. XIV. Lajos francia királynak köszönhető, hogy eleget téve Rákóczi kívánásának, s hadmérnököket bocsájtva a felkelők rendelkezésére, ezt a fegyvernemet jelentékeny tényezővé tette. Le Maire, De la Motte, Damoiseau, Riviere, Bersonville, St. Juste nevéhez fűződik Rákóczi tüzérségének kiépítése. Magyar részről Szandai Sréter Jánosra, mint tüzérségi főfelügyelőre, francia részről De la Motte tüzérezredesre hárult a feladat, hogy ezt a fegyvernemet minél tökéletesebbé tegyék. Jogukban állt mestereket és más szükséges tüzéreket bárhonnán felfogadni. Így francia, osztrák, lengyel, olasz tüzéreket, magyar bányászokat és városi polgárokat találunk zsoldjukban. Sréter volt különben a hadszertárak, gyárak igazgatója is s fegyverkészítésről, ágyúöntésről is ő gondoskodott. Munkakörében Bács megyei Adám tüzérezredes volt segítségére.

Műszaki csapatai is nagyobbbrészt francia hadmérnökök vezetése alatt állottak zömük ácsokból, molnárokból, bányászokból és kővágókból került ki. Nagy ügyességet tanúsítottak hidak gyors elkészítésében, aknák elhelyezésében s várak felépítésében.

A *folyamerőket* a naszádosok képviselték. Vajdájuk Pap István karvai révkapitány volt. A dunai hajók építésmódját különösen Bottyán értette, ki 22 hajóval rendelkezett, nem egy-

szer maga is fejszével segített az elkészítésben, ha gerendája, deszkája nem volt, sövényből font, s náddal töltött hajókkal oldotta meg a sereg átkelési kérdését; hajóparkjával nem egyszer verte föl a császáriak csajkás hajóit. Rákóczinak a bányaivarosok egy rézhajót is készítettek, melyet a Garamon eresztettek le a Dunára.

Szolgálati ágak.

A *szekeresek* a szállító szolgálat végzésére alkalmaztatnak. Vezetőjük a *szekérmester*, s ő gondoskodik az állandó szekérpark alkalmazásáról, esetleg kiegészítéséről. Ez az utóbbi szükségesség gyakran adott okot súrlódásokra. A vármegyék ugyanis nem mindig adtak szívesen „forspontot” vagy ami szintén előfordult, visszaéltek ilyen alkalmakkor a helyzettel a szegénység rovására, ami nem egyszer a fejedelem személyes beavatkozását váltotta ki. Rendesen minden századnak volt 2 fűvellő szekere megfelelő számú kaszással és béressel. Munkácson egész szekérparkja volt a karabélyos ezrednek, s hogy hasztalanul ne álljon ott, a marhákat vagyonos parasztemberek közt osztották szét tartásra és használatra. A palotás ezred podgyászai és szekere 30—40 sárosmegyei faluban kerültek elhelyezésre. A palotások és karabélyosok szekereinek gondozója az udvari biztos volt; e szekerekét utóbb a fejedelem profont-szekerekévé akarta átalakíttatni.

Az *élelmezési csapatok* az ellátó szolgálatot végezték. Nagy kár volt, hogy a had és tartományi biztosok a kincstári javakat nagyobb részét bérbeadták s az árendások persze sarcolták a szegénységet. Egy svadronyhoz 3, egy gyalog századhoz 2 profont szekér volt beosztva, s szabály írta elő, hogy a tábori pékek és mészárosok hetenként mennyi húsról és jól sült pro fontról gondoskodjanak. Ha a téli szálláson volt a sereg, a gazda süttött húst és kenyeret. A szükséges eszközöket (sütőteknő, lapátok, v akarókések, szénvonók) a csapatok magukkal vitték s hozzáértő emberek kezelték a „proviant” kemencéket. A csapatok élelmezését megkönnyítette az az intézkedés, mely szerint minden napi járó földön kellett egy tárháznak lennie. Ha mégis bármi okból nélkülözni volt kénytelen ezen a minden jóval megrakott földön, élelmezési tisztjeit vonta felelősségre a fejedelem, kiket ily esetben csalóknak, járátla-

noknak és tudatlanoknak nevezett és vasra veretessel fenyegetett.

Az *egészségügyi szolgálat* terén csak a felkelés harmadik esztendejében történt lényegbevágó tartalmas intézkedés. Az egészségügyi csapatok feladatát a sebesülteknek nyújtandó gyors segély képezte. Eleinte a sebesültek inkább a kuruzslók szavára hallgattak, mint a katonaorvosokéra s így sokan megymorodtak. Ezen segítendő borbélyokat kért kölcsön a városoktól Rákóczi, vagy olyan helyen tette le a sebesülteket, ahol több orvos és borbély lakott. Később úgy intézkedett, hogy minden ezredben 2—3 borbély legyen, kiket az ezredpénztárból fizessenek. Az első katonai kórházakat Rákóczi 1705 tavaszán a katonák hópénzéből eszközölt csekély levonásokkal állította fel. Később azt a jövedelmet fordította erre a célra, melyet Szirmay István elkobzott jószágai hoztak.

Fegyverzet és felszerelés.

Királyi Magyarország

AXV. században kialakult *vértzet* dogában a későbbi századokban időnként és hadseregekként csak csekély eltérést találtunk. Az eltérés egyáltalán nem lényegbe vágó, inkább csak divatkérdés volt (magyar mellvas, lúdhasú vért, bordázott vért stb.) Egy teljes vértzet részei általában a következők voltak: a gallér és a föléje öltött több pántból készült torokvért, a vasmellből és vashátból álló fegyverderék, az ord-nak nevezett készülék, melyet lándzsatámasztásra alkalmaztak a vasmell jobb oldalán, a vállvért és vállfövas, a hónalj védő pajzsocskák, a hasat óvó előkötő (rendesen acélpántból), ágyékvért, combvért, a hátulkötő és a nagy mellpajzs.

A *pajzs* alakja olasz hatásra általában kerek és tűzi fegyverek elleni hatásosabb védekezés érdekében nehezebbé lesz; sokszor a 10 kg. súlyt is elér-i. Olaszok és spanyolok tették divatossá a fűrészszerű, u. n. kardtörő pengével vagy pengetogó karikákkal ellátott pajzsokat. Sőt lámpásos-pajzsokról is hallunk,

A *sisak* ormán *forgó* lesz divatos.

A nehéz lovas többi fegyvere és felszerelése lényegében ugyanaz maradt mint amilyennek az újkor küszöbén ta-

láltak. Amint azonban a tűzifegyverek jelentősége emelkedett, a nehéz fegyverzet is mindjobban divatját kezdte múlni.

A *könnyű lovasság* a tűzi fegyverek terjedésével és tökéletesedésével kapcsolatban a középkor kedvenc távolharceszközét az íjat kisebb puskával, u. n. karabéllyal cseréli fel, melynek szerkezete ugyanaz volt mint a korabeli puskáé. A pisztoly is ebben a korban honosul meg.

A *gyalogság* is áttér az íj helyett a puskára, mely a kezes závarzat feltalálásával lényegesen tökéletesedett. Ez azt jelentette, hogy ezentúl nem kanóc, hanem kova révén robbant a puskapor, amennyiben vagy acél csapódott a kovára, vagy megfordítva. Minthogy kezdetben működése nem volt teljesen megbízható, egész a XVII. századig használatban van a kanócos puska is. A XVII. század újabb haladást mutat. Ebben találják fel a csapódó kakassal ellátott závarzatot, melyből a kovás vagy feltalálása helyéről franciának nevezett závarzat fejlődött. Alkotó részei lettek: a cső, a gyújtókamra, az első torkolat, a furat, a kaliber vagy furatátmérő, a závarzat, a tusa a serpenyő, a gyújtólyuk, a légy és a billentyű. A závarzathoz tartozó kakas feje 2 csavarral egymáshoz erősített és a kovát maguk közé szorító lapból állott; ha a billentyűt meghúzták, a kova ráütődött az acél serpenyőlapra; az így keletkezett szikrák a serpenyő födelének egyidejű visszacsapódása mellett a serpenyőben levő puskaport felrobbantották. A revolverszerű puskák is a XVI. századtól kezdve honosodnak meg.

Amint a nehéz vértzet kezd kiszorulni, a kisebb kaliberű, könnyebb puskák korszaka következik el. A 30 éves háborúk idején a muskétának nevezett puska kalibere 18 mm. Súlya 6 kg.; a 7 éves háború folyamán a súly már csak 4.75 kg. A töltést nagyban megkönnyítette a vastöltővessző feltalálása.

A *tüzérség*. Az ágyúnemek sorában faltörő, quartaun, sugár, siskaágyúkról és csataágyúkról hallunk. A XVII. században találjuk nyomát az *ágyutaliga* vagy *böröck* alkalmazásának. Ez kétkerekű kocsis az ágyúszerszámok és puskapor szállítására szolgál. Azt a 4 kerekű kocsit, melyen az ágyút a hadszíntérré szállították plockwagen-nek nevezték. Magyar neve nem ismeretes. Ágyúirányzáshoz irányzószerszámokat használtak. Ilyenek a háromszög, quadráns, függőön; töltéshez puskapor-adagoló, töltővas és dörückölőrúd állott rendelkezésre. Az ágyú elsütésére a gyújtólyukba kanócot helyeztek. Az

ágyút kezdetben mag (Kern) körül öntötték, a XVI. századtól kifűrják a tömör csöveket. Ez utóbbi esetben az ágyúformát viaszba öntötték, terpentinnel leöntözték, faggyúval beken-
ték; azután az ötvösök végeztek el rajta díszítést, felírat és
címerkészítést, majd a formát megszáritva merőlegesen a
földbe ásták, azután kiöntötték. Ezt a szikkasztás és a cső ki-
fűrása követte.

A puskaport kén, hársfaszén és salétromból állították
elő (keverési arány 10:16:67). Salétromfőzésre nagy rézüstö-
ket, törésre, őrlésre malomköveket használtak, a keverés mo-
zсарkban történt (ágyúöntőműhelyek, puskapormalmok). Go-
lyók faragására, vagy öntésére, ágyuk beágyazására, kerek-
ek készítésére és vasalására különböző mesterembereket alkalmaz-
nak. (Molnár, kovács, lakatos, bognár, kőfaragó, kőműves stb.)
Az ágyúkat díszíteni szerették. Girlandok, szalagok, akantusz-
levelek, füzérek, koszorúk szokásosak. Legtöbbször a tulajdo-
nos, vagy az öntő neve, címere, képe, az öntés ideje is az ágyú-
csőre kerül. A csőtalp rendszeren oroslánfejet, a fülek, fogan-
tyúk pedig delfint ábrázoltak. Nemritkán verssorokba foglal-
ták az ágyúról elmondandókat és nevet adtak az ágyúknak.

A *naszádok* építése a török előnyomulása következtében
Pozsega, Valkó megyék területéről a *gmundeni* sokamra terü-
letére helyeztetett át. 1527-től a XVIII. század közepéig az ősz-
szes naszádok itt készülnek olasz és német mesterek vezetése
mellett. A Traun és Duna folyón először Bécsbe szállították
őket, ott felszereltettek s azután Magyarországra küldettek.
Eleinte a régi magyar naszádforma divatos a hajó orrán vil-
lára helyezett szakállas puskával. Későbbi újtásként a szakál-
las helyére sajkatarack, azaz siska kerül. — A naszádokon kívül
császári hajóhad is van a Dunán 1566-tól kezdve. — Ezeket
gályákat a bécsi hajóépítő arzenálban készítik, személyzetük
olasz, németalföldi és hamburgi „marinári”.

Erdélyi fejedelemség

A XVI. és XVII. század folyamán az erdélyi fejedelmek
seregének fegyverzete és felszerelése nem mutat lényegesebb
eltérést a királyi Magyarországon levő magyar csapatokétól.
Ha van különbség, az csak a nemzeti jelleg erőteljesebb ki-
domborításában jelentkezik. Rendkívül érdekes II. Rákóczi Fe-

renc korának tanulmányozása, mert hisz a fejedelemnek szinte semmiből és óriási fáradsággal kellett hadseregét megteremtenie, fegyverzettel, felszereléssel, ruházattal ellátnia, majd a királyi Magyarország csatlakozása, illetve megszállása után a két országrész hadereje között összhangot teremtenie.

Az egyes fegyvernemek felszerelése tekintetében Rákóczinak különösen az első esztendőkből nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. Az a néphad, mely seregének első kereteit adta, csak karddal, vasvillával, kaszával, bottal rendelkezett. Még a legtökéletesebben felfegyverzett gyalog katonájának is kardján kívül csak kovás vagy kerek puskája volt, a lovas pedig 2 láb hosszú karabéllyal s puha acélú karddal ment a harcba. Ez a szomorú körülmény arra indítja a fejedelmet, hogy egyrészt külföldről szerezze be a hiányzó felszerelési tárgyakat (Danczkából 10.000, Hollandiából 8.000 puskát hozatott) másrészt fegyvergyárak alapításával itthon az országban gondoskodják a szükséges fegyverzet előteremtéséről. Már 1704-ben megteremti a meczenzefi és csetneki fegyvergyárakat, melyeket a magyarországi részeken csakhamar a Krompachi, Remetei, Svedleri, Gölniczi, Szomolnoki, Stószai, Dobsinai, Kozsnyói és Kassai követnek. Erdélyben pedig Torockó lesz a fegyvergyártás főhelye. Szorgalmasan készülnek e helyeken a puskák, karabélyok, kardok, szablyák, kopjak, szuronyok stb. Erdélyben gróf Forgách Simon tábornok, Magyarországon Sréter János tüzérségi főinspektor állott a fegyver- és hatíiszérgyártás élén. 1704 óta a kurucok főhadszergyárai Érsekújváron, Kassán és Besztercebányán működtek, a két utóbbi helyen, továbbá Szomolnokon, Lőcsén, Egerben, Gölnicbányán, Tiszolcon és Debrecenben az ágyú és golyóöntés is virágzott, bár a munkások fizetlensége miatt néha fennakadás állott be ezen a téren. Kistapolcsánban arra tett kísérletet a fejedelem, hogy; az ágyúgolyókat fővényben, forma nélkül, egyszerre százával öntéssé, ezirányú kísérletei azonban nem jártak kellő sikerrel. Egy francia tüzér új szerkezetű bőrágýúji sem váltak be. Az ágyúk öntéséhez szükséges anyagot mindig egy tiszt mérte le, aki az öntésnél is jelen volt, s ha az ágyú elkészült, súlyát újra lemérte s eszerint elégítette ki az ágyú öntőit. Puskapor gyárai közül a munkácsi volt a legnagyobb, de jelentős, hely volt e tekintetben Besztercebánya is, hol hetenként 40 mázsát tudtak elkészíteni. Puskapormalmok helyén rendszeren kálialétrom

főzéssel is foglalkoztak. Ennek központjává Nagykállót tette; utóbb, mikor a nagykállói salétromos gazdák munkájukat nem folytatták, hadifegyvereket akart helyükbe alkalmazni.

A vágófegyverek közül a legnépszerűbb volt a *kard* vagy *fringia*, mely a lovasság fő fegyverét képezte. Ezt a gyalogság számára Forgách altábornagy nem tartotta célszerűnek, mert — ahogy mondotta — könnyen megbotolhat benne, ha mindjárt hónaalá köti is. Legáltalánosabb volt a törökmintájú és egyszerű sima magyar paraszt kard. A tisztek nemcsak a pengét látták el feliratokkal és képekkel, hanem meg a markolatot és a hüvelyt is művészi véretekkel díszítették.

A szálfegyverek sorában a *lándzsa*, *lobogós topja*, *dzsida* (török lándzsa) és az *altishti dárda* jutottak szerephez, bár már 1705-ben az akkor felállított 6 gyalogezrednél is csak kényszerűségből tűrte a lándzsát; helyette inkább *szuronyok-kai* óhajtotta ellátni embereit.

Az ütőfegyverek közül *buzogánya* csak az önálló parancsnokoknak volt. A hajdúk *baltával*, *csákánnyal*, *fokossal* vonultak az ellenség elé. Nevezetesebb darab volt Rákóczi csákánya, mely furulyával volt ellátva; a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.

A lövőfegyverek sorát az *íj* nyitja meg. A szelestei vas-hámorban ködmönös tatárok kovácsolták a nyilakat; eféle tüzes nyilakkal gyűjtotta fel a háztetőket Andrassy Miklós derwis kapitány török tatár csapatai élén. A puskák közül a *szakállasak*, *muskéták*, *kompok puskák*, *flinták*, *mordályok*, *karabélyok* és *pisztolyok* érdemelnek említést. A szakállasok nagyon nehezek voltak s a részben még kanóccal kezelt muskétákat villára támasztva sütötték el. Az ellenség tisztjeit vontcsövű „*stucokkal*” vették célba; — efajta fegyverek kezelésére minden századból 10 legényt tanítottak be. A külföldi gyártmányokkal szemben mint a *tessényi* (tescheni) *polkák* (polyák, lengyel), *janicsár* és *kozák puskák* — nagy keletje volt az itthon *Krompachban* készült saját rendszerű magyar gyalogsági *kompápuskáknak*. Legelterjedtebb gyalogsági fegyver a francia mintájú kovás szerkezetű *flinta* volt. A *mordályt* gránátvetésre használták. A lovasok karabéllyal és 2—2 pisztollyal szereltettek fel. A díszesebb karabélypéldányok Danckában és Berlinben készültek s hordásukra díszesen kivarrott pantalló (bandaliere) szolgált. Nagy szolgálatot tett Rákóczinak

ágyúparkja is. A *mozsarak* bomba vagy pummahányó, gránát, labda, kő és tűzhányó mozsaraknak neveztettek. Többnyire várostromoknál alkalmazta őket s csak ritkán jeladásra vagy riadóra. Az ágyúk sorában *öregágyúk* (17—48 fontosak), *kisdedek* ($\frac{3}{4}$ —5 fontosak), *faltörő kartányok*, *falkonéták*, *taracokok*, *sugárágyúk* és *seregbontók* találhatóak. Ez utóbbiak 5—20 csőből, a mai golyószórók módjára ritkították az ellenséges sorokat. Az ágyúgolyók öntését itthon eszközölte Rákóczi. Kálid várában Klára András mérgezett golyókat akart készíteni, a fejedelem azonban eltiltotta ettől, holott a németek Ungvár ostrománál ilyeneket használtak.

A fegyverzet mellett nagy gondja volt Rákóczinak selege ruházására is. A felkelés első hónapjaiban mindenki maga gondoskodott ruházatáról; később annyira megjavult a helyzet, hogy a ruházatra való posztó árát az ország pénztárából fedezni tudta a fejedelem, s nem engedte meg, hogy vásznon, zsinóron, gombon és ruhavarró mesterembereken kívül mással is terheljék a vármegyéket. Elsőnek az udvari hadakat ruházta fel Rákóczi. Magyar palotásainak vörös, az erdélyieknek kék volt a ruhájuk fekete süveggel és sárga deli csizmával; a daliások ruhája aranykapcsos dolmány, kék nadrág, deli csizma; a franciák kékben jártak, fejükön medvebőr süveggel. A vadászok színe a zöld volt; a testőrökön vörös attila, kék nadrág, vöröszsinóros kék mente díszelgett; a testőr lovas karabélyosok vörös kalpagban, dolmányban, nadrágban, fehér köpenyegben, sárga csizmában jártak. A nemes úrfiak pedig arannyal gazdagon hímzett égszínkék dolmányban, narancssárga nadrágban és királyvörös mentében.

A rendes lovasok zsinóros vörös attilában, kék nadrágban, vagy kék attilában és vörös nadrágban, sárga csizmában, nemez csákóban, a gyalogosok szintén kékben vagy vörösben jártak. A lovas gránátosok vörös egyenruhájához medvebőr süveg járt. A németek és hajdúk sárga sujtásos kék attilát és vörös nadrágot viseltek. A lovasok csúcsos kalpagja és a gyalogosok nemez süvege Rákóczi címerével és a pro libertate felirattal volt ellátva.

Megkülönböztetésül Rákóczi és Bercsényi tigrisbőr kacagányt és fekete kócsagtollas forgót viseltek. A többi vezérnek csak párclucbőr-kacagány járt, fehér kócsagforgóval; a vezéri aranyos buzogány azonban őket is megillette. Az ezre-

desek megkülönböztető jelvénye a parducbőr-kacagány és a forgójukon kékre festett 3 darutoll volt. A többi tisztén farkasbőr kacagány pompázott, fehér darutollakkal. A tisztek rangjelzésére a csákójukon levő ezüst zsinór szolgált.

Kiképzés.

Királyi Magyarország

A XVI, XVII. században is arra törekedett a vezetőség, hogy minél több s minél alaposabban kiképzett katonából álljon a haderő. A végvárak körül dúló szakadatlan harcok kitűnő iskolául szolgáltak a fegyverforgatás begyakorlására. Vitéz nemzet volt a török s a vele való mérkőzéshez egész emberekre volt szükség. Nagyszerű alkalom volt magyarnak, töröknek egyaránt a párbaj jellegű vitézi öklelés vagy kopjatörés; ez még béke idején sem engedte pihenni az ellenfeleket. A kihívás módja igen egyszerűnek mondható. Lovára kapott a végvári vitéz, gyors vágatában az ellenfél vára alá nyargalt, s hirtelen ügyesen, mielőtt bárki megakadályozhatta volna, lándzsáját a várkapu előtt a földre szúrta. A lándzsára megelőzőleg megszégyenítést kifejező róka vagy disznófarkat és egy u. n. mocskos vitézi levelet függesztett; ebben vagy névre szólólag erőltetett valakit öklelésre, vagy annak szólott a kihívás, aki elsőnek pillantotta meg a földre szúrt lándzsát. A levél mindjárt a feltételeket, a helyet, az időpontot is tartalmazta, s a kihívást el nem fogadni a legnagyobb szégyen, a legmegbecsteleltőbb gyávaság lett volna a vitéz részére. Mintha csak az előző század lovagi játékait látnók megújulni a különbséggel, hogy itt igazi ellenfelek életre-halálra vívnak meg egymással.

E mellett az egyéni kiképzés mellett bizonyos intézményes katonai nevelés is megállapítható. Ha valaki jól kiképzett tiszt akart lenni, az előbb *gyermek-ként* került valamelyik előkelő főúr vagy tiszt mellé, s ennek oldalán élt nagykorúságáig. A megbízható közvitéz pedig mint *inas* (újonc) vagy *lovász* kezdte szolgálatát, hogy bizonyos idő múlva jól kitanult veteránus katona, azaz *merész legény lehessen*. (A nőtlen embereket megkülönböztetésül rideg legényeknek hívták.) A gyermekeket már 9—10 éves korukban szolgálatban találjuk. Fegyverhordozóként szerepelnek s mint nemes családok fiai köz-

legényi, alantos szolgálatot nem végeztek. A tisztí mesterséget, tanulták s eszerint nevelték is őket. Az egyes végházakban nagyon sok gyermeket találunk. Különösen nagy volt a lovas gyermekek száma. I. Ferdinánd korából ismeretes, hogy a várkapitányok a király kenyerén 50, sőt még több lovas ifjat is tartanak, kik fizetést ugyan nem kaptak, de élelemmel és ruhával ingyen kellett őket ellátni. A lovasságnál nemcsak a tisztiek, hanem a 6 lóval szolgáló főlegények (altisztek) is kaphattak gyermeket. Gyermek hiányában inas (újonc) van mellettük. A gyalogságnál a vajdák oldalán találunk gyermekeket. Eltartásukra külön havi 2—3 forintot kaptak. Gyakran kerülnek a vajdák mellé idegen nemzetiségű családok fiai, hogy a hadi mesterséget eltanulják. Német, horvát, rác úri családok fiából így lettek ízig-vérig magyar katonatisztek. Az inasok, vagyis újoncok és a huszároknál a lovászok katonai értéke vajmi kevés volt. De mihelyt kitanultak, mihelyt legényekké lettek, egyszerre megbecsült vitézek számba mentek. A vénebb és tapasztaltabb legényeket becsülték legtöbbszörre.

Erdélyi fejedelemség

A kiképzés módja és eszközei az erdélyi fejedelemség területén sem voltak lényegükben mások, mint a királyi Magyarországon. A tisztképzés itt is a gyermekrendszeren alapult. Nagy haladást mutat, hogy II. Rákóczi Ferenc tisztképző akadémiák felállítását vette tervbe. Egy Magyarországon, egy Erdélyben létesült volna s felügyeletüket a francia hadi akadémiákon megfordult jeles képzettségű Sréter Jánosra óhajtotta bízni. A nehéz idők nem engedték a tervet megvalósulni s így; meg kellett elégednie azzal, hogy szűkebb keretek közt igyekezzék a tisztképzést tökéletessé tenni, s nyugati színvonalra emelni. Ezt célozta a *nemes ifjak társaságának* megszervezése. A társaság alapszabályai szerint az ifjak a fejedelem oldala mellett szinte a szeme előtt nevelkedtek fel; a cél az volt, hogy; hazájuk iránt érzett szeretetüket az „Isteni félelemmel, többféle tudománnyal és jóságos erkölcsökkel” mutassák ki. Rákóczi ezért nagy gonddal kísérte előhaladásukat. Katonai gyakorlataikon nem egyszer ő maga is jelen volt, s utasításokat adott. Terve volt, hogy a társaságot, mint egy katonai akadémia magvát békében is fenntartja s csak a kebelükből kikerül-

tekét teszi majd tisztjeivé. A tisztképzést szolgálta az az intézkedése is, hogy *nagy udvart* tartott, így gondolta a nemességet magához édesgetni; ezek az udvari hadak, a palotások — a fejedelem nyilatkozata szerint — csak úgy égtek a tanulás vágyától. Tavasszal, mihelyt az idő engedte gyakorlatokat kellett végezniök, melyeken a fejedelem személyesen is részt vett; a francia gránátos századbeli tanították őket. — A tisztképzés «rdekében még azt is megtette, hogy egyeseket Franciaországba küldött tanulni; XIV. Lajos hadjárataiban számos olyan magyar tisztet találunk, kiknek a francia hadszokások elsajátítása volt feladatuk.

Hadseregszellem.

Királyi Magyarország

A vitézség, elszántság, hazaszeretet soha olyan eszményi hősöket, olyan legendás hírű magyar vitézeket nem termelt ki magyar földön egy korban sem, mint a törökkel vívott évszázados élet-halál harc korszakában. Habsburgházi királyaink nem vesznek részt személyesen a harcokban, annál pazarlóbb könnyelműséggel ontják azonban vérüket a magyar végházak kapitányai és a végvári vitézek. Losonczy, Szondy, Dobó, Zrínyi Miklós s az itt fel nem sorolható, vagy ma már elfeledett hőseink a magyar faj katonai erényeit lángbetűkkel vésték be örökre a történelem lapjaira. Ha itt-ott árulásról, gyáva megadásról hallunk, ott csak idegen zsoldosok neveire akadunk. Nekik nem volt drága a magyar föld, ők csak azt nézték, mint lehetne legkönnyebben megtollasodva, ép bőrrel minél előbb hazájukba visszatérniök. A magyar a legkiválóbb katonanyagnak bizonyult. Pedig amikor a legnehezebb harcok vártak rá, akkor taszította a bécsi udvar a legnagyobb nyomorúságba, szinte az éhhalálba, holott igényük, ruhán és kenyeren kívül alig volt. A havi 2 forintnyi zsoldot is ritkán kapták kézhez rendes időben, s bizony megesett, hogy egyidejűleg az ellenséggel és az éhhalállal kezdett küzdeni. Csak a magyar erő és önfeláldozás volt képes ennyi szenvedés és megaláztatás ellenére is hősöket termelni és hőstetteket teremteni.

Magyar származású vezéreink sorában egyik nagyobb katonai tehetség mint a másik. A sok közül *Pálffy Miklós*, *Ná-*

dasdy Ferenc a fekete bég, *Zrínyi Miklós* a költő a legkiválóbbak. Zrínyi Miklós nemcsak törökverő hős, de nagyszerű tollú katonai író is. *Tábori kis trakta*, *Siralmas panasz*, *A török Áfium ellen való orvosság*, *Elmélkedések Mátyás király tetteiről*, *öt diskurzus*, *Vitéz hadnagy* stb. című hadtudományi munkáiban megrázó erővel tárja fel a magyar haderő helyzetét, önálló magyar hadsereget sürget, mely a régi magyar hadviselés alapelvei szerint szerveződve önerejéből, idegen zsoldosok támogatása nélkül offenzív szellemben szabadítsa fel az országot.

Az idegen származású külföldről hozott zsoldosok fegyelmetlen magatartásukkal, lázadó szellemükkel, gyávaságukkal, zsákmányra éhes fosztogató, kapzsi eljárásukkal vonják magukra a figyelmünket. Ahol az őrség kardcsapás nélkül elvont, vagy kegyelemre megadta, magát, ahol a beszállás, vagy menet alatt kő-kövön nem maradt, ott legnagyobbbrészt idegen zsoldosokról olvasunk. Vezérek sem állnak feladatuk magaslatán. Óvatos hadvezetésükkel, nyílt harcot kerülő félénk magatartásukkal a magyar katona szemében megvetette és meggyűlöltté lettek. Közülök még Zrínyi Miklós ellenfele Montecuccoli, a szentgotthárdi győző látszik legtehetségesebbnek., A 16 éves török felszabadító háború folyamán pedig Lotharingeni Károly, Bádeni Lajos és Savoyai Jenő bizonyulnak tanult és szerencsés hadvezéreknek.

Erdélyi fejedelemség

A magyar katonai géniust megőrző és fejlesztő Erdélyben az egymást követő felkelések és szabadságharcok teszik acélossá, elszánttá, bátorrá a katona lelkeket. Minél erősebben érvényesült Bécs elnyomó és beolvasztó politikája, annál lelkesebb, faj és hazaszeretetben eggyéfort hadsereg védte a magyarság érdekeit. Bocskay, Bethlen, a 2 Rákóczy György, Thököly és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcai az öntudatos magyar lélek, a ragyogó magyar katonaeények legszebb megnyilatkozásai voltak. Vitéz magatartás dolgában soha sincs hiány. Jellemző az a tény is, hogy az annyi panaszra okot szolgáltatató hajdúk is Bocskay és fejedelem utódai kezében fegyelmezett katonasággá lesznek. Hogy mennyire szívén fekdött fejedelmeknek seregük jó hírének és erkölcsének megtartása, azt a különböző időből való, de szellemükben egyező Hadi Rend-

tartások mutatják. Alig van bűn, amit nem halálbüntetéssel torolnának meg.

Erdély fejedelmei személyesen állottak seregük élére, s bátor magatartásukkal adtak jópéldát alárendeltjeiknek. Bethlen Gábor egymaga 42 csatában vett részt. II. Kákóczy György harc közben kapott sebében, Kemény János a nagy-csöllösi csatában haltak hősi halált. II. Rákóczi Ferenc is lovával bukva sérült meg a trencsényi csatában. A fejedelmek mellett működő vezérek sem maradtak el tudás és bátorság dolgában. Különösen a Rákóczi-féle szabadságharc korából ismerünk elsőrangú kuruc vezéreket, mint amilyen volt Vak Bottyán, Forgách Simon, Bezerédy, Ocskay, stb.

Hadvezetésünk a török hódoltság korában

Hadászat.

Királyi Magyarország

Buda 1541-ben történt elfoglalása Pécs, Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád, Hatvan, Nógrád 1543-ban való megszállása, Drégely és Temesvár eleste 1552-ben, Szigetvár bevétele 1566-ban hazánk középső részét török kézre juttatta, s a török birodalom határait Magyarország fővárosán is túlra toltta előre. A kettős királyság révén megosztott nemzet képtelenné lett a török elleni egységes fellépésre annál is inkább, mert Erdély a török pártfogása alá helyezkedett s Martinuzzi minden ügyekedése ellenére sem tudott a királyi Magyarországgal kezelt fogva a törökkel szemben támadólag fellépni. Ilyformán a királyi Magyarország feladata maradt a törököt hódító útjában megállítani. Eleinte az volt a helyzet, hogy a nyugati magyarság a Habsburgház haderejének támogatásával offenzív szellemben tesz kísérletet az ellenfél visszaűzésére (Roggendorf, Brandenburgi Joachim vállalkozásai). Csakhamar kénytelen azonban arról meggyőződni, hogy a külföldi támogatás elégtelensége, az idegen hadvezérek túlóvatos, kockáztatni semmit sem akaró hadvezetési elvei, az idegen katonaság csekély katonai értéke mellett támadó hadműveletekről nem lehet szó; inkább arra kell törekednie, hogy az új határokon minél több védekezésre alkalmas, jól felszerelt s lehetőleg magyar katonasággal megrakott végvár emelődjék, melyekkel a török további

előnyomulását megakadályozni lehessen. Ez a *hadászati védelem* a magyar vérmérséklettel sehogy sem egyezik s állandó határvillongásokra, a végek körüli harcokra vezet. A várrendezere támaszkodó hadászati védelem jellemzi a 150 éves török hódoltság korát, s a 16 éves török elleni felszabadító háborúig csak 2 ízben ismerünk fel olyan törekvést, mely támadó hadműveletek lefolytatásával, nyílt csatákban, mozgó harcokkal próbálja az ellenfél erejét megtörni. Az első nagyobb offenzív vállalkozás a XVI. század végére, a 15 éves török háború korszakára esik. Rudolf királyi Magyarország és Báthory Zsigmond Erdélye egymásra találva közös támadó hadműveletre határozza el magát. A 2 napos mezőkeresztesi csata (1596) szerencsétlen kimenetele azonban nem volt kedvező a támadó szellem térfoglalására. Több mint egy félszázad múlik el, mire újból jelentkezik Zrínyi Miklós a költő és hadvezér Jiarcaiban és írásaiban. Zrínyi lerohanása Horvátországon keresztül az Eszék—Dárda-i török hadihídig, mialatt a török főszereg Érsekújvár, Nyitra, Léva megvívását végzi s Zrínyi támadása nyomán a török főerő sürgős visszavonulása a Duna—Száva jobbpartjára, beszédes bizonyosság a Zrínyi hangoztatta hadászati elvek egyedüli célravezető volta mellett. Montecuccolinak azonban más volt a véleménye s a két vezér közti elvi harcban a bécsi udvar nem Zrínyinek adott igazat. Csak amikor a török már Bécsset ostromolja 1683-ban, amikor a hadimesterséget a XIV. Lajos elleni harcokban eltanult vezérek kezébe jut a hadak vezetése, akkor diadalmaskodik a Zrínyi által tettekben és írásban hirdetett katonai: hogy csak támadás töri meg az ellenséget, csak támadás hozhat döntést.

A hadászati védelem jellegéből folyt, hogy a hadműveletek saját várak védelméből és ellenséges várak ostromából állottak. E tekintetben a Németalföld-i harcokban nagy jártaságra szert tett s hozzánk áttett spanyol tisztak s mérnökök tapasztalatai érvényesültek. Ha összegyűlt egy nagyobb 3zámú sereg, kedvező terepen elsáncolta magát és várt, nem törődve azzal, hogy közben a török egész országrészeket elfoglal. Mikor azután már élelmezési nehézségek mutatkoztak, feloszlott a tábor, vagy ha az évszak még alkalmas volt hadműveletek intézésére, valamelyik vár ostromába kezdett. Itt is inkább körülzárás és éheztetés, mint rendszeres támadás, közelharc révén igyekeztek a vár birtokába jutni.

Hadműveleteikhez mindig a felvonulási körletekben épült várak szolgáltak alapul: bázisul. Ezek a várak biztosították az élelmezési raktárakat is, honnan szekérvonatok továbbították a sereghez az élelmét. A várak és a raktárak nagy jelentősége folytán a hadműveletek célja nem az ellenséges hadsereg megsemmisítése, hanem várainak, raktárainak elfoglalása lesz. Döntő csatára nem kerül sor s inkább manővrirózással igyekeznek az ellenfelet állása elhagyására kényszeríteni. Jó állásaikat lehetőleg el nem hagyják, s ha megmozdulnak is, akkor is csak pozíciós háborút folytatnak, azaz egyik állásból a másikba mennek. Támadásra csak akkor gondolnak, ha abszolút fölényben vannak létszám és felszerelés dolgában ellenfelükkel szemben, ellenkező esetben inkább jó állásaikban maradnak és várakoznak. Ennek a methodista irányzatnak volt híve Montecuccoli is, aki ezért nem tudta a szentgotthárdi győzelem sikerét kiaknázni.

Erdélyi fejedelemség

Az erdélyi haderő összetételéből, hitért és hazáért és nem csupán zsoldért harcoló lelkes magatartásából folyt, hogy az erdélyi hadsereg a régi magyar offenzív szellemet mindvégig megőrizte. Amíg a királyi Magyarország területe évről-évre jobban fogyott, Erdély határait Bocskay, Bethlen, I. Rákóczy György támadó hadműveleteikkel egyre jobban kiterjesztették. A fejedelmek sorában különösen Bethlen Gábor bizonyult kiváló stratégának. Elve: gyors mozdulatokkal meglepni s hadászati átkarolással megsemmisíteni az ellenfelet. Ez a könnyűségre, cselre, lesvetésre való törekvés jellemző marad a későbbi korban még Rákóczi szabadságharca idejében is. Csak így érthető, hogy Bethlen két olyan ellenfelével szemben, mint Dampierre és Buquoi, akiket e kor híres hadvezéreinek tekintettek s csehországi győzelmeikkel II. Ferdinánd veszni indult ügyét megmentették, győzelmet tudott elérni. A lassú, óvatos, nyílt és döntő csatát kerülő ide-oda manővrirózó zsoldos vezérek hadvezetési elveire alaposan rációfoltak fejedelmek gyors, vakmerő, döntést kereső, támadó szellemű hadviselésükkel. II. Rákóczi Ferenc legszebb győzelmeit is akkor aratta, amikor a sokszor túlvatos császári vezéreket felkereste s meglepetészerű támadással csata, ütközet felvételére kényszerítette.

Királyi Magyarország

Az élelmezés megkönnyítése végett több oszlop alakul; a gyalogság kb. 20—25 km., a vasas lovasság 25—30 km, a könnyű lovasság (huszárság) 40—50 km napi menetteljesítmenyt végez. Felderítés, portyázás alkalmával a huszárság menetteljesítménye a napi 80—100 km-t is eléri, sőt néha meg is haladja. A több oszlopban való menetelés elvétől csak akkor térnek el, ha a közlekedési viszonyok az egy úton való menetelést teszik szükségessé. Éjjeli menetekre csak rajtaütésszerű támadások esetén kerül sor. Miután az idegen katonaság menet közben ellátás és elszállásolás tekintetében igen sok visszaélést követett el, törvényhozásilag rendeltetett el, hogy egy tekintélyes és vagyonos magyar ember *commissáriusként* kísérje a csapatot; neki lett feladata a kóborlás, illetéktelen harácsolás és zsákmányolás megakadályozása, ő vezette táborhelyeikre az idegen zsoldosokat. A tisztjét hűtlenül végző commissáriust szigorúan büntették. A XVII. században *sereghajtó* tisztségről hallunk. Neve eléggé kifejezi feladatát, csak a mezei és felkelő hadakat kíséri sereghajtó.

Nyáron táborban, télvíz idején fedél alatt, falvakban álmószott a mezei és felkelő hadaknak azon része, melyet a vezérek fel nem oszlattak s haza nem bocsátottak. A várórség a nagyobb helyeken külön városrészben lakott. Ezeket a XVI., XVII. században *katonavárosoknak* hívták. Itt állottak a katonák sajátkezűleg készített házai. A szalmafedelű épületeknek *drabantház* volt a nevük. A házhoz tartozó kerteket *katonakertek* néven említik a régi összeírások.

Sem menetek, sem elhelyezés alatt a biztosítást el nem hanyagolták. Az őrszolgálat végzésének módját utasítások írták elő. Aki őrszolgálatát hanyagul teljesítette, legtöbbször halállal bünhődött. A várak, erősségek őrzése, részint a vártoronyba vagy várfalakra elhelyezett őrszemek, részint éjjeli őrjáratok útján történt.

A felderítő szolgálat főleg a lovasság feladatát képezte.. A felderítés mindhárom neme (távol, közel és harcfelderítés) ismeretes és alkalmazott volt. A várórség lovas portyázó különítményeivel barangolta be a vár környékét. Nagy szerepet ját-

szottak a kémek, kik gyakran megfizethetetlen értékű jelentéseket hoztak küldöiknek. A törökök szláv és görög kereskedőket, a mieink a török hódoltság területén élő keresztényeket használták fel erre a célra.

Menetelő, vagy harcban álló csapatok között gyors lovat sok, futárok tartották fenn az összeköttetést. A ma szükség-hiradó eszközöknek nevezett fény, lát és hangjelzések minden nemét alkalmazták. Más tökéletesebb eszközzel még nem rendelkeztek.

A lovasság harceljárását a mindig jelentősebbé váló gyalogsággal való együttműködés, nyíl helyett tűzifegyverek használata és a középkori jellegű nehéz páncélos lovasság fokozatos háttérbe szorulása befolyásolja. A gyalogos és lovas menetteljesítménye és fegyverzete közti különbség eredményezi, hogy a lovasság a szárnyakra kerül s oldaltámadással, átkaroló, bekerítő mozdulatokkal segíti az arctámadó gyalogságot győzelemhez. Az a fél lesz rendszeren győztes, akinek lovassága a másik lovasságát lehengerelni vagy visszavetni tudta. Csatadöntő tényező tehát mindig a lovasság maradt.

A hajdúgyalogság harceljárását a lesvetés vagy más néven hajdúles jellemezte. A jártasabb utak mentén felállított 3es népe rendszeren 3 részre tagozódott: a *martalékra*, *előljárókra* és a *deréklesre*. A martalék csak néhány merész legényből állott s nem voltak sokkal többen az előljárók sem, nehogy az ellenfél számuktól megijedve visszaforduljon. Feladatuk a harc felvétele, majd az ellenfél maguk után csalása a lesben álló zömhöz. Ha a lesrehozás sikerrel járt, rejtkehelyeiből nagy kiabálás közben kitért a derékles és megsemmisítette ellenfelét. Hogy a lesvetés sikerüljön, sokszor napokon keresztül néma csendben várt rejtkehelyein a derékles, csak a martalék mutogatta magát. Szerették éjjel vívni harcukat, mert a sötétség különösen kedvezett a meglepetésszerű támadásnak.

Különösen a szabad hajdúk harcai keltettek borzalmat ellenfeleiknél. Ezek támadáskor farkasordítást utánzó rettenetes hajdúüvöltésben törtek ki. Majd „huj huj rá” kiáltással rávetették magukat a mit sem sejtő ellenségre; ha lovasokkal kerültek szembe, ügyesen a lovak mögé ugrottak s baltával vágták le hátulról a ló gazdáját. Gyakran megesett az is, hogy török hódoltsági falvakra ütöttek. Ilyenkor is üvöltés, hujjogás nyitotta meg a harcot; az így megrémisztett lakossággal

könnyű volt már elbánniok. Törvényeink szigorúan büntették a hajdú módon való üvöltést és hujjogatóst. — Víziharcok esetén nyakig érő vízbe is bementek és fogaikkal tartották fel a török hajókat, majd a hajókat ellepvén agyonverték, levágták a hajók legénységét. — Várak ostromakor pusztá szablyával rohamozták meg a falakat. Nem egy vár kerül kezükbe tüzérségi előkészítés nélkül. Szemtanú írta róluk, hogy Esztergom ostromakor puska és ágyútűz közben ugráltak be a vár árkaiba, ott hajdútáncot jártak s maszlagot ígéretve csúfolták a lövöldöző törököket.

Bár e korszakot a törökökkel szemben való hadászati védekezés jellemzi, ez a körülmény nem zárja ki azt, hogy egyes végvárok csapatai időnkint támadást is hajtsanak végre. Az idegen katonaság erre kevésbé volt kapható, a magyar elem í(hajdúság, huszárság) annál szívesebben verte fel ellenfelét s vagy várait rohanta meg, vagy a hódoltsági falvak területét pusztította. A török nem egyszer fenyegetődött Bécsben a béke felmondásával, ha ezek a szüntelen ismétlődő, magyar csapatoktól végrehajtott támadások meg nem szűnnek.

Találkozóharc esetén rendszeren a lovasság avatkozott előnek a harcba; a gyalogság nem egyszer futólépésben tudott csak a harc színhelyén megjelenni. A tüzérség nehézségénél fogva találkozó harcokban alig jut szerephez; csak nagy döntő csaták előkészítésénél alkalmazzák; ilyenkor is rendszeren rejtve az első vonalba állítják, hogy osztűz leadásával morális hatást váltson ki, az ellenfél megrendüljön, a lovak megbokrosodjanak s a zűrzavarban az arctámadó csoport számára rés nyíljon az ellenfél sorai között.

A török ellenében megszervezett végvárrendszer és védekezés természetéből folyt, hogy az állandó erősségek, várak elleni harc volt a legáltalánosabb hárenem. A várak építésében más rendszert követett a magyar, mást az idegen, sőt korok szerint más és más volt a szükséglet, más az ízlés. A magyar módon sővényfonásokkal, palánkokkal, földbástyákkal, vizes-árkokkal megerősített helyeken kívül olasz, francia, burgundi mintára készült várak egész sora emelkedik. Elvül szolgál, hogy az erősítést elsősorban a természet nyújtsa. Szigetvárt, Fehérvárt, Temesvárt mocsarak, Győrt, Komáromot a vizek, Veszprémet, Tihanyt és a felvidéki várakat a meredek emelkedések stb. védték. Kanizsa p. o. hosszúkás négyszögalapon az

erőd külső falai előtt 16 láb széles árokkal körülvéve épült olyan helyen, ahol mocsaras, posványos, náddal-sással benőtt nem szabályozott vizek akadályozták megközelítését. Ahogy a tüzi-fegyverek tökéletesedtek, a régi egyenesvonalú erődítéseket kiálló szegekkel és egymást védő, szembenálló, kiugró bástyákkal ellátott szögletes falak váltják fel. Szokásos lesz egy-egy nagyobb vár biztosítására egész várláncolatot, erődvonalat, a megerősített kastélyok egész rendszerét kiépíteni. Ezeket árkok vették körül, de egyiktől a másikhoz is mély árkok vezettek. Érsekújvár épült ilyen módon, s ezt vették a későbbi építkezéseknél is mintául.

A várak építéséhez, jókarbantartásához munkaerőt a vidékbeli vagy a megyéhez tartozó jobbágyok adtak; ezenkívül a fenntartásához a szomszédos tartományok is hozzájárulni voltak kötelesek. Így p. o. a horvát várakat Karinthia és Krajna, Szlavónia várait Stájerország, Győrt és a környékbeli várakat Ausztria, Kassát és vidékét Szilézia segítette. A Bán-ság, Kanizsa környéke és az Újvári kerület felszereléséhez és katonai eltartásához a csehek és morvák járultak hozzá.

Nagyobb szabású várvívás esetén a lovasság feladata az ostromlott vár környékének szemmeltartása volt. Ők akadályozták meg, hogy a várhoz felmentő csapat közeledhessen, ők hiúsították meg az összeköttetést a várbeliek és a felmentésre hivatottak között. Ha ez a lovaskordon nem bizonyult elég hatásosnak, u. n. „circumvallációs” vonalat húztak a vár köré. í(p. o. Buda visszafoglalásakor 1686-ban.) A tüzérség telep-helyeiről állandó tüzelés alatt tartotta a várat, s célja elsősorban a falak lerombolása, rohaméretté lövetése volt. A gyalogság a rohamot több oszlopot képezve hajtotta végre. Ha a falakra feljutni sikerült, a rohamozók közt haladó zászlótartó tűzte fel elsősorban a nemzetiszínű lobogót.

Erdélyi fejedelemség

A menetek helyes tervezésére és végrehajtására nagy, gond fordítottatott. II. Rákóczi Ferencről tudjuk, hogy a menetrendet legtöbbször ő maga személyesen állította össze. Még utazómenetkor is úgy rendezte el seregét, mintha ütközetbe menne s ezt a menetet több kilométeren át gyakorolta. Menetközben szigorú fegyelmet és rendet követelt. A sereghajtó tisztség itt sem hiányzott.

A táborban való elhelyezés gyakran azzal a hátránnyal járt, hogy a csapatokat nehezen lehetett összetartani és önkéntes eltávozásukat megakadályozni. Különösen a könnyű lovaságra vonatkozott ez, melyet csak télen és a tavaszi füveltetés idején lehetett még együtt tartani; ha jött a nyár, — főként sikertelen csata után — tömegesen hagyták oda táborukat. Ilyenkor megesett, hogy a táborozó lovasok % része szökött meg aratás, takarodás ürügye alatt.

Hogy a biztosítást mennyire fontosnak tartották, azt az egyes fejedelmek által kiadott tábori őrszabályzatok bizonyítják. A Rákóczi-féle szabadságharc idején készült őrszabályzat szerint az őrsök elnevezése kívülről befelé menő sorrendben: fiókstrázsa (2 személy), fiók-dandár (1 tiszt — kisebb osztag) és nagy-dandár (1 főhadnagy — századerejű csapat). Szállásőrségként a strázsaszállást nappal egy-egy „mezítelen fegyveres katonára”, éjjel egy „tizedalja” végzi. Egykori hadicikkek szerint a „fiókstrázsa, ha elalszik, meghal érte”.

Fejedelmeink illetve vezéreink állandóan arra törekedtek, hogy ellenfeleik minden mozdulatáról kellő időben értesüljenek. A felderítést támadó szellem jellemzi; az erővel azonban takarékoskodnak. Rákóczi szerint annak megállapítására, hogy az ellenség merre ment és mi a további szándéka 2—3000 ember is elegendő; „mert ha minden istenadta éjszaka, — amint a haza szolgálatja kívánja, — csapdosni, nappal ugyanannyival kísérgetni akarnók, a lovak fárdtsága miatt kétannyival sem vihetjük véghez”. Ha a felderítés hiányos volt, vakhírek kaptak lábra a seregnél, ami hamar pánikra vezetett.

Az eszközök e kor hadseregeinél azonosak s így az erdélyi fejedelmek seregeiben is a mai szükséghíradóeszközök voltak szokásban. Az összeköttetés zavartalan működése azért volt elsőrendű érdek, mert az erdélyi hadak jellemző portyázó hadviselése igen sok kisebb-nagyobb, önálló feladattal megbízott csapat gyors és tökéletes együttműködését kívánta meg.

A lovasság a guerillaharc hive. Erre a harcra az volt jellemző, hogy a nehézkesen mozgó császári erőket folyton nyugtalanították, állandóan ismétlődő rajtaütésekkel, minden kigondolható zaklatással kifárasztották s így megsemmisítették anélkül, hogy rendes ütközeteket vívtak volna. Különösen Rákóczi kuruc lovasai értettek ehhez. A kuruc vezér utasította szerint a csapatok minden eszközzel arra törekedjenek, hogy

ellenfelüket éjjel-nappal háborgassák, kisebb csoportokban reá üssenek, a takarmányszerzésre kivonulókat egyszerre 2—3 oldalból támadják meg, s ha túlerővel kerülnének szembe, gyorsan vonuljanak vissza; az elmaradozókat, betegeket fogják el, a málhás szekereket kerítsék kézre; éjjel gyűjtsák a németek fejére a falvak házait vagy a tábori sátrakat s a zavarban, ahogy csak lehet, ártsanak nekik. Ha azonban az ellenség magához tért és csatarendbe sorakozott, álljanak odébb, hogy néhány óra múlva más oldalról ismét a nyakában teremjenek. Gondjuk legyen arra is, hogy támadó csapataikat állandóan változtassák, hogy így egy nap se múljon el 2—3-szoros csatározás nélkül. Hogy pedig a német tábor élelemben és takarmányban minél nagyobb szükségét szenvedjen: égessék el az ellenség közelében levő széna és szalmakazlakat, vagy hordassák a lakosokkal az erdőbe és hegyek közé. A gabonát is rejtsek el letaposott és eltakart tetejű vermekbe, a lakosságot pedig — hogy a helységeket a németek pusztán találják, — költöztessék ki a falvakból s marháikkal, nyájaikkal együtt küldjék az erdőbe.

A támadó szellem sohasem hiányzott az erdélyi haderő harcaiban. Rákóczi Ferenc meggyőződéssel hirdette, hogy bár a hadakozás szerencse dolga, sőt a véletlennek is nagy szerepe van, mégis „szerencsénk nagy része attól függ, hogy megelőzzük az ellenségeit”. Forgách Simon a magyar faj támadásra való készségét, támadó lendületét plasztikusan juttatta kifejezésre akkor, amikor azt hirdette, hogy: „a magyar lovasnak mezítelen fegyverrel kell bevágnia a lövöldöző ellenségbe; a mi nemzetünknek a mezítelen fegyver és a roham való: *tánc, nem sánc*, mert a magyart jó kedvvel, ugrálva kell vinni”.

A támadó szellem velejárója volt, hogy a harcnevek sorában a találkozó harc volt a legkedveltebb. Különös gondjukat képezte azonban, hogy csellel, meglepetéssel kapcsolják egybe harcaikat. Rendesen egy kis önkéntes csapatot állítottak össze „*porta*” gyanánt, s ennek azt tették feladatává, hogy lövöldözés, rajtaütés útján az ellenfél figyelmét magukra tereljék, majd arra a tereprészre csalják, ahol bozótos, erdős terepfedezet mögött lovasságuk, gyalogságuk lesre felállott.

A várvívást lehetőleg kerülték. Erdély várait I. Lipót német katonasággal és tüzérséggel tömte meg s így Rákóczinak nagy fejtörést okozott várostromhoz értő gyalogság- és tüzérség megszervezése. Bár a 8 évig tartó harcokban 147 kisebb-

nagyobb vár és sánc került kuruc kézre, de 28 nagyobb erősség,, főként Erdélyben mindvégig a császáriak kezén maradt. A várostrom lefolyása egyébként ugyanaz volt, mint a királyi seregben. A várépítést és jókarbantartást francia hadmérnökeire bízta. Ezek irányítása mellett épült újjá Kassa, Eger, Munkács, Ungvár, Ecsed, Kővár, Szolnok, Nagybánya és Érsekújvár vára. De nem hanyagolta el a kisebb helyeket sem, ahol magyar sáncok, földvárak emelődtek (Karva, Bottyánvára, Sarkad stb.).

Fontosabb hadműveletek

Az 1596.-i török hadjárat. Mezőkeresztesi csata

Előzmények, okok.

A török barát Erdély külpolitikájában Báthory Zsigmond váradi kapitány (Zsigmond nagybátyjának és a későbbi fejedelmek) közvetítésével 1595. januárjában török-ellenes szövetség jött létre Rudolf és Báthory Zsigmond között; ennek lett következménye, hogy az erdélyiek részben a temesi bánóság (Facset, Eperjes, Sólymos, Lippa, Csanád, Arad, Világos vának elfoglalása) területén, részben Oláhországban (Tergovist, Gyurgyevo) megtámadják a török erőket s fényes diadalokat aratnak. Ezeket a sorozatos vereségeket akarta III. Mohamed szultán megbosszulni, amikor 1596 folyamán nagy erőekkel támadó hadjárat megindítását határozta el.

Előkészületek..

A török készülődés hírére Báthory Zsigmond Prágába ment, hogy Rudolffal a szorosabb együttműködés körülményeit megtárgyalja. A tanácskozáson az a vélemény alakult ki, hogy a múlt évi támadásokat már a tavasz beköszöntével folytatni kell. Báthory Zsigmond sietett is a török által időközben visszafoglalt Lippát felmenteni, sőt Temesvárig nyomult elő, melyet azonban — ostromeszközök híján — elfoglalni már nem tudott. Ugyanekkor császári hadak elfoglalták Dalmáciában *Klisszát*, de csak 2 hónapig maradhatott a vár birtokukban. Sokkal nagyobb eredménnyel kezdődött az a vállalkozás, melyet a Komárom és Esztergom táján összegyűlt kb. 60.000 főnyi

császári és magyar sereg indított meg. Julius folyamán visszafoglal tátott Vác s augusztusban már Hatvan vára vétetett ostrom alá. Szept. 3-án el is esett az Arslán bég által védett vár, őrsége felkoncoltatott, maga az erősség pedig leromboltatott. Még ostrom közben érkezett Miksa főherceghez, a fővezérhez a hír, hogy a szultán Nándorfehérvár alá 180.000 főnyi seregével megérkezett.

Haditervek.

A szultán Hatvan ostroma hírére Szeged—Szolnokon át a vár felmentésére sietett; miután azonban megkésétt s a vár odaérkezése előtt elesett, Eger elfoglalását határozta el. Szept. 21-től okt. 13-ig folytatott ostrom után Eger idegen (német, cseh és vallon) őrsége meg is adta magát.

Miksa főherceg a török Hatvan felé közeledése hírére a Vác alá való visszavonulás mellett döntött. Nem követte Pálífy Miklós vezérének tanácsát, aki a 30.000 főnyi Dzsaffer pasa vezette elővéd megtámadását javasolta, miután ez a hadtest szinte elkülönítve vonult előre, lévén Szolnoknál, mikor a fősereg még Szeged táján tartózkodott. Bizonyosra vehető, hogy Miksa kétszeres túlerejével nem lett volna nehéz feladat Dzsaffer seregét megsemmisíteni. Miksa mégis elvetette ezt a javaslatot, mert fontosabb feladatnak tekintette Bécs—Ausztia fedezését. Ilyformán először Vácig vonult vissza, aztán Esztergom táján vesztegelt, majd az Ipoly mentére húzódott. Eger felmentését és támadó hadművelet megindítását csak akkor határozta el, mikor Báthory Zsigmond okt. 18-án megjelent seregével a Szikszó—Sajóvamos közti táborában. Eger ekkor azonban már elesett. A vár visszafoglalása pedig csak úgy volt lehetséges, lia előbb az Eger környékén táborozó török haderőre megsemmisítő vereséget mér.

Események

A mezőkereszttest csata 1596. október 26.

A sajóvamosi haditanács határozatából kifolyólag a kb. 50—60.000 főnyi egyesült magyar-erdélyi hadsereg Miskolcon át Mezőkereszttes irányában menetelt, hogy a szultán seregét felkeresse.

A szultán Dsáfer pasát 15.000 emberrel azzal a feladattal küldte az egyesült sereg elé, hogy a Mezőkeresztestől nyugatra folyó és a Csincse mocsarakba vezető patak mentét szállja meg s a terepszakaszt a patakon átvezető híd lerombolásával a gázlók megszállásával és a part mentén felállított ágyúk támogatásával a török haderő számára biztosítsa mindaddig, míg főerejével Eger alól oda nem érkezik.

Az egyesült sereg elővédje azonban Dsáfer hadtestét heves küzdelem után megverte, visszavetette s ágyúit visszahagyásával Eger felé való menekülésre kényszerítette.

Báthory Zsigmond ekkor azt javasolta Miksának, hogy az elővéd győzelmét használják ki, kövessék azonnal a menekülő török hadtestet s azonnal támadják meg a szultán táborát és seregét. Hiába kelt át azonban a patakon, Miksa vakmerőnek találta a tervet s Báthoryt az üldözéstől visszarendelte. Később hajlandó volt már a patakon való átkelésre, de ekkor a szultán megindult Eger alá s tanácsosabbnak látszott a patak mint védőszakasz mögött felállni.

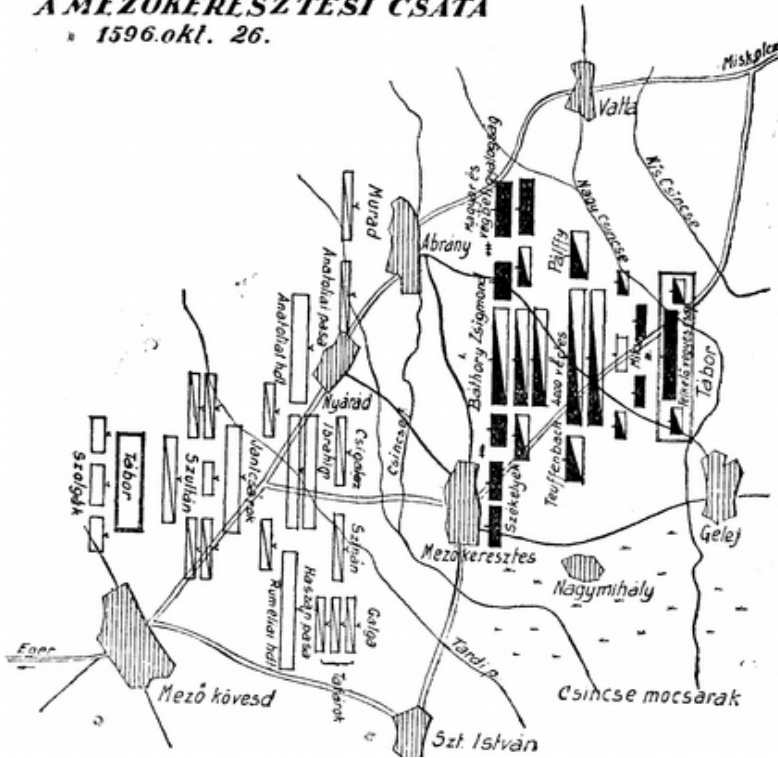
Október 24-én már megjelentek a tatár elővéd csapatok; a felderítő harcoknak az est beállta vetett végét.

Másnap, október 25-én már a kora hajnali órákban kiújult a harc s az előző napi harcokban részt vett török-tatár csapatok. Mezőkeresztestől délre kieroszakolták a patakon való átkelést, a balszárnyon álló erdélyiek előőrseit visszavetették s az egyesült sereg táborát oldalról és hátulról támadni kezdték. A támadást sikerült az erdélyi hadaknak kivédeni. Időközben nyilvánvalóvá lett, hogy a török főerő is támadásra indult s már 6—7 óra tájban a patakhoz érkezett. Erre az egyesült sereg csatarendbe fejlődött olyképen, hogy Teuffenbach felsőmagyarországi hadai az első, Miksa és Báthory hadai a második vonalat alkossák, előbbi a jobb, utóbbi a balszárnyon vonulván fel.

A törökök hiába intézték egyik támadást a másik után, hogy a Teuffenbach által védett terepszakaszt elfoglalják; végre azonban az egyesült sereg jobbszárnyáról sikerült egy gázlón átkelniök s váratlan támadással a jobbszárnyat meglepniök; csak erdélyi hadak segítségül jövése és Teuffenbach általános támadása mentette meg a helyzetet. A törökök meghátráltak s a mindkét fél részére jelentékeny veszteséggel járó harcoknak az eső s a beköszöntött sötétség vetett végét.

Éjjel a patak által elválasztott két sereg átcsoportosított, mert másnap okt. 26-án a harc fokozott erővel megújult. A haditanács úgy határozott, hogy a török haderőt a gázlókon átbocsátva az átkelés kritikus perceiben támadja meg. Az első vonalba Báthory Zsigmond csapatai kerültek, míg Miksa a második vonalban foglalt helyet jobbszárnyán Pálffyval, balszárnyon Teuffenbach csapataival.

A MEZŐKERESZTESI CSATA
 1596. okt. 26.

A török-tatár előhad át is kelt a gázlókon s megkezdte a megszállt terepszakasz megerősítését, hogy a főszereg átkeletését biztosítsa. Már délután 3 óra körül járt az idő, mikor az egyesült sereg számára a cselekvés pillanata elkövetkezett. A törökök ugyanis ekkor mind sűrűbben keltek át a patakon, sőt egy nagyobb erő az egyesült sereg jobbszárnyát (Ábrány felől) megkerülve már a második vonalban küzdő császáriak jobból-

dalát rohamozta meg. Ekkor Báthory Zsigmond támadásra indult, s míg székely csapatai a sereg balszárnyát megkerülni akaró tatárookra rontottak, serege zömével, a középpel áttörte a török első harcvonalát s a vízen átszorította. Hasonló sors érte a csapatoknak jobbszárnyát támadó török erőt is. Üldözésre azonban csak akkor került sor, amikor Miksa a magyar vezérek tanácsára megengedte az eredeti hadállásokba visszatért csapatoknak a vízen való átkelést és előnyomulást. Hiába tett kísérletet a török második vonal (balszárnyon az anatóliai, középen Ibrahim nagyvezér, jobbszárnyon a ruméliai hadtest) a keresztény sereg feltartóztatására, futásra kényszerült. Hasztalan ontotta a 2. és 3. vonal között felállított 170 török ágyú öldöklő tüzét, s hasztalan igyekezett az ágyúk mögött felállított janicsárok tömör fala a támadókat megállásra kényszeríteni, ágyúk és tábor keresztény kézre kerültek, a szultán, pedig futva menekült a csata színhelyéről.

Ekkor váratlan fordulat történt. A keresztény sereg a helyett, hogy az üldözést a megsemmisítésig folytatta volna, a tábor kifosztásához fogott. Látva ezt a sátrak őrizetével megbízott eunuch szolgahad, összeverődik és a fosztogatókra ront; zavar, pánik keletkezik a váratlan támadás nyomán s a keresztények nagy erővel végrehajtott ellentámadásra gondolnak. Közben a janicsárok szétszórt maradványai is csatlakoznak a szolgák támadásához. Amikor pedig a török balszárnyon (Ábrány táján) küzdött lovasság is visszavonulása során a táborba érkezik, az egyesült keresztény sereg vad futásba kezd a patak felé. Ilyformán a török sereg lesz a csatatér ura, amit a csatából menekült szultán Szolnokon tudott csak meg. Pálffy és Tauffenbach a táborban töltötték az éjt, a többi vezér azonnal tovább menekült, Miksa Kassára, Báthory pedig Diós-Győrrre. A török másnapi támadása folyamán a tábor és az ágyúk is a török kezére jutottak.

Összefoglalás.

Érdekes megfigyelni, mennyire különböző hadvezetési elvek jutottak kifejezésre a háború folyamán az egyesült keresztény seregben. Miksa a XVI., XVII. század vontatott, lassú hadviselésének híve, aki inkább állásában marad, ha nem érzi magát elég erősnek, vagy a helyzetet győzelemre abszolút kedvezőnek.

Ezzel szemben a magyar csapatok és vezérek mindig a támadó hadműveleteket sürgetik, érezvén és elvként vallván, hogy csak a támadó szellem biztosítja a döntő sikert. A manővrozás, a jó állások keresése és a puszta várostromra szorító hadvezetés nem volt a magyar temperamentummal összeegyeztethető s ez volt oka annak, hogy császári és magyar vezérek soha nem értették meg egymást.

Jellemző e hadjárat arra is, hogy a legnagyobb siker is kárba vész, sőt romlásához vezethet, ha a támadást nem fejezi be a végleges győzelmet egyedül biztosító megsemmisítő üldözés. Ha a sereg harácsolásba fog s "fosztogatással, zsákmánygyűjtéssel tölti idejét ahelyett, hogy az ellenséghez tapadva azt elfogná vagy megsemmisítené, komoly döntés be nem következhet, sőt lélekjelenléttel bíró harcedzett ellenfél kellő piller atban eszközölt ellentámadásával gyászos bukásba is döntheti a magát győztesnek gondolt, elbizakodott, fegyelmezetlen hadsereget.

Az 1684.-i török hadjárat. Szentgotthárdi csata

Előzmények, okok.

A török 1663. évi sikerei, melyek Érsekújváron kívül Nyitra, Nógrád, Léva, Galgóc, Drégely, Szécsény és Buják várakat török kézre juttatták s a tatár lovasságot a Morva folyón át Brünn és Olmütz falai alá juttatták, arra bírták I. Lipót uralkodót, hogy a regensburgi haditanácsban az 1664-i évre nagy támadó hadművelet megindítását javasolja. E tanácskozásra meghívatott a már jeles hadvezér számba ment Zrínyi Miklós, s jelen volt Montecuccoli császári vezér is. Zrínyi azal a tervvel állott elő, hogy azonnal, még a tél folyamán kezdessenek meg a hadműveletek; céljuk legyen egyesült erővel az eszéki híd lerombolása, majd Kanizsa visszafoglalása. Ha pedig a török tavasszal újból betörni akarna, a Dráva mentén kell őt feltartóztatni. Zrínyi terve elfogadtatott, de Montecuccoli meg azt javasolta, hogy a sereg 3 részre osztassék; egy működjék a Zrínyi-féle terv szellemében, egynek a Duna mentén Buda felé való előnyomulás jusson feladatául, a harmadik sereg pedig Felsőmagyarországon nyomuljon előre.

Mindkét javaslat elfogadtatott, ámde Montecuccoli

terve, ha nem is keresztezte, de kétségessé tette a Zrínyi-féle terv sikerét, hisz az erők legnagyobb részét a középső (28.000) és északi sereg (15.000) foglalta le magának, s Zrínyinek csak a legkisebb erő (12.000) maradt:

Nagy baj volt az is, hogy a déli sereg élére 3 fejű vezérlét került s Zrínyin kívül Hohenlohe Gyula német birodalmi és Strozzi Péter osztrák császári vezér osztoztak a vezetésen.

Ilyen nehéz körülmények között Zrínyi mégis elérte azt,, hogy magyar-horvát lovasságával télvíz idején Eszékig nyargalt s a 8565 lépés hosszú és 17 lépés széles eszék—dárdai hidat felgyújtotta, csak Kanizsával nem bírt.

Az északi sereg is szép eredménnyel dicsekedhetett.. Visszafoglalta Nyitrát, Lévát, Garamszentbenedeknél pedig teljesen szétverte Ali pasa 25—30.000 főnyi hadseregét.

Csak a középső hadsereg vesztegelt tétlenül Magyaróvár környékén, miután Montecuccoli legfőbb feladatának Bécs védelmét tekintette s mert keveselte az erőt eredeti terve végrehajtására.

A török főként Zrínyi működését tartotta veszélyesnek és amikor 1604-ben új hadjáratra határozta magát el, Kanizsa felmentését és a Zrínyi birtokok feldúlását tűzte ki céljául.

Előkészületek.

A török támadás végrehajtásával Köprülizáde Ahmed: nagyvezér bízott meg, aki sietve helyreállította az eszék—dárdai hidat, majd az ostromlott Kanizsa felmentésére sietett. Hadereje alig volt több 30.000 embernél. Zrínyi azt ajánlotta, hogy bár a déli sereg összereje fele csak a törökének, kerekedjék fel s menjen a török elé s támadja meg. Hohenlohe, majd később Strozzi is, a török számbeli fölényére hivatkozva, támadás helyett a visszavonulás mellett döntöttek s addig meg; sem álltak, míg a Mura folyót nem tudták seregük és a török, közt.

A visszavonulás hírére Lipót Montecuccolit bizta meg a Mura melléki haderők teljhatalmú fővezérletével, aki aztán a középső vagy fősereggel a Mura vidékére vonult. Közben azonban már a török a Mura balpartján fekvő Zrínyivárhoz, ehhez a Muraközbe való bejárást biztosító hídfőhöz érkezett. A török ostrom alá fogta a Zrínyi testvérek erősségét s 3 heti ostrom

után be is vette; Montecuccoli, bár főserge már Zrinyivár közelében táborozott, veszni hagyta az általa „hitvány juh-akol”-nak nevezett erősséget, arra való hivatkozással, hogy serege számbelileg még nem elég erős a török megtámadására.

Az erősség légberöpítése után Montecuccoli nyugat felé indult vissza, hogy a német birodalmi és francia segélyhadakkal egyesüljön, majd Muraszerdahelyen, Muraszombaton át július 26-án Szentgotthárdra a Rába mellé érkezett.

Ezt a hadmozdulatot azért végezhetette zavartalanul, mert a török az erősség elpusztítása után nem nyomult tovább, hanem előbb Kanizsára tért vissza, hogy ott gyűjtsön nagyobb erőket össze a támadó előnyomulásra. Amikor ez megtörtént, elfoglalta Kiskomáromot, Zalaegerszeget és az egervári palánkot s megindult a Rába felé, hogy összemérje erejét Montecuccolival, aki akkor már jelentékeny, 60.000 főnyi haderő felett rendelkezett. Magának Montecuccolinak 74 gyalog és 83 lovas század, a Badeni Lipótot helyettesítő gr. Hohenlohe Gyulának 45 gyalog és 12 lovasszázad állott a vezetése alatt. E két utóbbi hadtestben német birodalmi erő foglalt helyet. A franciák gróf Coligny parancsnok vezetésével 80 gyalog és 40 lovasszázaddal vettek részt az üldözésben. A csata végén 8—6000 főnyi magyar lovasság is megjelent a küzdőtéren Batthyányi, Nádasdy és Eszterházy vezetésével; velük a Montecuccoli-féle haderő 60.000 főre emelkedett.

Haditervek.

A török a Rábán való átkelést akarta minden áron kieroszakolni; ismerte Montecuccoli hadvezéri elveit, s jól tudta, hogy Montecuccoli őt meg nem támadja. Azért, ha győzelmet akar kivívni, neki kell a császári vezért felkeresni s harcra kényszeríteni. Először Körmendnél, azután Csákánynál tesz kísérletet az átkelésre; mindkét vállalkozás azonban kudarcba fűlt. Tovább vonul tehát a Rába felső folyása felé s így jut el Szentgotthárd környékére, hogy a Magersdorf és Weixelbaum közti Rábakanyarulatnál átlépje a folyót.

Montecuccoli állandóan figyelme a török hadmozdulatait. Nem akar támadni, csak a folyó mentén védekezni; hiszi, hogy a p&rt figyelésével, a török állandó kísérésével és az átkelés megghiúsításával eléri azt, hogy nem kerül közöttük döntő

harcra sor. Ezzel két feladatot is remél egyidejűleg megoldani: megvédi Bécset és érintetlen erőben tartja fenn további hadműveletek esetére a sereget.

Események

A szentgotthárdi csata 1664. augusztus 1-én.

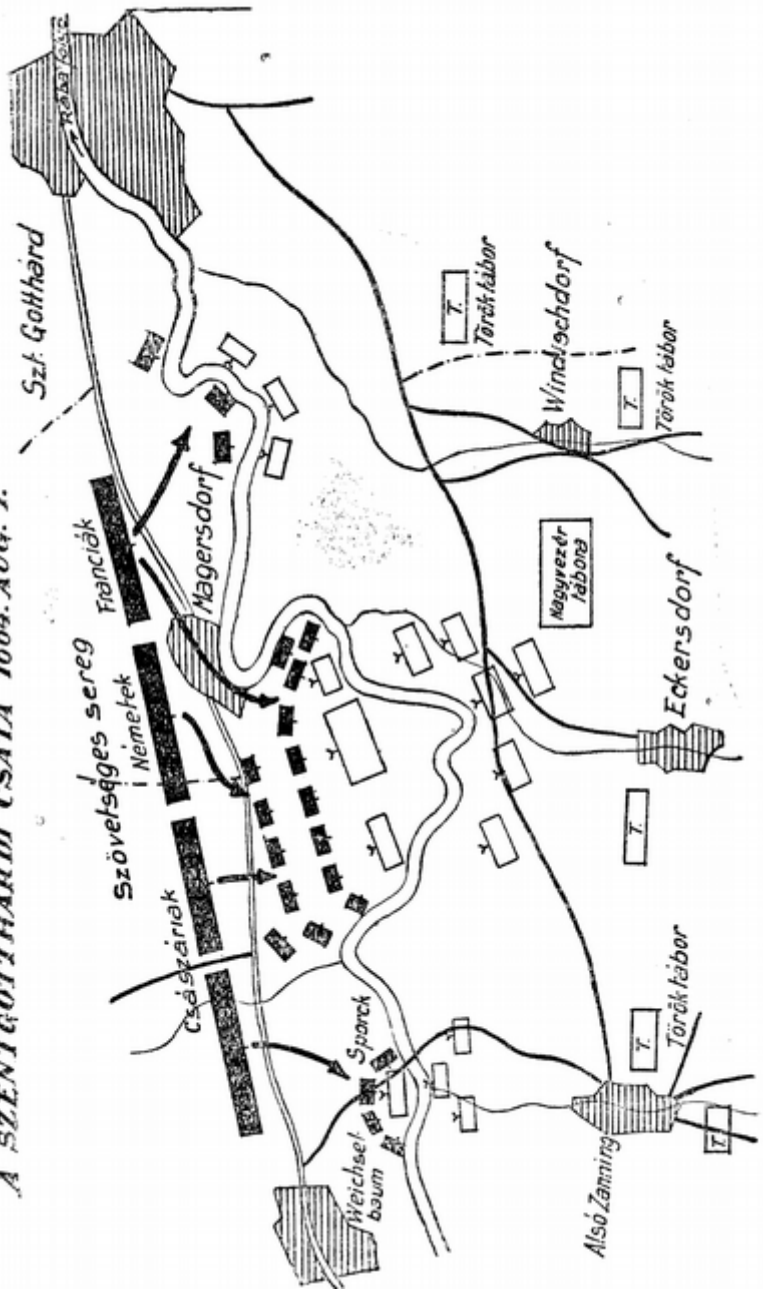
Julius 31-én kezdte meg a török 3 üteggel (egyenként 12—15 löveggel) az ágyúzást s az est beálltával már a sereg egy része (főként janicsárok) Gurdsi Mohamed pasa irányítása alatt átkelt Magersdorf és Weixelbaum között a Rába kanyarulatán; sietve sáncokat emelt a balparton, hogy eképp a sereg többi részére az átkelést biztosítsa. A török sikerét gróf Waldeck csapatainak nem eléggé éber és emellett lanyha magatartása tette lehetővé, amit a birodalmi seregnek Montecuccoli sietve szemére is vetett.

A következő nap augusztus 1-én a török átkarolásra törekedvén a Rába kanyarulattól nyugatra Weixelbaum irányában erőket tóit el azzal a feladattal, hogy a Rába vonalát átlépjék s az ellenfelet megkerüljék. A török csapatnak sikerült is a folyón átkelni, Montecuccoli azonban a Sporck tábornok parancsnoksága alatt oda küldött erőkkkel a további előnyomulást megakadályozta.

A török főerők átkelésének időpontjában Montecuccoli seregének harcrendje a következőképp alakult. Jobbszárnyon császáraik, balszárnyon franciák állottak, míg a középre a német birodalmi hadak kerültek s első sorban ez utóbbiak feladata volt a Rába kanyarulatba benyomult ellenség visszavetése.

A török főerő tulajdonképeni átkelése reggel 9 óra tájban kezdődött. Ekkor vitt át Izmail pasa 6000 embert (3000 spahit éö 3000 janicsárt), kik Mohamed pasa csapataival egyesülve megrohanták a középen álló hadakat, visszanyomták azokat s Magersdorf falait is elfoglalták. A gróf Waldeck vezette ellentámadás sikertelennek bizonyult s a török további tényéréséhez vezetett. A szövetséges sereg harcvonala át volt törve s ha Izmail pasa tovább folytatja a támadást, a szövetséges sereg katasztrófája elkerülhetetlenné vált volna. Ámde Izmail csapatai is kimerültek, erősítés nem érkezett s így Montecuccoli

A SZENTGOTTHÁRDI CSATA 1664. AUG. 1.

időt nyert arra, hogy kellő erőt vethessen részint a jobbszárnyról, részint a tartalékból a középbe, Magersdorfot visszafoglalja és a törököt a kanyarulatba visszanyomja.

A veszély azonban nemsokára megújult. Kaplan pasa parancsnoksága alatt végre újabb török erők keltek át a balpartra s támadásuk ismét térnyerésre vezetett. Montecuccoli nak most már a balszárnyon álló franciákat is be kellett vonni erősítéséért a küzdelembe; soraikból főként Beauvais lovas dandára tűnt ki. A török Mohamed pasa sáncaiba vettetett vissza.

Ekkor Montecuccoli, vezértársai nógatasának engedve általános támadásra határozta el magát; A török azonban megelőzte. Részben azért, hogy a kanyarulatban álló török erőket az ellenfél nyomása alól mentesítse, részben pedig, hogy kettős átkarolással az ellenfelet megsemmisíthesse. Montecuccoli serege azonban résen volt s míg a Rábán átkelő balszárnyhadat Sporek és a horvát csapatok, a jobbszárnyhadat pedig a franciák visszavetették a Rába jobbpartjára, középen is Montecuccolinak kedvezett a szerencse. A török itt a már balparton levő seregrészből 3 rohamoszlopot alakított, melyet átkelésre kész további 6 oszlop támogatott volna. Ez utóbbiak közbelépésére azonban már nem került sor. A szövetségesek ugyanis félhold alakban körülvették a balparton levő 3 török oszlopot (középen birodalmi hadak, jobbszárnyon franciák, balszárnyon császáriak) s döntő csapást mértek rájuk. A török visszavonulás a legnagyobb pánik közben folyt le; aki nem tudott idejében a másik partra jutni, a szövetségesek által lekaszabolta-tok vagy a Rábának szorítottatott.

Montecuccoli óvatosságára vallott, hogy a megvert törököt nem merte a jobbpartra átkelve üldözni. így a nagyvezér a part mentén húzódó magaslatokon nyugodtan várta a további hadmozdulatokat. Csak amikor látta, hogy a császári vezér megelégszik a Rába vonal további védelmével s további mérkőzésre nincs kilátás, kezdte meg a visszavonulást Vasvár felé, ahol azután 20 évi békére lépett a császári követtel olyan feltételek mellett (Érsekújvár, Nagyvárad török kézen marad) mintha a szentgotthárdi csatában övé lett volna a győzelem. Vasvárról azután Sümeg, Székesfehérvár, Esztergom érintésével Érsekújvár alá vonult a török. Montecuccoli erre először Magyaróvárnál állapodott meg, majd amikor a török Dunán

való átkeléséről értesült, a Vág mögé menetelt, hogy megvédhesse Bécsset egy esetleges török támadással szemben.

Összefoglalás.

Amíg a török sereg támadó szellemét s a nyílt csatában való döntéskeresést a XVII. században is megtartotta, addig a nyugati népek hadviselésében sajátos hadviselési elvek lettek úrrá. Defenzív szellem, döntő harc kerülése, az ellenfél kima-nővrirozása jó állásából, csak tülerő esetén való támadás, egyébként állásban maradás (methodizmus), állásokban és al-jasokért folyó harc (pozíciós háború), a raktárak és összeköt-tetési vonalak aggódó biztosítása (kordon rendszer) jellemzik főként ezt a hadviselési módot. A szövetségesek 1664-i had-járata tipikus példája ennek. Zrinyivár eleste Montecuccoli szemeláttára (nem tartotta magát elég erősnek a harcra), a Rába menti védekezés, mikor a szentgotthárdi diadallal meg-nyílt az út a jobbpartra és a török üldözésére, a Vágmenti ál-lásbavonulás, hogy Bécs védve legyen, mind olyan jelenségek, melyek iskolapéldakép szolgálnak a hadviselési mód lényegé-nek megértéséhez.

Montecuccolival szemben Zrínyi az offenzív hadművele-tek híve; az ellenfelet felkeresni, nyílt csatában döntően meg-vernii akarja, nem pedig raktárait, várait ostromolni vagy be-töréseit puszta védekezésre szorítva megakadályozni. Monte-cuccoli és Zrínyi ezért nem érthették meg egymást; hadveze-tési elvek dolgában olyan áthidalhatatlan szakadék állott fenn közöttük, hogy azokat közös nevezőre hozni nem lehetett.

Buda visszafoglalása 1686. szeptember 2.

Előzmények, okok.

Kara Musztafa török nagyvezérnek Bécs elleni hadmű-velete 1683-ban nem járt sikerrel. Két hónapi eredménytelen ostrom után szeptember 12-én a vár falai alatt döntő vereség éri a török haderőt: az egyesült osztrák-lengyel-szász-bajor had-erő által megvert sereg Győr—Buda irányában vonult vissza.

Üldözésükre a szövetségesek szeptember 18-án kereked-nek fel Bécs alól. A komáromi haditanács Párkány és Eszter-

gom visszafoglalását határozta el. Október 9-én Párkány, október 29-én Esztergom is a szövetségesek kezébe jutott.

1684-ben Visegrád, Vác, Pest és Buda birtokáért foly a harc. Buda elfoglalása azonban nem sikerült, sőt a török még Pestet és Vácot is visszafoglalta.

1685-ben a császári haderő Érsekújvárt fogja ostrom alá. Ennek hírére a török Visegrád alá száll, annak reményében, hogy hadművelete a császáriakat Érsekújvár ostromának abbahagyására fogja kényszeríteni. A császári haderő azonban csak akkor mozdul meg, mikor Visegrád eleste után a török már Esztergom falai alatt van. A császári haderő egyrésze visszamarad Érsekújvár ostromának folytatására, a zöm átkel Komáromnál a Dunán s *Táth* környékén megveri Ibrahim Sántán pasa seregét (aug. 16.). Három nap múlva Érsekújvár is megadta magát (aug. 19.).

A császári főszereg eme hadműveleteivel párhuzamosan a Dráva mellékén és Felsőmagyarországon is folytak kisebb-nagyobb hadműveletek. A déli hadseregnek Verőcze és Eszék, a felsőmagyarországi seregnek pedig Eperjes, Kassa és Ungvár jutott a kezére. Az északi seregből kivált egyik dandár Szolnokot és Aradot kényszerítette megadásra.

Előkészületek.

A törökökön aratott sorozatos győzelmek most már nemcsak a császári udvart, hanem az egész keresztény Európát arról győzték meg, hogy a török hatalommal való leszámolásnak ideje elérkezett. XIV. Lajos Franciaországa semlegességet fogadott s a német fejedelmeken kívül még Svédország és Oroszország is bejelentette közreműködési szándékát. Apaffy Mihály erdélyi fejedelmet szintén szövetségébe tudta vonni I. Lipót császár. A keresztény sereg összlétszáma a török elleni hadműveletekhez több mint 100.000 főre rúgott. Ebből császári had volt 52.000, bajor 8.000, brandenburgi 8.000, szász 5.000, sváb 4.000, frank, rajnai és svéd egyenkint 1.500, magyar pedig 24.000 fő. Az egész haderő 2 hadseregre oszlott, egyiknek Lotharingeni Károly herceg, a másiknak Miksa Emánuel bajor választófejedelem lett a vezére. Buda ostromához a császári sereg 42.260, a bajor sereg pedig 21.850 fővel vonult fel. Ez tehát összesen 64.000 főt tett ki.

Gyülekező helyül Párkány, a gyülekezés időpontjául pedig május 20.-a állapítottatott meg.

A török haderő korábbi nagyszerű szellemét kikezdték azok a megrendítő vereségek, melyek az elmúlt 3 év folyamán érték a sereget. Rémület és lehangoltság vett erőt rajta, amit csak fokozott az a körülmény, hogy az új török vezérnek Szulejman pasának nem tudtak akkora haderőt rendelkezésére bocsátani, amellyel Lipóttal szemben sikerrel vehette volna fel a küzdelmet. Buda védelmét a 70 éves, de kiválóan vitéz és érelyes Adburrahman (röviden Abdi) pasa látta el kb. 10.000 főnyi védőrségével és 200 ágyújával. Helyes védőintézkedéseinek, a vár lőszerezésével és élelemmel idejekorán való ellátásának köszönhetőek a törökök, hogy Buda oly sokáig ellentállott a keresztény sereg támadásainak. Buda erősítéseit az alsó városból, a várból és ezen belül a várpalotából állottak. Az alsóvárosból a várba 4 kapu vezetett. És pedig keletről a Duna felől a Konstantinápoly-i vagy *Vizi-kapu*, északról az esztergomi vagy *Bécsi-kapu*, nyugatról a *Fehérvári-kapu*, délről pedig a *Palota-kapu*.

Haditervek.

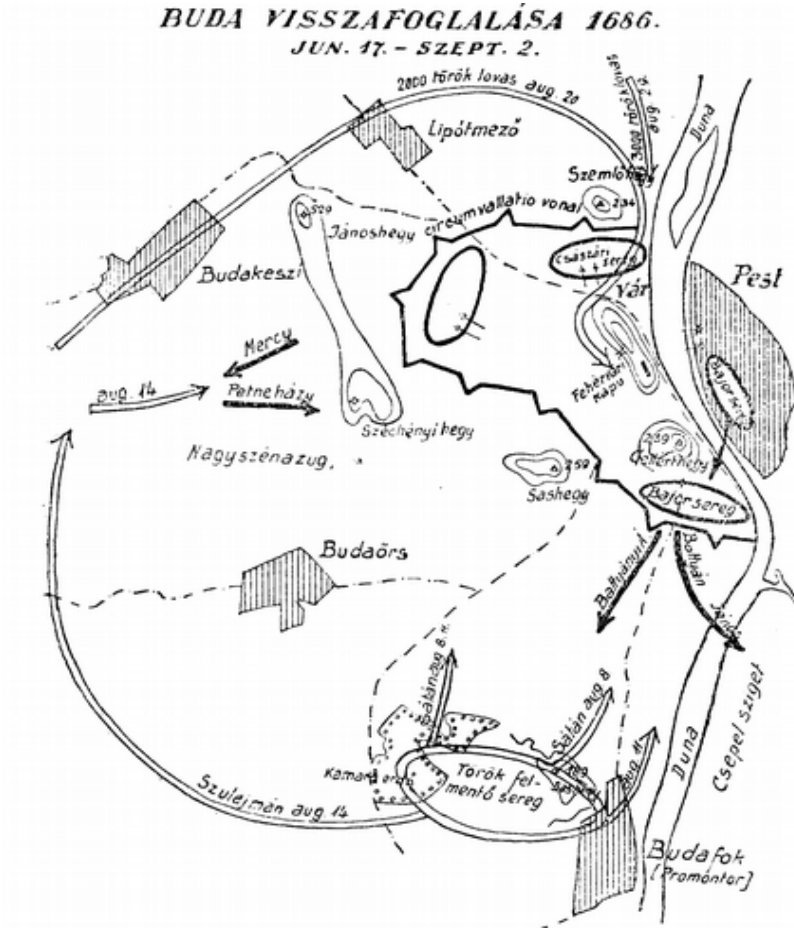
Még a Párkánynál való gyülekezés időpontja (május 20.) előtt 2 nappal az volt a császári udvar haditerve, hogy Székesfehérvár ostromára vonuljon fel a sereg; a támadást a bajor választófejedelem serege intézze, a császári sereg pedig biztosítsa és fedezze az ostromló sereget.

Ezzel a tervvel nem értett azonban egyet a császári sereg vezére s egyúttal az egész haderő kiszemelt fővezére Lotharingiai Károly herceg. Csak nagy nehezen tudta keresztülvinni, hogy a két sereg előbb Buda visszafoglalására alkalmaztassák, míg egyidejűleg az Erdély ellen működő és a tiszavidéki hadtestek a török haderőt lekötni s Buda alól elvonni igyekezzenek.

A törökök a szövetséges Thököly tavasz folyamán szenvedett vereségei (Szent Jobb elveszte, a szegedi vereség) folytán Buda körülzárását megakadályozni nem tudták: haditervük ilyenformán nem lehetett más, mint Budát a legnagyobb erőfeszítéssel addig védelmezni, míg kellő számú felmentő sereggel az ostromlók hátában megjelennek s támadásaikkal a sereget az ostrom abbahagyására, illetve visszavonulásra kényszerítik.

Események.

A Dunán átkelt császári sereg június 12-én a folyó jobb-
 loartján, a bajor sereg pedig a balparton indult el Buda irányá-
 ban. Elsőnek a balparti sereg érkezett meg a fővároshoz s meg-
 lepetésszerű támadásával június 17-én *Pestet* hatalmába kerí-

tette. A következő nap Lotharingiai Károly is Buda alá ér, *Óbudánál* hidat veret a Dunán s Buda városától északra táborba száll. Miután a 2 vezér abban állapodott meg, hogy a császáriak északról, a bajorok délről támadják a várat, a bajor sereg

Junius 21-en Pestről a Szent Gellért hegy lábához vonult, időközben a lovasság zöme Pálffy tábornagy alatt a Sárvíz felé irányított, hogy a takarmányolás könnyebb legyen és Székesfehérvár szemmeltartassék. Bottyán János esztergomi kapitány pedig szétvert egy 500 főnyi Budára igyekvő török lovascsapatot, a budai törökök háremét pedig elfogta a Csepel szigetén.

Junius 24-én a császáriak a Víziváros birtokába jutottak, de a július 13-i rohamok annál nagyobb áldozatokba kerültek, hiába való erőlködésnek bizonyultak az aknák által is megrongált középrondella ellen. A török védőrség néhány kirohánása sem járt nagyobb eredménnyel; sőt a jul. 22-i hajnali támadásuk folyamán, melyet a déli oldalon a Palota mellől kirohanva intéztek a szász gyalogság és tüzérség ellen, a vár sorsát megpecsételő esemény történt. Egy török kirohánás alkalmával beszélgetett, majd ellentámadás folytán visszavett és használhatóvá tett ágyú első lövése a Palotában levő s kb. 800 Űi mázsas lőport tartalmazó lőportárt a levegőbe röpítette, egy bástyát leomlasztott s a Duna felőli várfalon 100 lépés hosszú szakaszon rést szakított.

Másnap a pasa megadásra szólított fel; ez válaszul 2 nap múlva kirohánást intézett s a brandenburgi csapatoknak jelentékeny veszteséget okozott.

Arra a hírre, hogy Szulejmann nagyvezér felmentő seregével útban van Buda felé, Lotharinigiai Károly a Sárvíz felé küldött Pálffy-lovasságot visszavonta s Caprara tábornagy hadtestét a nagyvezér előnyomulási vonalán a budai oldalra rendelte; egyidejűleg jul. 27-én általános rohamot intéztetett a vár ellen, melyet 12.000 ember délután 4 órakor hajtott végbe. A támadás súlypontja a Palotakapunál és az északi kapunál volt. Hogy a törököt megtévessze, gr. Eszterházy János 2.000 magyar hajdúját a robbantásokozta Duna felőli rés ellen irányította; a hajdúk roppant nagy (közel 30%-os) véráldozatba került rohamának volt köszönhető, hogy délen a Serényi vezette bajorok a Palota-bástya, északon pedig Schönning brandenburgi és gróf Stahremberg császári csapatai a Bécsi kapu körüli bástyák birtokába jutottak. Ez utóbbi helyen is a brandenburgiaknál beosztott győri magyar hajdúk egyik zászlótartója küszört elsőnek a falra s tüzte fel oda a magyar nem-

zeti lobogót. A vár — e külső védőművek elfoglalása ellenére — még mindig szilárdan állott.

Miután a felmentő török sereg egyre jobban közeledett, nehogy az ostromlókat könnyű szerrel meglephesse, Lotharingiai Károly fővezér parancsára u. n. *circumvallatio-vonal* épült; ez délen a bajorok tábora mögötti Dunaszakasznál kezdődött, a Gellért-hegy, Sas-hegy közti nyergen, azután a Sváb-hegy egy részén áthaladva a József-hegy melletti Dunaszakasznál végződött. A lovasság kivételével az egész ostromló sereg ezen belül helyezkedett el.

Augusztus 3-án ismét általános rohamra indultak az ostromlók, de siker most sem koronázta a vállalkozást. Pedig a felmentő sereg egyre jobban közeledett, sőt augusztus 8-án már fel is tűnt a Kamaraerdő északi szegélyén és a promontori (budafoki) Sashegyen a Sátán pasa vezette török elővéd. Batthyány Ádám gróf magyar huszárai üzték őket ez alkalommal vissza.

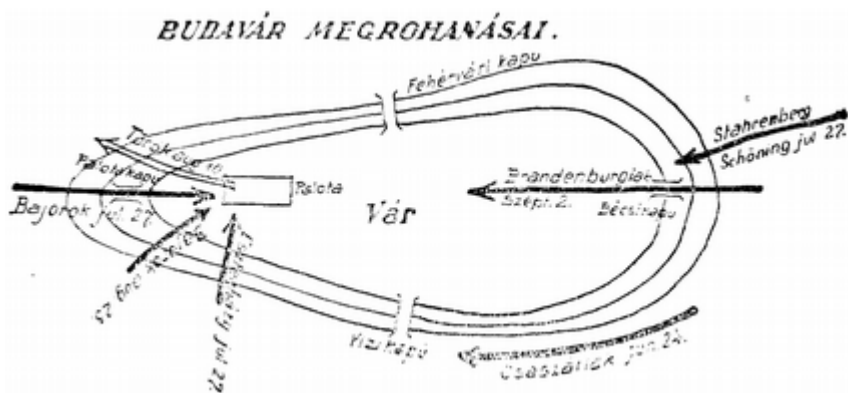
Amikor a várban levő törökök a felmentő sereg jelenlétéről tudomást szereztek, augusztus 10-én a Palota oldalon kirohantak s a szászoknak érzékeny veszteséget okoztak. Másnap (aug. 11.) meg a török elővéd próbált Promontor irányából előretörni s ismét csak huszárajaink önfeláldozó támadása kényszerítette őket visszavonulásra.

A következő napok voltak az ostrom legválságosabb időpontjai. Szül ej már ugyanis augusztus 13. és 14-én teljesen harchoz fejlődött seregével egész a *circumvallatio* vonalig el tudott jutni. A legveszedelmesebb volt a 14-i támadása, amelyben 8—9.000 főnyi válogatott hadtesttel a biai földeken át a Nagy Szénazugnak tartott, a Petneházy-féle huszárokat és a horvát lovasokat visszanyomta sőt bekerítette. Csak a Sváb-hegyen elhelyezett erők parancsnokának, Dünnewald altábornagynak volt köszönhető a nagyobb veszély elhárítása. Intézkedésére Mercy tábornok 2 német és a Bercsényi huszárezred élén a Széchenyi hegy délnyugati lejtőjéről a török hadtestre rohant; ugyanekkor ellentámadásra indult Petneházy is huszájaival, kiket az egész Dünnewald-féle hadtest követett s az ütközetben a török hadtest érzékeny veszteséget szenvedett. Ez a körülmény arra indította Lotharingiai Károlyt, hogy diadalittas hadaival a török után eredjen. Szulej-

man azonban nem várta be a szövetségesek újabb támadását s Székesfehérvárra húzódott vissza.

Augusztus 20-án újabb török lovasok jelentek meg a láthatáron. Egy kb. 2000 főből álló dandár páratlanul vakmerő, bravúros cselekményre határozta el magát Budakeszin át a Lipótmezőnek kerülve, majd a Pál völgybe jutva sebes vágásban a vár felé rohant; a közben 4—500 főre leolvadt csapat áttörte a circumvallatio-vonalat, majd a Fehérvári kapun át a várba jutott. Ugyanekkor a nagyvezér általános támadást szándékozott végrehajtani, de amikor látta, hogy a szövetségesek felkészülten várják, elállott tervétől és visszavonult.

Augusztus 23-án a bajorok támadtak s elfoglalták a várpalota egy részét.

Augusztus 29-én ismét kísérlet történt török részről arra, hogy erősítések jussanak el a várba. Egy 3.000 főnyi lovaság Ó-Budán át, egy másik lovascsapat a Pál völgyön át igyekezett a várba jutni. Ezúttal a vállalkozás kudarccal járt.

Augusztus 31-én összeült a szövetséges sereg haditanácsa, hogy egy újabb általános roham időpontját állapítsa meg. A roham szeptember 2-án délután 5 órára tüzetett ki s abban a császári sereg részéről 6000, a bajor sereg részéről 3000 ember vett részt. Az északi oldalon rohamra indult oszlopok, köztük a brandenburgiak mindent elsöprő lendülete a szövetségesek kezébe juttatta a Bécsi-kaput, melyen át megnyílt az út az egész vár területére. Abdurrahmann pasa vitézei élén hősi halált halt, Buda ormáról pedig 145 éves rabság után összetörve, megcibáltan hullott alá a lófarkas török lobogó.

Összefoglalás.

A várostrom sikerének egyik főfeltétele volt, hogy az ostromlók tevékenységét hátukban ellenséges erő ne veszélyeztesse. Ezt a biztosítást szolgálta a huszárság kikülönítése a török felmentő sereg közeledési vonalára és a circumvallation-vonal megépítése. A nagy vérvesztéssel járó rohamok nem tudták a szövetségesek harckedvét, támadó lendületét csökkenteni s a több oszlopban végrehajtott, mélységben kellően táplált rohamoknak a vár vitéz őrsége sem tudott ellenállni. A török löportorony felrobbantása, a várfalak kellő lerombolása, az aknaharc, magas színvonalú tüzérség és műszaki csapatok jelenlétére mutat. Nagyban fokozta a tüzérségi hatást annak az oltathatatlan folyadék alkalmazása, melyet a fal faanyagának felgyújtása céljából használtak. Az anyag feltalálója és a vele való harc rányitója a Tüzes Gábor néven emlegetett magyarbarát olasz szerzetes volt.

A török védőrség hősiesség magatartása gyönyörű példája a hazaszeretetnek, melyet nem tudott csökkenteni a szülőföldtől elválasztó távolság, az idegen földön folyó harc, a fáradság és nélkülözések sorozata. A lovasbravúr pedig, mely egy 70.000 fő körül mozgó ostromló sereg sorain keresztül Buda várába juttatott 4—500 főnyi török lovascsapatot, a maga vakmerőségével egyenesen bámulatba ejt.

Buda visszafoglalásából a magyar nemzet körülményeihez képest bőségesen kivette részét. A császári seregben közel 15.000 főnyi magyar csapat (a császári sereg $\frac{1}{2}$) küzdött s a magyar katona harciérségeinek csillogtatói között a sok névtelen hősn kívül Bottyán János, Pálffy János, Eszterházy János, Serényi Károly, Batthyányi Ádám, Petneházy Dávid nevével meg nem feledkezhetünk.

Buda visszavételével kezdődött meg az a 16 éven át tartó felszabadító háború, mely a Temesvidék kivételével újra magyar kézre juttatta a több mint másfélszázadon át török által megszállt területeinket.

Az 1697.-t hadjárat. Zentai csata 1697. szeptember 11.

Előzmények, okok.

A török elleni felszabadító háború folyamán a szövetséges keresztény sereg nagy sikerekre tekinthetett vissza. Légér-

zékenyebben érintette a török hatalmat Erdély elvesztése, mert a védnöksége alatt álló terület legtöbbször haderővel is támogatta Bécs ellen indított vállalkozásai idején vagy legalább is hátát, oldalát fedezte.

Erdély elfoglalását tűzte ki céljául II. Musztafa szultán 1697-ben, ezt akadályozta meg a zseniális Savoyai Jenő herceg zentai győzelmével.

Előkészületek.

Savoyai Jenő bár már az 1697-i év elején hozzálátott a háború előkészületeihez, mégis kénytelen volt a kezdeményezést a töröknek átengedni, mert a hadipénztár üres volt, Zemplénben kuruc zavargások törtek ki s a boszniai Bihács elfoglalása sem sikerült a császáriaknak. Júliusra járt az idő, amikor Savoyai Jenő herceg a Kolluthnál táborozó kb. 45.000 főnyi sereg (60 ágyúval) parancsnokságát átvehette. Itt kapta a hírt, hogy a szultán már *Nisnél* van seregével. Erre Péterváradon át a római sáncok felé folytatta útját a császári főszereg s augusztus 5-én *Kovil* mellett szállott táborba.

A szultán ebben az időpontban ért Nándorfehérvár alá; rövid pihenő után augusztus 19-én Pancsovánál átkelt a Dunán. Seregének létszámát 150.000 főre becsülik.

Haditervek.

Savoyai Jenő herceg megakadályozni kívánván, hogy a török Temesváron át Erdélybe jusson, miután a Duna vonal szemmeltartására kisebb erőket hagyott vissza Titel környékén, serege zömével Szeged felé indult, hogy azután Vaudemont felsőmagyarországi és Bussy-Rabutm erdélyi hadtesteivel egyesülve a szultán után nyomuljon s azt ütközetre kényszerítse és megverje.

A török azonban nem ment Temesvár ellen. Tudomására jutván, hogy Titelben csak kisebb erők maradtak vissza, ez ellen indult s a Tiszán is átkelve Péterváradot kezdte fenyegetni; ugyanekkor a császári sereg hátát is fenyegette hadmozdulatával.

Savoyai Jenő azonban erre gyorsan visszafordult s mérész oldalmenettel elhaladva a török előtt, bevonult Péterváradba.

A török hem mèttr Pétervárad megtámadásába belefogni, s most úgy határozott, hogy a Tisza jobbpartján felfelé halad *nüüààüüàig*, míg Zenta vagy Szeged táján átkelhet a balparton β eredeti hadműveleti tervét, Erdély elfoglalását végrehajt-hajta.

Savoyai Jenő azonnal a török után siet s az utóvéd harcokban foglyul esett törököktől értesül a szultán zentai átke-lési tervéről.

Savoyai Jenőnek nem sok ideje maradt a helyzet köve-telte haditerv megalkotására. Elhatározza, hogy nem engedi a hidat vert törököt a Tisza balpartjára s azonnal, átkelés köz-ben, meg fogja támadni.

Események.

Szeptember 11-én délután 3 órakor jelent meg Zenta előtt a császári sereg, ahol a várostól délre hevenyészetten megerősített sáncok közt táborozott az ellenfél. A tábor félkör alakú volt s mindkét szárnyával a Tiszára támaszkodott. A szultán ekkorra már az átkelést megkezdette s tüzésége egy, részével, a vonattal és a lovasság nagyobb részével már át is kelt a balpartra. Csupán a gyalogság átkelése volt még hátra; ennek fedezésére a sáncok között 35.000 janicsár és szpáhi áll-oltjt fel 100 ágyúval.

Savoyai Jenő a félkörü sáncoknak megfelelően félkör-ben fejlődttette fel seregét is. A jobbszárnyon Heister, a bal-szárnyon gróf Stahrenberg tábornagyok támadtak, míg közép-pen két harcvonal alakult Commercy herceg parancsnoksága alatt.

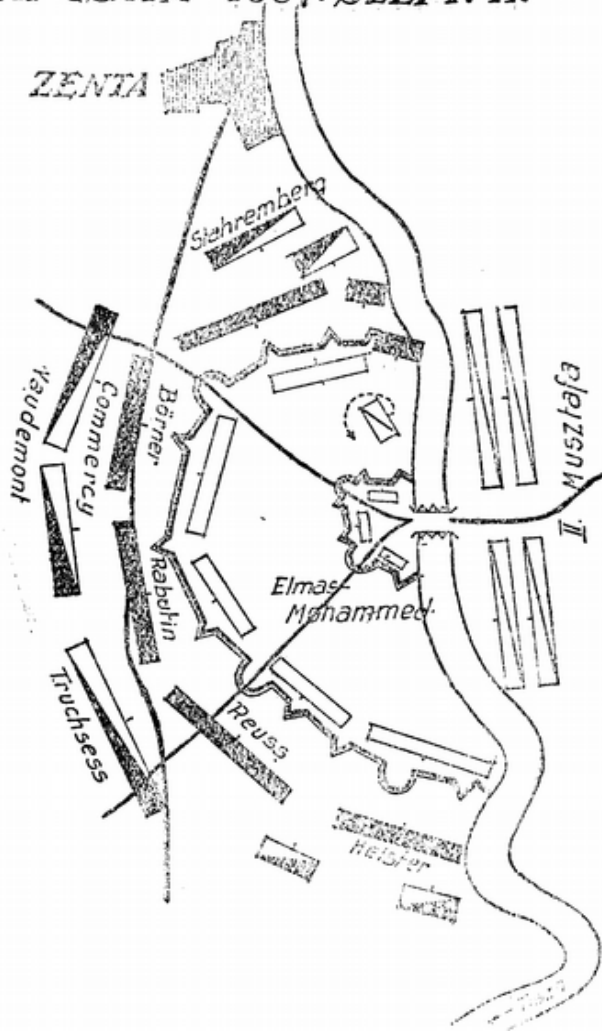
A már átkelt török csapatokat a szultán, a sáncok közt maradtakat Elmas-Mohamed nagyvezér vezette.

A nagyvezér azt hitte, hogy legnagyobb zavarba akkor hozza ellenfelét, ha a fejlődés közben rohan rá. Jelentékeny lo-vaserőkből alakított különítménnyel a sánc jobbszárnyán, a Tisza mentén kitört, hogy meglepő támadásával megakadá-lyozza a császári balszárny (Stahremberg) csapatainak sánc-hoz jutását. A vállalkozás azonban balul ütött ki, s nemcsak hogy visszaözlött a török lovasság, hanem a császáriak benyomultak utánuk a táborba, sőt elállották a híd bejáratát is.

Erre a nem remélt fordulatra Jenő herceg a közétről

kivont erőket küldött a balszárnyra s ezek a Stahemberg se-
rege által nyitott kapun szintén a táborba nyomultak s most

A ZENTAI CSATA 1697. SZEPT. 11.

már támadást is intéztek hátulról a török ellen. A két tűz közé került török gyalogság és tüzérség kétségbeesetten harcba kezdett; de a sáncokba nyomult közép- és jobbszárny had — a

lovasok lóról szállva — minden oldalról közre fogták s iszonyú mérszárlás közepette lekaszabolták őket. 20.000 török a sáncok közt lelte halálát, 10.000 pedig a Tiszába veszett.

A szultán a túlsó partról tehetetlenül nézte serege pusztulását; majd ő is menekülésre fogta a dolgot s 1000 lovas Kíséretében Temesvárra lovagolt. Az öldöklő harcnak csak az éj beállta vetett véget.

Összefoglalás.

Savoyai Jenő a támadásra legkedvezőbb pillanatot szemár nem védekezésben, hanem ütközet keresésében, a nyílt támadásban kereste a döntést. Ez óriási jelentőségű volt a későbbi harcok, hadjáratok szempontjából főként azért, mert magabizóbbá tette a sereget, lendületesebbé a harcokat s valószínűbbé a győzelmet.

Savoyai Jenő a támadásra legkedvezőbb pillanatot szemelte ki; ez volt az, amikor a török sereg hídon volt átkelőben. Helyesen állapította meg a középről kivont tartalék beavatkozásának helyét és időpontját is. Máskülönbén a Stahremberg csoportnak áttörő kísérlete múltó epizód maradt volna.

Csak egy fontos harcászati elv nem jutott még érvényre: a megsemmisítő üldözésre való törekvés. Enélkül a zentai győzelem is csak helyi jelentőségű csata maradt. Döntővé csak azáltal lehetett volna, ha a császári sereg nyomon követi a szultán töredék csapatait, visszafoglalja Temesvárt és Nándorfehérvárit, mielőtt keletről bármiféle erősítés érkezhetett volna.

Így a harcok változó szerencsével még a következő évben is folytak s az 1699-ben kötött karlócai békében a török, megtarthatta az egész temesi bánóság területét.

II. Rákóczy György lengyelországi hadjárata 1657.

Előzmények, okok.

II. Rákóczy György a 30 éves háború folyamán területileg megnagyobbodott, gazdag, jelentős hadsereggel rendelkező országot örökölt atyjától I. Rákóczy György erdélyi fejedelemtől. Nyughatatlan, hír és dicsőség után szomjazó lelke azonban veszedelmes kalandokba kergette és megrendítette az aranykorát élő Erdélyt.

Amíg kezdetben sikerült Moldvát, majd a Havasalföldet szerencsés hadjárataival meghódításra bírni és Erdély befolyása alá helyezni, az 1657-ben lengyel területre intézet hadjárata seregének pusztulását, neki magának pedig trónja elvesztését vonta maga után.

II. Rákóczy Györgyöt lengyelországi hadjáratára X. Károly svéd király biztatta fel, aki János Kázmér lengyel királlyal ép ezidőtájt került ellenséges viszonyba. Az erdélyi fejedelem támogatását mindkét fél kereste, miután a svéd király győzelem esetére a lengyel koronát magának a fejedelemnek, a lengyel pedig csak a fiának ajánlotta fel, hosszas habozás után a svédek mellé állott.

Előkészületek.

II. Rákóczy Györgynek jelentős politikai nehézségek gördültek útjába. Az erdélyi rendektől nem volt felhatalmazása, a török szultántól sem volt engedélye, a bécsi udvar pedig egyeli eisen tiltakozott a hadjárat ellen.

Ezek ellenére is 1657. január 14-én Visk-en táborba ezállott s január 18-án már el is indult 40.000 főnyi nagyszé-
rűen felszerelt és kiképzett seregével Lengyelország felé. Lengyelország területén még kozák csapatok is csatlakoztak hozzája; ezekkel együtt 50.000 főre rúgott hadserege. Helytartókul 3 erdélyi előkelő nemest hagyott vissza Erdélyben.

A lengyelek szorult helyzetükben külföldi segítség után néztek. Főként a bécsi udvar volt az, amey diplomáciai és katonai támogatást ígért. Először követséget menesztett a már lengyel földön hadakozó Rákóczyhoz, hogy hagyja ott a svédeket s inkább a lengyeleket támogassa. Majd amikor ez a kísérlet eredményre nem vezetett, 16.000 főnyi seregét bocsátott a lengyel király rendelkezésére. A szultán pedig megparancsolta a tatár khánnak, hogy seregével űzze ki Rákóczyt Lengyelországból.

Haditervek.

II. Rákóczy György a Priszlop hágón átkelve azt tervezte, hogy nagyjában a Visztula mentén előnyomuló svéd hadsereggel Nyugat-Galicia elfoglalása után egyesül s azután közös erővel mérnek döntő csapást a lengyel haderőre. Ezért is

szállotta meg Stríj, Sanibor, Przemysl és Krakó városokat.

A lengyelek időnyerésre törekedtek, remélvén, hogy közben szövetségeseket szereznek, akikkel a maguk javára billenthetik a mérleget. Miután kezdetben nagy túlerővel állottak szemben, kerülték a döntő mérkőzéseket s az ellenség elől állandó visszavonulásban voltak. Ezzel a manővrórással még azt is elérték, hogy kifárasztották ellenfeleiket s rákényszerítették őket arra, hogy seregeiket foglalkoztatva erejüket várívásokban öröljék fel.

Események.

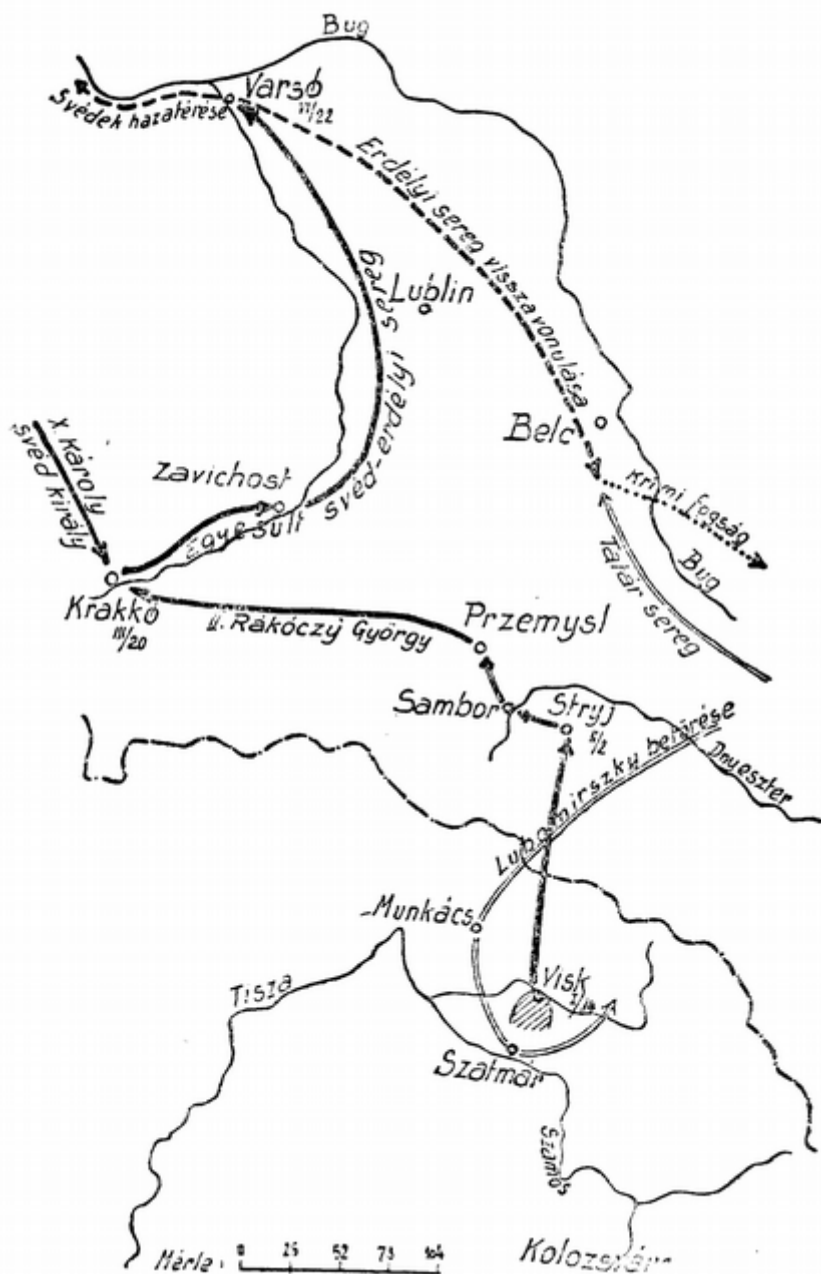
1657. február 2-án II. Rákóczy György már Stríjben volt, hogy Przemysl elfoglalása és a Sambor tájékán vívott sikeres harcok után Krakó felmentésére kerülhessen a sor. Ennek svéd őrségét Lubomirszky lengyel vezér ugyanis ostrom alá fogta; Rákóczy közeledésének hírére a lengyelek felhagytak az ostrommal s így március 20-án Rákóczy bevonult Krakóba.

Ezután a svédekkel való egyesülést kereste s ez április 11-én nagy ünnepek közepette végbe is ment. A svédek—erdélyiek haditanácsa úgy határozott, hogy ha a lengyel sereggel nyíit ütközetben megmérkőzni nem tudnak, előbb Brzestet, azután Zamoiscot fogják majd ostrom alá. A lengyelek tényleg kitérték a találkozás elől s bár az egyesült svéd—erdélyi hadak a Visztulát átlépve üldözőbe fogták a lengyeleket, elérniök őket nem lehetett.

Így került sor Brzest ostromára. A svédek azonban csakhamar otthagyni kényszerültek Rákóczit, mert a bécsi udvar a dán királyban Svédországnak új ellenséget támasztott. A császári segédcapatok és a tatár khán is útban voltak Lengyelország felé. Maga Lubomirszky, a lengyel vezér pedig betört Magyarországra s feldúlta a Felső-Tisza vidékét.

Brzest ugyan elesett, de svéd csapatok híjján a fejedelemnek kellett megszállnia, benne védőőrséget hagynia, sőt ugyanez a sors várt rá akkor is, mikor június közepén Varsó került a kezére. Serege létszáma ilyformán állandóan fogyott, amit még jobban fokozott a kozákok hazavonulása. Egymagában maradva Rákóczy nem sokáig tudta megtartani lengyelországi hódításait. Pedig két főváros és nagy terület volt már birtokában.

LENGYEL HADJÁRAT 1657.

Rákóczy nem ismerte fel a helyzet komolyságát, s ahelyett, hogy gyors visszavonulásba kezdett volna, hagyta, hogy a lengyel tatár egyesült hadak körülfogják. Súlyos feltételek között kellett békére lépnie. Vissza kellett adnia hódításait, elhagyni szövetségeseit s 1,200.000 forint hadisarcot fizetnie.

Rákóczy azt hitte, hogy a békével legalább hadseregét mentette meg. De az áruló lengyel biztos hazafelé tartó útjukban a tatár sereg közepébe vezette az erdélyi hadakat. Maga a fejedelem nagy nehezen kimenekült a kelepcéből, serege azonban fogságba esett s Kemény János nevű vezérével együtt Krimbe vitették.

A vereség betetőzéséül Rákóczy nemsokára fejedelmi trónját is elvesztette s Erdélyre török-tatár pusztítás, nélkülözés, nyomor várt. Erdély aranykorának örökre vége lett.

Összefoglalás.

II. Rákóczy György a hadjáratot politikailag nem készítette kellőleg elő. Összes szomszédjait, sőt korábbi támogatóját, a törököt is maga ellen ingerelte. Annál nagyobb elismerés illeti a lengyel diplomáciát, mely szövetségesek és barátok, gyűjtésével úgyszólván az utolsó kritikus órákban lengyel oldalra billentette a háború mérlegét.

A szövetségesek harcaiban kevés volt az összhang és az együttműködésre való törekvés. Az egyesülés után csakhamar ismét elváltak. Külön-külön akcióba kezdtek, ami egymagában is kétségessé tehetette a végső sikert. Ehhez járult még az is, hogy az elfoglalt várak megszállásáról mindig Rákóczynak kellett gondoskodni, ami az erők további felaprózódását és gyengülését jelentette.

Rákóczy túlbecsülte erejét s ahelyett hogy a lengyel—tatár hadak egyesülése után visszavonulásra fogta volna a dolgot, továbbra is lengyel területen maradt; sőt azt sem vette észre, hogy a lengyel biztos az ellenfél karmai közé vezet.

11. Rákóczi Ferenc 1708,-i hadjárata. Trencsényi csata. 1708. aug. 3.

Előzmények, okok.

A bécsi udvar beolvasztó és központosító törekvései az egész magyarság részvételével járt, nagyszerű mozgalomnak:

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának kiobbantásához vezettek. 1703-tól 1711-ig szinte szakadatlanul tartott a harc a császári és kuruc haderők között.

Ennek a nyolc évig tartó fegyveres küzdelemnek hatásaiban legfontosabb csatája az 1708-i esztendőben zajlott le. Ekkor akarta II. Rákóczi Ferenc nagy gonddal összegyűjtött elit-csapataival Sziléziát megszállni, hogy az 1707-i ónodi országgyűlésen detronizált Habsburgok helyébe a sziléziai protestáns rendek segítségével új királyt hozzon.

Az 1708 év elején a kuruc haderőket mind a három hadszíntéren (Felvidék, Dunántúl, Erdély) kedvező körülmények között találjuk, ami a belső vonalon való működés lehetőségén kívül a számbeli fölénynek, túlerőnek volt tulajdonítható. Amíg a Dunántúlt alárendelt jelentőségű hadszíntérként kezelte a fejedelem, annál nagyobb súlyt helyezett Erdély teljes meghódítására, ahol a kurucok 10—15.000 főnyi seregével Rabutin 8000 embere állott szemben. Ez a hadjárat azonban nem járt kellő sikerrel s Károlyit hagyva vissza e területen, március 2-án Rákóczi Egerbe sietett.

Ettől kezdve minden gondja arra irányult, hogy Sziléziába irányuló hadműveletéhez minél nagyobb s minél jobban kiképzett csapatokra tegyen szert, vagyis további hadműveleteinek súlypontját a Felvidékre helyezte.

Előkészületek.

Amíg a Felvidéken levő kuruc seregrész Ocskay és Vak Bottyán vezetése alatt kisebb beütéseket intézett a Morva határszélek ellen s rajtaütésekkel nyugtalanította a császáriak kezében levő várakat, II. Rákóczi Ferenc kb. 10.000 főnyi elit-sereget gyűjtött össze Eger környékén. Ezzel a sereggel június 15-én indult meg a Vág felé. Menet közben nagy pihenőket tartott, így akarván leplezni valódi erejét és tulajdonképpen szándékát: a Sziléziába való előnyomulást nemcsak az ellenség, hanem saját hadvezérei előtt is. Felvidéki seregének egyébként Eszterházy és Bercsényi voltak a parancsnokai. Az előbbinek volt alárendelve Balogh Ádám és Bezerédi, az utóbbinak pedig Bottyán és Csáky.

A császáriak Heister parancsnoksága alatt Pozsonytól délre és északra helyezkedtek el. Északon (balszárny) Pálffy

volt a parancsnok, alárendelve neki Viard és Steinville (Összesen 7—8000 ember), középen a főserg Nadasdy 6—7000 emberével, délen (jobbszárny) pedig Breuner β —7000 emberrel. A főserg a Csallóközben táborozott s Bottyánnal állott szemben. Viard császári tábornok pedig 3—4000 főnyi sereggel a Vág mentén tartózkodott, Vágújhely középponttal, azzal a feladattal megbízva, hogy segítse, védje a Vág menti várakait. ha Ocskay támadná azokat.

Haditervek.

Rákóczi azt tervezte, hogy észrevétlenül, mielőtt akár az ellenség, akár a Felvidéken harcoló kuruc vezérek szándékát megghiúsíthatnák, illetve módosíthatnák, Szilézia határán terem, egyesül az ottani protestáns rendekkel s behozza az országba a lutheránus porosz herceget királynak. Senkit tervébe be nem avat s hogy a figyelmet elterelje, menetközben gyakorlatokat tartat csapataival, majd felkanyarodik Selmecebánya felé azt hozván fel ürügyül, hogy egészségi állapota a vihnyei gyógyvizek használatát teszik szükségessé. Egy héti pihenő után dél felé tart, hogy Bottyán csapatait és Érsekújvár erődítményeit megszemlélje. Ettől a perctől kezdve azonban nem tud kitérni alvezérei (Bottyán és Ocskay) állandó sürgetésének, hogy pihent csapataival támogassa őket Heister csapatai, illetve Morvaország elleni hadműveletei végrehajtásában.

Az Érsekújvárott tartott haditanácsban kénytelen sziléziai tervét felfedni; tábornokai nem osztják nézetét és azonnali támadást sürgetnek a határmenti császári csapatok ellen. Rákóczi 2 napon át védi állásfoglalását, de amikor hasztalan igyekszik meggyőzni vezéreit terve helyességéről, hogy közelebb kerüljön Szilézia felé, a legszélső jobbszárnyon álló Ocskay támogatását határozza el, aki már a Vágón hidat is veretett. így sodródott Rákóczi olyan események közé, melyeket nem óhajtott s melyek nem sok idő múlva serege pusztulását vonták maguk után.

Heister Rákóczi csapatainak nyugat felé vonulásából arra következtetett, hogy azok Vágújhely és Trencsén elfoglalása után Morvaországba akarnak betörni. Ezért azt tervezte, hogy Pozsony környékén levő csapatait összegyűjti s ezekkel Pozsony—Stomfa—Szakolcán át Straznicára a szélső balszár-

nyon álló Viard megsegítésére siet. További elhatározását attól teszi függővé, milyen eredményeket ér el Rákóczi s milyen irányban halad tovább.

Események

a) A trencsényi csatát megelőző harcesemények.

Rákóczi Ocskaynak Viard elleni hadműveletébe — csak a kényszernek engedve — egyezett bele, azért nem is támogatta teljes erejével. Csak a lovasságot bocsátotta rendelkezésre s akkor sem Ocskaynak, hanem a vállalat fő végrehajtójává tett Pekrynek, aki kb. 6.000 lovassal (Ocskay és Babocsay vezérlete alatt) indult Viard felkeresésére. A gyalogság és tüzéség közbelépését Rákóczi csak arra az esetre ígérte, ha Pekry vállalkozása sikerrel jár s Viardot sikerül Staznica várába beszorítani.

Rákóczi Krakován—Terbete—Verbó közötti táborában vette az értesülést Pekry vállalkozása kudarcáról s a lesújtó hír hatása alatt elhatározza, hogy egész erejével Pekry támogatására siet. Másnap július 30-án már össze is találkozik Brézován Pekry vert különítményével s azt azonnal beolvasztja hadába. Seregével azonban még sem Viard vagy Heister ellett fordul, hanem a lármás haditanács követelésére — a vett jelentések szerint — éhínség szélén álló, a végső pusztulás határán levő Trencsén elfoglalására indul.

De Trencsén felé küldte Viardot is egy különítmény élén Heister, hogy élelemmel, őrséggel lássa el a várat, amikor hí* réit vette, hogy Rákóczi is kelet felé húzódik. Az volt most a kérdés, ki ér előbb Trencsén alá, Viard-e vagy Rákóczi?

Mivel Rákóczi augusztus 1-ére pihenőnapot rendelt s a Trencsébe vezető híd lerombolására gyalogságot küldött előre lovasság helyett, Viard megelőzte őt s a Vágón át vezető hidat s a gázlón uralkodó magaslatokat megszállotta.

Trencsén ostromának semmi célja sem volt tehát már s a fejedelem egyelőre arra szorult, hogy alkalmas táborhelyet keressen és az ellenfél hadmozdulatait figyelje.

Közben Heister is Rákóczi után sietett, s hogy gyorsabban érjen célhoz, tüzésége és lovassága málnáit is Vágújhegyen hagyta. Beckó táján érte utól a fejedelem utóvédjét a Pálffy vezette császári elővéd s rövid harc után szétverte azt.

Ilymódon úgy alakultak az események, hogy Rákóczi Trencsén ostromára indított hadműveletéből nyílt csata fejlődött ki, mely Trencsén előtt 5—6 km-nyire zajlott le anélkül, hogy Trencsén császári őrsége és tüzérsége a harcba beavatkozhatott volna.

b) a trencsényi csata 1708. aug. 3.

Rákóczi tábora azokon a cserjés, bokros dombokon szállott meg, amelyek a Túrna—Hamn—Szoblaho helységek vonalától délre húzódtak s melyekről az előttük fekvő trencsényi síkságot nagyszerűen be lehetett látni. Heister közeledésének hírére a kora reggeli órákban a kuruc sereg elfoglalta a Fejedelem által kijelölt vonalat és csatarendbe állott. Mégpedig a balszárny Turnától délre, a közép (zöm, tüzérség és tartalék) Hamri és Barát-Lehota között, a jobbszárny pedig a Szoblahótól délre levő dombok lábánál, a síkság szélén helyezkedett el.

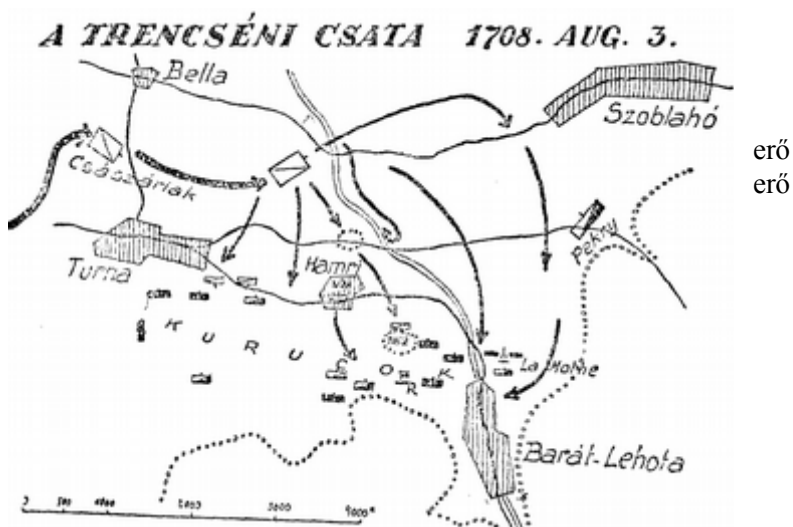
A balszárnyon a gyalogság egy része foglalt állást, mögötte egy kis réten Rákóczi idegen lovassága (Charrière lovas csapata). A középre került a gyalogság zöme, a reguláris lovasezred és a 14 ágyúval rendelkező tüzérség. A jobbszárny a lovasság többi részét, főként mezei hadakat foglalta magában. A tartalékot a közép, mögött felállított udvari karabélyos ezred 6 százada alkotta. A balszárny parancsnoka ismeretlen. Középen La Mothe tüzérparancsnok, a jobbszárnyon grófi Pekry Lőrinc parancsnokolt. Maga Rákóczi Bercsényivel Hamritól délnyugatra a lejtő olyan pontján állott, ahonnan az egész terepet megfigyelhette.

Augusztus 3-án reggel 5—6 óra között ért Heister lovasoszlopának éle a síkság bejáratához Kis-Sztankóc, Szedlicsna falvakhoz, míg a szétvert kuruc utóvédet üldöző kisebb osztagok a Szedlicsnától keletre levő dombokra hágtak s eredménytelen színlelt támadást intéztek a kuruc balszárny éljen. Heister a síkságra kijutva és Rákóczi mozdulatait látva szintén csatára fejlődte seregét jobbszárnyával Túrna felé véve irányt. A császári sereg tehát a kuruc állások előtt 1—2.000 lépésnyire oldalmenetet hajtott végre lőtávolon kívül, veszteség nélkül. Amikor már Túrna keleti kijáratától 4—500 lépésre jutott és se kuruc támadásnak előjelei nem mutatkoztak, de a kurucok megtámadására a két állás közti terep alkalmatlansága folytán gondolni nem lehetett, Heister reggel 7 órakor

balra kanyarodott, hogy a Hamriből Trencsén felé vivő országúton Trencsén vára felé elvonuljon.

Rákóczi támadást várt s ehelyett most az ellenség kard-csapás nélkül elhagyni igyekezett a csata színhelyét. Ezt gondolta megakadályozni a fejedelem s Pekry utasította, hogy támadja oldalba a császáriakat. Egyidejűleg Barát-Lehotáról 3 zászlóaljot irányított előre Hamri falu északi szegélyére, hogy ezek innen támogassák Pekry mozdulatait.

Pekry feladatának megfelelni nem tudott. Két tó és mocsaras patak állták el útját, illetve egy keskeny töltésen lehetett csak valahogy egyesével, párosával előre jutni. Egy ezrednyi

vergődött már előre, amikor Ebeczky nevű brigadérosa szavára hallgatva visszavonulást rendelt el.

Pálffy János császári generális, Heister elővédparancs-boka azonnal felismerte a kedvező pillanatot a kuruc jobbszárny megtámadására. Sikerült Szoblahótól délnyugatra és délre Pekry visszavonuló lovasainak háta mögé jutni, azokat rendetlen visszavonulásra, a Barát-Lehotai völgy felé menekülésre kényszeríteni. Üldözésük folyamán így jutott Pálffy a Barát-Lehota előtt álló kuruc gyalogság oldalába.

Miután Heister is megfordult és haderejével kb. $\frac{1}{2}$ 8 — $\frac{3}{4}$ 8 óra között az egész kuruc hadállás ellen támadt, a harc az

egész vonalon fellángolt. Rákóczi jól látta, hogy a helyzet kulcsa a jobbszárnyán van. Tartalék udvari karabélyos lovasszázadait ide is irányította, de már a pánikszerűen menekülő Pekry-lovasok ezeket is magukkal ragadták. A közép és a bal-szárny még 10—11 óra között is helyén állva, vitézül küzdötte ellenfeleivel. Különösen a Hamrinál levő kis erdő védői, a fejedelem palotás ezrede tűnt ki hősiességével. A jobbszárny meghátrálása azonban az arcvonal közepét és balszárnyát is lassan-lassan magával rántotta. Dél felé már az egész kuruc sereg hanyatt-homlok menekül dél felé. A fejedelem lóval együtt bukva, arcán-fején megsérült. Bercsényit karján érte kardcsapás. Már késő éjszaka volt, mikor Nyitraszerdahelyre értek a fejedelemmel, ahol a Szerdahelyi család ősi kúriájában az első orvosi segítségben részesült.

Rákóczi nagy gonddal szervezett elitserege Trencsén alatt megsemmisült. Ettől kezdve már csak vergődés, lassú halál jellemzi a kuruc ügyet. Trencsén a magyar szabadság temetője lett.

Összefoglalás.

A trencsényi csatavesztésnek számos oka van. A Fejedelem akkor hibázott, amikor Heistert nem oldalmenete közben, hanem már csak elvonulása folyamán támadta meg. Pekry ingadozó magatartása az élesszemű Pálffy támadását váltotta ki és a gyenge ellenállóképességű vezér hada szétverését, majd a kuruc haderő átkarolását tette lehetővé. A tartalék lovasszázadok ellentámadása részben elégtelenségük, részben a mezei hadak okozta pánik folytán nem érvényesült kellően. Egyszóval fogyatékos volt a vezetés, a csapatok fegyelme laza, kiképzése hiányos. A harckészséget és a SZÍVÓS ellenállást is hiába keressük. Ezzel szemben a császáriakat a megfontolt Heister és a XVIII. század első felének legnagyobb magyar származású vezérszenije, Pálffy János céltudatosan, energikusan, a támadásra kedvező alkalmat azonnal felhasználva, a kezdő sikert kiaknázva vezetik. Seregükben a fegyelem pótolja a lelkesedést, a kiképzés a számbeli fölényt.

Tartalomjegyzék

	Oldal
Előszó	3
I. Fejezet. A törzsszervezet kora.	
A magyar őstörténet korának hadügyi viszonyai	5
a) Ugor-magyarság kora.	
b) Az ogur-török (hun-bolgár) hatás kora.	
A magyar vándorút	8
A honfoglalás	10
A kalandozások	13
A magyar hadszervezet a IX—X. Században.....	21
Véderendszer. — Parancsnoklási viszonyok.	
— Létszám és kötelékek. — Fegyvernemek. —	
Szolgálati ágak. — Fegyverzet és felszerelés. —	
Kiképzés. — Hadseregszellem.	
A magyar hadvezetés a IX—X. Században	26
1. Hadászat.	
2. Harcászat	
Fontosabb hadműveletek.	
1. A brentai csata 899 IX. 24	38
2. Az augsburgi csata 955 VIII. 10	43
II. Fejezet. Az Árpádházi királyok kora.	
Hadiesemények áttekintése	48
Hadszervezet	63
Véderendszer. — Parancsnoklási viszonyok.	
— Létszám és kötelékek. — Fegyvernemek, —	
Szolgálati ágak. — Fegyverzet és felszerelés. —	
Kiképzés. — Hadseregszellem.	
Hadvezetés	82
1. Hadászat.	
2. Harcászat.	
Fontosabb hadműveletek.	
1. III. Henrik 1051-i hadjárata.....	95
2. A magyar-görög háborúk. Zimonyi csata	
1167. VI. 18.	98
3. A tatárbetörés. Muhi csata 1241 IV. 11. —	102
4. Az 1278-i csehek elleni hadjárat. Morva-	
mezei csata 1278. VIII. 26.	110

III. Fejezet. A vegyesházi királyok kora.	
Hadiesemények áttekintése.....	116
Hadszervezet	135
» Véderőrendszer. — Parancsnoklási viszonyok. — Létszám és kötelékek. — Fegyvernemek. — Szolgálati ágak. — Fegyverzet és felszerelés. — Kiképzés. — Hadseregszellem.	
Hadvezetés	165
1. Hadászat.	
2. Harcászat.	
Fontosabb hadműveletek.	
1. Az 1396-i török hadjárat. A nagynikápolyi csata 1396 IX. 28.	178
2. Az 1444 török hadjárat. A várnai csata 1545 XI. 10.	184
3. Az 1456-i nándorfehérvári hadjárat. -Nán- dorfehérvár felmentése 1456 VII. 21—22. —	190
4. Az 1474-i sziléziai hadjárat. Boroszló ostroma 1474 X.	195
5. Az 1480—77-i osztrák háború. Bécs elfogla- lása. 1485. VI. 1.	200
6. Az 1526-i török hadjárat. Mohácsi csata 1526. VIII. 29.....	203
IV. Fejezet. A török hódoltság kora.	
Hadiesemények áttekintése.....	211
Királyi Magyarország. Erdélyi fejedelemség.	
Hadszervezet	231
Véderőrendszer. — Parancsnoklási viszonyok. — Létszám és kötelékek. — Fegyvernemek. — Szolgálati ágak. — Fegyverzet és felszerelés. — Kiképzés. — Hadseregszellem.	
Hadvezetés	263
1. Hadászat.	
2. Harcászat.	
Fontosabb hadműveletek.	
1. Az 1596-i török hadjárat. Mezőkeresztesi csata 1596. X. 26.	272
2. Az 1664-1 török hadjárat. Szentgotthárdi csata 1664. VIII. 1.	277
1. Buda visszafoglalása 1686. IX. 2.	283
2. Az 1697-i török hadjárat. Zentai csata 1697. IX. 11.	290
5. II. Rákóczy György lengyelországi hadjá- rata 1657.	294
6. II. Rákóczi Ferenc 1708-i hadjárata. Tren- cséni csata 1708. VIII. 3.	298